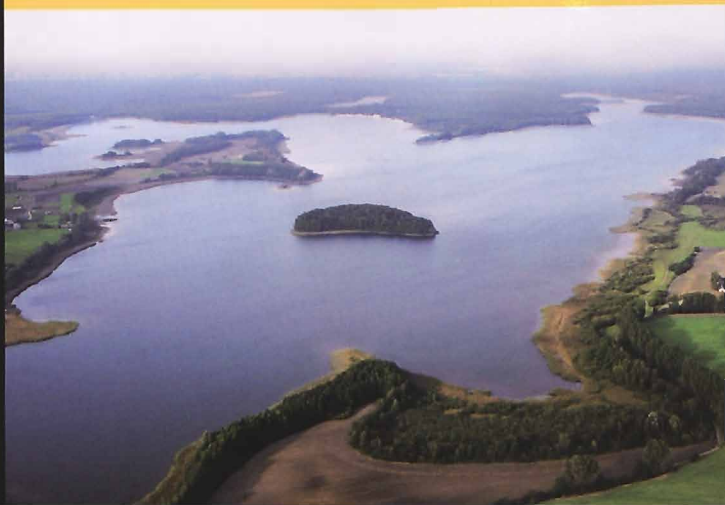

Krzysztof Kasprzak • Beata Raszka

Powidzki Park Krajobrazowy

Powidzki
Park Krajobrazowy

Wielkopolska Biblioteka Krajoznawcza
Nr 40

Krzysztof Kasprzak • Beata Raszka

Powidzki
Park Krajobrazowy

Wydawnictwo WBPiCAK
Poznań 2010

Fotografie
Zbigniew Szmidt

Zdjęcie na okładce
Jezioro Niedzięgiel, fot. Marek Chwistek

Mapki wykreślił
Antoni Szwed

Mapki w wersji elektronicznej przygotował
Radosław Przebitkowski

Redaktor prowadzący
Natalia Słomińska

Korekta
Anna Skowrońska

142347

Wydano dzięki pomocy finansowej Wojewódzkiego Funduszu
Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Poznaniu

ISBN 978-83-60746-79-0

© Wydawnictwo Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej
i Centrum Animacji Kultury, 60-819 Poznań, ul. Prusa 3
tel. 61 664 08 75
e-mail: wydawnictwo@wbp.poznan.pl, www.wbp.poznan.pl

Projekt **graficzny, skład i łamanie**
perfekt
ul. Grodziska 11, 60-363 Poznań
tel. 61 867 12 67
e-mail: dtp@perfekt.pl, <http://dtp.perfekt.pl>

Druk i oprawa
PASAŻ Sp. z o.o.
ul. Rydlówka 24
30-363 Kraków

Wstęp

Wśród rolniczych terenów północno-wschodniej Wielkopolski szczególnie atrakcyjne pod względem krajobrazowym są południowe obszary Pojezierza Gnieźnieńskiego sąsiadujące z północno-wschodnią częścią Równiny Wrzesińskiej okolic Słupcy. Północno-wschodnia Wielkopolska interesowała przyrodników, głównie botaników, już od połowy XIX w. Z lat 1840-1860 znane są pierwsze informacje o występujących na tym terenie, m.in. w okolicach Trzemeszna i Skorzęcina, gatunkach roślin. Dokładniejsze dane o roślinności okolic Powidza i Skorzęcina pochodzą z lat 60. XX w. Dopiero jednak od końca lat 70. rozpoczęto bardziej szczegółowe badania roślinności północno-wschodniej Wielkopolski, obejmujące m.in. teren obecnego Powidzkiego Parku Krajobrazowego, prowadzone z różną intensywnością do końca lat 90.

W 1960 r. przeprowadzono pierwsze badania fauny ptaków na terenach dziś należących do Parku. W latach 70. i 80. XX w. regularnie obserwowano przeloty i zimowania gatunków ptaków wodnych na Jeziorze Powidzkim. W latach 1984-1989 m.in. na obszarze Parku prowadzono szczegółowe badania nad rozmieszczeniem i liczebnością bociana białego. Dokładne analizy składu gatunkowego ptaków, zwłaszcza gatunków lęgowych, oraz: ryb, płazów, gadów i ssaków występujących w Parku pochodzą z lat 1989-1998. Stanowiły one część badań niezbędnych do udokumentowania walorów przyrodniczych terenu, który miał zostać objęty ochroną w formie parku krajobrazowego.

Ze względu na urozmaicone walory przyrodnicze, krajobrazowe i klimatyczne pod koniec XIX w. teren obecnego Parku, głównie Powidz, szybko stał się chętnie odwiedzanym miejscem letniskowym. Duże znaczenie dla wzrostu popularności Powidza i okolicy, jako miejsca dobrego do wypoczynku, miało wybudowanie w 1886 r. linii kolejki wąskotorowej łączącej Gniezno z Powidzem, a od 1911 r. także z Anastazewem. Zaczęli przyjeżdżać pierwsi goście, dla których już w 1897 r. wybudowano w Powidzu hotel. Nad Jezioro Powidzkim wypoczy-

wali głównie mieszkańcy Gniezna, rzadziej Poznania. Letnisko cieszyło się dużym powodzeniem, zwłaszcza wśród urzędników państwowych i oficerów. Znaczny jego rozwój nastąpił po 1920 r., kiedy zostało przejęte od Niemców przez polskie Towarzystwo Akcyjne Uzdrowisko Powidz.

W latach 20. i 30. XX w. Powidz, obok Międzychodu i Sierakowa, był jedną z najbardziej popularnych w Wielkopolsce miejscowości letniskowych. Poza Wielkopolanami przyjeżdżali tutaj także mieszkańcy województwa łódzkiego, Krakowa, Katowic, Kresów Wschodnich, a także goście z zagranicy. Przyczyniły się do tego liczne akcje promocyjne, m.in. organizowanie masowych wycieczek, okolicznościowe wydawnictwa, kursy wycieczkowych „pociągów popularnych” przygotowywane przez Poznańską Dyрекcję Kolejową oraz organizacja zawodów pływackich i kajakowych na Jeziorze Powidzkim. Okresu międzywojennego sięgają także początki zagospodarowania dla celów wypoczynkowych terenów w Skorzęcinie nad jeziorem Niedzięgiel, jednak intensywna rozbudowa dużego ośrodka rekreacyjno-wczasowego w Skorzęcinie rozpoczęła się dopiero po 1960 r.

Działania zmierzające do objęcia tych terenów ochroną prawną, w celu zabezpieczenia ich przed niekorzystnymi wpływami rozwoju masowej turystyki i wypoczynku oraz różnej działalności gospodarczej, prowadzone były od połowy lat 60. XX w. W 1966 r. projektowano utworzenie obszaru chronionego krajobrazu o powierzchni około 5,9 tys. ha obejmującego jeziora: Czarne, Białe, Niedzięgiel, Powidzkie i Salomonowskie wraz z przyległymi do nich terenami.

Dopiero 20 lat później, w celu ochrony obszarów o cechach środowiska zbliżonych do naturalnych oraz konieczności zapewnienia społeczeństwu warunków niezbędnych do regeneracji sił w otoczeniu przyrodniczym o korzystnych właściwościach dla rozwoju turystyki i wypoczynku, Wojewódzka Rada Narodowa w Koninie podjęła uchwałę o utworzeniu na terenie ówczesnego województwa konińskiego obszarów chronionego krajobrazu i zasad ich wykorzystania. Jednym z nich był Obszar Powidzko-Bieniszewski. W 1998 r. wojewoda koniński Stanisław Tamm potwierdził utworzenie obszarów chronionego krajobrazu na terenie województwa konińskiego, wprowadzając dodatkowo zasady ochrony obrzeży jezior. W tym samym roku z części Obszaru Powidzko-Bieniszewskiego ustanowiono Powidzki Park Krajobrazowy.

Ze względu na konieczność ochrony siedlisk przyrodniczych unikalnych w skali kontynentu europejskiego tereny Pojezierza Gnieźnieńskiego, a więc i Park, włączone zostały do paneuropejskiej sieci obszarów chronionych Natura 2000.

Południowe tereny Pojezierza Gnieźnieńskiego są w Wielkopolsce miejscem szczególnie atrakcyjnym dla turystyki i wypoczynku ze względu na istniejące warunki przyrodnicze: dużą liczbę jezior i lasów, zmienność form rzeźby terenu i bogactwo walorów środowiska przyrodniczego oraz infrastrukturę umożliwiającą wypoczynek i rekreację.

Chociaż popularność miejscowości letniskowych Parku jest dziś mniejsza niż w latach ubiegłych, to jednak nadal jest to ważny w Wielkopolsce ośrodek wczasowy, turystyczny, wypoczynku letniskowego oraz różnych sportów wodnych, a także interesujący obiekt badań naukowych. W strategii rozwoju Wielkopolski Park jest częścią Rejonu Powidzko-Skorzęcińskiego (pow. ok. 400 km²), jednego z najatrakcyjniejszych wypoczynkowych rejonów województwa, obejmującego gminy Orchowo i Powidz oraz część gmin: Trzemeszno, Witkowo, Ostrowite, Kleczew i Wilczyn. W weekendy najczęściej odwiedzane są: Gaj, Tręby Stare, Wilczyn, Skorzęcin i Powidz – będący podstawowym ośrodkiem obsługi rekreacji.

Turystów przyciągają: czyste jeziora, tereny leśne, zachowany zróżnicowany krajobraz, rozległe panoramy widokowe, zabudowania dworsko-pałacowe i folwarczne, zadrzewienia śródpolne, parki podworskie oraz bliskość atrakcyjnych miejscowości: Gniezna, Trzemeszna, Mogilna, Strzelna, Konina, Słupcy, Wrześni, a także Szlaku Piastowskiego.

Ze względu na walory kulturowe i przyrodnicze Park wpisany został do *Kanonu Krajoznawczego Wielkopolski* – swoistego informatora krajoznawczego o najbardziej interesujących obiektach i miejscach w regionie. W *Kanonie* umieszczona została także informacja o wsi Powidz i Jeziorze Powidzkim oraz o położonych w pobliżu granic Parku: Słupcy z kościołem pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i św. Leonarda oraz Trzemesznie z bazyliką pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i św. Michała Archanioła.

Zwiedzanie terenów Parku ułatwiają piesze i rowerowe szlaki turystyczne, łączące wszystkie najbardziej interesujące krajoznawczo miejscowości, oraz linia kolejki wąskotorowej.

Autorzy przewodnika mają nadzieję, że zachęcą Czytelników

do odwiedzenia nie tylko Powidza, Orchowa, Skorzęcina, czy Giewartowa – miejscowości utożsamianych z Parkiem – ale także do odbycia wycieczek w mniej znane okolice w celu poznania jego przyrody, krajobrazu, kultury i historii.

■ Część ogólna

| Zasięg terytorialny i układ przewodnika

Przewodnik obejmuje głównie obszar Powidzkiego Parku Krajobrazowego w granicach określonych rozporządzeniem. Opisy przyrodniczo-geograficzne i krajoznawcze wykraczają jednak poza tak określone ramy, ponieważ uznano, że należy Czytelnikowi przedstawić niektóre interesujące miejscowości i obiekty przyrodnicze położone poza granicami Parku, ale w jego najbliższej okolicy. Obejmują one tereny położone w odległości około 4 km na północ i na zachód, około 3,5 km na wschód i 8,5 km na południe.

Część ogólna zawiera podstawowy opis przyrodniczo-geograficzny i historyczny terenu. W części krajoznawczej zamieszczono szczegółową charakterystykę miejscowości, podkreślając ich wyjątkowe walory. Omówiono także istniejące znakowane i nieznakowane szlaki turystyczne (trasy piesze, rowerowe, wodne, konne i samochodowe, ścieżki dydaktyczne). Końcowa część książki zawiera noty biograficzne ludzi związanych z terenami obecnego Parku i jego najbliższej okolicy poprzez działalność lub miejsce urodzenia.

| Co to jest park krajobrazowy?

Zabezpieczenie walorów krajobrazowych, podobnie jak rzadkich i chronionych gatunków roślin i zwierząt, jest jednym z celów ochrony przyrody. Polega ona na zachowaniu, zrównoważonym użytkowaniu oraz odnawianiu zasobów, tworów i składników przyrody oraz na zapewnieniu ciągłości istnienia gatunków roślin, zwierząt i grzybów wraz z ich siedliskami. Cele te realizowane są także poprzez obejmowanie ochroną prawną wyjątkowych zasobów, tworów i składników przyrody. Mogą być wśród nich pojedyncze twory przyrody żywej (np. okazałe drzewa i krzewy gatunków rodzimych albo

obcych) i nieożywionej (np. źródła, wodospady, skałki, jary, głązy narzutowe, jaskinie) lub ich skupiska ze względu na szczególną wartość przyrodniczą, naukową, kulturową, historyczną lub krajobrazową, chronione jako pomniki przyrody. Pozostałości ekosystemów mających znaczenie dla zachowania różnorodności biologicznej (np. śródpolne oczka wodne, kępy drzew, bagna, siedliska przyrodnicze, stanowiska rzadkich lub chronionych gatunków grzybów, roślin i zwierząt) chronione mogą być jako użytki ekologiczne; natomiast fragmenty krajobrazu naturalnego i kulturowego ze względu na ich walory widokowe lub estetyczne – jako zespoły przyrodniczo-krajobrazowe. **Tereny** o wyróżniającym się zróżnicowanym krajobrazie, wartościowe ze względu na możliwości zaspokojenia potrzeb związanych z turystyką i wypoczynkiem lub pełnieniem funkcji korytarzy ekologicznych, czyli obszarów umożliwiających migrację roślin, zwierząt lub grzybów, mogą być obejmowane ochroną jako obszary chronionego krajobrazu. W przypadku, gdy pewien obszar (o powierzchni nie mniejszej niż 1 tys. ha) wyróżnia się szczególnymi wartościami przyrodniczymi, naukowymi, społecznymi, kulturowymi i edukacyjnymi można utworzyć park narodowy, w którym ochronie podlega całość przyrody oraz walory krajobrazowe. **Obszary** zachowane w stanie niezmienionym albo mało zmienione, ekosystemy, siedliska przyrodnicze oraz twory przyrody nieożywionej wyróżniające się szczególnymi wartościami przyrodniczymi, naukowymi, kulturowymi lub walorami krajobrazowymi mogą być objęte ochroną jako rezerваты przyrody.

Park krajobrazowy jest natomiast obszarem chronionym ze względu na wartości przyrodnicze, historyczne i kulturowe oraz walory krajobrazowe w celu ich zachowania i popularyzacji w warunkach zrównoważonego rozwoju. W granicach parku krajobrazowego pozostawia się jednak do gospodarczego wykorzystania grunty rolne i leśne oraz inne nieruchomości. Zasada równoległego prowadzenia działań ochronnych w warunkach rozwoju gospodarczego i społecznego w celu zachowania trwałości przebiegu podstawowych procesów przyrodniczych, przy jednoczesnym zagwarantowaniu możliwości zaspokojenia podstawowych potrzeb społeczeństwa, zarówno współczesnych, jak i przyszłych pokoleń, wyróżnia bowiem park krajobrazowy spośród innych form ochrony przyrody. **Ważnym** warunkiem jest więc, aby wpływy człowieka na ten

obszar wzbogacały go, a nie degradowały.] Park krajobrazowy ma bowiem chronić jakiś teren jako całość, równą miarą traktując jego wartości przyrodnicze, kulturowe i historyczne. Stąd też pewne wymagania dotyczące sposobu korzystania ze środowiska, mówiące na przykład o zakazie dokonywania zmian stosunków wodnych, jeżeli zmiany te nie służą ochronie przyrody, zakazie umyślnego zabijania dziko występujących zwierząt, niszczenia ich schronień i miejsc rozrodu, likwidowania i niszczenia zadrzewień śródpolnych, czy wykonywania prac ziemnych trwale zniekształcających rzeźbę terenu.

Zadaniem parków krajobrazowych jest nie tylko ochrona wartości przyrodniczych, historycznych i kulturowych, lecz również ich upowszechnianie. W tym celu powstają centra edukacyjne, ścieżki dydaktyczne i szlaki turystyczne. Kształtowanie właściwych postaw człowieka wobec przyrody przez edukację, informowanie i promocję jest także jednym z celów ochrony przyrody. Wiele parków krajobrazowych chroni również zasoby kulturowe, będące rezultatem często wielowiekowej, harmonijnej koegzystencji człowieka i przyrody.]

Powidzki Park Krajobrazowy utworzony został w 1998 r. w celu ochrony i zachowania krajobrazu oraz ekosystemów jezior polodowcowych i związanych z nimi rzadkich gatunków flory i fauny.] Na malowniczy i urozmaicony krajobraz Parku składają się rynny polodowcowe, wzgórza moreny czołowej, powierzchnie moreny dennej i równina sandrowa oraz liczne duże i małe jeziora, połączone niewielkimi ciekami lub sztucznymi kanałami. Na terenie Parku znajdują się jedne z największych i stosunkowo czystych jezior Wielkopolski – Powidzkie i Niedzięgiel. Park chroni też wartości kulturowe. Stanowi przykład ludzkiej działalności, związanej z długoletnią gospodarką rolną i leśną na terenie samego Parku i w jego najbliższym otoczeniu, która nadała polodowcowemu krajobrazowi tego terenu specyficzny charakter. Zachowane w jego otoczeniu dwory, pałace, obiekty sakralne i gospodarcze są świadectwem obecności na tym terenie dawnych właścicieli, ich świadomej pracy na rzecz gospodarki i kultury Wielkopolski.

Do celów dydaktycznych, edukacyjnych i naukowych oraz do promocji Parku wykorzystywane są walory litosfery, ekosystemów wodnych, siedlisk przyrodniczych, różnorodności gatunkowej roślin i grzybów, świata zwierząt oraz wyeksponowanie i właściwe wykorzystanie elementów dziedzictwa kulturowego.

W celu realizacji zadań ochronnych na terenie Parku wprowadzone zostały następujące zakazy:

- realizacji inwestycji mogących znacząco oddziaływać na środowisko przyrodnicze;
- umyślnego zabijania dziko występujących zwierząt, niszczenia ich nor, lęgowisk, innych schronień i miejsc rozrodu oraz tarlisk i złożonej ikry, z wyjątkiem amatorskiego połowu ryb oraz wykonywania czynności w ramach racjonalnej gospodarki rolnej, leśnej, rybackiej i łowieckiej;
- likwidowania i niszczenia zadrzewień śródpolnych, przydrożnych i nadwodnych, jeżeli nie wynikają z potrzeby ochrony przeciwpowodziowej lub zapewnienia bezpieczeństwa ruchu drogowego albo wodnego lub budowy, odbudowy, utrzymania, remontów czy naprawy urządzeń wodnych;
- pozyskiwania do celów gospodarczych skał, w tym torfu, oraz skamieniałości, w tym kopalnych szczątków roślin i zwierząt oraz minerałów;
- wykonywania prac ziemnych trwale zniekształcających rzeźbę terenu, z wyjątkiem prac związanych np. z zabezpieczeniem przeciwpowodziowym lub przeciwosuwiskowym, względnie budową, odbudową, utrzymaniem, remontem lub naprawą urządzeń wodnych;
- dokonywania zmian stosunków wodnych, jeżeli zmiany te nie służą ochronie przyrody lub racjonalnej gospodarce rolnej, leśnej, wodnej lub rybackiej;
- stawiania nowych obiektów budowlanych w pasie szerokości 100 m od linii brzegów rzek, jezior i innych zbiorników wodnych, z wyjątkiem obiektów służących turystyce wodnej, gospodarce wodnej lub rybackiej;
- likwidowania, zasypywania i przekształcania zbiorników wodnych, starorzeczy oraz obszarów wodno-błotnych;
- wylewania gnojowicy, z wyjątkiem nawożenia własnych gruntów rolnych;
- prowadzenia chowu i hodowli zwierząt metodą bezściółkową;
- utrzymywania otwartych rowów ściekowych i zbiorników ściekowych;
- organizowania rajdów motorowych i samochodowych;
- używania łodzi motorowych i innego sprzętu motorowego na otwartych zbiornikach wodnych.

Spoleczność lokalna gmin, w granicach których położone są tereny Parku, zainteresowana jest jego istnieniem i dalszym rozwojem. W funkcjonowaniu Parku upatruje bowiem wiele bezpośrednich i pośrednich korzyści (ekonomicznych, zdrowotnych). Za szczególnie pożądaną kierunek rozwoju uważana jest przez społeczność lokalną ochrona środowiska przyrodniczego i walorów estetycznych.

Polityka przestrzenna oraz zasady, kierunki i formy podejmowanych działań na terenie Parku powinny umożliwić zachowanie i wzbogacanie oraz popularyzację jego wartości przyrodniczych, w tym krajobrazowych w warunkach zrównoważonego rozwoju. Działania na rzecz ochrony i kształtowania wartości krajobrazowych powinny dotyczyć zarówno krajobrazów naturalnych i półnaturalnych, jak i historycznie ukształtowanych i tradycyjnych krajobrazów kulturowych. Pożądanymi na terenie Parku formami działalności społeczno-gospodarczej, zgodnymi z regionalną tradycją oraz gwarantującymi utrzymanie wartości przyrodniczych, w tym krajobrazowych przy jednoczesnym zapewnieniu odpowiedniego standardu życia jego mieszkańców, powinny być: gospodarka leśna zgodna z potrzebami ochrony przyrody, zrównoważone rolnictwo, gospodarka rybacka uwzględniająca potrzeby ochrony wód, obsługa turystyki krajoznawczej i kwalifikowanej oraz agroturystyki, obsługa i rozwój rekreacji realizowanej z poszanowaniem walorów przyrodniczo-krajobrazowych i kulturowych, nieuciążliwe dla środowiska przetwórstwo lokalnych zasobów przyrodniczych. Podstawowym warunkiem realizacji celów ochrony przyrody jest kształtowanie właściwych postaw wobec zasobów przyrodniczych i kulturowych jako dziedzictwa i dobra wspólnego, w tym poprzez promocję i udostępnienie turystyczne Parku i prowadzenie działalności dydaktycznej.

Położenie Parku ma wpływ na uwarunkowania rozwoju turystyki. Na jego obszarze i w okolicy występuje znaczny napływ turystów i osób zainteresowanych wypoczynkiem i sportami wodnymi zwłaszcza z: Poznania, Gniezna, Konina, Wrześni, Słupcy, Mogilna i Strzelna, a także Inowrocławia, Torunia i Bydgoszczy.

Największym zagrożeniem dla przyrody jest nadmierne rozwój turystyki i związana z tym zabudowa brzegów jezior oraz zanieczyszczenie wody. Sieć dróg powoduje, że Park

jest łatwo dostępny do penetracji turystycznej. Liczne jeziora sprzyjają rozwojowi turystyki pobytowej, jednak działki rekreacyjne zajmują coraz to nowe tereny wokół jezior, co prowadzi do niszczenia roślinności i zanieczyszczania wód.

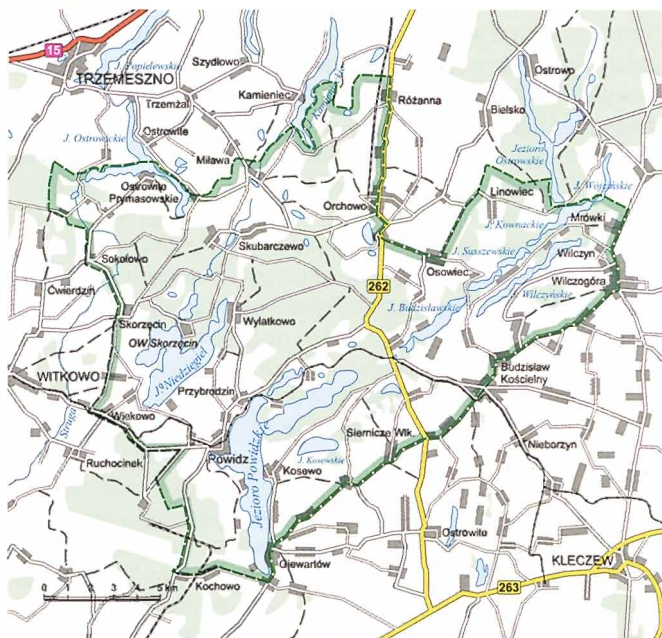
Wykorzystanie turystyczne, rekreacyjne, edukacyjne Parku powinno być podporządkowane ochronie wartości przyrodniczych, krajobrazowych i kulturowych. Rodzaj, formy i wielkość zagospodarowania turystycznego, rekreacyjnego i edukacyjnego muszą być dostosowane do rodzaju i stopnia odporności na degradację elementów środowiska przyrodniczego, a także chłonności turystyczno-rekreacyjnej. Działania w zakresie edukacji ekologicznej powinny koncentrować się na organizowaniu zajęć edukacyjnych, otwartych dla szerokiego kręgu zainteresowanych, programów aktywnej ochrony przyrody, akcji sprzątania oraz imprez turystyczno-edukacyjnych, a także na przygotowywaniu i rozpowszechnianiu materiałów edukacyjnych, w tym przewodników turystyczno-ekologicznych.

Na terenie Parku mogą być rozwijane następujące rodzaje turystyki: poznawcza (ekoturystyka, krajoznawcza, ornitologiczna), kwalifikowana (piesza, rowerowa, kajakowa, żeglarska, konna i narciarska – wyłącznie narciarstwo biegowe), wypoczynkowa (pobytowa, weekendowa, agroturystyka).

Położenie i granice

Park obejmuje obszar o powierzchni 25 785,3 ha. Administracyjnie jego teren położony jest w województwie wielkopolskim; w powiatach: słupeckim, gnieźnieńskim i konińskim; w siedmiu gminach: Powidz (26,7% pow. Parku), Orchowo (25,2%), Witkowo (19,9%), Ostrowite (13,0%), Wilczyn (8,5%), Kleczew (5,9%) i Słupca (0,8%). W granicach Parku znajduje się 37 sołectw (gmina: Przemęt – 16, Wijewo – 5, Włoszakowice – 11, Wschowa – 4, Święciechowa – 1). W całości na jego terenie znajduje się tylko 11 sołectw; pozostałe w różnym stopniu pokrywają się z jego obszarem. Na terenie Parku brak jednostki miejskiej.

Granica Parku przebiega następująco: w Kochowie, gdzie droga Niezgoda–Mieczownica krzyżuje się z drogą Giewartów–Słupca, następnie prowadzi w kierunku zachodnim do miejsca, gdzie dochodzi od północy droga gruntowa z Posady.

Powidzki Park Krajobrazowy

Dalej biegnie w kierunku zachodnim przez Posadę do drogi Powidz—Strzałkowo. Tu skręca na północ. W odległości około 1,5 km przed Powidzem, koło leśniczówki Dolina, skręca na zachód. Biegąc dalej wzdłuż leśnych linii oddziałowych, skręca na północny zachód i następnie na wschód, dochodząc do skraju lasu, gdzie skręca na północny wschód i prowadzi do drogi gruntowej. Dalej biegnie do drogi Powidz—Wlkowice. Tu skręca na zachód i prowadzi do Wiekowa.

W Wiekowie skręca na północny wschód i biegnie drogą Skorzęcin—Wiekowo. Po około 500 m, na skrzyżowaniu drogi powiatowej z drogą gminną, skręca na północny zachód i prowadzi drogą powiatową do Skorzęcina. Przecina drogę powiatową nr 111 (Wlkowice—Ósrodek Wypoczynkowy Skorzęcin) i biegnie drogą powiatową nr 114 (Sokołowo—Skorzęcin). W Sokołowie dochodzi do drogi powiatowej nr 113 (Ostrowite Prymasowskie—Wlkowice). Tą drogą prowadzi około 1200 m do miejsca, w którym od zachodu dochodzi droga gminna z Gaju.

Tu skręca na północny zachód i podąża drogą gminną do skraju lasu, gdzie skręca na północ, a następnie na zachód i biegnie brzegiem lasu. Dochodzi ponownie do drogi gminnej prowadzącej do Gaju.

Około 500 m za Gajem dochodzi do skrzyżowania z drogą gruntową i skręca na północ. Dalej prowadzi tą drogą do granicy gminy Witkowo. Skręca na wschód i biegnie początkowo po granicy między gminami Witkowo i Trzemeszno, a następnie między gminami Orchowo i Trzemeszno. Dochodzi do miejsca, gdzie granica gminy przecina drogę wojewódzką nr 262 (Mogilno–Orchowo–Ostrowite). Tu skręca na południe i biegnie drogą wojewódzką do skrzyżowania z drogą powiatową nr 3033 (Orchowo–Osówiec). Dalej biegnie tą drogą do Osówca.

W Osówcu skręca na północny wschód i biegnie drogą gminną do skrzyżowania z drogą powiatową nr 3032 (Wólka Orchowska–Kleczew). Dalej prowadzi drogą powiatową nr 3032 do skrzyżowania z drogą gminną. Następnie kieruje się na północ i biegnie drogą gminną, skręcając na wschód dochodzi do granicy gminy Orchowo z gminą Jeziora Wielkie (województwo kujawsko-pomorskie). Dalej prowadzi po granicy między gminami Orchowo i Jeziora Wielkie, a następnie po granicy między gminami Wilczyn i Jeziora Wielkie do przecięcia z drogą powiatową nr 3180 (Wójcin–Wilczyn). W tym miejscu skręca na południe i biegnie do miejscowości Wilczogóra. Od Wilczogóry prowadzi drogą powiatową nr 3050 (Wilczogóra–Słupca) do skrzyżowania z drogą powiatową nr 3054 (Niezgoda–Mieczownica) w miejscowości Kochowo.

Wokół Parku nie wyznaczono otuliny.

Na południe od granic Parku (około 8 km) przebiega droga krajowa nr 92 (tzw. stara dwójka), a w odległości 14 km autostrada A2 (fragment drogi międzynarodowej E30). Na zachód od granic Parku (6,5 km) przebiega droga wojewódzka nr 260, a w odległości 17 km – droga krajowa nr 15, biegnąca także na północ od granic Parku (7 km). Na północny wschód od granic Parku (8,5 km) przebiega droga krajowa nr 25, a na południowy wschód (6 km) – droga wojewódzka nr 263. Park przecina z północy na południe droga wojewódzka nr 262, na trasie której położone jest m.in. Orchowo, Myślątkowo i Różanna. Obszar Parku przecina także gęsta sieć dróg powiatowych i gminnych.

Park położony jest na uboczu ważnych szlaków transportu kolejowego w województwie wielkopolskim, najbliższej (około

10 km na południe od granicy Parku) przebiega linia E20 (Berlin–Poznań–Warszawa–Moskwa) o znaczeniu europejskim. Na zachód i północ od granic Parku (około 14 i 6 km) przebiega linia kolejowa nr 353 (Poznań–Gniezno–Trzemeszno–Mogilno). Przez teren Parku przebiega linia kolejki wąskotorowej Gniezno–Powidz–Anastazewo, wykorzystywanej głównie w celach turystycznych.

Wszystkie lokalne połączenia drogowe zapewniają obsługę dojazdów do pracy i szkół na terenie Parku oraz do miejscowości położonych poza obszarem Parku, a także zapewniają obsługę ruchu turystycznego.

Krajobraz, budowa geologiczna, gleby

Rzeźba terenu Parku i jego okolicy ukształtowana została w okresie ostatniego zlodowacenia północnopolskiego (bałtyckiego). Główny okres tego zlodowacenia rozpoczął się przed około 27 tys. lat i trwał około 15 tys. lat. Pod jego koniec lądolód skandynawski sięgał terenów północnej Polski. Jego zasięg pokrywa się z południową granicą występowania jezior polodowcowych, m.in. na terenie północnej Wielkopolski i na Kujawach. Na tym obszarze występują najlepiej wykształcone i dobrze czytelne w terenie różne formy rzeźby lodowcowej (krajobraz młodoglacjalny). Tworzą ją garby i pagórki moreny dennej oraz wały moren czołowych powstałe na liniach postoju czoła lodowca. Często spotykanymi na terenie Parku formami rzeźby młodoglacjalnej są rynny polodowcowe o stromych krańdziach, na dnie których znajdują się liczne jeziora. Szczególnie długa i charakterystyczna rynna rozciąga się z północnego wschodu na południowy zachód od Strzelna do Słupcy; znajduje się w niej m.in. Jezioro Powidzkie.

Na równinach morenowych wykształcone są niewielkie piaszczysto-żwirowe obszary powstałe na przedpolu lądolodu z materiału naniesionego przez rzeki wypływające spod lodowca (sandry). Wśród nich występują garby i pagórki o wysokości od kilku do kilkunastu metrów i średnicy kilkuset metrów, w kształcie stożka lub z płaskim wierzchołkiem i stromymi zboczami (kemy). Interesującą formą rzeźby Parku są ciągnące się wzdłuż rynien długie ozy, czyli wały lub silnie wydłużone pagórki o wysokości najczęściej kilkunastu metrów i długości

do kilkudziesięciu kilometrów, które zostały wyniesione wskutek osadzania piasku i żwiru przez wody płynące pod lodowcem lub w jego szczelinach. Łączą się one niekiedy w podłużne pasma. Często mają wiele zakrętów, będących odbiciem przebiegu lodowcowych rzek i tuneli, powstających podczas postoju i ustępowania lądolodu.

Zgodnie z podziałem Polski na jednostki fizycznogeograficzne Park położony jest w granicach podprowincji Pojezierze Południowobałtyckie i makroregionu Pojezierze Wielkopolskie, znajdując się na pograniczu dwóch mezoregionów. Część wschodnia i północno-wschodnia Parku należy do mezoregionu Pojezierze Gnieźnieńskie, natomiast część zachodnia i półdniowo-zachodnia do mezoregionu Równina Wrzesińska.

Pojezierze Gnieźnieńskie położone jest w środkowej części Pojezierza Wielkopolskiego. Od północy dolina Wełny oddziela je od Pojezierza Chodzieskiego, na zachodzie Poznański Przełom Warty rozgranicza z Pojezierzem Poznańskim, na wschodzie rymna jeziora Gopło i dolina Noteci oddziela od Pojezierza Kujawskiego i Równiny Inowrocławskiej, na południu rozciąga się Równina Wrzesińska. Na obszarze pojezierza występuje kilka dużych rynien jeziornych.

Równina Wrzesińska stanowi południową część Pojezierza Wielkopolskiego i graniczy od północy i wschodu z Pojezierzem Gnieźnieńskim, od zachodu z Poznańskim Przełomem Warty, a od południa z Kotliną Śremską i Doliną Konińską. Mezo-region jest bezjeziorną sandrową równiną morenową.

Zachodnią część Parku i jego okolicy o niewielkim zróżnicowaniu hipsometrycznym stanowi wysoczyzna morenowa płaska z wałem moreny czołowej ciągnącym się przez Powidz po Sokołowo (Pagórki Powidzkie). Wysokości bezwzględne wysoczyzny morenowej wahają się w granicach 98-110 m n.p.m., a wzgórza moren czołowych: 113-119,5 m n.p.m. Na północ od Przybrodzina położony jest najwyższy punkt obszaru – 129,1 m n.p.m.

W kierunku wschodnim teren Parku jest mocno urozmaicony pod względem rzeźby; obejmuje wysoczyznę morenową z morenami czołowymi. Wysoczyznę wraz z ciągiem moren czołowych rozcinają dwie rynny jeziorne: Jeziora Powidzkiego i jeziora Niedzięgiel. Poziom wód w Jeziorze Powidzkim znajduje się na wysokości 98 m n.p.m., a w jeziorze Niedzięgiel na wysokości 103 m n.p.m. Rynny obu jezior nie są zbyt mocno

wcięte w wysoczyznę. Wysokości bezwzględne w strefie pagórków i wzgórz morenowych między wspomnianymi rynnami jeziornymi w rejonie Powidza osiągają wartości 117-132 m n.p.m.

W kierunku północno-wschodnim oraz w rejonie Sokołowa znajduje się wysoczyzna morenowa z pagórkami moreny czołowej. Ich kulminacje sięgają 115-124 m n.p.m., a w rejonie Sokołowa – 116-119,5 m n.p.m. Ze strefą pagórków czołowomorenowych związany jest poziom sandrowy przechodzący w kierunku Słupcy. Na linii Wiekowo–Witkowo przecina on strefę pagórków i wzgórz moreny czołowej. Wysokości bezwzględne na poziomie sandrowym z północy na południe osiągają wartości 115-104 m n.p.m.

Na południe od pasma wzgórz moreny czołowej przeważają płaskie lub nieznacznie sfalowane powierzchnie sandrowe. Brak jezior i większych oczek wodnych. Monotonny krajobraz urozmaicony jest dolinami niewielkich rzek: Mieszny i Strugi Bawół, spływających z moreny czołowej na południe w kierunku Warty. Teren wyniesiony jest od 105-110 m n.p.m. w części północnej do 90-95 m n.p.m. w części południowej. Jego południowa krawędź stromo opada ku terasom doliny Warty.

Na południowym zachodzie w dolinie Strugi Bawół położony jest najniższy punkt o wysokości 90 m n.p.m. Krajobraz urozmaica rynna o południkowym przebiegu (wypełniają ją jeziora i tereny zatorfione), która wykorzystywana jest przez ciek: Strugę Bawół i Mieszny. Ogólnie teren opada w kierunku południowym i południowo-zachodnim.

W Parku występują cztery dobrze wykształcone ozy:

- około 2 km na zachód od Bielska (gm. Orchowo), długość: 2,6 km, kierunek przebiegu: północ-południe,
- 1 km od Wilczyna, długość różnorodnych pagórków (niektóre z nich biegną równolegle od siebie): 7 km, kierunek przebiegu: północny wschód-południowy zachód,
- na północ i południowy zachód od Witkowa, długość trzech pagórków: 3 km, kierunek przebiegu: północny wschód-południowy zachód,
- na południe od Powidza (gm. Witkowo), na wschodnim brzegu południowego krańca Jeziora Powidzkiego, długość dwóch pagórków: 2 km, kierunek przebiegu: północ-południe.

Budowa geologiczna Parku i jego okolicy jest dość zróżnicowana. Osady kenozoiku spoczywają na tym obszarze na

utworach mezozoiku o urozmaiconej powierzchni, zbudowanej głównie z osadów kredy górnej w postaci margli kredowych, wapieni oraz kredy. Strop utworów mezozoicznych zalega tu przeciętnie na głębokości około 120 m. Osady mezozoiku przykryte są przez utwory trzeciorzędowe, z wyjątkiem równoleżnikowego fragmentu w części zachodniej Parku i jego okolicy oraz w strefie pokrywającej się z Pagórkami Powidzkimi. W części północnej i południowej występują utwory trzeciorzędowe w postaci miocenu i pliocenu. Osady miocenu reprezentowane są głównie przez piaski, miąższość tych utworów waha się w przedziale od kilku do 25-50 m. Utwory pliocenu o miąższości poniżej 10 m są jednorodne, wykształcone głównie jako pstry ility poznańskie.

Dolna powierzchnia (spąg) utworów czwartorzędowych zalega przeciętnie na rzędnej 25-50 m n.p.m. w części północno-zachodniej i 50-75 m n.p.m. w części południowej i wschodniej. Miąższość utworów czwartorzędowych zmienia się od 75 do 100 m w części północno-zachodniej i znacznie maleje w kierunku południowym i południowo-wschodnim, do około 25-50 m. Obszar Parku i jego okolicy budują osady glacialne i fluwioglacjalne związane ze zlodowaceniem bałtyckim. W strefie od Powidza po Sokołowo przeważają piaski i żwiry, sporadycznie występują gliny. Znaczną część Parku stanowią różne poziomy sandrowe od poziomu najwyższego, rozciągającego się na zachód od Powidza, po poziom najniższy związany z ciągiem rynien glacialnych. W zależności od poziomu sandrowego występują tutaj piaski różnoziarniste, o miąższości od kilku do kilkunastu metrów.

Północną część dorzecza Meszny stanowią różne poziomy piasków sandrowych. Na wschód od Meszny, a na zachód od doliny Strugi Bawół, rozciąga się erozyjny poziom sandrowy zbudowany z piasków morenowych. Dna dolin Meszny i Strugi Bawół wypełnione są przeważnie osadami piaszczystymi oraz organicznymi. Południowa część dorzecza Meszny zbudowana jest z glin zwałowych. Obszar pokryty glinami charakteryzuje się dość gęstą siecią rzeczną, a obszar sandrowy stosunkowo dużą lesistością. Na zachód od doliny Strugi Bawół rozciąga się erozyjny poziom sandrowy zbudowany z glin lub glin morenowych rozmytych. Wzdłuż doliny Strugi Bawół i Meszny, ciągną się systemy terasy wysokiej, wyścielone piaskami dolinnymi i żwirami.

Na terenie Parku i w jego okolicy licznie występują niewielkie złoża surowców organicznych w postaci torfów. Nieliczne złoża kruszywa naturalnego występują w rejonie Dębiny i Słowikowa. W bezpośrednim sąsiedztwie Parku, na wschód i północnywschód od jego granic, prowadzona jest intensywna eksploatacja pokładów węgla brunatnego.

Węgiel brunatny to skała osadowa pochodzenia organicznego, powstała około 12 mln lat temu ze szczątków roślinnych. W trzeciorzędzie w miocenie w warunkach klimatu umiarkowanego ciepłego i subtropikalnego na rozległych obszarach Niżu Polskiego występowały płytkie zbiorniki wodne ze zbiorowiskami roślinności bagiennej, otoczone drzewami przypominającymi współczesne sekwoje, cyprysy i figowce. Obumierające rośliny w wodzie tworzyły warstwy, które nie podlegając rozkładowi w warunkach beztlenowych z biegiem czasu i pod wpływem ciśnienia zmieniły się w węgiel brunatny (zawartość węgla: 62-75%). Średnia miąższość pokładów węgla w okolicach Konina wynosi od kilku do kilkunastu metrów.

Zgodnie z podziałem Polski na jednostki hydrogeologiczne obszar Parku i jego okolic należy do regionu mogileńskiego, leżąc prawie całkowicie – z wyjątkiem niewielkich jego fragmentów w części południowo-wschodniej i południowo-zachodniej – w obrębie czwartorzędowego Głównego Zbiornika Wód Podziemnych nr 144 – Wielkopolska Dolina Kopalna (szacunkowa wielkość zasobów dyspozycyjnych: 480 tys. m³/d, średnia głębokość ujęć: 60 m). Rejon Wielkopolskiej Doliny Kopalnej charakteryzuje się występowaniem głównego poziomu użytkowego w utworach czwartorzędowych – głównie piaskach i żwirach o miąższości 15-40 m – na głębokościach 40-70 m. Wody te są pod ciśnieniem, a wydajności studni wynoszą od 70 do 120 m³/h, a na zachód od Witkowa nawet ponad 120 m³/h. Zbiornik ten stanowi Obszar Wysokiej Ochrony, w którym czas przenika-

Klęczew, odkrywka węgla brunatnego

nia potencjalnych zanieczyszczeń z powierzchni wynosi 25-100 lat. Północna część Parku i jego okolic leży w obrębie trzeciorzędowego subzbiornika wód podziemnych nr 143 – Inowrocław-Gniezno (szacunkowe zasoby dyspozycyjne: 96 tys. m³/d, średnia głębokość ujęć: około 120 m). Występujące przeważnie na głębokości 100-130 m poziomy użytkowe w utworach trzeciorzędowych mają jednak mniejsze znaczenie. Jeszcze głębiej, we wschodniej części Parku i jego okolic występuje poziom wód w utworach kredowych – marglach, piaskowcach i piaskach.

Wody podziemne pierwszego poziomu występują na zróżnicowanych głębokościach wyraźnie uzależnionych od budowy geologicznej i ukształtowania terenu. Na południe od Wielkopolskiej Doliny Kopalnej głębokość pierwszego poziomu użytkowego wynosi 60-100 m. Płytko zalegające zwierciadło wód podziemnych występuje w strefie dolin i jezior na głębokości do 2 m, rzadziej do 5 m. Tereny z poziomem zalegania wód gruntowych do 5 m związane są najczęściej z wyższymi poziomami sandrowymi oraz strefą moreny czołowej. W okolicach Powidza spotyka się również głębokości zalegania wód podziemnych w utworach czwartorzędowych przekraczające 10 m.

Wahania stanów wód podziemnych są zróżnicowane. Amplituda wartości ekstremalnych wynosi 200 cm (stan najwyższy: 150 cm, najniższy: 350 cm). W rytmie wahań stanów wód podziemnych występuje jeden okres wzrostu od lutego do lipca z maksimum w kwietniu i maju. Po tym okresie zwierciadło wód podziemnych obniża się, przechodząc w okres niżówki trwającej od sierpnia do stycznia. Wody podziemne, podobnie jak powierzchniowe, charakteryzują się także sezonowym rytmem zasilania. Następuje ono głównie podczas roztopów wiosennych w wyniku infiltracji obszarowej wód roztopowych i opadowych. Zasilanie odbywa się wówczas równomiernie na całym obszarze. Na terenach dolinnych amplitudy wahań są na ogół niewielkie (do 1 m). Natomiast w strefach wysoczyznowych zbudowanych z utworów trudno przepuszczalnych, wody podziemne odznaczają się wysokimi amplitudami wahań, sięgającymi nawet do 2-3 m. Ze względu na małą retencyjność warstw wodonośnych w miesiącach letnich, przy braku opadów, występuje na tych obszarach okresowy zanik wody w studniach.

Znaczne powierzchnie Parku zajmują grunty podatne na infiltrację zanieczyszczeń do pierwszego poziomu wód podziemnych. W większości porośnięte są one lasami, będącymi dla nich dobrą ochroną. Duże jednak powierzchnie gruntów infiltracyjnych pozbawione są jakiegokolwiek bariery ograniczającej dopływ zanieczyszczeń do pierwszego poziomu wód podziemnych. Głównymi zagrożeniami dla wód tego poziomu są zrzuty nieoczyszczonych lub niedostatecznie oczyszczonych ścieków komunalnych, zanieczyszczenia pochodzące z nieszczelnych zbiorników bezodpływowych na ścieki, z nieszczelnionych i niekontrolowanych składowisk odpadów komunalnych, wylewisk oraz zanieczyszczenia pochodzące z technologii rolniczych, np. stosowania środków agrochemicznych, składowiska obornika, nawożenie gnojowicą. W nieskanalizowanych miejscowościach oraz w miejscach nielegalnego składowania odpadów komunalnych, rolniczych lub przemysłowych występuje wyraźne obniżenie jakości płytkich wód podziemnych. Zanieczyszczenie pierwszego poziomu wód podziemnych występuje w Parku i w jego okolicy w większości miejscowości. Poważnym zagrożeniem dla siedlisk przyrodniczych jest postępujące obniżanie się poziomu wód gruntowych. Występując w dolinach przyczyniło się do znacznego zmniejszenia powierzchni bagien, nadmiernego przesuszenia łąk, a nawet ich zamiany na pola uprawne.

W okolicach Parku częściowo rozpoznane są zasoby wód geotermalnych². W miejscowości Mrówka znajduje się odwiert o głębokości około 2572 m. Zinventaryzowane wody to ciepłe solanki o temperaturze około 65°C i zawartości soli 92,2 g/dm³. W przypadku znalezienia się inwestora wody geotermalne mogą być tutaj wykorzystane do celów leczniczych, np. w różnego typu ośrodkach wypoczynkowych, względnie do ogrzewania.

Gleby Parku wytworzyły się głównie na polodowcowych piaskach i glinach zwałowych, rzadziej na piaskach rzecznych i gruntach organicznych. Największy obszar zajmują gleby rdzawe właściwe. Wyspowo, od części centralnej Parku na południowy wschód, występują niewielkie powierzchnie gleb płowych właściwych. W szczytowych partiach wzgórz moreny czołowej, np. w rejonie Powidza i Trzemeszna, występują niewielkie powierzchnie typowych gleb brunatnych. Na piaszczystych utworach związanych z odpływem wód roztopowych od

lodowca, zalegających na sandrowych przedpolach moren czołowych, oraz w ciągu niektórych rynien polodowcowych wytworzyły się gleby bielicoziemne. Niskie walory użyteczności rolniczej tych gleb powodują, że występują na nich największe kompleksy leśne, np. lasy w okolicach Skorzęcina i Powidza. Na obszarach dawnych zastoisk wód powierzchniowych wykształciły się bardzo żyzne czarne ziemie. Duże powierzchnie tych gleb występują w okolicach Słupcy, Wilczyna, Witkowa. Niemal w całości zajęte są pod intensywne uprawy polowe. Gleby torfowe wykształciły się zwłaszcza na torfach niskich, zalegających głównie w dolinie Meszny i Strugi Bawół. Wyraźnie mniejsze ich powierzchnie znajdują się na dnie rynien polodowcowych. Gleby wytworzone na torfach przeznaczone są najczęściej pod łąki i pastwiska lub są wyłączone z bezpośredniego użytkowania i porośnięte roślinnością szuwarową lub łąkami olszowymi. Niektóre kompleksy torfów podścielone są pokładami wapna łąkowego, np. nad jeziorami Niedzięgiel i Powidzkim. W dolinie zalewowej Warty oraz w ujściowej strefie Strugi Bawół i Meszny wykształciły się gleby hydrogeniczne typu mad. Kompleksy tych gleb użytkowane są przeważnie jako łąki i pastwiska.

Duże powierzchnie gruntów rolnych odznaczają się glebami dobrych kompleksów przydatności rolniczej i stanowią gleby chronione. Obszar Parku i jego najbliższych okolic wchodzi w granice trzech regionów glebowo-rolniczych: Witkowskiego, Powidzkiego, Ostrowicko-Pyzderskiego.

W Regionie Witkowskim, obejmującym zachodnią część Parku i jego okolicy, przeważają grunty orne, stanowiąc około 91% powierzchni, niewielki udział mają użytki zielone (1%); nie występują kompleksy leśne. Wykształcone są bardzo dobre gleby, w przewadze kompleksu 2. – pszennego dobrego, ze znacznym udziałem kompleksu 4. – żytniego bardzo dobrego i z nieznacznym udziałem innych kompleksów. Są to gleby wytworzone z glin, wykazujące w poziomach próchnicznych skład piasków gliniastych mocnych, rzadziej lekkich, o typie brunatnym i pseudobielicowym. Warunki przyrodnicze regionu sprzyjają zwłaszcza uprawie pszenicy i buraków cukrowych, a także rzepaku ozimego, koniczyny czerwonej i lucerny siewnej.

W Regionie Powidzkim, na obszarze którego położone są tereny części centralnej, północnej i północno-wschodniej Parku i jego okolic przeważają grunty orne (46%) i lasy (30%); łącz-

ny udział użytków zielonych i wód jest mniejszy (16%). Region charakteryzuje się niską przydatnością rolniczą. Przeważają gleby kompleksów słabych: 6. – żytniego słabego i 7. – żytniego bardzo słabego, z niewielkim udziałem kompleksów: 9. – zbożowo-pastewnego słabego, 5. – żytniego dobrego i 4. – żytniego bardzo dobrego, wykształconych na piaskach słabogliniastych i piaskach luźnych całkowitych, wśród których przeważają płaty piasków na glinach i glin. Są to gleby ubogie w składniki pokarmowe i przeważnie stale zbyt suche. W większości są to gleby rdzawe o niskim stopniu kultury rolniczej; uprawia się na nich wyłącznie żyto i lubin.

Region Ostrowicko-Pyzderski obejmuje południową część najbliższych okolic Parku oraz wąski klin terenu, wychodzący z południa i podchodzący prawie pod Witkowo. Charakteryzuje się on przewagą gleb kompleksów 5. – żytniego dobrego (gleby żytnio-ziemniaczane) i 6. – żytniego słabego, ze znacznym udziałem kompleksów 7. – żytniego bardzo słabego i 4. – żytniego bardzo dobrego (gleby pszenno-żytnie). W większości są to gleby wytworzone z piasków gliniastych lekkich i słabogliniastych na glinach, z płatami gleb wytworzonych z glin, zwartymi powierzchniami gleb wytworzonych z piasków luźnych i słabogliniastych przechodzących w luźne. Są to głównie gleby pseudobielicowe, rdzawe i czarne ziemie.

Na znacznych powierzchniach w Parku i jego okolicy prowadzone od lat zabiegi agrotechniczne przyspieszyły proces murszenia i rozpylania gleb torfowych. Gleby poddane erozji występują sporadycznie na mocno nachylonych stokach, w obrębie gruntów ornych.

Tereny Parku i jego okolic użytkowane są bardzo różnorodnie. Obok przeważającej powierzchni gruntów ornych występują tutaj także znaczne kompleksy leśne, głównie na południowy zachód od Jeziora Powidzkiego oraz na północ od jezior Niedzięgiel i Powidzkiego Małego. Użytki zielone występują głównie na niektórych odcinkach dolin rzecznych i w obniżeniach wokół zbiorników wodnych.

Dla obszarów wiejskich, modernizacji i wzrostu produkcji rolnej, kształtowania wielofunkcyjnego charakteru wsi i warunków życia ich mieszkańców istotne znaczenie ma występująca infrastruktura techniczna. Tworzą ją urządzenia ściśle związane z produkcją rolną i jej obsługą: system energetyczny (układ elektryczny, gazowy i ciepłowniczy) i wodno-sanitarny

(zbiorniki, ujęcia wraz ze stacjami uzdatniania, sieci wodociągowe i kanalizacyjne, oczyszczalnie i melioracje) oraz zorganizowane składowiska odpadów. W większych miejscowościach znajdują się mechaniczno-biologiczne oczyszczalnie ścieków. W Witkowie i Powidzu istnieje zarówno kanalizacja sanitarna, jak i deszczowa, natomiast niektóre miejscowości (np. Skorzęcin, Skorzęcin-Leśniczówka, Charbin) wyposażone są tylko w kanalizację sanitarną.

Park narażony jest na oddziaływanie różnorodnych zagrożeń, związanych zarówno z działającymi od dawna formami użytkowania tego terenu, jak i z nasilającą się od wielu lat penetracją turystyczną i zagospodarowaniem rekreacyjnym najbardziej wartościowych rejonów. Do szczególnie znaczących i widocznych zagrożeń należą sieci urządzeń melioracyjnych odwadniających (rowów i kanałów) mające wpływ na obniżanie się poziomu wód gruntowych na całym obszarze Parku oraz intensywnie rozwijający się ruch turystyczny, zwłaszcza turystyka pobytowa.

Istotnym zagrożeniem, którego efekt będzie odczuwalny przez wiele lat w przyszłości, jest także zmiana form użytkowania ziemi, związana z ograniczeniem gospodarki rolnej i przeznaczeniem dużej części gruntów pod użytkowanie rekreacyjne.

Specyficzną cechą ostatnich co najmniej kilkunastu lat jest gwałtowny rozwój bazy rekreacyjno-wypoczynkowej. W atrakcyjnych miejscach Parku (m.in. nad jeziorami: Niedzięgiel, Budziszawskim, Powidzkim, Ostrowskim, Wilczyńskim, Kamienieckim, Ostrowickim) powstało kilkadziesiąt osiedli letniskowych oraz duże ośrodki wczasowe (głównie w: Skorzęcinie, Wylatowie, Powidzu, Giewartowie, Kosewie, Anastazowie, Przybrodzinie, Przyjezierzu). Parcelowanie i zajmowanie na działki rekreacyjne terenów wokół jezior oraz ich zabudowywanie wyraźnie zakłóca harmonię otaczającego je krajobrazu, niszczy roślinność, zwiększa ilość odpadów i ścieków, intensywność ruchu samochodowego, penetrację terenów leśnych oraz zanieczyszczenie atmosfery.

Zagrożeniem terenów leśnych jest nielegalne obozowanie w miejscach do tego nieprzeznaczonych, głównie w lasach okalających jeziora. Powoduje to: niszczenie runa, samosiewu drzew i krzewów, uszkodzenie drzew oraz obniżanie stanu sanitarnego lasu poprzez jego zaśmiecanie. Stwarza także poważne zagrożenie pożarowe.

Degradacja powierzchni terenu Parku i jego okolicy związana jest głównie z wykształcaniem się gruntów antropogenicznych w miejscach zabudowy, z występowaniem różnego typu składowisk rolniczych i przemysłowych, pozyskiwaniem surowców mineralnych oraz prowadzeniem upraw. Na zboczach dolin sporadycznie występują grunty narażone na ciągłą erozję (denudacja) pochodzenia naturalnego i uprawową np. w dolinie Noteci Zachodniej. Wśród gruntów antropogenicznych obszary o zabudowie zwartej stanowią nieznaczne powierzchnie, zlokalizowane jedynie w większych miejscowościach, natomiast pozostałe tereny zabudowane mają najczęściej charakter luźny, rozproszony. Spośród innych form degradacji powierzchni terenu występują nieliczne składowiska surowców leśnych i przemysłowych, składowiska paliw stałych, czynne i nieczynne stacje benzynowe i gazowe, cementarze oraz składowiska surowców rolniczych. Znajdują się one na polach oraz na terenach zabudowy wiejskiej w wielu gospodarstwach rolnych. Poważnym zagrożeniem, nie tylko dla zmian powierzchni terenu, ale także dla wód podziemnych, są czynne i nieczynne składowiska odpadów, np. w Chładowie (gmina Witkowo), Słowikowie (gmina Orchowo). Spotykane są także niewielkie nielegalne wysypiska odpadów w rejonie: Sokółowa, Skorzęcina, Ruchocinka i Ług.

Degradacja gleb związana jest głównie z eksploatacją kruszyw naturalnych pochodzenia polodowcowego. Występuje stosunkowo duża liczba niewielkich odkrywek, z których surowiec był wydobywany lub nadal wydobywa się go dla zaspokojenia lokalnych potrzeb w sposób niezorganizowany. Degradacja bezpośrednia gleby polega na mechanicznym usuwaniu pokrywy glebowej, natomiast degradacja pośrednia obejmuje tereny sąsiadujące z odkrywką i polega na zmianie stosunków wilgotnościowych. W konsekwencji prowadzi to do zmiany struktury gleby i najczęściej do obniżenia jej produktywności. Wiele nieczynnych już odkrywek pozostało nieużytkami i często stało się miejscem niekontrolowanego, nielegalnego składowania odpadów.

Niektóre urządzenia techniczne mają wyraźny wpływ na zanieczyszczenie atmosfery. Najbardziej uciążliwa jest emisja gazów i pyłów, głównie z niewielkich zakładów produkcyjno-usługowych znajdujących się w większych miejscowościach, są to np.: mleczarnia w Wilczynie, gorzelnia w Wilczogórze

i Osówcu, tartak w Powidzu, oraz tzw. niska emisja gazów i pyłów z terenów zabudowanych, szczególnie uciążliwych w sezonie grzewczym. Źródłem emisji liniowej zanieczyszczeń pyłowych i gazowych oraz hałasu jest sieć dróg. Na wschód od Mielżyna znajduje się lotnisko wojskowe, będące strefowym emitorem hałasu i wibracji. Poważnym zagrożeniem dla środowiska i niezmiernie uciążliwym dla turystów i mieszkańców jest rozpowszechnione w ciągu całego roku palenie w domach wszelkiego rodzaju odpadów, także plastikowych.

W Parku znajdują się tereny poddane rekultywacji. W rejonie Słowikowa teren po byłej żwirowni, użytkowanej jako składowisko odpadów, rekultywowano w kierunku leśnym. W Ługach tereny po byłym składowisku odpadów poddano rekultywacji o kierunku rolnym, natomiast w Kokocynie składowisko odpadów rekultywowano również w kierunku leśnym.

Kilka powierzchni o charakterze nieużytków antropogenicznych znajduje się w rejonie: Ruchocinka, Niezgody, Powidza Osiedla, Ostrowa oraz na obszarze byłego wylewiska odpadów komunalnych w rejonie Chładowa.

Dla ochrony krajobrazu i walorów środowiska przyrodniczego niezbędne jest: zachowanie mozaikowatych, otwartych przestrzeni rolniczych i przeciwdziałanie ich zabudowie, zaniechanie lokalizowania budowy nowych i rozbudowy starych obiektów powodujących zanieczyszczenie powietrza, wody i gleby lub też uciążliwych dla otoczenia jako źródła hałasu i wydzielania odrażających zapachów (odorów). Niezbędne jest wyposażenie w urządzenia zapobiegające zanieczyszczeniom środowiska wszystkich zakładów i obiektów zlokalizowanych w granicach Parku lub w jego bezpośrednim sąsiedztwie. Podobnie wymogom ochrony środowiska winna być podporządkowana lokalizacja i zagospodarowanie osiedli letniskowych. Budownictwo mieszkaniowe, turystyczne i usługowe oraz wszelkie urządzenia techniczne i komunikacyjne winny być estetycznie zharmonizowane z otaczającym krajobrazem, a samowola budowlana całkowicie zlikwidowana. Niezbędne jest przeciwdziałanie powstaniu i nasilaniu się procesów erozyjnych oraz konieczne jest prowadzenie rekultywacji gruntów zniekształconych. Pobór kruszywa mineralnego oraz gromadzenie i utylizacja odpadów może odbywać się tylko w wyznaczonych miejscach, których lokalizacja nie powinna kolidować z funkcjami Parku.

Klimat

Obszar Parku, znajdujący się w regionie o typowych dla naszego kraju warunkach bioklimatycznych, leży w przejściowej strefie klimatycznej i objęty jest wpływami Oceanu Atlantyckiego i kontynentu Eurazji (z przewagą wpływu oceanu). Najczęściej napływające w ciągu roku powietrze polarnomorskie odznacza się stosunkowo dużą zawartością pary wodnej – zmniejsza to amplitudy temperatur, często zwiększa zachmurzenie i przynosi opady, przez co zimy są krótsze i łagodniejsze, a okres wegetacyjny rozpoczyna się wcześniej i trwa dłużej niż na obszarach Polski centralnej i wschodniej. Powietrze polarnokontynentalne napływa ze wschodu i cechuje się małą wilgotnością. Udział mas powietrza arktycznego znad Europy Północnej, jak i zwrotnikowego, jest niewielki.

Zgodnie z podziałem klimatycznym Niziny Wielkopolskiej obszar Parku znajduje się w Regionie Środkowowielkopolskim. Na obszarze Polski jest to największy pod względem zajmowanego obszaru wydzielony region klimatyczny. Środkową jego część stanowi Pojezierze Gnieźnieńskie. Granice regionu odznaczają się różnym stopniem ostrości. Najmniej wyraźny jest odcinek granicy południowej, oddzielający od Regionu Południowowielkopolskiego. Taki charakter granic świadczy o wielu podobieństwach stosunków klimatycznych panujących w tym regionie do warunków klimatycznych obszarów z nim sąsiadujących. Wyraża się to m.in. brakiem występowania skrajnie dużych lub skrajnie małych, w porównaniu z innymi regionami, rocznych liczb dni z różnymi typami pogody. Częściej (38,7 dnia w ciągu roku) niż w regionach sąsiednich, jest tu bardzo ciepło i jednocześnie pochmurno bez opadów; średnia dobowa temperatura waha się od 15,1°C do 25°C, temperatura dobowo minimalna i maksymalna wynosi zawsze powyżej 0°C, a zachmurzenie średnie dobowe wynosi 21-79%. Obserwuje się również więcej dni z przymrozkami, bardzo chłodnych, z dużym zachmurzeniem i opadami (11,8) oraz dni umiarkowanie mroźnych i zarazem pochmurnych bez opadów (9,4) oraz umiarkowanie ciepłych z dużym zachmurzeniem bez opadów (11,6).

Na tle warunków klimatycznych Polski obszar Parku charakteryzuje się najniższymi rocznymi opadami (poniżej 500 mm), największą liczbą dni słonecznych (ponad 50) oraz najniższą liczbą dni pochmurnych (poniżej 130). Liczba dni mroź-

nych waha się od 30 do 50, z przymrozkami od 100 do 110, a przeciętny czas zalegania pokrywy śnieżnej wynosi od 50 do 80 dni. Udział opadów śniegu w całości opadów wynosi do 12%. Przeciętny termin pojawiania się pokrywy śnieżnej przypada na pierwszą dekadę grudnia, natomiast zaniku na połowę marca. Jej przeciętna grubość waha się od 6 cm w grudniu, 10 cm w styczniu, do 12 cm w lutym.

Średnia roczna temperatura powietrza wynosi około 8°C. Czas trwania okresu wegetacyjnego (czyli z temperaturą powyżej 5°C), waha się od 210 do 220 dni. Przeważają wiatry z sektora zachodniego, co sprawia, że na kształtowanie warunków pogodowych Parku większy wpływ mają masy powietrza oceanicznego niż kontynentalnego. Niskie sumy roczne opadów atmosferycznych oraz wysokie temperatury są przyczyną występowania na tym obszarze największych w Polsce deficytów wodnych. Niedobór wody, mierzony różnicą rocznych opadów i rocznej wartości parowania potencjalnego, czyli z wolnej powierzchni wody, wynosi około 150 mm.

Średnia roczna suma opadów atmosferycznych w Powidzu wynosi 536 mm (dane z wielolecia 1961-2000). W poszczególnych latach zaznacza się wyraźna zmienność sum opadów. Maksymalne odchylenie wartości rocznych opadów w przypadku roku wilgotnego w stosunku do wartości przeciętnych z wielolecia (roku normalnego) wynosi 144%. Natomiast suma opadów w roku suchym stanowi zaledwie 63% sumy przeciętnych opadów. Opady normalne wynoszą 536 mm (od 30 mm w lutym do 74 mm w lipcu), opady roku wilgotnego (1967 r.) wynosiły 773 mm (od 33 mm w kwietniu do 133 mm w lipcu), natomiast roku suchego (1982 r.) 340 mm (od 2 mm we wrześniu do 49 mm w lipcu).

Najwyższe miesięczne sumy opadów w roku wilgotnym stanowią ponad 200% wartości przeciętnych np. w czerwcu, sierpniu i grudniu. Maksymalne wartości opadów dobowych wahają się od 30 do 90 mm. Opady półroczna letniego (maj-październik) wyraźnie przeważają nad zimowym, stanowiąc przeciętnie 61% opadów rocznych. W roku suchym obserwuje się niższe opady w miesiącach letnich, stąd tylko w takiej sytuacji opady zimowe przeważają nad letnimi, stanowiąc około 56% opadów całego roku.

Zgodnie z podziałem rolniczo-klimatycznym Polski obszar Parku leży w Dzielnicy Środkowej (VIII), obejmującej dorzecze środkowej Warty i środkowej Wisły. Część zachodnia (wielkopolska) jest cieplejsza od części wschodniej (mazowieckiej).

Wody powierzchniowe

Obszar Parku i jego okolice w całości należą do dorzecza Warty i jej prawobrzeżnego dopływu – Noteci. Przechodzi tutaj dział wodny III rzędu rozdzielający zlewnię Noteci i Warty. Głównym ciekim prowadzącym wody na południe do Warty jest Mieszna. Zachodnie fragmenty Parku oraz tereny z nim sąsiadujące od zachodu odwadnia Struga Bawół (Witkowska Struga lub Struga), prawobrzeżny dopływ Mieszny. Strefę źródliskową Strugi Bawół stanowią podmokłe łąki w okolicach Sokołowa, a jej głównym dopływem jest Struga Mąkowa. Południową część odwadnia Kanał Sierakowski – prawy dopływ Mieszny. Część północno-wschodnią Parku i terenów z nim sąsiadujących odwadnia wypływająca z Jeziora Skorzęcińskiego Noteć Zachodnia (Kwieciszewnica, Kwieciszewica, Noteć Mała) – dopływ Noteci.

Rzeka Mieszna (dł. 37,2 km) jest prawobrzeżnym dopływem Warty. Uchodzi do niej w jej środkowym biegu w km 367,8, na równoleżnikowym odcinku biegnącym wzdłuż Pradoliny Warszawsko-Berlińskiej na wysokości 75 m n.p.m. Mieszna wypływa z południowego krańca Jeziora Powidzkiego na wysokości 97,8 m n.p.m. Jest to typowa rzeka nizinna, kraina brzany i leszcza. Pod względem administracyjnym obszar zlewni tej rzeki leży na terenie gmin: Słupca i Strzałkowo (całe gminy), Powidz, Niechanowo, Witkowo, Ostrowite, Łądek i Września (części gmin), Trzemeszno, Orchowo, Kleczew, Golina i Kołaczkowo (małe fragmenty gmin). Całość biegu rzeki przypada na powiat słupecki, natomiast główne jej dopływy to tereny powiatu wrzesińskiego i gnieźnieńskiego. Wody Mieszny wykorzystywane są w celach rolniczych głównie do nawodnień łąk (ponad 180 ha użytków zielonych).

Głównym dopływem Mieszny jest Struga Bawół, uważana często za źródłowy ciek Mieszny (z prawostronnym dopływem Strugą Rudnik), uchodzący do niej w km 3,4. Mieszna łącznie z dopływami odwadnia obszar o powierzchni 705,3 km². W granicach zlewni Mieszny znajduje się 5 jezior; powierzchnię powyżej 50 ha mają trzy z nich (Powidzkie, Kosewskie, Słupeckie).

W naturalnym zagłębieniu terenowym zlewni Mieszny (wys. 89 m n.p.m.) w latach 50. XX w. zaprojektowano i wybudowano zbiornik zaporowy Jezioro Słupeckie, który objął za-

sięciem użytki zielone, nieużytki i doły potorfowe. Położony on jest na terenie powiatu słupeckiego i przylega od północno-wschodniej strony do miasta Słupca.

Zbiornik (maks. dł. 3,6 km, maks. szer. 900 m, pow. zwierciadła wody 258 ha, głęb. maks. 4,1 m, głęb. śr. 2,5 m, objętość 6419 tys. m³, pow. zlewni całkowitej 106,2 km²) wydłużony jest w kierunku północ-południe; linia brzegowa jest słabo rozwinięta. Jako zbiornik przepływowy ma głównie za zadanie retencjonowanie wód Mieszny. Wykorzystywany jest również do nawadniania użytków zielonych położonych w dolinie poniżej zbiornika oraz do celów rekreacyjnych, uprawiania sportów wodnych i wędkarstwa. Na południowym brzegu usytuowany jest ośrodek wypoczynkowy, przystań żeglarska, pole namiotowe i kemping. Zbiornik napełniany jest wodami Mieszny, prowadzącej wody z Jeziora Powidzkiego. Zasadniczy dopływ zbiornika stanowi tzw. doprowadzalnik od rzeki Mieszny, który znajduje się w północnej części akwenu. Ujęcie wody dla zbiornika znajduje się w miejscowości Korwin. Zasilanie zbiornika może również odbywać się poprzez okresowy dopływ, znajdujący się w jego północno-zachodniej części. W zlewni bezpośredniej zbiornika przeważają grunty orne (84,5%), łąki (10,1%) lasy (0,5%) i tereny zabudowane (4,9%). Nad zbiornikiem położone są: Słupca, Piotrowice, Korwin, Róża i Bielawy. Na wschodnim jego brzegu w miejscowości Róża zlokalizowane są prywatne działki graniczące często z linią brzegową.

Zbiornik zaporowy Jezioro Słupeckie powstał w 1956 r., gdy na przedmieściach miasta Słupca zbudowano zaporę przegradzającą rzeczkę Mieszne. Po ponad pięćdziesięciu latach istnienia głębokość zbiornika znacznie się zmniejszyła w wyniku zamulenia. Na wschodnim brzegu metrowa płycizna sięga kilkadziesiąt metrów w stronę środka zalewu. Tu też znajdują się liczne, wychodzące daleko w wodę pomosty. Płytką jest też położona na północnym wschodzie cofka. Nieco głębiej jest przy brzegu zachodnim i w pobliżu zapory. W południowo-wschodniej części zbiornika znajduje się wyspa w kształcie podkowy – pozostałość po zalanych ruinach grodziska. Pomimo niewielkiej głębokości i zamulenia, roślinności wodnej jest tu stosunkowo mało. Natomiast częstym zjawiskiem są letnie zakwity wody.

Z północno-zachodniej zatoki jeziora Niedzięgiel wypływa Noteć Zachodnia (Mała Noteć), która wpływa do pobliskiego Jeziora Białego, a z niego do kolejnych jezior: Piłka, Skubarczewskiego, Słowikowo, Kamienieckiego i Jeziora Pakoskiego (Jezioro Pakoskie Północne, Jezioro Pakoskie Południowe, Bronisław), łączącego Noteć Wschodnią i Noteć Zachodnią. Z Jeziorem Białym poprzez niewielki ciek łączy się częściowo zarośnięte Jezioro Czarne.

Jezioro Wilczyńskie

W zlewni Kanału Goplańskiego (Kanał Ostrowo-Gopło), rozpoczynającego się w Przyjezierzu nad Jeziorem Ostrowskim i łączącego jezioro Gopło z kilkunastokilometrowym łańcuchem jezior rynnowych położonych na południe od Ostrowa, znajdują się rynnowe jeziora: Budziszawskie, Suszewskie, Kownackie, Wójcińskie, Wilczyńskie. Na obszarze zlewni (271 km²) dość liczne są małe zagłębienia bezodpływowe.

W granicach Parku znajduje się południowo-wschodnia część zlewni Noteci Zachodniej, od Jeziora Kamienieckiego do wododziału Gębie, przylegająca do Jeziora Kamienieckiego, z oczkami wodnymi i zabagnieniami.

Zlewnia Dopływu z Jeziora Ostrowickiego do Jeziora Popielowskiego obejmuje m.in. znajdującą się w granicach Parku południową część Jeziora Ostrowickiego z niewielkimi zbiornikami i zabagnieniami przy miejscowości Gaj.

Cieki Parku i jego okolicy charakteryzują się śnieżno-deszczowym reżimem zasilania. W rocznym cyklu zmienności stanów wody i przepływów wyróżnia się jeden okres wezbraniowy od lutego do maja z maksimum przepływów przypadającym na marzec. Powstają wtedy

Jezioro Popielewskie

fale roztopowe, trwające przeciętnie około 30 dni. Najczęściej pojawiają się pod koniec lutego i kończą się w marcu. Fale roztopowe są wyraźnie dłuższe od wezbrań opadowych – mogą osiągać nawet dwukrotnie wyższe kulminacje w porównaniu ze sporadycznie powstającymi w okresie letnio-jesiennym falami wezbrań opadowych. Początek powstawania fal opadowych przypada najczęściej na początek lipca, natomiast koniec na połowę tego miesiąca. Na ciekach obserwuje się szybkie przejście od kulminacji wiosennych do dłuższych letnio-jesiennych okresów znacznego obniżania się stanu wód (niżówki). Powstają one w wyniku długotrwałego braku opadów atmosferycznych oraz dużych strat wody na parowanie, związanych z wyższą w tym czasie temperaturą powietrza. Minimalne stany opadów i przepływów przypadają przeciętnie na okres od czerwca do października. Po raz pierwszy w roku pojawiają się najczęściej w czerwcu i zanikają w pierwszej połowie września; trwają średnio 70 dni. W latach o niskich opadach w okresie letnio-jesiennym, niżówki letnie czasem przedłużają się i przechodzą w uzależnione od ujemnych temperatur powietrza niżówki zimowe, kiedy cieki prawie wyłącznie zasilane są wodami podziemnymi. Niżówki zimowe są zdecydowanie krótsze i trwają do 40 dni. Początek niżówek zimowych przypada przeciętnie na pierwszą dekadę stycznia, a koniec na początek lutego. W tym czasie na rzekach obserwuje się zjawiska lodowe, których przeciętny czas trwania wynosi 30-60 dni. Najczęściej rozpoczynają się one w drugiej połowie grudnia, a kończą pod koniec lutego. Stała pokrywa lodowa na ciekach utrzymuje się przeciętnie poniżej 15 dni. Najwcześniej pojawia się na początku stycznia, a kończy najpóźniej w ostatniej dekadzie lutego. Wieloletnia zmienność przepływów jest niewiele wyższa od wartości charakterystycznych dla całej Niziny Wielkopolskiej. W cyklu rocznym największą zmiennością charakteryzuje się sierpień, co wskazuje na możliwość wystąpienia w tym czasie zarówno głębokich niżówek, jak i opadowych fal wezbraniowych. Najbardziej wyrównane przepływy występują w czerwcu, w okresie kiedy najczęściej występuje niżówka letnia.

W Parku i jego okolicy występują głównie rynnowe jeziora polodowcowe. Znajduje się tutaj kilkadziesiąt jezior o różnej wielkości i znaczeniu dla stosunków hydrograficznych tego terenu. Dziesięć spośród nich osiąga wielkość ponad 50 ha. Ogółem jeziora o powierzchni powyżej 4 ha zajmują ponad 11%

powierzchni Parku. Największym zbiornikiem jest Jezioro Powidzkie, którego okolice należą do obszarów Polski środkowej o maksymalnej jeziorności. Zajmuje ono rozległą i długą rynnę jezior powidzko-wilczyńskich, rozciągającą się z północnego wschodu na południowy zachód od Strzelna do Słupcy, na pograniczu gmin Powidz, Ostrowite i Słupca w sąsiedztwie działu wodnego rozdzielającego zlewnię Warty i Noteci. Do rynny zajętej częściowo przez jezioro dochodzą od południa i północnego wschodu mniejsze rynny połodowcowe. Jezioro charakteryzuje się zarówno znaczną długością (drugie po Gopie na Pojezierzu Kujawsko-Pomorskim, trzecie pod względem długości linii brzegowej), jak i głębokością. Pod względem powierzchni i zasobów wodnych zajmuje ono pierwsze miejsce na terenie Pojezierza Wielkopolskiego. Należy także do najzasobniejszych w wodę jezior w Polsce, zajmując pod tym względem 15 miejsce (3,8 razy więcej niż w sąsiednim jeziorze Niedzięgiel i 1,7 razy więcej niż w jeziorze Gopło).

Kształt jeziora oraz ukształtowanie jego dna umożliwiają wyróżnienie dwóch zasadniczych części: basenu głównego o orientacji wzdłuż osi północ-południe oraz odchodzącej od niego w kierunku północno-wschodnim tzw. Zatoki Anastazewskiej. Ukształtowanie dna basenu głównego jest bardzo urozmaicone. W części północnej kolejne głęboczki i przegłębienia rozdzielone są licznymi wypłyceniami, z których największe jest na wysokości Powidza; znajduje się tutaj wyspa o powierzchni 0,4 ha. Część północna zakończona jest wąską zatoką o dnie pokrytym gęstą roślinnością wodną. Część południowa, zdecydowanie głębsza, oddzielona jest od części północnej szeroką podwodną barierą, którą stanowią cztery rozległe mielizny o charakterystycznych twardych, piaszczystych brzegach. Występują tu trzy rozległe głęboczki, a stoki misy jeziora opadają bardzo stromo. Zatoka Anastazewska stanowiąca drugą zasadniczą część jeziora, posiada w odróżnieniu od basenu głównego krętą i dobrze rozwiniętą linię brzegową z dużą ilością zatok, półwyspów i cypli; intensywnie rozwinięta jest roślinność wynurzona. W jej części środkowej występują rozległe mielizny na głębokości od 1,5 m do 0,2 m. Obok mielizn występują miejsca o bardzo znacznych zmianach głębokości. Brzegi zatoki na prawie całej długości porasta bór sosnowy, stanowiąc jej naturalną osłonę.

Pod względem występującej roślinności Jezioro Powidzkie nie różni się od typowych jezior Niżu Polskiego. Szerokość stre-

fy litoralowej uzależniona jest od głębokości i poza występującymi półwyspami i zatokami nie przekracza kilku metrów. Powierzchnia zajmowana przez wynurzoną roślinność wodną wynosi 41,5 ha. Stromo opadające na znacznej długości linii brzegowej stoki oraz duża głębokość jeziora powodują, że proces zarastania tego zbiornika jest ograniczony. Nie dotyczy to terenów położonych na północny wschód od Półwyspu Ostrowskiego, gdzie występują znaczne obszary trzciny, podmokłych łąk, torfowisk i bagien. Liczne torfowiska występują na południe od wsi Polanowo.

Wody Jeziora Powidzkiego zaliczane są do najwyższej klasy czystości, co ma bezpośredni wpływ na przejrzystość, która późną jesienią często przekracza 10 m, a latem w okresie intensywnego kwitnienia wody, nie spada poniżej 3 m. Na dobrą przejrzystość jeziora nie ma wpływu nawet intensywna działalność rolnicza prowadzona na polach przylegających bezpośrednio do jeziora. Z wyjątkiem Zatoki Anastazewskiej większość terenów położonych nad tym zbiornikiem jest odlesiona, a pola uprawne i pastwiska dochodzą do samej linii brzegowej.

Drobnymi ciekami i poprzez zabagnienia Jezioro Powidzkie łączy się na północy z Jeziorem Powidzkim Małym (pomiędzy zbiornikami biegnie nasyp kolejki wąskotorowej) i wschodnią odnogą Jeziora Powidzkiego z kolistym Jeziorem Smolnickim. Te trzy jeziora w przeszłości stanowiły jeden zbiornik.

Odplywem w południowej części Jeziora Powidzkiego jest rzeka Mieszna. Dwa główne dopływy (rowy) znajdują się w części północnej i środkowej przy brzegu wschodnim basenu głównego. Stanowią one połączenie Jeziora Powidzkiego z Jeziorem Powidzkim Małym oraz z Jeziorem Kosewskim (Naprusewskim).

Pozostałe dopływy zlokalizowane są w różnych częściach jeziora głównie po stronie zachodniej, często są to cieki okresowe. Nad jeziorem położone są następujące miejscowości: Powidz, Przybrodzin, Ostrowo, Kosewo, Giewartów, Kochowo i Polanowo.

Największą część zlewni bezpośredniej zajmują grun-

Kosewo, Jezioro Powidzkie

ty orne (68,9%), następnie lasy (15,7%), łąki (5,9%) i tereny zabudowane (9,5%). Szczególnie intensywnie jezioro wykorzystywane jest w celach turystyczno-wypoczynkowych. W miejscowościach: Przybrodzin, Ostrowo, Anastazewo, Giewartów i Powidz znajdują się liczne ośrodki wypoczynkowe i pola namiotowe. W Kosewie i Giewartowie w bliskim sąsiedztwie linii brzegowej znajduje się dużo prywatnych działek rekreacyjnych o różnym stopniu zabudowy. Jezioro Powidzkie jest dobrze natlenionym, stratyfikowanym zbiornikiem. Natlenienie głębokich warstw wody jest największe w miejscach najgłębszych, gdzie sięga aż do dna.

Szczególnie bogato rozwiniętą linię brzegową ma jezioro Niedzięgiel, należące do największych jezior Wielkopolski. Jego kształt jest nieregularny, a brzegi stosunkowo płaskie, w wielu miejscach przechodzące w zabagnienia. W zbiornik ten wcinają się dwa duże półwyspy. W pobliżu brzegów najwyższym wzniesieniem jest Orla Góra (119 m n.p.m.). Na jeziorze występują liczne wypłyenia oraz 6 niewielkich wysp; największą z nich o nazwie Znicz (pow. 3 ha) porasta drzewostan. Jezioro dzieli się na trzy zasadnicze części. Część północno-zachodnia jest naturalnie wyodrębniona dużym półwyspem oraz dwiema niewielkimi wyspami, stanowiącymi zakończenie zalesionego obszaru, który od północy rozdziela wody jeziora. Ta część zbiornika charakteryzuje się dnem o łagodnym spadku, licznymi płyciznami i wyspami. Brzegi są mocno zarastające, miejscami podmokłe, od północy okolone lasami. Wody jeziora są zimne i bardzo przejrzyste. Konfiguracja dna jest urozmaicona z licznymi głęboczkami i wzniesieniami. Na wschodnim brzegu zlokalizowany jest duży ośrodek wypoczynkowy Skorzęcin. Część południowa z wyspą Znicz jest osłonięta od zachodu i południa niezalesionymi wzniesieniami, które na blisko 20 m górują nad jeziorem. Obecnie jest ono coraz bardziej otaczane działkami rekreacyjnymi z zabudową letniskową, lokalizowanymi na dawnych gruntach uprawnych. Z jeziora wypływa Noteć Zachodnia.

Należące do zlewni Kanał Ostrowo-Gopło Jezioro Ostrowskie położone jest w Obszarze Chronionego Krajobrazu Lasów Miradzkich. Około 60% powierzchni jeziora znajduje się w granicach Parku. Składa się ono z dwóch odrębnych części – część zachodnią stanowi wąska rynna o długości 7 km, natomiast część wschodnia jest rozleglejsza z szeroką strefą litoralu. Położone wśród pól uprawnych jezioro tylko w niektórych miejscach ma zadrzewiony brzeg.

Na obszarze Parku występuje kilkanaście izolowanych zagłębień bezodpływowych, głównie typu chłonnego. Zlokalizowane są one zwłaszcza na obszarach sandrowych, gdzie w utworach powierzchniowych przeważają piaski, np. w zlewni Strugi Bawół. W strefach wododziałowych znajdują się również większe obszary bezodpływowe, np. na zachód od Jeziora Powidzkiego, okolice Mieczownicy.

W Parku występuje także kilkadziesiąt drobnych zbiorników wód stojących o powierzchni mniejszej niż 1 ha, najczęściej nieprzekraczających wielkości 0,05 ha, pochodzenia naturalnego (śródpolne oczka wodne, i zabagnienia) i antropogenicznego (doly potorfowe, stawy rybne). Zbiorniki tego typu, z których wiele jest okresowych, mają duże znaczenie biocenotyczne i krajobrazowe.

Obszar Parku położony jest w strefie najniższych w Polsce odpływów. Średnia wartość odpływu jednostkowego, niższa od przeciętnego dla Polski ($5,5 \text{ dm}^3/\text{s}/\text{km}^2$), wynosi dla Mieszny $2,97 \text{ dm}^3/\text{s}/\text{km}^2$. Odpływ maksymalny dla zlewni tej rzeki osiąga wartość $30,5 \text{ dm}^3/\text{s}/\text{km}^2$, a minimalny $0,12 \text{ dm}^3/\text{s}/\text{km}^2$. Zdecydowanie większym odpływem (prawie dwukrotnie) charakteryzuje się półrocze zimowe. Odpływ półrocza zimowego stanowi około 61% odpływu całkowitego. Przeważa odpływ powierzchniowy, stanowiący ponad 60% odpływu całkowitego. W przypadku Strugi Bawół występuje najczęściej równowaga – odpływy powierzchniowy i podziemny stanowią mniej więcej po połowie odpływu całkowitego.

W rocznym cyklu zmienności stanów wód jezior, podobnie jak na ciekach Parku, wyróżnia się jeden okres stanów wysokich, trwający od lutego do czerwca, z maksimum przypadającym na kwiecień. Po nim, w okresie od lipca do stycznia, stany wód jezior osiągają niskie wartości. Stany niskie występują najczęściej w październiku (jeziro Niedzięgiel) lub listopadzie (Jezioro Powidzkie). Na obu jeziorach w ciągu roku obserwuje się podobne wahania stanu wód. Amplituda roczna (różnica między wartościami średnich miesięcznych stanów wody) wynosi około 20 cm, natomiast amplituda między wartościami ekstremalnymi wynosi 113 cm. Stany maksymalne stwierdzono w jeziorach w lipcu 1960 r.; wynosiły one 522 cm na Jeziorze Powidzkim i 194 cm na jeziorze Niedzięgiel. Stany najniższe natomiast zanotowano w październiku 1992 r. – na Jeziorze Powidzkim (409 cm) i w listopadzie 1983 r. na jeziorze Niedzięgiel (81 cm).

Podstawowym sposobem gospodarowania na jeziorach Parku jest wędkarstwo³ z elementami gospodarki rybackiej, głównie zarybieniami. Publiczne śródlądowe wody powierzchniowe płynące podzielone są na obwody rybackie. Na obszarze Parku i w jego sąsiedztwie, w Regionie Wodnym Warty, zostało ustanowionych przez Regionalny Zarząd Gospodarki Wodnej w Poznaniu 11 obwodów rybackich:

Zlewnia Warty na odcinku od ujścia Widawki do ujścia Proсны:

Obwód rybacki Jezioro Powidzkiego na rzece Mieszna nr 1. Obejmuje wody jezior: Powidzkie, Powidzkie Małe i Kosowskie (Naprusewskie) wraz z wodami rzeki Mieszna na odcinku od jej źródeł do mostu w miejscowości Kochowo na drodze powiatowej Giewartów–Słupca oraz z wodami dopływów tych jezior i tego odcinka rzeki.

Obwód rybacki zbiornika zaporowego Jezioro Słupeckie na rzece Mieszna nr 2. Obejmuje wody zbiornika wraz z wodami bocznego koryta rzeki Mieszna na odcinku od mostu na drodze gminnej Korwin–Młodziejewo do mostu na drodze gminnej Słupca–Róża oraz z wodami dopływów tego zbiornika.

Obwód rybacki jeziora Rusin na cieku bez nazwy w zlewni rzeki Mieszna nr 1. Obejmuje wody jeziora Rusin (Smolnickie) wraz z wodami jego dopływów.

Zlewnia Noteci na odcinku od jej źródeł do ujścia Gwdy:

Obwód rybacki Jezioro Ostrowskie na kanale Ostrowo-Gopło nr 1. Obejmuje m.in. wody Jeziora Ostrowskiego oraz cieku bez nazwy łączącego Jezioro Kownackie z Jeziorem Ostrowskim na odcinku od przepustu na drodze gminnej Mlecze–Gaj do miejsca wpływu cieku do Jeziora Ostrowskiego wraz z wodami dopływów tych jezior i tego odcinka kanału.

Obwód rybacki Jezioro Budziszawskie na cieku bez nazwy w zlewni kanału Ostrowo-Gopło nr 1. Obejmuje wody Jeziora Budziszawskiego wraz z wodami cieku bez nazwy na odcinku od jego źródeł do osi przepustu na drodze gminnej Szydłowiec–Zygmuntowo oraz wodami dopływów tego jeziora i tego odcinka cieku.

Obwód rybacki Jezioro Suszewskie na cieku bez nazwy w zlewni kanału Ostrowo-Gopło nr 1. Obejmuje wody jezior: Suszewskie, Kownackie, Wójcińskie i Orchowo, cieku bez na-

zwy na odcinku od źródeł do wpływu do Jeziora Suszewskiego, cieku bez nazwy łączącego Jeziora Ostrowskie i Kownackie na odcinku od przepustu na drodze gminnej Mlecze-Gaj do wpływu do Jeziora Kownackiego, cieku bez nazwy łączącego Jeziora Kownackie i Wilczyńskie na odcinku od wypływu z Jeziora Kownackiego do przepustu na drodze gminnej Świętne-Wilczyn wraz z wodami dopływów tych jezior i wymienionych odcinków cieków.

Obwód rybacki Jezioro Wilczyńskie na cieku bez nazwy w zlewni kanału Ostrowo-Gopło nr 1. Obejmuje wody Jeziora Wilczyńskiego wraz z wodami cieku bez nazwy łączącego Jeziora Wilczyńskie z Kownackim na odcinku od miejsca wypływu cieku z Jeziora Wilczyńskiego do przepustu na drodze gminnej Świętne-Wilczyn oraz wodami dopływów tego jeziora i tego odcinka cieku.

Obwód rybacki jezioro Niedzięgiel na rzece Noteć Zachodnia nr 1. Obejmuje m.in. wody jezior Niedzięgiel, Białego i Piłka wraz z wodami Noteci Zachodniej na odcinku od miejsca wypływu z jeziora Niedzięgiel do linii prostej przechodzącej przez punkty położone na lewym i prawym brzegu tej rzeki, 150 m poniżej miejsca wypływu z jeziora Piłka, oraz wodami dopływów tych jezior i tego odcinka rzeki.

Obwód rybacki rzeki Noteć Zachodnia nr 2. Obejmuje wody Noteci Zachodniej na odcinku od linii prostej przechodzącej przez punkty położone 200 m poniżej wypływu z Jeziora Białego do linii prostej przechodzącej przez punkty położone 100 m powyżej wpływu do Jeziora Kamienieckiego wraz z wodami jezior Skubarzewo i Słowikowo oraz wodami dopływów tego odcinka rzeki, z wyłączeniem wód jezior Piłka i Miława.

Obwód rybacki Jezioro Ostrowite Prymasowskie na cieku bez nazwy w zlewni Noteci Zachodniej nr 1. Obejmuje wody jezior: Ostrowite Prymasowskie (Ostrowickie) wraz z wodami cieku bez nazwy na odcinku od miejsca wypływu cieku z tego jeziora o osi przepustu na drodze gminnej Jerzykowo-Ostrowite, oraz wodami cieku bez nazwy łączącego Jezioro Ostrowite Prymasowskie z jeziorem Zieleń na odcinku od miejsca wypływu cieku z Jeziora Ostrowite Prymasowskie do linii prostej przechodzącej przez punkty położone na lewym i prawym brzegu tego cieku, 200 m poniżej miejsca wypływu, oraz wodami dopływów tego jeziora; jezioro Kordos wraz z wodami do-

plywów tego jeziora oraz wodami cieku bez nazwy łączącego to jezioro z Jeziorem Ostrowite Prymasowskie.

Obwód rybacki Jezioro Popielowskie na rzece Panna Południowa nr 1. Obejmuje m.in. wody Jeziora Popielowskiego wraz z wodami dopływów do tego jeziora.

Jeziorno Powidzkie pod względem typu rybackiego jest jeziorem sielawowym. Znane jest wśród wędkarzy głównie ze względu na wyjątkowo duże szczupaki o masie do 20 kg i długości do 1,5 m i więcej. Najlepsze łowiska szczupaków rozciągają się w centralnej i południowej części jeziora (na wschód od Powidza i na południe aż po Giewartów), w której występuje wiele podwodnych wzniesień i stromych uskoków dna. W tym rejonie najwięcej jest głębokich toni, w których występują sielawy, poprzedzielanych stromymi podwodnymi wzniesieniami. Szczególnie atrakcyjne łowiska na jeziorze mają nadane przez miejscowych wędkarzy nazwy, np.: Orsza, Występ, Kalnik, Księża Górka. W sezonie można złowić nawet kilkanaście szczupaków o długości powyżej 1 m.

Szczupak

W strefie przybrzeżnej duże szczupaki występują głównie na pograniczu pasa trzciny i głębokiej wody. Jezioro jest także bardzo dobrym łowiskiem dużych okoni (do 1,5 kg). Poza tym spotyka się: duże leszcze (do 5 kg i więcej), płocie, liny, węgorze, sumy i sielawy, będące razem z płocią podstawowym pokarmem szczupaków. Rzadziej złowić można także: karpie, klenie, sandacze, tołpygi, jazgarze, amury białe, krąpie, bolenie, jazie, karasie pospolite i karasie srebrzyste.

Najlepsze połowy osiąga się z łodzi; taki sposób wędkowania dozwolony jest od 1 maja do 1 listopada. Od kilku lat można stosować trolling¹. Gospodarkę rybacką, polegającą zwłaszcza na zarybianiu jeziora sielawą, prowadzi dzierżawiące jezioro Gospodarstwo Jeziorowe Powidz Rybmar s.c., w którym można wykupić zezwolenie na połów (w sezonie opłatę przyjmowane są także w budce rybaka w Powidzu).

Do typu sielawowego należy też Jezioro Ostrowskie, w którym jednak ze względu na postępujące zanieczyszczenie w czasie ostatnich 35 lat nastąpiły wyraźne zmiany ilościowe odławianych ryb.

W latach 1975-1982 roczny maksymalny odlów sieji wyniósł 1500 kg. W latach 1982-1992 połowy tego gatunku wahały się w granicach 150 kg. W odlowach spadały także udziały szczupaka z 460 kg (w latach 1982-1983) do około 50 kg (w latach 1993-2001). Ze względu na objawy eutrofizacji jezioro zostało zarybione tołpygą. W 1987 r. odlów tołpygi wyniósł 10 ton, a w latach 90. XX w. spadł do kilkudziesięciu kilogramów rocznie. W latach 80. XX w. na jeziorze funkcjonowała sadzowa hodowla pstrąga o rocznej produkcji od 30 do 60 ton.

Niezbyt zarośnięte Jezioro Orchowo odpowiada zwłaszcza wędkarzom brzegowym. Szczególnie atrakcyjne są połowy szczupaków o masie od kilku do kilkunastu kilogramów. Wiosną szczupaki występują raczej w północnej, łagodnie pogłębiającej się części jeziora. W czerwcu, lipcu i sierpniu ryby przemieszczają się na otwartą, głębszą wodę. W tym czasie polowanie na duże okazy wymaga użycia sprzętu pływającego. Jesienią szczupaki znów stają się dostępne z brzegu, grupują się bowiem na głębokości około 4 m, wzdłuż wschodniej i zachodniej ławicy przybrzeżnej. Poza szczupakami jezioro zasiedlają też: sandacze (do 6 kg), okonie (ok. 1,5 kg), leszcze (2-2,5 kg), płocie i wzdręgi; szczególnie duże rozmiary osiągają karpie (do 18 kg i więcej). Jezioro zarybiane jest przez Zarząd Okręgu Polskiego Związku Wędkarskiego w Koninie węgorzem, linem, szczupakiem i sandaczem.

Należący do typu rybackiego sandaczowo-leszczowego zbiornik zaporowy Jezioro Słupeckie jest popularnym łowiskiem wśród wędkarzy głównie ze względu na możliwość złowienia dużych węgorzy (do 3-4 kg) i sandaczy, dorastających nawet do 17 kg. Poławiane są także: karpie i leszcze o masie do 5 kg, karasie (do ponad 2 kg) oraz amury białe (do 20 kg). Węgorzowe tonie zbiornika to głównie okolice zachodniego brzegu, 200-300 m powyżej zapory i dalej, aż do cofki oraz okolice wyspy – zwłaszcza fragment wody odległy od niej o 100-150 m na północ. Węgorze dobrze biorą nie tylko w nocy, ale także w dzień, zwłaszcza w pierwszej dekadzie czerwca. Okres dobrych połowów trwa od maja do września. Od ponad 10 lat nie prowadzi się odlowów sieciowych. Gospodarkę rybacką na zbiorniku, opierającą się na rozwoju naturalnym ryb oraz przeprowadzaniu zarybiania, prowadzi Polski Związek Wędkarski Okręg w Koninie.

Wędkować można również z dużymi sukcesami na jeziorach: Powidzkim Małym (Hutka), Kosewskim (Naprusewskim) i Budziszawskim.

W przeszłości ważnymi dla gospodarki rybackiej ośrodkami były jezioro Piłka wraz z okolicznymi stawami oraz silnie obecnie zarosnięte Jezioro Czarne.

Stosunki wodne na obszarze Parku i jego okolicy zostały znacznie przeobrażone przez gospodarkę człowieka. Powstałe zmiany są głównie rezultatem prowadzonych od końca XVIII w. zabiegów melioracyjnych i regulacyjnych, gospodarki wodno-ściekowej (głównie braku kanalizacji sanitarnej oraz niedostatecznego oczyszczania ścieków), działalności rolniczej oraz współczesnych zmian obiegu wody wskutek trwającej od 60 lat w sąsiedztwie Parku odkrywkowej eksploatacji węgla brunatnego. Bezpośrednim następstwem tych prac było przyspieszenie spływu oraz obniżenie poziomu wód jezior. Zmiany stosunków wodnych na obszarze Parku i w jego okolicy polegają głównie na:

- budowie sieci rowów odwadniających tereny podmokłe,
- wyprostowaniu i pogłębieniu koryt mniejszych cieków i włączeniu ich w system melioracyjny, głównie w zlewni Strugi Bawół,
- obniżeniu przez drenaż części płytko zalegających wód podziemnych,
- obniżeniu poziomu wód jezior Niedzięgiel i Powidzkiego, i zmniejszeniu ich powierzchni w związku z rozprzestrzenianiem się zasięgu leja depresyjnego odkrywkowej kopalni węgla brunatnego,
- zabudowie hydrotechnicznej cieków,
- utworzeniu poeksploatacyjnych małych zbiorników wód powierzchniowych,
- pogorszeniu jakości wód powierzchniowych przez dopływ zanieczyszczeń obszarowych, ścieków lub wód pościekowych,
- eutrofizacji wód powierzchniowych przez dostarczanie do nich substancji biogenych,
- przerzutach wody czystej i zanieczyszczonej,
- wpływie intensywnie rozwijającego się ruchu turystycznego, zwłaszcza turystyki pobytowej oraz związanego z tym niszczenia roślinności i zanieczyszczenia terenu,
- zajmowaniu na działki rekreacyjne terenów wokół jezior,

- intensywnym wykorzystywaniu kąpielisk występujących prawie na wszystkich jeziorach i uprawianiu sportów wodnych, co prowadzi do zniszczeń jezior i przyległych stref przybrzeżnych.

Obniżenie poziomu płytko zalegających wód podziemnych w dolinach przyczyniło się zwłaszcza do znacznego zmniejszenia powierzchni bagien, nadmiernego przesuszenia łąk, a nawet ich zamiany na pola uprawne.

Na największych jeziorach występuje od lat wyraźne obniżenie się poziomu wody, czego konsekwencją jest coraz mniejsza powierzchnia zbiorników. Od połowy lat 70. XX w. notuje się systematyczny spadek średnich stanów wody. Od 1960 r. do 1993 r. linia brzegowa Jeziora Powidzkiego cofnęła się o 10-20 m, a na niektórych odcinkach ponad 50 m. Na jeziorze w wyniku wynurzenia się pływaczki powstały cztery małe wyspy. Zmiany związane z obniżaniem się poziomu wody dotyczą również jeziora Niedzięgiel. Linia brzegowa niemal na całej długości (z wyjątkiem Skorzęcina, gdzie wybudowano ośrodek wypoczynkowy) cofnęła się w granicach 20-30 m, na pewnych odcinkach nawet 100-200 m.

Odwodnienie obszaru Parku w wyniku eksploatacji odkrywek węgla brunatnego ma wyraźnie ujemny wpływ na jeziora, zwłaszcza: Powidzkie, Niedzięgiel, Suszewskie, Wilczyńskie, Kownackie, Wójcińskie i Ostrowskie. W ciągu ostatnich niecałych 50 lat widoczne jest wyraźne obniżenie się średniorocznych stanów wód wszystkich jezior znajdujących się w pobliżu odkrywek. Ocenia się, że ubytek wody z wymienionych wyżej jezior o łącznej powierzchni 2,3 tys. ha w latach 1961-2008 wyniósł w sumie 33,5 mln m³. Nasilił się on po uruchomieniu w 2003 r. odkrywki Józwin IIB. Znacznie zmniejszył się lub zanikł odpływ powierzchniowy ze zlewni Meszny, Noteci Zachodniej i kanału Ostrowo-Gopło na łącznej powierzchni około 350 km². Tak duża utrata retencji wody całkowicie zlikwidowała udział w niej Jeziora Suszewskiego.

Obniżenie się poziomu wody w Jeziorach Wilczyńskim i Suszewskim wynosi 2,75-3,11 m, natomiast w największych jeziorach Niedzięgiel i Powidzkim odpowiednio - 0,87 i 0,44 m. W latach 2003-2008 wystąpiło bardzo szybkie obniżenie się poziomu wody w Jeziorze Ostrowskim sięgające aż 1,54 m. Jednocześnie przepływy wody w zlewni Noteci, do której za wy-

jątkiem Jeziora Powidzkiego należą wszystkie badane jeziora, w przekroju Pakość w latach 1996-2005 zmniejszyły się do $5 \text{ m}^3/\text{s}$, podczas gdy w latach 1950-1980 wynosiły $7,8 \text{ m}^3/\text{s}$. Negatywne oddziaływanie odwodnienia odkrywek sięga o około 6-8 km w kierunku północno-wschodnim dalej niż wykazuje to podawana przez Kopalnię Węgla Brunatnego Konin granica leja depresyjnego.

Obniżanie się poziomów wody w jeziorach ściśle związane jest z ilością wody pochodzącą z odwadniania odkrywek. W latach 1970-2001 wynosiło one rocznie około 80-110 mln m^3 ($2,6\text{-}3,5 \text{ m}^3/\text{s}$). W latach 2000-2008 z najgłębszej (70 m) i najbliższej jezior położonej odkrywki Józwin IIB ilość odprowadzanej wody kopalnianej wzrastała stopniowo z 14 do 28 mln m^3/rok .

Odwodnienie odkrywek jest bezpośrednią przyczyną obniżania się poziomów wody w jeziorach, dlatego w 2006 r. wojewoda wielkopolski podjął decyzję o konieczności przetrzutu wód kopalnianych z odkrywki Józwin IIB do jezior Budziszławskiego i Wilczyńskiego. Ilość wody pompowanej w ciągu roku ustalono na $0,167 \text{ m}^3/\text{s}$. Nie zapobiegnie to jednak dalszemu obniżaniu się poziomu wody w jeziorach. W latach 2004-2007 z odkrywki Józwin IIB odpompowywano rocznie około $0,9 \text{ m}^3/\text{s}$, a więc pięciokrotnie więcej niż wynosi odprowadzenie wody do zlewni. Ubytek 33,5 mln m^3 wody uzupełniony zostanie rocznie jedynie przez 5,27 mln m^3 wody. Jednocześnie obniżone zostały docelowe poziomy wody w jeziorach o około 1 m w stosunku do stanu z lat 1961-1965. Tym samym wyłączono z renaturyzacji⁵ jeziora Powidzkie i Niedzięgiel, z których ubyło już 10,7 mln m^3 wody, oraz zmniejszono retencję wody w pozostałych połączonych ze sobą jeziorach o 8,6 mln m^3 . W rezultacie postępuje dalsze niszczenie strefy przybrzeżnej jezior (litoral) decydującej o walorach przyrodniczych tych zbiorników, co ma bezpośredni wpływ na wyginięcie w tej strefie wielu gatunków zwierząt, w tym gatunków chronionych.

W latach 2000-2007 w Jeziorach Suszewskim, Budziszławskim, Wilczyńskim, Wójcińskim i Ostrowskim ubyło łącznie około 11 mln m^3 (rocznie około $1,4 \text{ mln m}^3$) wody. Część z 5,27 mln m^3 odprowadzanych wód zostanie odprowadzana do odwadnianego poziomu podwęglowego, część spowoduje odtworzenie poziomu wód gruntowych przyległych te-

renów zlewni, a część będzie stanowiła odtworzony odpływ powierzchniowy ze zlewni Noteci Zachodniej, Kanału Ostrowo-Gopło i rzeki Meszny. W takich warunkach doprowadzenie do pierwotnego poziomu wody tylko w wymienionych jeziorach (bez jezior Niedzięgiel i Powidzkiego) potrzeba będzie około 20 lat. Intensywne działania zmierzające do ratowania jezior, stanowiących podstawę turystycznej i rekreacyjnej działalności Parku i jego okolic, podejmowały jak dotąd głównie samorządy gminne i samorząd wojewódzki, przy wsparciu pozarządowych organizacji ekologicznych.

Wody wszystkich jezior zagrożone są skutkami wzrastającej eutrofizacji.

Duże jeziora Parku (Powidzkie, Niedzięgiel) są umiarkowanie podatne na degradację, głównie w wyniku splotu w okresie letnim zanieczyszczeń z terenów użytkowanych rekreacyjnie. Na jakość wód jeziora wpływ mają także zanieczyszczenia wnoszone do zbiornika z wodami jego dopływów, niekontrolowane zrzuty ścieków lub wód pościekowych z miejscowości (m.in. Powidz, Giewartów, Kosewo) oraz sploty powierzchniowe ze zlewni użytkowanych rolniczo. Na stan jakości wód jeziora Niedzięgiel wpływ mają zrzuty ścieków, sploty powierzchniowe z części użytkowanej rolniczo bezpośredniej zlewni jeziora oraz działalność dużych ośrodków wypoczynkowo-rekreacyjnych.

Największe zanieczyszczenie wód Meszny występuje poniżej Słupcy, gdzie znajdują się zakłady odprowadzające nieczystości do rzeki, bezpośrednio przez oczyszczalnię ścieków w Słupcy, pośrednio poprzez Kanał Sierakowski odbierający

ścieki z Przedsiębiorstwa Produkcyjno-Handlowo-Uslugowego Konspol Bis Sp. z o.o. oraz z kanalizacji burzowej w Słupcy. Na jakość wód Meszny niekorzystny wpływ ma także rolniczy charakter zlewni oraz mały udział lasów w strukturze zagospodarowania zlewni. Wpływ na pogarszający się z roku na rok stan

Zarastające oczko wodne

czystości zbiornika zaporowego Jezioro Słupeckie mają głównie zanieczyszczenia wnoszone z wodami Meszny oraz spływy z gospodarstw rolnych położonych w jego bliskim sąsiedztwie. Zagrożeniem są również zanieczyszczenia związane z nadmiernym rozwojem zagospodarowania rekreacyjnego.

Także inne wody powierzchniowe Parku są zanieczyszczone przez spływy powierzchniowe i zrzuty ścieków. Za stosunkowo szybkim wodociągowaniem miejscowości nie nadąża bowiem budowa kanalizacji sanitarnej i oczyszczalni ścieków. Ścieki gromadzone w nieszczelnych zbiornikach bezodpływowych zanieczyszczają nie tylko wody gruntowe, ale w sposób niekontrolowany często dostają się do wód powierzchniowych. Do małych cieków (np. Struga Mąkowa, Struga Bawół, Struga Ostrowicka) wprowadzane są ścieki niedostatecznie oczyszczone (wody pościekowe). Ze względu na małe przepływy, nie zapewniające korzystnego stopnia rozcieńczenia zanieczyszczeń i braku zdolności wód do samooczyszczenia, cieki te powinny być wyłączone jako odbiorniki ścieków. Warunkiem poprawy jakości wód powierzchniowych na terenie Parku i w jego okolicy jest uporządkowanie gospodarki wodno-ściekowej. Dotyczy to zwłaszcza terenów użytkowanych rekreacyjnie w bezpośrednim otoczeniu jezior. Konieczne jest także takie zmodernizowanie sieci melioracyjnej, aby ilość wody odprowadzanej ze zlewni rolniczej była jak najmniejsza.

Dla ochrony wód Parku niezbędne jest utrzymywanie lasów, zadrzewień, zakrzewień, oczek śródpolnych, bagien, torfowisk, kształtowanie w strefach wododziałowych trwałej roślinności, ze względu na jej ważną funkcję korytarzy ekologicznych, przeznaczanie pod zalesienie gruntów słabych kompleksów glebowych, utrzymywanie wzdłuż cieków i wokół jezior istniejących i wprowadzanie nowych trwałych użytków zielonych lub zadrzewień, ograniczających spływ substancji zwiększających żyzność wód. Na poprawę stanu czystości wód cieków i jezior wpływa rozbudowa systemów oczyszczania ścieków, wyeliminowanie niekontrolowanych zrzutów ścieków oraz zapewnienie dobrych warunków sanitarnych na plażach ośrodków rekreacyjnych.

Na terenie Parku i w jego okolicy znajduje się także 25 jezior bez nazwy o powierzchni od 1 do 10 ha (łączna powierzchnia: 82 ha).

Jezioro	Powierzchnia zwierciadła wody ha	Objętość tys. m ³	Głębokość m	
			maksymalna	średnia
Powidzkie	1174,7	134776,2	46,0	11,5
Niedzięgiel (Skorzęcińskie)	602,5	35149,7	21,6	5,5
Ostrowskie	314,5	31242,9	35,1	9,9
Popielewskie	308,5	38239,5	45,8	12,4
Ostrowickie	250,0	22987,0	27,0	8,3
Kamienieckie	217,5	20393,4	18,5	8,8
Wilczyńskie	205,0	14735,2	24,9	7,8
Budziławskie (Anastazewo)	1575,0	17287,0	36,7	11,1
Wójcińskie (Kownackie)	147,5	92189,6	22,7	5,7
Suszewskie	87,5	7127,9	25,0	7,7
Naprusewskie (Kosewskie)	90,2	5301,4	9,9	5,9
Powidzkie Małe	50,0	531,8	7,5	3,5
Białe	46,0	2157,6	10,2	4,7
Orchowskie	35,5	2015,7	12,2	5,4
Kańskie	210,0	228,8	1,6	0,9
Skubarczewo	12,5	489,8	5,1	3,1
Sławikowskie	11,0	135,6	2,2	1,2
Słowikowo Sireckie	10,0	492,8	12,9	5,6
Milawskie	9,0	300,0	5,2	2,5
Słowikowo Degnera	7,5	832,5	18,1	7,5
Smolnickie	7,5	343,6	5,3	3,4
Pilka	4,0			
Anastazewo Małe	3,2	62,0	4,4	1,4

Jeziora Powidzkiego Parku Krajobrazowego i jego okolicy

Lasy, zadrzewienia i parki

Lasy zajmują większą część powierzchni Parku. Zgodnie z regionalizacją przyrodniczo-leśną lasy Parku znajdują się w Krajinie Wielkopolsko-Pomorskiej (III), Dzielnicy Niziny Wielkopolsko-Kujawskiej (7), położonej pomiędzy Pradolina Noteci a Pradolina Warciańsko-Odrzańską, i w Mezoregionie Pojezierza Wielkopolskiego.

Las to naturalny lub wprowadzony przez człowieka zespół roślinności z przewagą roślin drzewiastych rosnących w zwarciu, wraz z różnymi gatunkami zwierząt i przyrodą nieożywioną, wraz ze związkami między nimi występującymi. Znaczenie lasów w materialnym i kulturowym rozwoju spo-

leczeństwa wyraża się nie tylko w produkcji surowca drzewnego i innych użytków leśnych. Przejawia się ono również w wartości lasu jako czynnika współdziałającego w kształtowaniu środowiska przyrodniczego, zwłaszcza stosunków klimatycznych, hydrologicznych i glebowych. Lasy zaspokajają rekreacyjno-zdrowotne i kulturalne potrzeby człowieka. Niezbędna jest ich ochrona, ponieważ utrzymujące się zagrożenia lasów przez przemysł, górnictwo, gospodarkę komunalną, komunikację i turystykę wpływają niekorzystnie na środowisko przyrodnicze. Celem nadrzędnym gospodarki leśnej jest trwałe utrzymywanie lasów, aby spełniały funkcje środowiskowe, społeczne i gospodarcze. Podział kraju na jednostki przyrodniczo-leśne uwzględnia zróżnicowanie warunków klimatycznych, ukształtowanie terenu, budowę geologiczną, gleby, zasięg geograficzny głównych gatunków drzew leśnych, rozmieszczenie największych kompleksów leśnych oraz siedlisk i zbiorowisk roślinnych.

W Krainie Wielkopolsko-Pomorskiej – której lesistość jest nieco wyższa (30,3%) niż przeciętna w Wielkopolsce (25,6%) i w kraju (29,1%) – występuje pełny układ nizinnych typów siedliskowych lasu. Zdecydowana większość siedlisk tej krainy ma charakter borów (największy w Polsce udział siedlisk borowych), które zajmują około 63% powierzchni leśnej, co stanowi największy udział wśród wszystkich krain przyrodniczo-leśnych. Rozmieszczenie typów siedlisk w dzielnicach jest wyraźnie nierównomierne. Najczęściej występuje bór świeży (55%), bór mieszany świeży (19%), bór suchy (12%), las mieszany świeży (8%). Kraina Wielkopolsko-Pomorska obejmuje tereny rozproszonego występowania buka, czyli na żyznych siedliskach spotykane są zarówno drzewostany bukowe, jak i dębowe. Głównymi gatunkami lasotwórczymi są tutaj: sosna (87%), dęby – szypułkowy i bezszypułkowy (4%), olsza (3%), buk (0,8%). Tworzą one wraz z gatunkami domieszkowymi drzewostany o różnym składzie i udziale w poszczególnych typach siedliskowych lasu. Na siedliskach lasów i borów mieszanych przeważają drzewostany mieszane, wielopiętrowe, gdzie gatunkiem dominującym jest sosna z udziałem dębu i buku. Na siedliskach żyzniejszych sosna tworzy drzewostany z domieszką: brzozy, modrzewia, lipy, grabu, osiki, miejscami z udziałem świerka pospolitego. Lasy charakteryzują się najwyższym udziałem drzewostanów so-

Leśnictwo Dolina, las dębowy

snowych i małym udziałem drzewostanów dębowych. Potencjalna produktywność siedlisk jest najniższa w kraju ($5,30 \text{ m}^3/\text{ha}/\text{rok}$). Zasobność drzewostanów niższa niż przeciętna w kraju ($136 \text{ m}^3/\text{ha}$). W Dzielnicy Niziny Wielkopolsko-Kujawskiej przeważają zwarte drzewostany sosnowe.

Lesistość gmin, na terenie których znajduje się Park jest bardzo zróżnicowana: Powidz (47%), Witkowo (21%), Orchowo (18%), Wilczyn (10%), Ostrowite (7%), Słupca (4%), Kleczew (1,2%).

Pod względem roślinności potencjalnej w Parku przeważają siedliska grądu i boru mieszanego. Rzeczywista roślinność lasów Parku została jednak na znacznych powierzchniach silnie zniekształcona ze względu na powszechne wprowadzenie do siedlisk bogatych sosny zwyczajnej. Spowodowało to wyraźne zmiany składu gatunkowego runa leśnego, podszytu i podrostu.

Runo leśne jest najniższą warstwą roślin leśnych i grzybów (rośliny zielne, mszaki, porosty). Skład runa jest uzależniony od warunków siedliskowych oraz od stopnia naświetlenia wnętrza lasu. Sezonową zmienność składu i struktury runa warunkuje zmieniające się w ciągu roku naświetlenie, szczególnie mocno wyrażone w lasach liściastych z powodu zrzucania przez drzewa liści na zimę. Wiosną, kiedy drzewa nie mają liści i światło dociera do runa, w runie przeważają gatunki światłolubne (np. zawilec gajowy, śnieżyczka przebiśnieg, przylaszcza pospolita). Latem, kiedy do runa dociera znacznie mniej światła, przeważają gatunki cieniolubne. W borach zmiany sezonowe są wyraźnie słabsze. Z runa pozyskuje się zwłaszcza grzyby jadalne i zioła lecznicze.

Podszyt (podszyście) to dolna warstwa roślinności lasu składająca się z krzewów, głównie gatunków cieniolubnych (np.: kalina koralowa, głogi – dwuszyjkowy, jednoszyjkowy, leszczyzna pospolita, czeremcha zwyczajna, jarząb pospolity (jarzę-

bina), bez czarny) o wysokości do 4 m, nigdy nie dorastająca do dolnego piętra drzewostanu. Spełnia funkcję osłony gleby przed wysychaniem i zarastaniem oraz biocenotyczną, wzmagając odporność drzewostanu na szkodliwe wpływy zewnętrzne, m.in. ze strony szkodliwych owadów.

Podrost to młode pokolenie drzew gatunków lasotwórczych, pochodzące często z samosiewu. Drzewa w podroście, występując pod okapem wyższych pięter drzewostanu, w przyszłości mogą stać się głównym drzewostanem.

W wyniku przeprowadzania licznych zalesień w okresie po 1945 r. najuboższych gleb wyłączonych z produkcji rolnej wzrosła wyraźnie lesistość regionu. W wyniku tej działalności znaczny obszar w środkowej części Parku zajmują uprawy sosny zwyczajnej, stanowiące pierwsze pokolenie lasu na gruntach porolnych. Występują także drzewostany sosnowe z domieszką gatunków liściastych.

Sosna zwyczajna jest w Polsce najważniejszym gatunkiem drzewa leśnego, zajmującym prawie 70% powierzchni lasów. W Polsce i w innych krajach nadbałtyckich gatunek ten znajduje optymalne warunki wzrostu. Charakterystyczną cechą populacji tej środkowoeuropejskiej sosny jest jej duża zdolność przystosowawcza do bardzo zmiennych warunków środowiskowych. W Estonii, Łotwie i północno-wschodniej Polsce wykształciła się sosna ryska, charakteryzująca się wysoką jakością zarówno ze względu na przyrost drzew, jak i na formę ich pnia. Na terenie Polski szczególnie korzystnym wzrostem odznacza się sosna mazurska, zaliczana do rasy ryskiej. Należy do niej sosna z okolic Mrągowa i Ostródy (sosna taborska). Znane są w Polsce także populacje sosny o specyficznych cechach pochodzące z Bolewic, Supraśla i Janowa Lubelskiego oraz sosna świętokrzyska i wolińska. Sosna w zasięgu naturalnym występuje niemal na terenie całego kraju z wyjątkiem Bieszczadów. Jako gatunek nizinny nie przekracza w zwartym zasięgu wysokości 600 m n.p.m., nie dochodząc do górnej granicy lasu; najwyższe pojedyncze osobniki sosny występują w Tatrach (1510 m n.p.m.). Ze względu na

Sosna zwyczajna

bardzo duże zdolności przystosowawcze sosna opanowała rozległe obszary Eurazji. Jednoczenie jest to gatunek wyjątkowo wrażliwy na skażenia atmosfery.

Sosna jest gatunkiem wybitnie kontynentalnym, dobrze znoszący wahania temperatury. Zasiedla obszary o surowym, kontynentalnym klimacie ze średnią amplitudą termiczną rzędu 60°C, względną suszą z opadami średnimi 226 mm rocznie oraz trzymiesięcznym zaledwie okresem wegetacyjnym (okolice Jakucka), aż po łagodne pod względem temperatury, wilgotne (ponad 1000 mm), ale z zaznaczoną typową śródziemnomorską suszą letnią, tereny w Hiszpanii. Minimalna temperatura, w której sosna występuje na stanowiskach naturalnych spada nawet poniżej -60°C, maksymalna sięga +40°C. Związane jest to z szerszym, nie tylko termicznym przystosowaniem ekologicznym sosny. Duża tolerancja na skrajne temperatury, zabezpieczająca przetrwanie surowych zim nie wyklucza zagrożenia uszkodzeniami mrozowymi przez nawroty niskich temperatur po rozpoczęciu wegetacji. Obok brzozy brodawkowej, modrzewia europejskiego i topoli osiki sosna należy do grupy gatunków najbardziej światłolubnych rosnących w naszym kraju. Wytwarzanie dość głębokiego systemu korzeniowego zabezpiecza starsze drzewa przed wahaniami uwilgotnienia górnych warstw gleby. Sosna znosi bardzo dobrze różne warunki wilgotnościowe, lecz źle wahania wilgotności. Wyraźnie unika terenów zalewowych. Nadmiar wody w glebie wpływa niekorzystnie na rozwój drzew i przyrost drewna. W warunkach glebowo-klimatycznych Polski optimum wilgotnościowe występuje na siedliskach boru świeżego i mieszanego. Ponieważ sosna występuje na różnych siedliskach, jej wymagania wilgotnościowe zależą od właściwości gleb. Stopień związania z określonym typem gleb jest dość luźny; rośnie na różnego typu glebach: od ubogich piaszczystych gleb (np. wydm) lub stanowisk o śladowych zawartościach mineralnych substancji odżywczych, w tym torfowiskach wysokich, aż po zasobne, urodzajne siedliska lasów mieszanych. Chociaż wykazuje duże zdolności przystosowawcze do różnych warunków siedliska, to jednak zdecydowanie preferuje gleby głębokie wykazujące przy tym tylko niewielkie wahania wilgotności. Najlepiej rośnie na świeżych piaskach oraz na piaskach gliniastych i lekkich glinach. W takich warunkach wykształca proste i gonne strzały, dobrze oczyszczone z bocznych gałęzi o cennym, niezbyt sze-

rokosłostym drewnie. Na suchych, piaszczystych glebach pnie sosny bywają zwykle krótkie, zbieżyste i słabo oczyszczone. Na siedliskach bogatych daje wprawdzie bardzo duży przyrost masy, lecz drewno jest mało wartościowe, szerokościaste i przerośnięte sękami, ze względu na gorsze oczyszczanie się pni z obumierających, dolnych gałęzi.

Sosna jest najpospolitszym drzewem polskich lasów. Rosnie przede wszystkim na Niżu Polskim, ale występuje także w lasach pozostałych krain geograficznych kraju. Przypada na nią ponad 66% zasobów drzewnych na pniu. Jedynie około 39% powierzchni lasów to typowe siedliska sosnowe: bór suchy, bór świeży, bór wilgotny i bór bagienny. Na tych siedliskach sosna tworzy lite drzewostany bez domieszki innych drzew i ma potencjalne możliwości odnowienia naturalnego. Zbliżone są one do naturalnych zbiorowisk roślinnych. Rozmieszczenie lasów sosnowych na terytorium kraju nie jest równomierne. Największe obszary lasów sosnowych występują na Mazowszu, Podlasiu, Pomorzu i w Wielkopolsce, mniejsze występują na Wyżynach (Lubelska, Kielecka, Śląska). Sosna jest gatunkiem głównym, panującym praktycznie na wszystkich siedliskach borowych. Występuje z udziałem brzozy brodawkowatej, osiki, grabu, buka, dębu bezszypułkowego, modrzewia, świerka i jodły. Może być gatunkiem panującym i współpanującym. Optymalne warunki znajduje na siedliskach boru świeżego i boru mieszanego świeżego.

Sosna ze względu na swoją długowieczność, ubogie siedliska, jakie zazwyczaj zajmuje, i znaczny zasięg jest narażona na oddziaływanie różnego rodzaju czynników abiotycznych. Mogą mieć one charakter zarówno naturalny (np. wysokie i niskie temperatury, susze, zatapanie), jak i antropogeniczny. Ulega uszkodzeniom w wyniku zgryzania przez zwierzęta. Chociaż po zgryzieniu następuje regeneracja utraconych organów, to jednak ulegają one wyraźnym zniekształceniom. Sosna jest gatunkiem szybko rosnącym, w młodym wieku spośród naszych drzew

Droga przez las sosnowy

iglastych ustępuje pod tym względem tylko modrzewiowi. Największe wysokości osiąga sosna mazurska – do 48 m. Najlepsze drzewostany sosny występują na Mazowszu i Podlasiu. Produkcyjność drzewostanów sosnowych jest z reguły mniejsza niż drzewostanów złożonych z innych gatunków. Drzewostany sosnowe występują w Polsce głównie na siedliskach ubogich i bardzo ubogich, stąd też ich zasobność jest niska.

Tereny leśne na obszarze Parku oraz w jego najbliższej okolicy zarządzane są przez trzy nadleśnictwa: Gniezno i Konin (Regionalna Dyrekcja Lasów Państwowych w Poznaniu) i Miradz (Regionalna Dyrekcja Lasów Państwowych w Toruniu).

W lasach na obszarze działania Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych w Poznaniu przeciętny wiek drzewostanów wynosi 57 lat (w kraju 59 lat), przeciętna zasobność 203 m³/ha (w kraju: 220 m³/ha) i przeciętny przyrost masy drzewnej 3,56 m³/ha/rok (w kraju: 3,73 m³/ha/rok).

Nadleśnictwo Gniezno⁶ prowadzi działalność na powierzchni 19 635 ha, z czego lasy zajmują ponad 94%. Około 91% lasów nadleśnictwa pełni funkcje ochronne (glebochronne, wodochronne, masowego wypoczynku). Lesistość nadleśnictwa wynosi 14,9%. Na terenie Parku i w jego najbliższej okolicy Nadleśnictwo Gniezno prowadzi gospodarkę leśną na terenie Obrębu Skorzęcin (Leśnictwa: Orchowo, Stary Dwór, Krzyżówka, Piłka, Skorzęcin, Hutka, Smolniki, Dolina, Brzozowo, Wólka).

Na terenach leśnych Nadleśnictwa Gniezno przeważają siedliska lasowe (55%) nad borowymi (45%). Spośród wszystkich rodzajów siedliskowych typów lasu przeważają siedliska boru mieszanego świeżego (43%) i lasu mieszanego świeżego (40%).

Bór mieszany świeży jest typem siedliskowym lasu występujący na całym niżu, zwłaszcza na utworach polodowcowych. Typowymi gatunkami runa są: borówka czernica, konwalia majowa, konwalijka dwulistna, malina kamionka, kłosownica leśna, orlica pospolita, poziomka pospolita, szczawik zajęczy, płonnik strojny; w podszyciu występują: kruszyna, leszczyna, jarzębina, trzmielina. Sosna ma na tym siedlisku optymalne warunki rozwoju.

Las mieszany świeży jest siedliskiem średnio żyznym, dość wilgotnym, będącym pod wpływem wód opadowych i grunto-

wych. W drzewostanie gatunkami dominującymi są dąb bezszypułkowy i sosna zwyczajna. Gatunkami domieszkowymi są: brzoza brodawkowata, kruszyna pospolita, trzmielina brodawkowata, leszczyna. W runie występują: gwiazdnica wielkokwiatowa, prosownica rozpierzchła, przylaszczka pospolita, żurawiec falisty, przytulia Schultesa, perlówka zwisła, lilia złotogłów, zawilec gajowy, fiolek leśny, turzyca palczasta, dąbrówka rozłogowa i wiechlina gajowa. Częste są: konwalijka dwulistna, szczawik zajęczy, jastrzębiec leśny, poziomka pospolita, trzcinnik leśny i konwalia majowa.

Udział boru świeżego, boru mieszanego wilgotnego, lasu mieszanego wilgotnego, lasu świeżego, lasu wilgotnego oraz olsów jest niewielki. Siedliska olsowe tworzą uprawy olchy czarnej (60%) przy niewielkim udziale brzozy, względnie z wysokim udziałem jesionu wyniosłego (70%) i mniejszym olchy czarnej (20%). Taki rodzaj siedliskowych typów lasu warunkuje możliwości produkcyjne siedliska i związane z tym składy gatunkowe drzewostanów. Uprawy boru mieszanego świeżego tworzą: sosna (70%), dąb (20%) oraz modrzew i buk. Natomiast uprawy lasu mieszanego świeżego tworzą: sosna (50%) i dąb (30%), względnie dąb (50%) i sosna (30%), także przy udziale modrzewia i buka. Znaczna część (ok. 50%) powierzchni leśnej Nadleśnictwa Gniezno znajduje się na zalesionych gruntach porolnych, co ma istotny wpływ na strukturę wiekową drzewostanów nadleśnictwa. Około 60% powierzchni leśnej to drzewostany w przedziale wiekowym 20-60 lat. Znajduje to odbicie w układzie sortymentowym, bowiem 70% pozyskiwanego drewna stanowi drewno średniowymiarowe. Jego pozyskanie jest kosztowne w stosunku do cen uzyskanych ze sprzedaży.

Szkółka leśna

W Szkółce Powidz, położonej w Leśnictwie Dolina, prowadzona jest produkcja sadzonek do upraw leśnych (powierzchnia szkółki 13,54 ha, w tym powierzchnia produkcyjna 7,3 ha).

Szkółka wyposażona jest m.in. w sprzęt do uprawy gleby, wysiewu nasion, nawadniania, pielęgnacji i ochrony sadzonek oraz tunele foliowe. Zebrane wcześniej nasiona wysiewane są w szkółce, produkowane z nich są sadzonki lasotwórcze jednoroczne i dwuletnie oraz sadzonki ozdobne drzew i krzewów przeznaczone do nasadzeń i zadrzewień. Roczna produkcja sadzonek wynosi około 3 mln sztuk, z czego 1,5 mln sztuk przeznaczonych jest do prac odnowieniowo-zalesieniowych prowadzonych przez Nadleśnictwo Gniezno. Nadwyżki sadzonek przeznaczane są do zalesień gruntów porolnych nie stanowiących własności Skarbu Państwa oraz sprzedawane są odbiorcom prywatnym.

W 1971 r. na terenie Nadleśnictwa Gniezno (ówczesnego Nadleśnictwa Skorzęcin) założona została plantacja nasienna sosny zwyczajnej ekotypu bolewickiego (powierzchnia 90 ha, otulina 2,84 ha), będąca najstarszym tego typu doświadczeniem w kraju. Populacja sosny bolewickiej uznana jest za jedną z najcenniejszych z obszaru Polski. Wśród rozpoznanych zasobów genowych sosny zwyczajnej ekotyp bolewicki charakteryzuje się wyjątkowo wysoką jakością hodowlaną. Wyłuszczone nasiona z wcześniej pozyskanych szyszek sosny bolewickiej służą do produkcji sadzonek wykorzystywanych do zakładania nowych upraw. Od 2004 r. Nadleśnictwo Gniezno prowadzi także eksperymentalną produkcję sadzonek sosny bolewickiej zaszczepionych biopreparatem grzybowym. Sadzonki takie wykazują się lepszym wzrostem i rozwojem oraz znacząco wyższą przeżywalnością i odpornością na zarażenie grzybami chorobotwórczymi. Wyprodukowane sadzonki wykorzystywane są do zalesień gruntów porolnych, wyrobisk po eksploatacji żwiru oraz pożarzyst.

Podstawową bazą zaopatrzenia Nadleśnictwa Gniezno w materiał nasienny są Gospodarcze Drzewostany Nasienne⁷ o łącznej powierzchni 307 ha (sosna zwyczajna 242 ha, dąb bezszypułkowy 19 ha, dąb szypułkowy 18 ha, brzoza brodawkowata 18 ha, olsza czarna 6 ha, buk zwyczajny 2 ha, jesion wyniosły 2 ha). Na terenie Nadleśnictwa Gniezno wyselekcjonowano także drzewa doborowe⁸ daglezi zielonej. Wydzielona baza nasienna w pełni wystarcza Nadleśnictwu do zbioru nasion i szyszek podstawowych gatunków lasotwórczych, wysadzanych m.in. na terenie Parku.

Najwyższymi walorami ekologicznymi na terenie Parku charakteryzuje się kompleks leśny Obrębu Skorzęcin wokół jeziora Niedzięgiel i Jeziora Białego. Występuje w nim sporo starych drzewostanów sosnowych, z dużą liczbą drzew gatunków liściastych, głównie grabów, dębów, buków i brzoź. Fragment Lasów Skorzęcińskich obejmuje lasy liściaste wykształcające się głównie na siedliskach grądowych, łągu olszowego oraz rzadziej łągu jesionowo-wiązowego i olsu. W przeważających pod względem powierzchni ponadstuletnich wielogatunkowych drzewostanach występują okazałe dęby szypułkowe. W runie występują m.in.: czerniec gronkowy, kopytnik pospolity, buławnik czerwony, kokorycz pusta, kokorycz wątła, kruszczyk szerokolistny, bluszcz pospolity, listera jajowata.

W okolicach Skorzęcina znajduje się także cenny fragment – najlepiej wykształconej w Wielkopolsce – starej dąbrowy świetlistej z dobrze rozwiniętym runem, w którym występują m.in.: dąbrówka kosmata, pałecznicza gałęzista, dzwonek brzoskwiniolistny, czyścica storzyszek, konwalia majowa, kostrzewa różnolistna, przytulia północna, groszek skrzydlasty, lilia złotogłów, perlówka zwisła, pięciornik biały, malina kamionka, lepnica zwisła, rutewka mniejsza, koniczyna dwukłosa, wyka kaszubska. Często spotkać też można stosunkowo dobrze zachowane fitocenozy łągowo-śródkowoeuropejskich i kwaśnej dąbrowy. Na dnach rynien wzdłuż jezior oraz w bezodpływowych zagłębieniach zachowały się fragmenty łągów jesionowo-olszowych i olsów. W runie lasów łągowych na uwagę zasługują bogate zasoby: łopian gajowy, turzyca rzadkowłosa, kokorycz wątła, listera jajowata, szczyr trwały, kalina koralowa.

Część Parku (powierzchnia 424 ha) będąca w zasięgu działania Nadleśnictwa Konin⁹ leży na terenie gminy Wilczyn w Leśnictwie Skulsk. Nadleśnictwo Konin prowadzi gospodarkę leśną na powierzchni 13 846 ha, z czego lasy stanowią około 95% powierzchni. Około 70% lasów nadleśnictwa to lasy ochronne (glebochronne, wodochronne). Gatunkiem panującym w drzewostanach jest sosna (75,6%), znacznie mniejszy jest udział dębów (9,7%), olchy (6,9%) i brzozy (4,8%) oraz jesionu, brzozy, świerka, modrzewia, grabu i topoli (3%). W drzewostanach sosnowych występują domieszki gatunków liściastych, głównie dębu, grabu i brzozy. Na terenie nadleśnictwa przeważają siedliska lasowe (63%), udział siedlisk borowych jest wy-

rażnie mniejszy (37%); udział olsów wynosi 7%. Wśród typów siedliskowych lasów przeważa las mieszany świeży (31%), bór mieszany świeży (25%) i las świeży (19%).

Prawie wszystkie występujące w Parku kompleksy leśne pełnią funkcję lasów ochronnych – wodochronnych, glebochronnych i masowego wypoczynku. Mają one na celu umocnienie i ochronę gleby przed erozją, zmniejszenie spływów powierzchniowych wód do cieków i jezior oraz zwiększenie atrakcyjności terenów wykorzystywanych w celach rekreacyjnych.

Tereny leśne wokół Jeziora Wilczyńskiego przylegające do północno-wschodniej granicy Parku – będące częścią Lasów Miradzkich w południowej części Kujaw – zarządzane są przez Nadleśnictwo Miradz¹⁰. Nadleśnictwo prowadzi gospodarkę leśną na ogólnej powierzchni 8822 ha; lesistość wynosi niespełna 12%, przeciętny wiek drzewostanów 64 lata. Głównym gatunkiem lasotwórczym jest sosna pospolita, która zajmuje łącznie 67% powierzchni oraz dąb szypułkowy zajmujący 20% powierzchni. Pozostałymi gatunkami mającymi znaczenie gospodarcze są kolejno: olcha, brzoza, świerk, buk, jesion, modrzew i topola. Wśród typów siedliskowych lasów przeważa las świeży (38%), las mieszany świeży (32%) i bór mieszany świeży (16%).

W lasach Parku przeważają (ponad 80% powierzchni leśnej) drzewostany z sosną zwyczajną jako gatunkiem panującym w wieku do 40 lat, co wraz z mało zróżnicowaną strukturą siedliskową powoduje powstawanie niekorzystnych zjawisk, związanych z masowymi pojawieniami się szkodników owadzych oraz różnorodnych grzybowych chorób infekcyjnych. Największym zagrożeniem są szkodniki liściożerne drzewostanów iglastych: brudnica mniszka, szczołecznica szarawka (motyle nocne), boreczniki (blonkówki), hurmak olchowiec (chrząszcz). Znaczącymi szkodnikami grzybowymi są opieńka miodowa i huba korzeniowa. Szkody w uprawach i młodnikach powodują również zwierzęta łowne. Ze względu na specyfikę uszkodzeń, najbardziej zagrożonymi przez zwierzynę są młodsze drzewostany, czyli uprawy (1-10 lat) oraz młodniki (11-20 lat). Zagrożenia ze strony zwierzyny wymuszają konieczność zabezpieczania drzew przed zgryzaniem lub spalowaniem różnorodnymi zabiegami ochronnymi (np. grodzenie, użycie repelentów).

Bardzo poważnym zagrożeniem dla lasów jest powstałe w okresie ostatnich 10 lat w wyniku działalności kopalni węgla

brunatnego gwałtowne obniżanie się poziomu wód gruntowych, przy jednoczesnej niewielkiej ilości opadów i stosunkowo wysokich średnich temperaturach. Zmiany w drzewostanach polegają głównie na zamieraniu drzew starych, zmniejszaniu się rocznych przyrostów drzew, zaniku śródleśnych bagien i mokradeł oraz nieodwracalnej degradacji siedlisk przyrodniczych. Widoczne są one w drzewostanach wschodniej części Parku oraz w drzewostanach Lasów Miradzkich, sąsiadujących bezpośrednio z Parkiem od strony północno-wschodniej.

Zagrożeniem dla lasów są także silne wiatry, powodujące powstawanie złomów (złamanych w różnych miejscach, ale nadal ukorzenionych drzew) i wywrotów (drzew, których korzenie nie są już stabilnie w glebie, naderwane częściowo lub całkiem wyrwane przez przewrócone drzewo).

W nocy z 18 na 19 stycznia 2007 r. przechodzący nad Polską orkan Cyryl, którego prędkość w porywach na zachodzie Polski sięgała około 130 km/h, wyrządził poważne szkody m.in. w lasach w całym kraju. Spowodował również znaczne szkody w Nadleśnictwie Gniezno, zwłaszcza w Leśnictwach Orchowo, Smolniki i Piłka. Po przejściu orkanu pozyskano około 20 tys. m³ złomów i wywrotów.

Ze względu na atrakcyjność krajobrazowo-przyrodniczą i bogactwo lasów w płody runa leśnego tereny Parku narażone są na szkody związane ze zwiększonym ruchem turystycznym. Do negatywnych zachowań osób przebywających w lesie należą głównie: zaśmiecanie, wydeptywanie i niszczenie runa w tym młodego pokolenia lasu, kradzieże świerków (choinek), pozyskiwanie roślin chronionych, kłusownictwo, niszczenie grzybni i rozkopywanie mrowisk oraz wzmożony ruch samochodowy.

Duża penetracja terenów leśnych Parku przez turystów, zwłaszcza wokół jezior Niedźmieł i Powidzkiego, sprzyja zwiększonemu zagrożeniu pożarowemu. Wzrost zagrożenia pożarowego powodowany jest również wiosennym wypalaniem łąk i pastwisk, nieostrożnym zachowaniem się ludzi w okresie zbiorów runa leśnego; ponad 90% pożarów powodowanych jest przez ludzi.

Główne założenia gospodarki leśnej, zmierzające do osiągnięcia poprawy stanu lasu, uwzględniają zachowanie lasów

i korzystnego ich wpływu na klimat, powietrze, wodę, glebę, warunki życia i zdrowia człowieka. Ochrona lasów jest szczególnie ważna za względu na konieczność zachowania leśnych zasobów genetycznych i walorów krajobrazowych, ochronę gleb, śródleśnych łąk, bagien i torfowisk, a także prowadzenie produkcji drewna na zasadzie najwyższej opłacalności oraz surowców i produktów ubocznego użytkowania lasu. W gospodarce leśnej i zadrzewieniowej prowadzonej w Parku dąży się do zwiększania powierzchni leśnej i do wyrównania granic kompleksów leśnych poprzez zalesianie gruntów nieprzydatnych do produkcji rolnej, zwiększenia powierzchni lasów ochronnych oraz prowadzenia prac zadrzewieniowych w sposób kompleksowy z uwzględnieniem ich funkcji biologicznych, estetycznych i społecznych.

W granicach Parku znajduje się wiele zabytkowych parków, stanowiących część założen dworsko-pałacowo-folwarcznych (w: Giewartowie, Kosewie, Słowikowie, Linówcu, Maszewie, Osówcu, Naprusewie, Skorzęcinie, Myślątkowie, Sokołowie, Charbinie, Kownatach). Na uwagę zasługuje również park znajdujący się przy granicy Parku w Budziszawiu Górnym, w którym rośnie okazały miłorząb dwuklapowy. Parki pochodzą głównie z drugiej połowy i z końca XIX w. W wielu z nich występują liczne stare drzewa (m.in. dęby), co świadczy, że niektóre z nich mogły zostać założone wcześniej na terenie ze zróżnicowanym gatunkowo naturalnym drzewostanem.

Drzewostan parków jest bardzo bogaty pod względem liczby gatunków; zdecydowanie przeważają gatunki krajowe. Rosną w nich m.in.: dęby (szypułkowy, bezszypułkowy, czerwony), brzoza brodawkowata, jesion wyniosły, klony (jawor, zwyczajny, jesionolistny), wiązy (polny, szypułkowy), lipa drobnolistna, olsza czarna, buk, grab pospolity, orzech włoski, robinia biała, wierzby (biała, krucha), kasztanowiec zwyczajny, sosny (zwyczajna, wejmutka), daglezja (jedlica) zielona, żywotniki (zachodni, olbrzymi), modrzew europejski, świerki (pospolity, kłujący), topole (m.in. biała). Występuje także wiele gatunków krzewów, m.in.: śnieguliczka biała, bez czarny, lilak, porzeczka czarna, agrest, głóg jednoszyjkowy. Na ogół w parkach występuje od kilkunastu do ponad dwudziestu (Marszewo), a nawet trzydziestu (Linowiec) gatunków drzew. W wielu parkach, zwłaszcza zaniedbanych w wyniku braku pielęgnacji, występują podrosty z samosiewów i urozmaicone runo, powstałe w wy-

niku naturalnej roślinnej sukcesji zasiedlającej. W niektórych założeniach zachowały się dawne aleje parkowe, np. grabowe (Marszewo, Naprusewo), być może zakładane przed laty jako bindaże¹⁾, bukowa (Osówiec). Rzadko spotykane są niewielkie założenia wodne w postaci stawów i rowów (Marszewo). Parki są na ogół zaniedbane; odrestaurowany jest jedynie park w Osówcu. Niekiedy wykorzystywane są one do celów sportowo-rekreacyjnych, np. w parku w Naprusewie znajduje się boisko do gry w koszykówkę. Z parkami i ich najbliższym sąsiedztwem związanych jest wiele gatunków zwierząt. Dogodne warunki występowania zapewnia zwłaszcza urozmaicona gatunkowa roślinność, rozwinięte runo i krzewy.

Na terenach rolniczych Parku spotykane są zadrzewienia śródpolne w postaci rzędów i kęp drzew lub krzewów. Wykształcone są one jako aleje, zadrzewienia przy ciekach (jednostronne lub dwustronne rzędy drzew lub krzewów wzdłuż dróg lub cieków), pasy (wielorzędowe zadrzewienia wzdłuż dróg i wśród pól) oraz zadrzewienia kępowe (zwarte remizy, kępy, kliny).

W wielu miejscowościach Parku występuje dobrze utrzymana zieleń przyuliczna, na skwerach i placach, zieleń urządzona na obiektach sportowo-rekreacyjnych, na cmentarzach, ogrodach przydomowych i ogródkach działkowych oraz wokół ośrodków wypoczynkowych.

Rośliny i grzyby

Park i jego okolice charakteryzują się dużymi walorami geobotanicznymi i bardzo zróżnicowaną szatą roślinną. Zgodnie z systemem podziału Polski, uwzględniającym całą szatę roślinną kraju, zarówno naturalną, jak i półnaturalną, obszar Parku i jego okolic wchodzi w skład Państwa Holarktydy, Obszaru Eurosyberyjskiego, Prowincji Środkowoeuropejskiej Niżowo-Wyżynnej, Działu Bałtyckiego, Poddziału Pasa Wielkich Dolin, Krainy Wielkopolsko-Kujawskiej, Okręgu Poznańsko-Gnieźnieńskiego.

W systemie opartym na określeniu potencjalnej roślinności naturalnej kraju Park i jego okolice wchodzi w skład Państwa Holarktydy, Obszaru Europejskich Lasów Liściastych i Mieszanych, Prowincji Środkowoeuropejskiej, Działu Brandenbursko-

-Wielkopolskiego. Wyróżnia się on obecnością grądu europejskiego oraz kwaśnej dąbrowy.

W podziale regionalnym, uwzględniającym regionalne zróżnicowanie rozmieszczenia zbiorowisk roślinnych, Park położony jest na Niżu Środkowoeuropejskim na Nizinie Środkowopolskiej, w Wielkopolsko-Kujawskim regionie suchym. Obszar ten charakteryzuje się stopniowym zanikaniem ku wschodowi roślin zachodnio-środkowo-europejskich, wzrostem znaczenia gatunków subkontynentalnych, brakiem lasów bukowych, stosunkowo niewielkim udziałem świetlistych dąbrów oraz stosunkowo częstym występowaniem rozproszonych zbiorowisk muraw kserotermicznych.

Na terenie Parku brak naturalnych stanowisk jodły i świerka. Na tym obszarze kończy się zasięg niektórych gatunków reprezentujących element borealny: brzoza niska, ostrzew rudy, zimoziół północny, wierzba borówkolistna. Występują tutaj oderwane od zwartego zasięgu stanowiska gatunków o zachodnim typie zasięgu, np. selery błotne, perlówka jednokwiatowa i jarzab brekinia (brząk). Największym walorem florystycznym Parku i jego okolic jest obecność następujących gatunków zagrożonych wyginięciem: aldrowanda pęcherzykowata, selery błotne, czermień błotna, turzyce (bagienna, dwupienna), pomocnik baldaszkowy, kłoc wiechowata, kokorycz wątpa, rosiczki (długolistna, okrągłolistna), ponikło skąpokwiatowe, kruszczyk błotny, skrzyp pstry, przytulia Schultesa, goryczuszka błotna, turówka leśna, rojownik pospolity, lipiennik Loesela, nasięźrzał pospolity, zaraza niebieska, gruszczyka zielonawa, wężymord stepowy.

Najcenniejszy pod względem występowania dużej liczby gatunków zagrożonych jest użytek ekologiczny Jezioro Czarne. Rośnie tam 36 gatunków zagrożonych wyginięciem, w tym krytycznie zagrożone (turzyca bagienna, rosiczki – długolistna i okrągłolistna, nerecznica grzebieniasta, lipiennik Loesela) oraz zagrożone o wysokim ryzyku wymarcia w niedalekiej przyszłości (ponikło skąpokwiatowe, kruszczyk błotny, pływacz – zachodni i drobny).

Bardzo różnorodna na terenie Parku jest potencjalna roślinność naturalna, co związane jest m.in. z urozmaiconą rzeźbą powierzchni i zmienną budową litologiczną skał podłoża. Szczególnie duże znaczenie mają warunki klimatyczne oraz zróżnicowanie wilgotnościowe terenu. Występują zarówno

siedliska związane ze zbiornikami wodnymi różnej wielkości i rodzaju, położonymi na dnie rynien i dolin, siedliska wilgotne i świeże oraz ciepłe, usytuowane na rozmaicie ekspozowanych stokach, jak i siedliska suche na różnej wielkości wzniesieniach.

Potencjalna roślinność naturalna wyraża stan graniczny aktualnych tendencji sukcesyjnych roślinności zgodnie z obecnymi warunkami środowiska fizyczno-geograficznego. Najpopularnym i najbardziej rozpowszechnionym potencjalnym naturalnym zbiorowiskiem roślinnym w środkowej Europie są siedliska mezofilnych lasów liściastych, zwłaszcza łąk, tj. lasów dębowo-grabowych. Obszar siedliskowy łąki był w pierwszej kolejności przeznaczany pod uprawę roli ze względu na korzystne warunki glebowe. Tereny potencjalnie łąkowe zostały bardzo wcześnie wylesione i obecnie są zajęte głównie przez synantropijne zbiorowiska segetalne. Udział drzew szpilkowych na niżu, głównie sosny pospolitej, jest wtórnie zawyżony, ponieważ gatunek ten był preferowany ze względów gospodarczych, nawet na siedliskach lasów dębowo-grabowych. Siedliska łąkowe na Pojezierzu Gnieźnieńskim zajmują rozległe tereny moreny dennej oraz tereny zastoiskowe na sandrach Równiny Wrzesińskiej, głównie o glebach brunatnoziemnych.

Także na przeważającej powierzchni Parku występują potencjalne siedliska łąkowe, świetlistej łąki oraz acidofilnej łąki trzcinnikowej. Piaszczyste tereny akumulacji rzecznej i piaski eoliczne są siedliskami kontynentalnych borów mieszanych. Występują one m.in. w lasach na północ od Powidza i Słupcy. W okolicach Anastazewa i Wylatkowa, na piaskach fluwioglacjalnych i eolicznych, znajdują się siedliska suboceanicznych śródłąkowych borów świeżych i suchych. Na terenie Parku i w jego okolicach znajdują się także potencjalne siedliska łąk (porzeczkowego, torfowcowego), boru bagiennego i łąk (olszowego i wiązowo-jesionowego).

Obecnie Park i jego okolice charakteryzują się znacznym zróżnicowaniem roślinności rzeczywistej, w skład której, obok rozmaicie zachowanych zbiorowisk leśnych, wchodzi m.in.: zbiorowiska wodne, szuwarowe, bagienne i torfowiskowe, zbiorowiska eutroficznych łąk, łąk i pastwisk, murawy napiaskowe i kserotermiczne, zbiorowiska zaroślowe, ziołorośla porębowe i okrajkowe oraz liczne zbiorowiska synantropijne, zarówno

związane z terenami uprawnymi (segetalne), jak i powierzchniami zmienionymi przez człowieka (ruderalne) o różnym stopniu specjalizacji. Na dnie jeziornych rynien polodowcowych oraz dolin cieków (Struga Bawół, Mieszna) występują niżowe łągi jesionowo-olszowe, jesionowo-wiązowe i wierzbowo-topolowe. W miejscach bardziej zabagnionych rozwinięty jest ols. Znaczny jest udział zbiorowisk naturalnych i półnaturalnych oraz rzadkich i zagrożonych w Wielkopolsce.

W Parku i jego okolicy występuje obecnie około 220 różnych zbiorowisk roślinnych, w tym: 25 zbiorowisk leśnych i zaroślowych, około 20 zbiorowisk wodnych i bagiennych, 10 krótkotrwałych zbiorowisk wilgociolubnych terofitów, około 30 zbiorowisk trwałych użytków zielonych, muraw i wrzosowisk, 30 zbiorowisk okrajkowych i porębowych oraz 40 zbiorowisk ruderalnych i segetalnych. Około 130 zbiorowisk roślinnych uznawanych jest w różnym stopniu za zagrożone w Wielkopolsce; zajmują one około 75% ogólnej powierzchni Parku.

Zbiorowiska bezpośrednio zagrożone wymarciem to: zarośla brzozy i wierzby rokity, bór bagienny, zespoły: pływacza zachodniego, aldrowandy pęcherzykowatej, rdestnicy trawistej, rdestnicy nitkowatej, skorpionowa, jeżogłówki najmniejszej, torfowców i pływacza drobnego i torfowca magellańskiego, mszary z turzycami: bagienną, dzióbkowatą, nitkowatą i obłą, łąka trzęślicowa oraz zespół maku polnego i bnieca dwudzielnego.

Ponad 40 zbiorowisk występujących w Parku to zbiorowiska rzadkie i narażone na ubożenie i zatracanie swoistości poprzez ubywanie gatunków dla nich charakterystycznych, m.in. zarośla brzozy i wierzby uszatej, kwaśny ols torfowcowy, łąg jesionowo-wiązowy, grąd środkowo-europejski, świetlista dąbrowa, zarośla tarninowo-ligustrowe, zespół osoki aloesowatej, łąki ramieniowe, zespoły lilii wodnych (grzybienie – biały i północny, grąźel żółty), szuwały (kłociowy, turzycowy), mszar welniankowy, młaki (turzyce prosowata i tunikowa, trzcinnik prosty), murawy (kłosownica pierzasta, lepienia drobnokwiatowa, tymotka Boehemera, rojownik pospolity), łąki (ziołoroślowa z bodziszkiem błotnym, sitowie leśne, rdestowo-ostrożeńkowa, rajgrasowa), zespół ostrzewca spłaszczonego i situ spłaszczonego, mięty długolistnej i situ siniego, łopianu gajowego, koniczyzny dwukłosowej, bielunia dziędzierzawy oraz rumianków, zarośla wierzby iwy. Roślinność szuwarowo-wodna bujnie roz-

wija się zwłaszcza w małych jeziorach śródleśnych, otoczonych zbiorowiskami roślin torfowiskowych i bagiennych.

W wyniku postępujących zmian środowiska Parku w różnym stopniu zagrożonych jest 70 zespołów roślinnych, m.in.: zarośla łozowe, ols porzeczkowy, bór suchy chrobotkowy, kwaśna dąbrowa trzcinnikowa, łąg olszowy, zarośla dereniowe, leszczynowe, dereniowo-szakiłkowe, róż, kruszynowe i żarnowca, podwodne łąki ramieniowe, włosieniczników (krążkolistnego, rzeczego), wywłóczników (okółkowego, kłosowatego), rdestnicy połyskującej i rogatka krótkoszyjkowego, szuwały (skrzypowy, halofilny, przestki pospolitej, manny jadalnej, potocznikowy, turzycowe, trzcinnika zaostrego), pła (szalejowe, czermieniowe, narecznicowe), zespół starca błotnego, murawy, łąka sitowa.

Na całą szatę roślinną Parku ogromny wpływ ma użytkowanie rolnicze i leśne. Największym ogólnym bogactwem gatunkowym roślinności odznaczają się przydroża, łąki, pastwiska i lasy. Znajdują się tam głównie gatunki synantropijne, zwłaszcza ruderalne i segetalne, których występowanie uzależnione jest od gospodarki człowieka. Udział gatunków zawleczonych w okresie od XVI w. wynosi około 20%, a udział roślin jednorocznych nie przekracza 40%. Gatunki roślin, które zajęły obszar Parku w wyniku procesów naturalnych bez ingerencji człowieka, najliczniej występują na obszarach leśnych, w dolinach cieków i w rynnach polodowcowych. Gatunki synantropijne pochodzenia miejscowego i przybyłe na teren Parku przed końcem XVI w. występują zwłaszcza na obszarach silnie wylesionych, pozbawionych rynien jeziorowych i dolin cieków, na których rozwija się działalność rolnicza. Pod względem bogactwa gatunkowego przeważają gatunki świetlistych dąbrów, żyznych lasów liściastych oraz nadwodnych szuwarów, lasów i zarośli. Liczne są także gatunki roślin związanych z ogrodami, uprawami okopowych i zbożowych (tzw. chwasty) oraz świeżych i umiarkowanie wilgotnych łąk. Rozpowszechnione na całym

Łąka

terenie Parku i w jego okolicach są gatunki świeżych i umiarkowanie wilgotnych łąk oraz żyznych lasów liściastych i mezofilnych zarośli. Rzadkie gatunki roślin występują często na starych cmentarzach.

Na terenie całego Parku przewaga gatunków ustępujących z powodu działalności człowieka nad takimi, które korzystają z siedlisk specjalnie stworzonych jest niewielka. Występowanie gatunków przywiązanych do siedlisk borowych oraz kwaśnych dąbrów pokrywa się z obszarami zalesionymi i słabo przeobrażonymi, gatunki preferujące siedliska olsowe również częściej występują na obszarach zalesionych i w rynnach jeziornych, natomiast występowanie gatunków związanych z siedliskami gradowymi związane jest z terenami użytkowanymi rolniczo. W szacie roślinnej Parku, podobnie jak na obszarze Pojezierza Gnieźnieńskiego, duży udział mają także rzadkie zbiorowiska i gatunki roślin rosnące na podłożu zasadowym bogatym w węglan wapnia, występujące na łąkach w otoczeniu jezior. Ponadregionalne walory przyrodnicze prezentują różnorodne nawapienne zbiorowiska torfowisk przejściowych tworzących się w misach zarastającego Jeziora Kańskiego i Czarnego.

Dla roślinności Parku istotnym zagrożeniem, którego efekt może stać się odczuwalny w przyszłości, jest zmiana form użytkowania ziemi, związana z ograniczeniem gospodarki rolnej i przeznaczeniem dużej części gruntów pod użytkowanie rekreacyjne i budownictwo. Może to doprowadzić do wymierania licznych gatunków roślin związanych z polami uprawnymi i z terenami wiejskimi.

Liczne na terenie Parku i w jego okolicy są gatunki mchów, porostów (m.in. chrobotki) i grzybów (m.in. smardz jadalny, hubiak pospolity, koźlarz pomarańczowo-żółty, podgrzybek brunatny, szmaciak gałęzisty, koralówka zwiędła, maślanka łagodna).

Zwierzęta

Zwierzęta występujące na terenie Parku i jego okolicy są słabo poznane. Dużemu zróżnicowaniu fauny w tym rejonie sprzyja znaczna mozaikowość siedlisk lądowych i wodnych. Szczególnie licznie, zarówno pod względem liczby gatunków, jak i ich liczebności, zwierzęta występują w dolinach cieków, rynnach jeziornych oraz na terenach leśnych. Obok pospolitych,

obszernie pod względem geograficznym rozmieszczonych gatunków, występują również zwierzęta rzadkie i zagrożone, zarówno w skali Wielkopolski, jak i całego kraju, a nawet Europy.

W zoogeograficznym układzie hierarchicznym miejsce fauny Parku jest w państwie Holarktyka, podpaństwie Palearktyka, krainie Eurosyberyjskiej, prowincji Nemoralnej, obszarze Europejskim, regionie Środkowoeuropejskim, podregionie Środkowym, okręgu Środkowopolskim i podokręgu Wielkopolsko-Podlaskim. Podokrąg ten nie ma żadnych gatunków charakterystycznych. Właściwie jest to strefa współwystępowania gatunków wschodnich i zachodnich, północnych i południowych.

Na terenie Parku i w jego okolicy występuje większość grup i gatunków bezkręgowców glebowych i wodnych znanych z różnych środowisk środkowej części Wielkopolski. Atrakcyjność tego terenu dla bezkręgowców jest uwarunkowana bardzo dużym zróżnicowaniem mikrosiedlisk glebowych, podmokłych i wodnych. Szczególnie bogata jest fauna bezkręgowców w dolinach cieków i rynnach jeziornych, gdzie występują bardzo zróżnicowane pod względem siedliskowym środowiska lądowe i zbiorniki wodne. Na terenach rolniczych przeważają gatunki różnych grup (głównie dżdżownice, wazonkowce, nicienie, roztocze) związane z glebami użytkowymi rolniczo.

W dolinach cieków, rynnach jeziornych i w różnego typu zbiornikach wodnych występuje ponad 75% wszystkich gatunków ślimaków lądowych i około 80% gatunków ślimaków wodnych i małży związanych z terenem Wielkopolski. Około 20-25% fauny mięczaków lądowych i wodnych to gatunki rzadkie. Spośród małży występują: skójki, groszkówki, szczeżuje i gałeczka rogowa. Na uwagę zasługują lądowe ślimaki: przydrożny, zarosłowy, ogrodowy i gajowy, pozbawione skorupy (tzw. nagie ślimaki) pomrówiowate i ślinikowate oraz związane z różnymi wodami błotniarki (m.in. błotniarka stawowa), zatoczek rogowy i zatoczek pospolity. W środowiskach wilgotnych związanych ze zbiornikami wodnymi, ciekami, mokradłami i torfiankami występują ślimaki bursztynki.

Na terenie Parku i w jego okolicy występują bardzo liczne gatunki różnych grup owadów. Duża różnorodność zbiorowisk roślinnych na mozaikowo rozmieszczonych siedliskach lądowych, na ogół o niewielkich powierzchniach sprzyja, bogactwu gatunkowemu owadów (motyle, błonkówki – m.in. boreczniki,

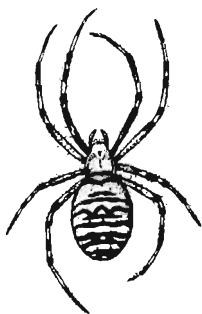
pluskwiaki, chrząszcze, prostoskrzydłe, muchówki) i pajęczaków (kosarze, pająki, roztocze). Występują także wije (krocionogi, pareczniki). Wśród motyli szczególnie licznie występują zwłaszcza: bielinkowate, modraszkwate, rusalkowate i zawiśakowate. Liczne są też gatunki miernikowców i sówkowatych. Występują także: brudnicowate, omacnicowate, zwójkowate, kraśnikowate, niedźwiedziówkowate i barczatkowate. Liczne są również pospolite gatunki motyli, np.: bielinek kapustnik, listkowiec cytrynek, rusalka pokrzywnik, oblatek granatek, paź królowej, modraszek Ikar, rusalka osetnik, osadnik egeria, rusalka żałobnik. Wśród motyli nocnych występują m.in.: brudnica mniszka, szcztocznica szarawka. W różnych środowiskach lądowych liczne są gatunki chrząszczy, m.in.: poświętnikowate, żukowate, chrabąszczowate, zmianowcowate; występuje także hurma olchowiec.

Spośród pajaków szczególnie interesującym gatunkiem jest tygrzyk paskowany.

Tygrzyk paskowany jest dużym pająkiem z rodziny krzyżakowatych budującym sieć łowną; długość samców sięga 25 mm, samic tylko 7 mm. Swoją nazwę zawdzięcza ubarwieniu podobnemu do rysunku na futrze tygrysa. Głowotułów ma srebrzysty, odwłok srebrzysty lub złotawy z czarnymi poprzecznymi prążkami. Młode tygrzyki są koloru srebrzystoszarego bez czarnych pasów na odwłoku. Sieć łowna jest duża, kolista, gęsto upleciona w płaszczyźnie pionowej, z charakterystycznym zygzakowatym, białym szwem prawdopodobnie wzmacniającym i stabilizującym sieć, co zwiększa możliwość sukcesu łowieckiego. Pokarmem tygrzyka są głównie różne owady.

Z upolowanymi ofiarami postępuje inaczej niż inne krzyżaki. Najpierw zarzuca na owada lepka pajęczynę, a następnie, gdy ofiara jest już unieruchomiona, kąsa ją i dokładniej omotuje. Dotyczy to dużych ofiar, natomiast małe ofiary są kątane od razu i przenoszone w centrum sieci lub inne miejsce, gdzie zostają zjedzone. Takie zachowanie ma związek z niskim efektem paraliżującym jadu tygrzyka.

Jesienią samica buduje od jednego do kilku kokonów, w których składa do 400 jaj,

Tygrzyk paskowany

po czym osobniki dojrzałe giną. Samiec wcześniej jest zjadany przez samicę zaraz po lub jeszcze w trakcie kopulacji. Młode pająki wylęgają się i pozostają w kokonie do końca zimy. Na początku mają małymi grupami w ciągu kilku dni opuszczają kokon. Jeżeli warunki pogodowe są sprzyjające, każdy z nich przygotowuje się do lotu za pomocą nici pajęczyny. Zwykle odbywają one swój pierwszy lot do godziny od opuszczenia kokonu. Jednak, gdy warunki pogodowe nie pozwalają na start, grupa pajaków buduje jedną wspólną sieć, czekając na poprawę pogody. Indywidualną sieć budują dopiero po odbyciu pierwszego lotu.

Centrum zasięgu tego ciepłolubnego gatunku znajduje się w basenie Morza Śródziemnego oraz w okolicy Morza Czarnego, skąd przez Kaukaz i Turkmenistan przedostał się aż do Japonii. Obecnie tygrzyk znany jest z terenu niemal całej Europy, gdzie w XX w. rozpoczął szybką ekspansję z południa na północ. W Polsce pierwsze doniesienie o występowaniu tego gatunku pochodzi z lat 70. XIX w. z terenu Galicji. Obecnie po 130 latach od pierwszego notowania gatunek ten występuje już na terenie całego kraju, szczególnie często w zachodniej i północnej części. Spotykany w różnych siedliskach: wilgotnych łąkach kośnych, zbiorowiskach turzycowych i szuwarowych, na brzegach wód bieżących i zbiorników wodnych, na torfowiskach, na obrzeżach lasów sosnowych, na nieużytkach z olszą, wikliną i jeżynami oraz na ciepłych zboczach. Występuje również w ogrodach oraz na polach wśród zbóż. Jego wymagania siedliskowe dotyczą głównie dużego nasłonecznienia i ciepłego mikroklimatu stanowisk. Gatunek w Polsce objęty jest ścisłą ochroną.

Bogata i zróżnicowana jest fauna owadów wodnych (chrzączki, jętki, ważki, pluskwiki różnoskrzydłe, chrząszcze, muchówki). Spośród chrząszczy wodnych występują: pływakowate, kałużnicowate, krętakowate i flisakowate. W rozmaitych wodach powierzchniowych liczne są także pijawki i różne gatunki skorupiaków (m.in. kielże).

W porównaniu z bezkręgowcami znacznie lepiej, poznana jest w Parku i jego okolicy fauna kręgowców.

W ciekach, jeziorach i stawach występują 23 gatunki ryb: sielawa, sieja, szczupak, lin, kielb, karp, karaś, leszcz, krap, jelec, kleń, słonecznica, ukleja, płoć, wzdręga, piskorz, sum, wę-

gorz, miętus, ciernik, okoń, sandacz, jazgarz. Większość gatunków poławianych jest przez licznie przebywających nad wodami Parku wędkarzy. Na większych jeziorach (Powidzkie, Niedzięgiel) połowy prowadzone są także przez zawodowych rybaków. Szczególnie cennym pod względem przyrodniczym i użytkowym gatunkiem są sielawa i sieja. Od około 20 lat obserwowane jest jednak zmniejszanie ich liczebności.

Sielawa ma ciało (długość około 300 mm, masa do około 300 g) wysmukłe, nieco bocznie spłaszczone, szczeka dolna jest wysunięta ukośnie ku górze przed szczękę górną. Ciało sielawy

Sielawa

pokryte jest dużą, owalną, łatwo odpadającą łuską. Boki i brzuszne części są srebrzyste. Grzbiet przechodzi od koloru brązowego, przez ciemnoszary do odcienia szaroniebieskiego z metalicznym połyskiem. Płetwy grzbietowa

i ogonowa są ciemnoszare, natomiast płetwy brzuszne, piersiowe i płetwa odbytowa mają zabarwienie jaśniejsze. Płetwa ogonowa jest głęboko wcięta, płetwy piersiowe są wąskie i długie. W zależności od warunków środowiskowych gatunek charakteryzuje się dużą zmiennością. Ciało sielawy z jezior ubogich w pokarm jest smuklejsze w porównaniu z ciałem osobników żyjących w żyzniejszych i zasobniejszych pod względem pokarmowym jeziorach.

Rozród sielawy w krajowych jeziorach, przypadający na jesienną cyrkulację wody, rozpoczyna się od połowy listopada i trwa niekiedy do pierwszych dni grudnia w czasie kiedy temperatura wody obniży się do 6-7°C. Miejsca rozrodu w Polsce znajdują się na głębokości 3-7 m. Naturalne straty jaj na tarliskach sięgają 99%. Tak duże straty rozrodu naturalnego, przy stale pogarszających się warunkach środowiskach, nie umożliwiają w wielu jeziorach naturalnej reprodukcji ryb. Dlatego w celu zwiększenia liczebności sielawy prowadzona jest inkubacja jaj w warunkach sztucznych oraz zarybianie tym gatunkiem różnych jezior.

Sielawa odżywia się zooplanktonem, głównie widłonogami i wiosłarkami. Do pobierania pokarmu służy jej przystosowany do tego celu aparat filtracyjny na lukach skrzelowych, spełniający rolę sita odcedzającego zooplankton z wody. Pro-

wadząc ławicowy tryb życia, w celu ochrony przed drapieżnikami, przebywa w ciągu dnia (w okresie letnim) w głębszych, pozbawionych światła strefach jeziora na głębokościach 20-30 m. O zmierzchu ławice sielawy przemieszczają się wraz z zanikającym światłem ku powierzchni wody, gdzie rozpraszają się. Intensywne żerowanie sielaw w okresie wiosennym i letnim odbywa się najprawdopodobniej na krótko przed zachodem i po wschodzie słońca, kiedy w wodzie panuje jeszcze półmrok. W ciągu dnia ryby tworzą stada i przemieszczają się na większe głębokości.

Naturalnym środowiskiem sielawy są głębokie, chłodne i natlenione jeziora. W ostatnich 50 latach dzięki wprowadzaniu sielawy do wielu jezior występuje ona ponownie w zbiornikach, w których wskutek postępującej eutrofizacji i pogarszania się warunków rozrodu naturalnego, całkowicie wyginęła. Poza Polską sielawa występuje w jeziorach państw położonych nad Morzem Bałtyckim oraz w jeziorach zlewni Morza Białego i Morza Barentsa. Sielawa zaliczana jest do najcenniejszych ryb w Polsce. Jej ławicowy tryb życia powoduje, że jest gatunkiem łatwo łownym, o dużym znaczeniu gospodarczym. Mięso jest białe, beżościste, bardzo smaczne, nadające się także do przetwórstwa rybnego.

Z powodu zmniejszania się połowów sielawy (np. na Jeziorze Powidzkim) już od kilku lat prowadzone jest sztuczne zarzycanie. Wielkości połowów ryb ulegają w kolejnych latach znacznym wahaniom i nie zawsze wykazują spadek. W niektórych latach stosunkowo duże były połowy płoci. Zmniejszenie się populacji sielawy w wyniku wzrostu zanieczyszczeń jezior spowodować może spadek ekonomicznej opłacalności prowadzonej na jeziorach Parku gospodarki rybackiej. Populacje siei są wyraźnie mniejsze niż w jeziorach Polski północno-wschodniej.

Ciało siei jest wydłużone, z boków spłaszczone, lecz więcej wygrzbiecone i wybrzuszony niż ciało sielawy. Głowa jest proporcjonalnie mała o kształcie stożkowatym. Otwór gębowy dolny, przeważnie lekko umięśniony. Pysk sieja ma stożkowy lub tępo ścięty, szczękę dolną nakrytą przez górną. Tylony koniec szczęki górnej sięga pod przednią krawędź oka. Grzbiet i wierzchnie części głowy siei mają zabarwienie od zielonobrunatnego do

szaroniebieskiego. Boki ciała i części brzuszne są srebrzyste. Pletwy grzbietowa i ogonowa o zabarwieniu ciemnoszarym. Pozostałe pletwy są jaśniejsze. Sieja jest najbardziej plastycznym i zmiennym gatunkiem ryb słodkowodnych. Charakterystyczną cechą różnych populacji siei jest liczebność wyrostków filtracyjnych na łukach skrzelowych. Na tej podstawie wyróżnia się populacje siei gęstofiltrowe i rzadkofiltrowe.

Sieja

W wodach Polski występuje jeden gatunek siei reprezentowany przez różne formy siei: wędrowną, szlachetną, miedwieńską i holsztyńską. Sieja wędrowna występuje w swym środowisku naturalnym w całym Morzu Bałtyckim, m.in.

w Zatoce Puckiej, Zatoce Pomorskiej i Zalewie Szczecińskim. Sieja wędrowna dorasta do dużych rozmiarów (dł. do 90 cm, masa do 6 kg). Na tarło sieja wędrowna z Zatoki Pomorskiej wchodzi masowo do Zalewu Szczecińskiego i dalej do dolnej Odry, skąd odławia się ją w celu pozyskania jaj do rozrodu w warunkach sztucznych. Wylęgiem i narybkiem tej formy siei zostało zarybione wiele jezior Pomorza i Wielkopolski. Jeszcze większe rozmiary osiąga sieja miedwieńska z jezior Miedwie i Wigry (dł. do 1,3 m, masa do 10 kg). Sieja szlachetna z jeziora Pełcz Duży na Pomorzu Zachodnim występuje także w jeziorach okolic Międzychodu.

Przeprowadzane od drugiej połowy XIX w. do chwili obecnej zarybiania jezior sieją doprowadziły do wymieszania się różnych form w poszczególnych jeziorach. Wiele polskich jezior od dłuższego czasu zarybiano sieją szlachetną z jeziora Pejpus (Jezioro Czudzkie) na granicy między Estonią a Rosją oraz sieją wędrowną z Zalewu Szczecińskiego.

Sieja występuje w głębokich jeziorach polodowcowych. W Europie żyje w jeziorach alpejskich, północnych Niemiec, Danii, Wysp Brytyjskich, Skandynawii, Litwy, Łotwy, Estonii oraz w jeziorach północnych europejskiej części Rosji. Introdukowana została także w jeziorach na Kaukazie oraz w zbiornikach zaporowych w Czechach. Obecnie, dzięki prowadzonym od kilkudziesięciu lat intensywnym zarybieniom, sieja występuje w Polsce w wielu jeziorach Pomorza, Ziemi Lubuskiej, Wielkopolski, Kujaw, Warmii i Mazur, i w okolicach Suwałk. Introdukowana została także do kilku zbiorników zaporowych

na terenach górskich i podgórskich. Występuje też w przybrzeżnych wodach Bałtyku.

Okres tarła siei w zależności od warunków klimatycznych trwa w Polsce od połowy listopada do połowy grudnia. U samców w okresie rozrodu pojawia się przeważnie na głowie i na części tułowia tzw. wysypka perłowa w postaci drobnych rogowych brodawek. Z form występujących w wodach Polski wędrówki rozrodcze odbywa tylko sieja wędrowna, która wpływa do dolnej Odry, gdzie jest masowo odławiana przez rybaków w celu pozyskania jaj. Wiek tarlaków waha się od 3 do 9 lat, lecz najliczniej reprezentowane są osobniki 4-letnie. Miejsca rozrodu siei w jeziorach Polski znajdują się w strefie litoralu lub sublitoralu, na głębokościach 2-10 m. Dno jezior w miejscach tarlisk, gdzie składane są jaja o zabarwieniu od żółtego do pomarańczowego, jest przeważnie piaszczyste lub żwirowato-kamieniste. Wylęg siei w warunkach klimatycznych Polski, podobnie jak sielawy, następuje w końcu marca lub w pierwszej połowie kwietnia.

Podstawowym pokarmem wylęgu i narybku wszystkich form siei jest zooplankton. Wielkość pobieranego pokarmu jest zależna od rozmiarów ryb oraz od gęstości wyrostków filtracyjnych na łukach skrzelowych. Formy gęstofiltrowe są na ogół wszystkożerne, jednak plankton jest zawsze pokarmem podstawowym. W jeziorach o dobrych warunkach tlenowych odżywiają się także fauną denną. Niekiedy są drapieżnikami (zwykle późną jesienią lub zimą kiedy występuje duży niedobór planktonu), polują na drobne ryby, głównie stynki.

Sieja jest rybą zdolną do życia tylko w bardzo wąskim zakresie temperatur wody, zamieszkującą w naturalnych warunkach wody głębokie, czyste, chłodne i dobrze natlenione. Stałe pogarszanie się warunków spowodowanych naturalnymi procesami eutrofizacji wód oraz przyspieszenie tych procesów przez wzbogacanie wód wypłukiwanymi z pól nawozami mineralnymi oraz ściekami komunalnymi i przemysłowymi, spowodowało zanik siei w wielu jeziorach, głównie z powodu wyeliminowania naturalnego rozrodu.

Sieja pod koniec XIX w. występowała na obecnych terenach Polski zaledwie w kilkudziesięciu miejscach, m.in. w jeziorach: Miedwie, Pelcz Duży, w kilku jeziorach międzychodzkich i w kilku jeziorach pomorskich oraz w kilkudziesięciu jeziorach Pojezierza Mazurskiego i Pojezierza Suwalskiego. Po

1960 r. dzięki przeprowadzanym na większą skalę zarybieniem liczebność jezior z sieją zaczęła wzrastać. Dziś gatunek ten występuje w kilkuset jeziorach na terenie Warmii i Mazur, w Polsce północno-zachodniej, na Kujawach, Suwalszczyźnie oraz w strefie przybrzeżnej Morza Bałtyckiego. Uniezależnienie się od rozrodu naturalnego przez sztuczne wylęganie jaj i opracowanie metod podchowu dużych ilości narybku przyczyniły się do restytucji siei w wielu jeziorach zasobnych w zooplankton, ale jednocześnie ubogich w tlen i faunę denną. W takich jeziorach dużo pokarmu znajduje sieja gęstofiltrowa, lepiej znosząca od siei rzadkofiltrowej mniej korzystne warunki termiczne i tlenowe.

Sieja wigierską, zwaną rybą królewską, podawano przed laty na stoły dworu panującego. Mięso siei, niezwykle wartościowe ze względu na wyborny smak, jest delikatne, beзоściste o średniej zawartości tłuszczu 8-15%. Najchętniej spożywane jest w postaci świeżej i wędzonej. W Finlandii bardzo popularne jest surowe mięso siei przechowywane przez 48 godzin w solance, które następnie pokrajane w plasterki służy jako dodatek do chleba.

Sieja prowadząca drapieżny tryb życia może być również poławiana przez wędkarzy pod lodem. Duże populacje siei żyją w jeziorach: Pelcz, Myśliborskim, Pile, Beltyń, Raduń, Osiek, Miedwie, Jeleń, Woświn, Insko, Lubie, Siecino, Krzemień, Charzykowskim, Karsińskim, Gowidlińskim, Żarnowieckim, Wdzydze. Jednak jeziora te przykryte są lodem tylko w czasie wyjątkowo mroźnych zim. Podlodowe połowy siei są szczególnie udane głównie w północno-wschodnich regionach, gdzie jeziora są pokryte lodem nawet pod koniec marca lub w początkach kwietnia. Jeziorami siejowymi są np. na Suwalszczyźnie: Hańcza, Szelment Duży i Mały, Wigry, Galaduś, Pierty, Rospuda, Serwy. Doskonałymi łowiskami są także jeziora w okolicach Rajgrodu: Rajgrodzkie, Białe i Sajno. W Krainie Wielkich Jezior najbardziej interesujące pod tym względem są: Mamry, Kisajno, Dargin, Łabap, Dobskie, Gołdopiwo, Śniardwy, Tałty, Beldany i Niegocin. W pobliżu Mrągowa najlepsze jeziora do połowów podlodowych to: Probardzkie, Mokre, Nawiady, Sasek Wielki i Juksty. Na Pojezierzu Olsztyńskim sieja występuje licznie w Plusznem, Łańskim, Omulewie, Wulpińskim, Isągu i Marózie. Żarłoczna zimą sieja świetnie bierze na różnorodne pilkery, blaszki łamane, szybowce, invadery, ciężkie mormyszki

i podlodowe łezki. Sieja jest rybą nadającą się wybitnie do połowów sportowych – do tego stopnia, że za prawo do jej połowu płaci się dość znaczne kwoty, a dzienny limit wynosi cztery sztuki. Różny jest też okres ochrony – na jednych jeziorach wolno ją łowić od początku roku, na innych dopiero od 1 lutego. Niektóre akweny siejowe są całkowicie wyłączone z połowów – w tym wypadku sieja w wędkarskiej torbie oznaczać może przepadek sprzętu i grzywnę nałożoną przez sąd.

Różne zbiorniki na terenie Parku (np. zbiornik zaporowy Jezioro Słupeckie) zarybiane są także gatunkami ryb obcymi geograficznie, np. amurem białym (nizinne rzeki Chin, dorzecze Amuru). Ryby te po przedostaniu się do wód jeziornych mogą stwarzać zagrożenie dla zachowania lokalnych jeziornych zgrupowań gatunków. Szczególnie niekorzystny jest wpływ amura, który wyjadając rośliny wodne niszczy tarliska i miejsca rozwoju narybku gatunków ryb żyjących wśród roślinności wodnej.

Występowanie płazów w Parku i jego okolicy ściśle związane jest z miejscami ich rozrodu. Żyją tutaj prawie wszystkie krajowe gatunki płazów. Szczególnie liczne są żaby zielone (śmieszka, wodna, jeziorkowa) oraz żaby brunatne (trawna, moczarowa) i ropucha szara. Mniej liczne są: traszka grzebieniasta, traszka zwyczajna, kumak nizinny, grzebiuszka ziemna (huczek) i ropucha zielona. Rzadko występującym gatunkiem jest rzekotka drzewna. Traszka zwyczajna szczególnie licznie występuje w śródleśnych płytkich i zarastających oczkach wodnych. Szczególnie ważnym miejscem rozrodu traszki zwyczajnej, grzebiuszki ziemnej, ropuch (zwyczajnej, zielonej), kumaka nizinnego i żab zielonych jest użytek ekologiczny Jezioro Czarne.

Spośród gadów dość licznie występują jaszczurka zwinka i zaskroniec zwyczajny, szczególnie częsty na terenie użytku ekologicznego Jezioro Czarne. Rzadsze są jaszczurka żyworodna, padalec zwyczajny, i gniewosz plamisty.

Na terenie Parku i w jego okolicach stwierdzono jak dotąd występowanie ponad 170 gatunków ptaków (około 50% wszystkich gatunków występujących w Wielkopolsce). Większość z nich (około 80%) to gatunki lęgowe lub prawdopodobnie lęgowe. Około 40 gatunków jest niełgowych, głównie przelotnych i zimujących. Występowanie wielu gatunków, zarówno

lęgowych, jak i przelotnych, związane jest z jeziorami. W środowisku tym występują m.in. (od kilku do ponad 20 par): bąk, bączek, gęgawa, wąsatka, sieweczki (rzeczna, obrożna) i rybitwa rzeczna. Jeziora Powidzkie i Niedzięgiel mają bardzo duże znaczenie dla ptaków wodnych także w czasie migracji jesiennych i w okresie zimowym. Niektóre gatunki występują wtedy w bardzo dużych zgrupowaniach, np. łyska (ponad 10 tys.), krzyżówka (6 tys.), czernica (2,6 tys.), głowienka (1,2 tys. osobników). Jezioro Powidzkie jest również ważnym miejscem przystankowym na trasie jesiennej wędrówki oraz miejscem zimowania łabędzi czarnodziobych. W 1947 r. stwierdzono na Jeziorze Powidzkim pierwszą parę lęgową łabędzia niemego. W okresie pozalęgowym, zimą na Jeziorze Powidzkim obserwowano do 130 łabędzi niemych; na jeziorze gromadzą się łabędzie przemieszczające się z wcześniej zamarzających zbiorników wodnych.

Wśród gatunków związanych z terenami otwartymi Parku i jego okolic, głównie ekstensywnie użytkowanymi łąkami i polami uprawnymi, na szczególną uwagę zasługuje regularne gniazdowanie kilku par błotniaka łąkowego. Występuje także bardzo nielicznie sowa pójdzka. Park jest też ostoją różnych gatunków ptaków leśnych, m.in. bociana czarnego, trzmielojada, kani rudej, gołębiarza, krogulca i żurawia. Cały rok licznie występują łuszczeniaki, które w zaroślach przy drogach, w parkach, nad brzegami jezior i na nieużytkach znajdują zawsze pokarm i warunki do zakładania gniazd. Przydrożne zadrzewienia natomiast, w tym stare, częściowo ogławiane wierzby dziuplaste, umożliwiają odbywanie lęgów dziuplakom. Stosunkowo licznie gnieździ się bocian biały, który w różnych środowiskach znajduje odpowiednie ilości żab, a miejscowa ludność otacza go szczególną ochroną. Nielicznie występuje natomiast kuropatwa. Obecność wielu śródleśnych zabagnień stwarza dogodne warunki lęgowe dla żurawia. Na dużych drzewach gniazda zakładają ptaki drapieżne (myszółów, jastrząb gołębiarz, trzmielojad).

Na terenie Parku i w jego okolicy lęgi odbywają m.in.: perkozek, perkozy (dwuczuby, rdzawoszyi), bąk, bączek, bociany (czarny, biały), łabędź niemy, gęgawa, krzyżówka, cyraneczka, cyranka, płaskonos, głowienka, czernica, trzmielojad, błotniaki (stawowy, zbożowy, łąkowy), jastrząb, krogulec, myszółów, pustułka, kuropatwa, przepiórka, bażant, wodnik, derkacz, kokoszka wodna, łyska, żuraw, czajka, kszyc, słonka, śmieszka, ry-

bitwy (zwyczajna, czarna), grzywacz, sierpówka, turkawka, siniak, kukulka, płomykówka, pójdzka, puszczyk, sowa uszata, lelek, zimorodek, dudek, krętogłów, dzięcioły (zielony, czarny, duży), dzięciołek, dzierlatka, skowronek borowy, skowronek polny, brzegówka, dymówka, oknówka, świergotek polny, świergotki (drzewny, łąkowy), pliszki (żółta, siwa), strzyżyk, pokrzywnica, rudzik, słowik szary, kopciuszek, pokląskwa, białorzotka, kos, kwiczoł, śpiewak, paszkot, świerszczak, brzęczka, rokitniczka, łożówka, trzcinniczek, trzciniak, zaganiacz, piegża, cierniówka, pokrzewki (ogrodowa, czarnobista, jarzębata), świstunka leśna, pierwosnek, piecuszek, muchołówki (szara, żalobna), raniuszek, sikory (uboga, czarnogłowa, czubatka), sosnówka, sikora modra, bogatka, kowalik, pełzacz leśny, pełzacz ogrodowy, wilga, gąsiorek, srokosz, sójka, sroka, kawka, gawron, wrona, kruk, szpak, wróbel, mazurek, zięba, kulczyk, dzwonec, szczygieł, makolągwa, dziwonia, gil, grubodziób, trznadel, potrzos, ortolan, potrzuszcz.

Poważnym zagrożeniem dla wielu gatunków ptaków jest intensywne turystyczne wykorzystywanie jezior. Wiąże się to głównie z zabudową brzegów jezior obiektami rekreacyjnymi oraz szybko postępującą eutrofizacją jezior, zwłaszcza Jeziora Powidzkiego. Ujemnie na populacje ptaków wpływa także wzrastająca liczebność norki amerykańskiej, niszczącej łągi.

W Parku i okolicy stwierdzono występowanie 33 gatunków ssaków: owadożerne: jeź wschodni, kret, ryjówki (aksamitna, malutka), rzęsosek rzeczny, zębiełek karliczek; nietoperze (noczek Natterera, borowiec wielki, gacek brunatny), zajęczaki (zając szary, królik); gryzonie: wiewiórka pospolita, nornica ruda, karczownik, piżmak, myszy (domowa, leśna), szczur wędrowny, badylarka; drapieżne: lis, jenot, borsuk (jaźwiec), wydra, kuna domowa (kamionka), kuna leśna (tumak), tchórz zwyczajny, gronostaj, łasica, norka amerykańska; parzystokopytne: dzik, jeleni, daniel, sarna. Licznie występują zwłaszcza dzik i sarna, natomiast daniela spotyka się rzadko. Wydrę, gronostaja i łasicę szczególnie często spotkać można w użytku ekologicznym Jezioro Czarne. Od 1959 r. na terenie obecnego Parku i w jego okolicy występowały łosie (obwody łowieckie: Skorzęcin, Orchowo i Smolniki Powidzkie). Od 1993 r. gatunek ten jest na tym terenie bardzo rzadko obserwowany. W ostatnich latach obserwowany jest wzrost liczebności lisa. Wyróżniła się zmniejszona natomiast liczebność zająca.

Norka amerykańska (wizon) to gatunek drapieżny, budową ciała bardzo zbliżony do norki europejskiej. Palce kończyn połączone ma dość dobrze rozwiniętą błoną pławną. Ogon, nieco dłuższy niż u norki europejskiej, stanowi zwykle połowę długości ciała. Ubarwienie futerka jest zmienne: na ogół ciemnobrązowe, niekiedy prawie czarne. Zdarzają się także norki brą-

Norka amerykańska

zowe lub jasnobrązowe, niekiedy z ciemną smugą wzdłuż grzbietu. Jedynie dolna część pyska jest biało zabarwiona, drobne białe plamki występują często na spodzie szyi, piersi, w dolnej części brzucha w postaci wąskiej smugi, niekiedy rozwidlającej się w pachwiny. Sierść jest bardzo gęsta, puszysta i miękka. Tropy norki amerykańskiej podobne są do

tropów norki europejskiej, na ogół nie tworzą jednak śladów parzystych, ale grupy złożone z 3-4 odcisków łap. Odległość par tropów przy poruszaniu się skokami 55-60 cm. Maksymalna szybkość biegu wynosi 20 km/h, przy wolnym przemieszczaniu się 3-5 km/h. Puszysty śnieg o głębokości powyżej 15 cm praktycznie uniemożliwia norkę szybkie poruszanie się. Występuje znaczny dymorfizm płciowy w wymiarach ciała, zwłaszcza w jego masie; samce mogą być nawet dwukrotnie cięższe.

Rozmieszczenie geograficzne norki amerykańskiej obejmuje prawie cały kontynent Ameryki Północnej, od Alaski po Florydę. Około 1925 r. norka amerykańska została sprowadzona do Europy w celu prowadzenia jej hodowli fermowych w Niemczech. Zbiegłe z hodowli osobniki dały początek wolnym populacjom w wielu krajach Europy Środkowej i Skandynawii. Od 1933 r. norka była szeroko aklimatyzowana w Związku Radzieckim, od Półwyspu Kolskiego aż po Kamczatkę, szczególnie intensywnie we Wschodniej Syberii i na Dalekim Wschodzie. W rezultacie tych introdukcji w Azji i Europie powstał wtórny zasięg dziko żyjącej norki amerykańskiej. Stopniowo norka zaczęła się rozprzestrzeniać także w Polsce. Pierwsze **przypadki zabicia** zbiegłych z ferm norek amerykańskich w Polsce miały miejsce w latach 1962 i 1963 w Wielkopolsce i na Kujawach. Norka amerykańska zajmuje te same środo-

wiska co norka europejska. W podobny sposób wykorzystuje także kryjówki. Zwierzęta są aktywne głównie o zmierzchu oraz przed świtem.

Norki linieją dwukrotnie: wiosną i jesienią. Latem są osiadłe, jesienią prowadzą natomiast bardziej wędrowny tryb życia. W okresie tym młode zwierzęta zajmują nowe siedliska. Norka dobrze pływa, na ogół nie oddala się zbyt od wody. Jej areal osobniczy wynosi około 16 ha. Żywi się głównie drobnymi gryzoniami, drobnymi rybami, żabami, rakami, ptakami oraz owadami wodnymi. Niekiedy podchodzi do zabudowań, gdzie poluje na drób. Zależnie od rejonu zasiedlenia i sezonu skład pokarmu norek wykazuje dość znaczną zmienność. W ciągu doby zwierzę odżywia 4-9 razy. Dobbowe zapotrzebowanie pokarmowe jest wysokie i wynosi 20-25% masy jej ciała. W obrębie wspólnego obszaru występowania norka amerykańska, jako silniejsza, skutecznie wypiera norkę europejską. Gatunki te nie krzyżują się ze sobą. Norka amerykańska wyraźnie konkuruje także z wydrą.

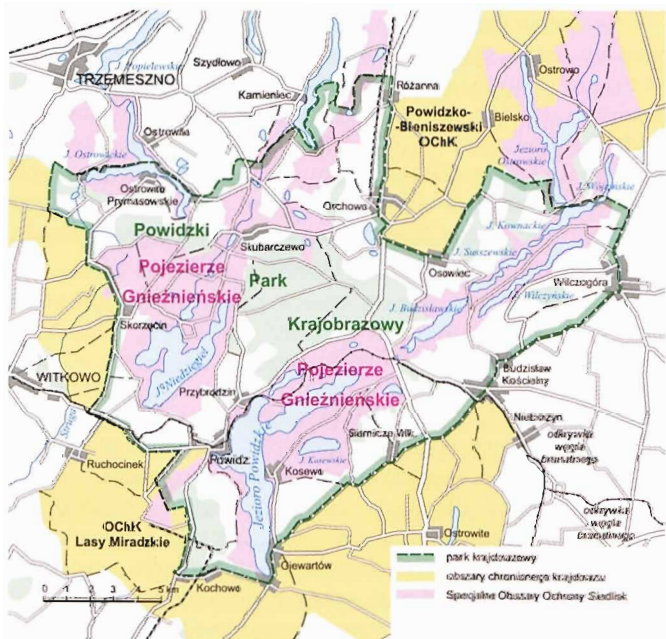
Na terenie Parku i w jego okolicy gospodarka łowiecka prowadzona jest w oparciu o statutową działalność kół łowieckich w dzierzawionych obwodach (Budziszław Kościelny, Ćwierdzin, Orchowo, Powidz, Siemicze Wielkie, Skorzęcin, Smolniki Powidzkie). Niektóre z wymienionych obwodów w całości znajdują się na terenie Parku, natomiast inne tylko częściowo. Łowiecko pozyskiwane są głównie: jeleń, sarna, dzik, bażant, dużo rzadziej: daniel, kuropatwa, krzyżówka, gęgawa, słonka, lis, kuny (leśna, domowa), zając i królik.

Formy ochrony przyrody

Do szczególnych celów ochrony na terenie Parku należy zachowanie różnych form ukształtowania powierzchni, zwłaszcza specyficznych elementów krajobrazu polodowcowego charakterystycznych dla tego obszaru, struktury przestrzennej gleb oraz ochrona jakości i ilości zasobów wód powierzchniowych i podziemnych. Niezbędne jest utrzymanie powierzchni siedlisk wilgotnych oraz ochrona różnorodności siedliskowej zlewni jeziornych. Podstawowymi działaniami mającymi na celu zabezpieczenie różnorodności biologicznej Parku są:

zachowanie siedlisk przyrodniczych, zwłaszcza rzadkich, zagrożonych i objętych ochroną prawną; poprawa stanu naturalnych i półnaturalnych siedlisk przyrodniczych, zwłaszcza łąk świeżych, łąk wilgotnych i turzycowisk oraz lasów łęgowych; utrzymanie powierzchni występowania rzadkich, zagrożonych i chronionych gatunków roślin i grzybów; ograniczenie rozprzestrzeniania się populacji gatunków obcych geograficznie, w tym szczególnie zagrażających gatunkom rodzimym; zachowanie istniejących stanowisk, ostoi i siedlisk rzadkich gatunków zwierząt; utrzymanie populacji poszczególnych gatunków zwierząt na poziomie liczebności umożliwiającym ich przetrwanie; utrzymywanie lub kształtowanie korytarzy ekologicznych umożliwiających przemieszczanie się zwierząt; zachowanie i kształtowanie lasów, zadrzewień oraz łąk, pastwisk i muraw.

Niezależnie od ochrony samego Parku prowadzone są także inne działania zmierzające do objęcia różnymi formami ochrony stosunkowo dobrze zachowanych obiektów przyrodniczych. Nie-

Powidzki Park Krajobrazowy na tle innych form ochrony przyrody

które z tych form formalnie już istnieją i stanowią, niezależnie od reżimu ochronnego Parku, dodatkową prawną ochronę wielu siedlisk oraz zespołów gatunków roślin, zwierząt i grzybów.

Na terenie Parku nie ma rezerwatów przyrody. Jednak od wielu lat proponuje się utworzenie rezerwatów leśnych w Obrębie Skorzęcin w Nadleśnictwie Gniezno (Skorzęcin, Szczyrowy Łęg, Świetlista Dąbrowa), rezerwatu wodno-torfowiskowego Jezioro Kańskie oraz rezerwatu faunistycznego Wyspa Znicz.

Celem ochrony rezerwatu przyrody Skorzęcin (pow. 62,5 ha) w gminie Witkowo będzie zabezpieczenie zróżnicowanych, dobrze zachowanych zbiorowisk wielogatunkowych, mezofilnych (o pośrednich wymaganiach życiowych) lasów liściastych z udziałem: dębu, buka, graba, lipy, sosny, brzozy i olszy czarnej z domieszką klonów, wiązów i licznych gatunków krzewów podszytowych. Wśród zespołów leśnych występują m.in.: grąd środkowoeuropejski, łęg olszowy, ols porzeczkowy oraz fragmenty łęgu jesionowo-wiązowego i żyznej buczyny niżowej występującej na granicy zasięgu. Rosną tutaj m.in.: klon polny, poziomka wysoka, fiołek przedziwny, kokorycz (wątła i pusta), bluszcz pospolity, śnieżyczka przebiśnieg, buławnik czerwony, gnieźnik leśny, zawilec żółty, porzeczką czarna, kalina koralowa, czworolist pospolity, złoć żółta, zerwa kłosowa, przytulia leśna, śniedek baldaszkowaty, gwiazdnica gajowa, kozłek dwupienny, kopytnik pospolity, czerwiec gronkowy i listera jajowata. Na terenie przyszłego rezerwatu liczne są stare okazałe drzewa pomnikowe. Spośród zwierząt występują m.in.: chrząszcze biegacze (skórzasty i wręgaty), ropuchy – zwyczajna (szara), zielona, żaby brunatne, zaskroniec zwyczajny, kowalik i wiele innych gatunków ptaków, ryjówka aksamitna, grono-staj i łasica (łaska). Stwierdzono także gnieźdzenie się bociana czarnego.

Celem ochrony położonego na zachód od Myślątkowa rezerwatu przyrody Szczyrowy Łęg (pow. 15 ha) w gminie Orchowo będzie zachowanie lasów łęgowych rosnących wzdłuż rynny cieku wodnego, lasów grądowych na okolicznych stokach oraz roślinności bagiennej związanej z zarastającym jeziorkiem śródleśnym. Najważniejszymi zbiorowiskami roślinnymi są: dobrze wykształcony przystrumykowy łęg jesionowo-wiązowy z masowym udziałem szczyru trwałego, ols porzeczkowy oraz grąd środkowoeuropejski z domieszką sosny zwyczajnej. Rosną

tutaj m.in.: wiązy – szypułkowy (limak), górski (brzost), zawilec żółty, porzeczka czarna, kruszyna pospolita, kalina koralkowa, łuskiewnik różowy, turzyce (leśna i rzadkokłosa), gwiazdnica gajowa, rzeżucha gorzka, niecierpek pospolity, perz psi, łopian gajowy, złoć (żółta, mała), kokorycz wątła, listera jajowata i szczaw gajowy. Planowany rezerwat jest miejscem rozrodu różnych gatunków płazów: traszka zwyczajna, żaby zielone, ropuchy – zwyczajna (szara), zielona, grzebiuszka ziemna (huczek), kumak nizinny.

Celem ochrony rezerwatu przyrody Świetlista Dąbrowa (pow. 37,5 ha) w gminie Witkowo będzie zachowanie mieszanych lasów sosnowo-dębowych z przewagą dębów o charakterze świetlistej dąbrowy, z udziałem fragmentów kwaśnej dąbrowy trzcinnikowej. Są to głównie lasy dość młode o zbyt dużym udziale sosny zwyczajnej. Zachowało się w nich typowe dla siedliska wykształcone runo leśne, m.in. z roślinami kserotermicznymi. Występują m.in.: dzwonek brzoskwiniolistny, smółka pospolita, kokoryczka wonna, turzyca pagórkowa, konwalia majowa, przytulia północna, lepnicza zwisła, pajęcznica gałęzista, koniczyna dwukłosa, kostrzewy (ametystowa, różnolistna), wyka kaszubska, wężymord niski, marzanka barwierska, jaskier wielokwiatowy, dąbrówka kosmata, pięciornik biały, czyścica storzyszek, malina kamionka, rutewka mniejsza, kruszyna pospolita, dziurawiec skąpolistny, strzęplica polska, lilia złotogłów i kruszczyk szerokolistny.

Projektowany rezerwat przyrody Jezioro Kańskie obejmuje zarastające jezioro, przyległe kompleksy torfowisk niskich i przejściowych, wilgotne łąki oraz bagienne lasy i zarośla. Celem ochrony jest zachowanie zagrożonych zbiorowisk roślinnych: zespołów aldrowandy pęcherzykowatej, lilii wodnych, grzybieni białych i osoki aloesowej, mszarów z turzycami (bagienną, dwustronną i dziubkowatą), pła (czermieniowego, szalejowego), młak z turzycami (prosowatą i luseczkowatą), zarośli brzoź i wierzby uszatej, boru bagiennego oraz olsu torfowcowego i porzeczkowego. Rosną tutaj m.in.: rogownica wielkoowockowa, rdestnica ostrolistna, turzyce (tunikowa, bagienna, dwupienna, nitkowata), aldrowanda pęcherzykowata, rosiczki (długolistna, okrągłolistna), żurawina błotna, trzcinnik prosty, lipiennik Loesela, kukułki (szerokolistna, krwista), kruszczyk błotny, ponikło skąpokwiatowe, selery błotne, różne gatunki mchów torfowców oraz ramienice. Jezioro to wraz

z otoczeniem jest miejscem występowania i rozmnażania wielu gatunków zwierząt chronionych. Występują tam m.in.: szczeżuja wielka, piskorz, grzebiuszka ziemna, rzekotka drzewna, jaszczurka żyworodna, bąk, wydra. Na jeziorze odbywają lęgi: gęgawa, łabędź niemy, błotniak stawowy, różne gatunki kaczek oraz gatunki ptaków związane z trzcinowiskami. Akwen ten stanowi obecnie własność prywatną, dlatego utworzenie rezerwatu nie jest na razie możliwe.

Projektowany rezerwat przyrody Wyspa Znicz obejmuje wyspę o tej samej nazwie znajdującą się w południowej części jeziora Niedziegiel, będącą miejscem lęgowym wielu gatunków ptaków i miejscem rozmnażania wydry. Wyspa stanowi także bardzo malowniczy element krajobrazu pojeziernego.

Ochrona siedlisk przyrodniczych oraz gatunków roślin i zwierząt występujących na terenie Pojezierza Gnieźnieńskiego jest ważna w skali całej Europy i ma podstawowe znaczenie dla krajów członkowskich Unii Europejskiej. Teren ten został włączony do Europejskiej Sieci Ekologicznej Natura 2000, wyznaczonej na terytorium państw członkowskich Unii Europejskiej w celu ochrony poszczególnych cennych i zagrożonych składników różnorodności biologicznej kontynentu, głównie określonych typów siedlisk przyrodniczych oraz gatunków zagrożonych w Europie. Koncepcja sieci opiera się na tradycyjnych metodach ochrony obszarowej i gatunkowej. W ramach sieci Natura 2000 wyznaczono Specjalny Obszar Ochrony Siedlisk (SOOS) Pojezierze Gnieźnieńskie PLH300026 (pow. 15,9 tys. ha), mający na celu trwałą ochronę siedlisk przyrodniczych lub zagrożonych wyginięciem populacji dziko występujących gatunków roślin i zwierząt będących przedmiotem zainteresowania krajów Unii Europejskiej. Poza Powidzkim Parkiem Krajobrazowym wyznaczony obszar Natura 2000 obejmuje także częściowo dwa obszary chronionego krajobrazu: Powidzko-Bieniszewski i Lasów Miradzkich (6,3 tys. ha) oraz rezerwat przyrody Czapliniec Ostrowo (pow. 13,9 ha) w województwie kujawsko-pomorskim (gmina Strzelno). Powierzchnię obszaru zajmują głównie: grunty orne, bory, lasy mieszane i liściaste oraz zbiorniki wodne; niewielki jest udział terenów rolniczych z elementami naturalnymi, łąk i pastwisk oraz bagien. Na terenie obszaru chronione są następujące siedliska przyrodnicze o znaczeniu priorytetowym, zagrożone zanikiem na terytorium państw członkowskich Unii Europejskiej: oligotroficzne i me-

zotroficzne zbiorniki wodne z podwodnymi łakami ramienic, starorzecza i naturalne eutroficzne zbiorniki wodne ze zbiorowiskami lilii wodnych, ciepłolubne dąbrowy, łągi wierzbowe, topolowe, olszowe i jesionowe oraz olsy źródliskowe, torfowiska przejściowe i trzęsawiska, grądy: środkowoeuropejski i subkontynentalny, zmiennowilgotne łąki trzęślicowe, pomorski kwaśny las brzoźowo-dębowy, łąkowe lasy dębowo-wiązowo-jesionowe.

Występuje na tym obszarze wiele rzadkich i zagrożonych gatunków roślin: orlik pospolity, marzanka barwierska, jarzianka większa, brzoza niska, trzcinnik prosty, turzyce (oścista, bagienna), kłoc wiewczowata, kukulki (krwista, szerokolistna), goździk pyszny, rosiczki (długolistna, okrągłolistna), ponikło skąpokwiatowe, kruszczyk błotny, kostrzewa amethystowa, przytulie (wonna, Schultesa, leśna), goryczuszka błotna, przylaszczka pospolita, turówka leśna, oman wierzbolistny, kosaciec syberyjski, rojownik pospolity, lila złotogłów, zaraza niebieska, żurawina błotna, dziewięciornik błotny, gorysz siny, podkolan biały, pięciornik skalny, miodunka wąskolistna, sasanka łąkowa, jaskier wielokwiatowy, wężymord stepowy, pełnik europejski, kozłek dwupienny, przetacznik pagórkowy, fiołek mokradłowy, skrzypy (olbrzymi, pstry), listera jajowata, widłak goździsty oraz mchy próchniczek bagienny, mokradłoszka zaostrzona i torfowce (wąskolistny, kończysty, frędzlowaty, nastroszony, obły). Charakterystycznymi gatunkami zwierząt na tym obszarze są ryby: sieja, sielawa i sum, ptaki: zimorodek, świergotek polny, bąk, lelek kozodój, rybitwa czarna, bocian biały, bocian czarny, błotniak stawowy, błotniak zbożowy, błotniak łąkowy, derkacz, dzięcioł czarny, żuraw, bączek, dzierzba gąsiorek, trzmielojad, nietoperze: borowiec wielki, gacek brunatny oraz jeleń europejski, kuna leśna i gronostaj.

W sąsiedztwie obszaru Natura 2000 Pojezierze Gnieźnieńskie znajdują się inne obszary chroniące zagrożone siedliska i dziko występujące populacje ptaków: około 10 km na wschód – SOOS Jezioro Gopło PLH040007 oraz Obszar Specjalnej Ochrony Ptaków (OSOP) Ostoja Nadgoplańska PLB04004, około 18 km na południowy wschód – SOOS Puszcza Bieniszewska PLH300011 oraz około 17 km na południe – SOOS Ostoja Nadwarciańska PLH300009 i OSOP Dolina Środkowej Warty PLB300002.

Na terenach obecnego Parku i jego okolicy już ponad 40 lat temu podjęto działania administracyjne i prawne zmierzające do zachowania cech charakterystycznych danego krajobrazu poprzez tworzenie specjalnych obszarów o wzmożonej ochronie krajobrazu. Obszar chronionego krajobrazu obejmuje tereny chronione ze względu na wyróżniający się krajobraz o zróżnicowanych ekosystemach, wartościowe ze względu na możliwość zaspokajania potrzeb związanych z turystyką i wypoczynkiem lub pełnioną funkcją korytarzy ekologicznych, pozwalających na migrację gatunków. W 1966 r. projektowano utworzenie obszaru chronionego krajobrazu o powierzchni około 5,9 tys. ha obejmującego jeziora: Czarne, Białe, Niedzięgiel, Powidzkie i Salomonowskie wraz z przyległymi do nich terenami. Obszar ten o dużych walorach krajobrazowych, znacznej różnorodności biologicznej oraz z terenami wypoczynkowymi i ośrodkami sportów wodnych obejmować miał teren ograniczony następującymi miejscowościami: Adamowo, Kania, Kosewo, Kochowo, Polanowo, Powidz, Wiekowo, Skorzęcin, Piłka, Wylatkowo, Przybrodzin, Anastazewo.

W celu ochrony obszarów o cechach środowiska zbliżonych do stanu naturalnego oraz konieczności zapewnienia społeczeństwu warunków niezbędnych do regeneracji sił w środowisku przyrodniczym o korzystnych właściwościach dla rozwoju turystyki i wypoczynku, ówczesna Wojewódzka Rada Narodowa w Koninie podjęła w 1986 r. uchwałę o utworzeniu na terenie województwa konińskiego pięciu obszarów chronionego krajobrazu o łącznej powierzchni 1910 km². Obok Obszarów: Goplańsko-Kujawskiego (pow. 660 km²), Złotogórskiego (pow. 310 km²), Pyzdrowskiego (pow. 300 km²) i Uniejowskiego (pow. 180 km²) utworzono także Obszar Powidzko-Bieniszewski (pow. 460 km²), do którego należy część zlewni Meszny. Obejmuje on południowy fragment Pojezierza Gnieźnieńskiego połączony ciągiem wzgórz moreny czołowej z resztką dawnej Puszczy Bieniszewskiej (gminy: Kazimierz Biskupi, Golina, Powidz, Orchowo, Ostrowite, Strzałkowo, Słupca, Witkowo, Wilczyn, Kleczew oraz część miasta Konin i Słupca). Ochroną krajobrazową obejmuje m.in.: interesujące przyrodniczo lasy, rynny polodowcowe, wzgórze moreny czołowej i falistą powierzchnię moreny dennej, liczne jeziora z największymi: Suszewskim, Wilczyńskim i Budzisławskim oraz zatorfienia śródlądne z rzadkimi gatunkami roślin w okolicy Kazimierza Biskupiego.

Granica obszaru, omijając od wschodu miasto Słupcę, biegnie na północ szosą aż poza miejscowość Piotrowice, gdzie skręca w polną drogę ku północnemu zachodowi, biegnąc przez wsie: Ciosna, Radłowo, Janowo i Cegielnię. Stąd kieruje się na północ aż do Ruchocinka. Następnie drogą przez Wiekowo dochodzi do szosy i biegnie wzdłuż niej do Witkowa, zostawiając miasto poza obszarem. Tu skręca na północny wschód, biegnąc ciągle wzdłuż szosy, poprzez Chładowo do Ćwierdzina. Następnie biegnie dalej na północ, polną drogą przez ostatnie zabudowania Ćwierdzina pod lasem. Tu skręca na zachód, dochodząc polnymi drogami do granicy województwa koło miejscowości Huby. Dalej zgodnie z granicą województw dochodzi do miejscowości Kownaty przy szosie Wilczyn-Wójcin. W Kownatach skręca na południe. Biegnie szosą, omijając Wilczyn, poprzez Dębowiec, Budziszław Kościelny i przed Nieborzynem skraca w polną drogę, przechodząc przez miejscowości: Miłaczew, Koziegłowy, Przytyki, Dobrosołowo, Tokarki A, Tokarki B, Dębówkę. Stąd szosą do Kozarzewa. Za wsią skręca w polną drogę do Kolonii Daninów, a następnie wzdłuż granicy lasu, omijając Kazimierz Biskupi i osadnik, dochodzi do Jeziora Gosławskiego, dalej biegnie wzdłuż szosy do Woli Łaszczowej, obejmując lasy koło Ludwikowa. Tu skręca na zachód w polną drogę, mijając Sokółki, Olesin, dochodzi do doliny Warty i koło Kolonii Kraśnica. Dalej zdąża na zachód skrajem doliny do Goliny. W Golinie skręca na północ wzdłuż szosy aż do Przyjmy Olszyńskiej, skąd wzdłuż drogi polnej biegnie przez: Benignowo, Budy, Milejewo, Grabinę, dochodzi do Mieczownicy. Tu zmienia kierunek na południowy i wzdłuż doliny Meszny drogą polną przez Marcewo, Młodojewo, Koszuty dochodzi do Słupcy.

W północnej części Obszaru Powidzko-Bieniszewskiego utworzono obecny Powidzki Park Krajobrazowy. W całym województwie wielkopolskim są obecnie 32 obszary chronionego krajobrazu zajmujące powierzchnię ponad 9 tys. km².

W ramach programu ochrony dolin rzecznych w Polsce proponuje się objęcie ochroną w formie oddzielnego obszaru chronionego krajobrazu doliny Meszny (pow. około 2,5 tys. ha), jako korytarza ekologicznego o znaczeniu krajowym z wiodącą funkcją łącznika ekologicznego między obszarami chronionego krajobrazu i parkami krajobrazowymi: Powidzkim i Nadwarciańskim. Niewielka dolina rzeczna z ubogą siecią hydrogra-

ficzną jest obecnie silnie zagrożona poprzez urbanizację i infrastrukturę komunikacyjną. Budowa zbiornika zaporowego Jezioro Słupeckie spowodowała nieodwracalne już zmiany zarówno w dolinie, jak i samym cieku. Łącznikowej funkcji zagrażają wyraźne bariery komunikacyjne, bowiem dolina Meszny jest już przecięta ważnymi liniami komunikacyjnymi, drogowymi, w tym autostradą A2 i kolejowymi (linia nr 3 Warszawa Zachodnia–Frankfurt nad Odrą).

W sąsiedztwie północno-wschodniej granicy Parku znajduje się utworzony w 1991 r. Obszar Chronionego Krajobrazu Lasów Miradzkich (pow. 56 km²), znajdujący się w zasięgu terytorialnym Nadleśnictwa Miradz. Obszar chroni krajobraz jednego z większych kompleksów leśnych Kujaw, przez który przechodzi jedna z nielicznych na Nizinie Gnieźnieńsko-Kujawskiej rynien polodowcowych z jeziorami (m.in. jeziora: Ostrowskie i Czyste) i torfowiskami niskimi.

W celu wykorzystania obszarów krajobrazu chronionego zgodnie z interesem ogólnospołecznym i wymogami ochrony środowiska przyrodniczego mogą być wprowadzone różne zakazy, m.in.:

- zakaz zabijania dziko występujących zwierząt, niszczenia ich nor, legowisk, innych schronień i miejsc rozrodu oraz tarlisk, złożonej ikry, z wyjątkiem amatorskiego połowu ryb oraz wykonywania czynności związanych z racjonalną gospodarką rolną, leśną, rybacką i łowiecką;
- zakaz likwidowania i niszczenia zadrzewień śródpolnych, przydrożnych i nadwodnych, jeżeli nie wynikają one z potrzeby ochrony przeciwpowodziowej i zapewnienia bezpieczeństwa ruchu drogowego lub wodnego albo budowy, odbudowy, utrzymania, remontów lub naprawy urządzeń wodnych;
- zakaz wydobywania do celów gospodarczych torfu;
- zakaz wykonywania prac ziemnych trwale zniekształcających rzeźbę terenu, z wyjątkiem prac związanych z zabezpieczeniem przeciwpowodziowym lub przeciwosuwiskowym, względnie utrzymaniem, budową, odbudową, naprawą lub remontem urządzeń wodnych;
- zakaz dokonywania zmian stosunków wodnych, jeżeli służą innym celom niż ochrona przyrody lub zrównoważone wykorzystanie użytków rolnych i leśnych oraz racjonalna gospodarka wodna lub rybacka;

- zakaz likwidowania naturalnych zbiorników wodnych, starorzeczy i obszarów wodno-błotnych;
- zakaz lokalizowania obiektów budowlanych w pasie szerokości 100 m od linii brzegów rzek, jezior i innych zbiorników wodnych, z wyjątkiem urządzeń wodnych oraz obiektów służących prowadzeniu racjonalnej gospodarki rolnej, leśnej lub rybackiej.

Wymienione zakazy nie dotyczą wykonywania zadań na rzecz obronności kraju i bezpieczeństwa państwa, prowadzenia akcji ratowniczej, działań związanych z bezpieczeństwem powszechnym oraz realizacji inwestycji celu publicznego.

W związku z dużymi walorami przyrodniczymi obszarów chronionego krajobrazu od wielu lat znacznym zagrożeniem jest intensywny rozwój na ich terenie bazy rekreacyjnej, głównie osiedli letniskowych, szczególnie na terenach użytkowanych rolniczo i sąsiadujących z jeziorami.

Na obszarze Parku i w jego okolicy występuje wiele okazałych starych drzew, z których część chronionych jest – ze względu na szczególną wartość przyrodniczą, naukową, kulturową, historyczną lub krajobrazową oraz indywidualne cechy wyróżniające je wśród innych drzew – jako pomniki przyrody. Są to głównie drzewa (pojedyncze lub grupy) następujących gatunków: dąb szypułkowy, rzadziej bezszypułkowy, lipa drobnolistna, klony (zwyczajny, polny, jawor), olsza czarna, wiązy – szy-

Giewartów, dąb szypułkowy Sokół

pułkowy (limak), polny, buk pospolity, brzoza brodawkowata, jesion wyniosły, topole (czarna, biała), daglezja zielona, sosna zwyczajna, grusza pospolita, miłorząb dwukłapowy. Najliczniej stare okazałe drzewa występują w parkach podworskich (Giewartów, Kosewo, Linowiec, Marszewo, Myślątkowo, Naprusewo, Osówiec, Słowikowo, Budziszław Górny), na terenach leśnych (np. przy leśniczówkach Skorzęcin i Stary Dwór) i jako pojedyncze drzewa rosnące na pobrzeżu la-

sów, wśród zabudowań wiejskich, na łąkach i na polach. Wiele okazałych starych grusz rośnie przy drogach i wśród pól. W parku w Giewartowie rośnie dąb szypułkowy Sokół, będący największym drzewem w Parku. Jako pomnik przyrody chroniona jest grupa 43 drzew (buki pospolite, dęby szypułkowe) przy południowym brzegu Jeziora Białego. Na terenach niezabudowanych, jeżeli nie stanowi to zagrożenia dla ludzi lub mienia, drzewa stanowiące pomniki przyrody podlegają ochronie aż do ich samoistnego, całkowitego rozpadu.

Pozostałości ekosystemów mających znaczenie dla zachowania różnorodności biologicznej, m.in. naturalne zbiorniki wodne, śródpolne i śródleśne oczka wodne, kępy drzew i krzewów, bagna, torfowiska, płaty nieużytkowanej roślinności, starorzecza, siedliska przyrodnicze oraz stanowiska rzadkich lub chronionych gatunków roślin, zwierząt i grzybów, ich ostoje oraz miejsca rozmnażania albo miejsca sezonowego przebywania obejmowane są ochroną jako użytki ekologiczne. W 2003 r. Rada Miejska w Witkowie utworzyła użytek ekologiczny Jezioro Czarne (pow. 50 ha), położony około 2 km na północny wschód od wsi Skorzęcin w Obrębie Skorzęcin w Nadleśnictwie Gniezno. Użytek obejmuje śródleśne torfowiska i olsy rozwijające się w misie dawnego Jeziora Czarnego. Najcenniejsze pod względem przyrodniczym są: szuwary, mszary turzycowe, pło torfowcowe oraz pływające wyspy. W części południowej użytku zachowały się jeszcze silnie wypłycone oczka wodne. Duże powierzchnie zajmują zbiorowiska wysokich turzyc oraz trzcinowiska. W strefie brzeżnej torfowisko otoczone jest pasem zarośli wierzbowych oraz olsem i łągiem olszowym. Do najbardziej interesujących zbiorowisk roślinnych na terenie użytku należą: olsy (torfowcowi i porzeczkowy), zarośla brzozy i wierzby rokity, szuwary (kłociowy, halofilny), mszary turzycowe (bagienna, obła, nitkowata), zespół skorpionowca brunatnego i pływaczy oraz zespół jeżogłówki najmniejszej. Spośród gatunków roślin na szczególną uwagę zasługują: mchy torfowce (nastroszony, kończysty, frędzlowaty, obły), paprocie nerecznice (grzebieniasta, szerokolistna), skorpionowiec brunatny, turzyce (bagienna, nitkowata, obła, siwa, tunikowa), wierzba rokita, rosiczki (szerokolistna, okrągłolistna), kukulki (krwista, szerokolistna), kruszczyk błotny, trzcinnik prosty, kłoc wiechowata, lipiennik Loesela, wełnianka szerokolistna, kozłek dwupienny, ponikło skąpokwiatowe, pływacze (zachodni, drobny),

dziewięciornik błotny. Użytek jest miejscem rozmnażania płazów: traszki zwyczajnej, grzebiuszki ziemnej, ropuch – zwyczajnej (szarej), zielonej, kumaka nizinnego oraz żab zielonych. Z gadów występuje, głównie w pobliżu oczek wodnych, zaskroniec zwyczajny. Trzcinowiska i zarośla są miejscem lęgowym różnych gatunków ptaków, m.in. kaczek. W sąsiedztwie oczek wodnych występują wydra, gronostaj i łasica.

Użytek otoczony jest ze wszystkich stron lasem pełniącym funkcję otuliny zabezpieczającej przed dopływem biogenych związków mineralnych. Warunki wodne są dość stabilne; niewielki wypłycony rów wychodzący ze wschodniej części torfowiska w kierunku Jeziora Białego praktycznie nie ma już dużego wpływu na odwodnienie użytku. Trudna dostępność do użytku praktycznie wyklucza jego penetrację turystyczną. Planuje się, aby w przeszłości cały obiekt objąć ochroną jako rezerwat przyrody, w którym prowadzona będzie ochrona ścisła (olsy, oczka wody, szuwały) i czynna, umożliwiająca utrzymanie niskich mszarów turzycowych oraz całkowite zlikwidowanie wypływu wody ze wschodniej części kompleksu torfowisk. Ochrona ścisła dotyczyć będzie całkowitego i trwałego zaniechania bezpośredniej ingerencji człowieka w stan ekosystemów, tworów i składników przyrody oraz w przebieg procesów przyrodniczych. Ochrona czynna umożliwi natomiast stosowanie, w razie potrzeby, zabiegów ochronnych w celu przywrócenia naturalnego stanu ekosystemów i składników przyrody lub zachowania siedlisk przyrodniczych oraz siedlisk roślin, zwierząt i grzybów.

Jako użytki przyrody proponowane są także inne warte ochrony obiekty. Około 0,5 km na północ od Polanowa (gmina Powidz) znajduje się kompleks (pow. 7,5 ha) łąk i szuwarów kalcyfilnych na zachodnim brzegu Jeziora Powidzkiego (tzw. Łąki Polanowskie). Spośród gatunków tam stwierdzonych na uwagę zasługują: kłoc wiechowata, kukulka krwista, kukulka szerokolistna, goryczuszka błotna, sit alpejski, dziewięciornik błotny, wierzba rokita, mniszek błotny. Podobne łąki (pow. 30 ha) na zachodnim brzegu Jeziora Powidzkiego rozwinięte są około 1 km na południe od Polanowa. Rosną tutaj: mniszek błotny, kłoc wiechowata, koniczyna rozdęta, wierzba rokita, dziewięciornik błotny, nasięźrzał pospolity, komonica wąskolistna, sit alpejski, oman wierzbolistny, goryczuszka błotna, skrzyp pstry, kukulka krwista, kukulka szerokolistna, centuria nadobna, turzyca dwupienna, selery błotne.

Na południowy zachód od Anastazewa (gminy Powidz i Ostrowite) znajduje się fragment (pow. 38 ha) rynny łączącej Jezioro Powidzkie z Jeziorem Budzisławskim ze zbiorowiskami roślinności torfowiskowej oraz wodnej rozwiniętej w torfiankach i oczkach wodnych. Występują m.in. aldrowanda pęcherzykowata, kukulka krwista, kruszczyk błotny, grzybień biały, dziewięciornik błotny, osoka aleosowata.

Na wschód od Ostrowa (gmina Powidz) nad Jeziorem Powidzkim zachowały się (pow. 50 ha) podmokłe lasy olszowe, szuwały, wilgotne łąki i rozległe torfianki. Zaprzestanie koszenia łąk oraz wprowadzenie zabudowy rekreacyjnej są podstawowym zagrożeniem dla tych siedlisk.

Około 1 km na południowy zachód od Smolnik Powidzkich (gmina Powidz) w Jeziorze Smolnickim rozwinięte są zbiorowiska roślinności wodnej i szuwarowej oraz torfowiska położone na południe od jeziora (pow. 12,5 ha).

Na północ od wsi Wiekowo (gmina Witkowo) na południowym brzegu i na półwyspie Jeziora Niedzięgiel rozwinięty jest kompleks (pow. 12,5 ha) wapieniolubnych szuwarów, łąk i pastwisk. Podobne łąki i szuwały (pow. 7,5 ha) występują między wsiami Charbin i Słoszewo (gmina Powidz) na wschodnim brzegu jeziora Niedzięgiel. Na łąkach rosną m.in.: ostrożeń krótkołodygowy, kłoc wiechowata, ponikło skąpokwiatowe, goryczyszka błotna, krwawnica wąskolistna, dziewięciornik błotny, centuria nadobna.

Między leśniczówką Dolina i Powidzem (gmina Powidz) wykształcone jest rynnowe zagłębienie wypełnione torfowiskiem niskim z torfiankami, łąkami trzęślicowymi i lasami olchowymi; na zboczach znajdują się murawy kserotermiczne (pow. 25 ha).

Między Skrzynką Małą a Skrzynką Wielką (gmina Ostrowite) znajduje się (pow. 75 ha) płaskie obniżenie (pow. 75 ha) łączące Jezioro Kańskie z Jeziorem Kosewskim z licznymi zarastającymi oczkami wody i torfiankami (tzw. Bagna Skrzyneczek). Występują tam zbiorowiska roślinności olsowej, łąkowej, torfowiskowej oraz wodnej.

Na północny wschód od miejscowości Gaj, w zachodnim przedłużeniu rynny Jeziora Ostrowickiego zachowane są w starej zwirowni zarastające bagna i murawy.

Na zachód od leśniczówki Piłka (Obręb Skorzęcin, Nadleśnictwo Gniezno, gmina Witkowo) zachował się śródleśny kom-

pleks wodno-bagienny-łąkowy złożony z silnie wypłyconego Jeziora Piłka, przez które przepływa Kwieciszewica oraz z rozległych torfianek, szuwarów i wilgotnych łąk (pow. 12,5 ha).

Na południowy zachód od Skubarczewa (gmina Orchowo) zachował się fragment doliny Kwieciszewicy z rynną źródliskową (pow. 75 ha) przechodzącej przez wał moreny czołowej z jeziorem Skubarczewo o stromych, zalesionych brzegach. Zagrożeniem jest możliwość wprowadzenia do doliny zabudowy rekreacyjnej oraz penetracja turystyczna.

W rynn timerenowej między Naprusewem a Tomiszewem występuje kompleks młak, łąk i lasów łągowych, natomiast między Kochowem-Zdrojami a Polanowem na brzegach Jeziora Powidzkiego występują bagienne lasy olszowe.

Poważnym zagrożeniem dla wymienionych stanowisk, gdzie zachowały się fragmenty różnych siedlisk jest zaprzestanie koszenia łąk, ich zarastanie przez roślinność związaną z zaroślami i lasami (m.in. olchy i wierzby) oraz zalesianie, wprowadzanie zabudowy rekreacyjnej i obniżanie się poziomu wód gruntowych.

Ochroną w formie użytków ekologicznych proponuje się objąć także zbiorowiska roślinności porastające grodziska w pobliżu wsi Koziegłowy, Kamionka i Świętne. Wały grodzisk koło osady Koziegłowy, położone na trudno dostępnym półwyspie wcinającym się od północy w wody Jeziora Koziegłowskiego, porośnięte są murawą kserotermiczną oraz czyżniami i zadrzewieniem. Ochroną planuje się objąć także pas szuwarów i bagiennego olsu broniącego dostępu na półwysp z łądu. Podobnie zbiorowiskami roślinności murawowej i czyżniami porośnięte są wały grodziska koło wsi Kamionka. Także kopiec oraz wały grodziska koło wsi Świętne, położonego na półwyspie wcinającym się w północno-wschodnią część Jeziora Suszewskiego, porastają zbiorowiska muraw kserotermicznych. Wśród gatunków na uwagę zasługują: pajęcznica gałęzista, goździk kartuzek, bodziszek czerwony, zaraza niebieska, wężymord stepowy, skrzyp zimowy, strzęplica nadobna, tymotka Brehmera, czyściec prosty, przetaczniki (kłosowy, pagórkowy) i ciemiężyk białokwiatowy. Występują również ziołorośla okrajkowe oraz ciepłolubne zarośla i fragmenty lasów. Grodzisko jest zagrożone przez ekspansję głogu, brzozy i dębu. Warunkiem utrzymania bogatej flory kserotermicznej jest w miarę potrzeby usuwanie nadmiernie rozrastających się krzewów i drzew.

Miejsca wartościowe przyrodniczo, w których najważniejszym elementem ochrony są twory przyrody nieożywionej (np. występowanie formacji geologicznych), ważne pod względem naukowym i dydaktycznym, należy chronić przed zniszczeniem i zmianami poprzez ustanawianie stanowisk dokumentacyjnych. Na terenie Parku są to odkrywki geologiczne występujące w starych żwirowniach. Na ochronę zasługują zwłaszcza stoki żwirowni w Gaju oraz wyrobiska żwirowni w Rzymachowie i Myślątkowie.

Park ma podstawowe znaczenie w krajowym systemie obszarów chronionych w ramach krajowej sieci ekologicznej Econet-Polska (Econet-PL), będącej wielkoprzestrzennym systemem obszarów węzłowych najlepiej zachowanych pod względem przyrodniczym i reprezentatywnych dla różnych regionów przyrodniczych kraju, wzajemnie ze sobą powiązanych korytarzami ekologicznymi, które zapewniają ciągłość więzi przyrodniczych w obrębie tego systemu. Stanowi ona część paneuropejskiej sieci ekologicznej EECONET, mającej stworzyć wspólne ramy dla integracji działań krajowych i międzynarodowych związanych z ochroną różnorodności biologicznej i krajobrazowej Europy, w tym zachowania obszarów ważnych dla migracji zwierząt oraz opracowania strategii ochrony przyrody najmniej przekształconych obszarów w Europie. Chociaż sieć ta nie ma w naszym kraju umocowania prawnego, to jednak jej założenia wykorzystywane są w pracach związanych z planowaniem przestrzennym regionu. Park jest częścią obszaru węzłowego Powidzko-Goplańskiego o znaczeniu międzynarodowym. Na południu poprzez krajowy korytarz ekologiczny Meszny łączy się z międzynarodowym obszarem węzłowym Doliny Środowej Warty. Na północy poprzez krajowy korytarz ekologiczny Pakoski Noteci łączy się z międzynarodowym korytarzem ekologicznym Pradoliny Noteci. Na wschodzie poprzez krajowy korytarz ekologiczny Pojezierza Kujawskiego łączy się z krajowym obszarem węzłowym Pojezierza Gostyńskiego. Na zachodzie poprzez biegnący na północny zachód krajowy korytarz ekologiczny Wełny łączy się z krajowym obszarem węzłowym Puszczy Noteckiej.

Zapewnienie przetrwania i właściwego stanu ochrony dziko występujących gatunków oraz ich siedlisk, gatunków rzadko występujących, podatnych na zagrożenia i zagrożonych wyginięciem oraz objętych ochroną na podstawie umów międzyna-

rodowych, a także zachowanie różnorodności gatunkowej i genetycznej jest celem ochrony gatunkowej. Na terenie Parku i w jego okolicy występują liczne gatunki roślin, zwierząt (płazy, gady, część ptaków i ssaków), grzybów i porostów objęte ochroną gatunkową, zarówno ścisłą, jak i częściową, dopuszczającą możliwość redukcji liczebności populacji oraz pozyskiwania osobników tych gatunków lub ich części. Wśród gatunków chronionych na terenie Parku są także gatunki roślin i zwierząt, będące przedmiotem zainteresowania Unii Europejskiej, które na terytorium państw członkowskich są zagrożone, podatne na zagrożenie i rzadkie oraz gatunki zagrożone o znaczeniu priorytetowym, w odniesieniu do których wspólnota ponosi szczególną odpowiedzialność z powodu wielkości ich naturalnego zasięgu mieszczącego się na terytorium państw członkowskich Unii Europejskiej. Wyjątkowo cenny ze względu na bogactwo chronionych zagrożonych gatunków roślin jest użytek ekologiczny Jezioro Czarne, w którym występuje 36 gatunków zagrożonych, w tym pięć gatunków krytycznie zagrożonych, będących gatunkami najbardziej zagrożonymi wymarciem w przyrodzie: turzyca bagienna, rosiczki (długolistna, okrągłolistna), nerecznica grzebieniasta, lipiennik Loesela oraz cztery gatunki zagrożone o bardzo wysokim ryzyku wymarcia w niedalekiej przyszłości: ponikło skąpokwiatowe, kruszczyk błotny, pływacze (zachodni, drobny). Łącznie na obszarze Parku stwierdzono występowanie 149 gatunków roślin naczyniowych prawnie chronionych oraz umieszczonych na „czerwonych listach” gatunków ginących i zagrożonych w skali kraju lub w Wielkopolsce (około 15% całości flory naczyniowej Parku).

Gatunki roślin podlegające ochronie ścisłej to m.in.: pióropusznik strusi, widłaki – jałowcowaty, goździsty, spłaszczony (widlicz), wawrzynek wilczelyko, goździki (piaskowy, pyszny), pełnik europejski, orlik pospolity, sasanka łąkowa, grzybień (biały, północny), grąźel żółty, rosiczki (okrągłolistna, długolistna), rojownik (rojnik) pospolity, rokitnik zwyczajny, bluszcz pospolity, pomocnik baldaszkowy, naparstnica zwyczajna, goryczka błotna, barwinek pospolity, wężymord stepowy, lilia złotogłów, śniedek baldaszkowy, szafirek drobnokwiatowy, śnieżyczka przebiśnieg, kukułki (krwista, plamista, szerokolistna), kruszyczki (szerokolistny, błotny), buławnik (czerwony, wielokwiatowy), listeria jajowata, **gnieźnik leśny**, podkolan biały, lipiennik Loesela. Ochroną częściową objęte są: paprot-

ka zwyczajna, kopytnik pospolity, porzeczką czarna, kruszyna pospolita, kalina koralowa, centuria pospolita, przytulia (marzanka) wonna, kocanki piaskowe, konwalia majowa, turówka leśna.

Ścisłą ochroną gatunkową objęte są także: grzyby (m.in. szmaciak gałęzisty, purchawica olbrzymia, sromotnik bezwstydy) oraz porosty (pawężnice – psia, palczasta, płucnica sina, chruścik skupiony, chrobotki – wątlę, łagodny, leśny, renifery); porost płucnica islandzka objęty jest ochroną częściową.

W przypadku niektórych gatunków ptaków drapieżnych oraz bociana czarnego prowadzona jest także strefowa ochrona gniazd. Dla pełnej ochrony tego ostatniego gatunku wymagana jest nie tylko ochrona jego miejsca gniazdowania, ale także ochrona żerowisk, głównie mokradel i zbiorników wodnych.

Na terenie Parku występują także chronione siedliska przyrodnicze, będące przedmiotem zainteresowania Unii Europejskiej, które – podobnie jak gatunki roślin i zwierząt – na terytorium państw członkowskich są zagrożone zanikiem w swoich naturalnych zasięgach, mają już niewielki zasięg naturalny oraz stanowią reprezentatywny przykład typowych cech regionu biogeograficznego występującego w państwach członkowskich Unii Europejskiej. Występują także siedliska przyrodnicze o znaczeniu priorytetowym zagrożone zanikiem na terytorium państw członkowskich Unii Europejskiej, za których ochronę Wspólnota ponosi szczególną odpowiedzialność z powodu wielkości ich naturalnych zasięgów mieszczących się na terytorium tych państw.

Z dziejów – walory kulturowe

Pierwsze udokumentowane ślady obecności człowieka na ziemiach północno-wschodniej Wielkopolski pochodzą z epoki neolitu (5000-2000 lat p.n.e.). Czynnikiem sprzyjającym osadnictwu, które koncentrowało się przeważnie na terenach wylesionych, był bardziej suchy klimat, dzięki któremu następowało zmniejszanie się powierzchni zabagnionych. W epoce brązu (2000-800 lat p.n.e.) szczyt rozwoju osiągnęła kultura łużycka. Gęsta sieć osadnicza rozwinięta była zwłaszcza na północny wschód od terenów obecnego Parku, na Pałukach oraz nad

jeziorem Gopło. Zmierzch kultury łużyckiej nastąpił w epoce żelaza (od 800 r. p.n.e. do przełomu er). Znaczne ochłodzenie i zwiększone opady doprowadziły do wzrostu powierzchni jezior i bagien. Na wylesione wcześniej tereny powtórnie zaczął wkraczać las. Proces ten trwał aż do XII w. Zahamowało to znacznie rozwój osadnictwa, a nawet spowodowało likwidację wielu osad.

O dużej intensywności rozwoju osadnictwa w okolicach Jeziora Powidzkiego świadczą liczne znaleziska archeologiczne pochodzące z bardzo różnych epok, zarówno z neolitu, jak i epoki brązu, żelaza oraz wczesnego i późnego średniowiecza. W rejonie tego jeziora dobrze rozwinięte osadnictwo pojawiło się już w neolicie. Osadnictwo neolityczne, przypisywane ludności kultury pucharów lejkowatych, koncentrowało się głównie w północnej części obszaru, zwłaszcza na Półwyspie Ostrowskim. Z okresem schyłkowego neolitu i początku epoki brązu związane są ślady osadnictwa, zlokalizowane głównie w rejonie Półwyspu Ostrowskiego oraz w okolicy: Przybrodzina, Powidza, Tomiszewa i Kosewa.

Największa koncentracja stanowisk osadnictwa łużyckiego, związanego z kulturą łużycką środkowej i młodszej epoki brązu oraz wczesnej epoki żelaza, występuje wokół Jeziora Kosewskiego. W prawie całej strefie brzegowej tego niewielkiego zbiornika występowało osadnictwo ludności łużyckich pól popielnicowych. Osadnictwo to występuje również na obszarach położonych na wschodnim brzegu Jeziora Powidzkiego, na północ od miejscowości Kosewo, na terenie Półwyspu Ostrowskiego oraz w rejonie Przybrodzina.

Wschodnia Wielkopolska, a dokładnie obszar na północ od środkowej Warty, na zachód od dolnej Noteci i na wschód od dorzecza Strugi Biskupiej, jest obok Pałuk terenem największej koncentracji osiedli obronnych ludności łużyckich pól popielnicowych. Osiedla te stanowiły centra osadnicze, wokół których rozwijały się osady otwarte i tymczasowe obozowiska. Sądzi się, że ludność łużyckich pól popielnicowych z rejonu Jeziora Powidzkiego tworzyła własne centrum osadnicze. W sąsiedztwie tego jeziora funkcjonowały przynajmniej jeszcze trzy takie ośrodki rozwijające się wokół osiedli obronnych: Ostrowite, Świętne i Koziegłowy. Z centrum osadniczym Świętne mogło być związane cmentarzysko z późnej epoki brązu, odkryte w miejscowości Wilczyn-Cegielnia.

Osadnictwo ludności kultury łużyckich pól popielnicowych skupiało się na przybrzeżnych terenach piaszczystych, w pobliżu których wykształciły się gleby torfowo-bagiennie. Na terenach z dobrymi glebami uprawa odbywała się prawdopodobnie systemem przemiennie-odłogowym, bez długich okresów regeneracyjnych. Domy mieszkalne na planie czworoboku posadowione były na palach, głównie z drewna sosnowego, ze ścianami z belek i plecionki uszczelnionymi gliną. Do konstrukcji domów używano także drewna olchy i brzozy, rzadko jesionu lub wiązu. Powszechnie uprawiano proso (produkcja kaszy, polewek, warzenie piwa) oraz pszenicę (produkcja mąki). Prawdopodobnie zbierano lub siano na osobnych poletkach również lnicznik siewny, którego uprawa rozpoczęła się w Europie północnej przypuszczalnie na przełomie epoki brązu i wczesnej epoki żelaza. Lnicznik był wykorzystywany do produkcji jadalnego oleju, służącego również do oświetlania, w lecznictwie oraz jako pasza dla drobiu i owiec; słomę użytkowano w gospodarstwie m.in. jako podściółkę. Uprawiano także mak. Zbierano i użytkowano rośliny dziko rosnące, m.in.: orzechy leszczyny, owoce maliny, poziomki i czarnego bzu. Z terenów łąkowych pozyskiwano m.in. szczawie, komosę i rdesty. Liście i pędy komosy białej, kłącza rdestu oraz liście pokrzywy i szczawiu mogły być spożywane na surowo lub gotowane, z nasion robiono mąkę i kasze. Znalezione w osadach szczątki roślin takich gatunków, jak: dziurawiec, mięta, kozłek lekarski, pierwiosnek lekarski, len przeczyszczający i prawoślaz lekarski wskazują na zbieranie i wykorzystywanie ziół o działaniu leczniczym. Rumian żółty, od dawna stosowany jako roślina barwierska, służył do farbowania płócien. Znalezienie w osadach nasion roślin goździkowatych i niezapominajki może świadczyć o docenianiu walorów estetycznych roślinności z otoczenia osady. Niewykluczone, że niektóre z wymienionych gatunków odgrywały rolę w obrzędach i rytuałach magicznych.

We wczesnej epoce żelaza wzrosło znaczenie wypasane go na łąkach bydła oraz koni i małych przeżuwaczy (owce, kozy), spadło natomiast pogłowie świń. Obecność wszystkich elementów kośćca zwierząt domowych w odkrytych osadach świadczy o tym, że ich mieszkańcy wykorzystywali całe tusze; kości oraz poroża służyły jako surowiec do wyrobu różnych drobnych przedmiotów gospodarczych, m.in. narzędzi typu motyk, igieł, skrobaków do skór. Na podstawie badań przeprowadzo-

nych w skansenie Mrówki stwierdzono, że mieszkańcy spożywali głównie mięso zwierząt domowych, zwłaszcza wołowinę, mięso kóz i owiec oraz dziczyznę. Polowano na dziki, sarny, zajęce, jelenie, a także dla pozyskania skór na borsuki i wydry. Z ptaków spożywano kury oraz gatunki dzikich ptaków wodnych. Z jeziora pozyskiwano ryby oraz mięczaki.

Podwodne badania archeologiczne, zapoczątkowane i prowadzone w okolicach Powidza od 2000 r. przez Instytut Archeologii Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, wykazały występowanie wielu stanowisk archeologicznych w strefie przybrzeżnej Jeziora Powidzkiego: Powidz (m.in. rejon Góry Zamkowej), Polanowo, Przybrodzin, Przybrodzin-Jazy, między Powidzem a Przybrodzinem, Polanowo (na łądzie), Polanowo (Góra Polanowska), Lipnica-Pierwsze Sitko. Znalezione na tych stanowiskach liczne fragmenty ceramiczne różnych naczyń, ciężarki tkackie i przęśliki, pale drewniane, przepalone kamienie, żarna i rozcieracza oraz fragmenty obrobionego poroża prawie w całości wiązane są z końcowym etapem rozwoju kultury łużyckich pól popielnicowych, tylko pojedyncze fragmenty ceramiczne przypisywane są do okresu wczesnego średniowiecza; przedmioty metalowe (siekiery, dłuta, noże, kółka) pochodzą z wczesnej epoki żelaza (Powidz, Polanowo).

W Przybrodzinie stanowisko z osadą wczesnośredniowieczną zniszczone zostało przez kąpielisko oraz budowane bez nadzoru archeologicznego i badań ratowniczych domki letniskowe. W Przybrodzinie-Jazy, na wyraźnej mieliźnie stanowiącej naturalne przedłużenie **niewielkiego** podmokłego półwyspu, odnaleziono fragmenty naczyń wczesnośredniowiecznych (XII w. i pierwsza połowa XIII w.) oraz dobrze zachowany sierp żelazny i topór żelazny. Ceramikę nowożytną z drugiej połowy XVI w. i z XVII w. oraz wczesnej epoki żelaza i wczesnego średniowiecza odnaleziono w rejonie podwodnego półwyspu Sitko. W rejonie podwodnego półwyspu nazwanego Szczypa (Lipnica) lub Pierwsze Sitko odnaleziono fragmenty konstrukcji drewnianych. Na wyraźnej mieliźnie (Góra Polanowska) w centralnej części Zatoki Polanowskiej odnaleziono depozyt z wczesnego średniowiecza – zachowane prawie w całości naczynie ceramiczne, dwa duże sierpy żelazne, bransoletę (obręcz) z taśmy wykonanej ze stopu miedzi i klucz żelazny. Stanowiska archeologiczne niszczone są przez kąpieliska, działki letniskowe i budownictwo rekreacyjne.

Okolice Jeziora Powidzkiego położone były w sąsiedztwie jednego z głównych szlaków handlowych (z Torunia do Wrocławia) i komunikacyjnych Polski wczesnego i późnego średniowiecza. Były to w tym okresie tereny intensywnej działalności politycznej i militarnej. W pierwszej połowie XII w. na wschód od Gniezna wzniesiono m.in. przy trakcie do Powidza niewielki gród. Ślady osadnictwa wczesnośredniowiecznego odkryto na Półwyspie Ostrowskim, gdzie natrafiono na pozostałości osady oraz skarb, w skład którego wchodziły półkoski, trzy sierpy i grzebień. Pozostałości tego osadnictwa stwierdzono także w: Kosewie, Tomiszewie, Giewartowie, Ostrowitem Prymasowskim, Wiekowie i Przybrodzinie. Duże skupisko osadnictwa rozwijającego się w drugiej połowie XII w. i na początku XIII w. istniało na terenie dzisiejszego Przybrodzina. Prawdopodobnie ludność sprawowała kontrolę nad przeprawą oddzielającą Jezioro Powidzkie od Jeziora Powidzkiego Małego. Osada w Przybrodzinie mogła być ściśle związana z sąsiednią osadą, której ślady znaleziono na północnych obrzeżach obecnego Powidza. W porównaniu ze średniowiecznym Powidzem osady i obozowiska położone na wschodnim brzegu jeziora, w pobliżu Kosewa, Tomiszewa i Giewartowa, rozwijały się mniej intensywnie i nie brały bezpośredniego udziału w handlu ponadregionalnym. Z okresu późnośredniowiecznego pochodzą odnalezione naczynia ceramiczne, fragmenty kafli oraz ceramiczne ciężarki do sieci związane z osadnictwem rozwiniętym na północno-zachodnim brzegu Jeziora Powidzkiego, będącego kontynuacją zasiedlenia tego terenu we wczesnym średniowieczu. Drugi obszar osadnictwa to południowo-wschodnia część obecnego Powidza, rozciągająca się od podnóży Góry Zamkowej do strefy przybrzeżnej. Odnalezione naczynia są dość prymitywne, nie najlepiej wypalone, słabej jakości. Brak naczyń importowanych, bowiem ówcześni średniozamożni mieszkańcy nie uczestniczyli w wymianie handlowej tego typu wyrobami.

Liczne są w okolicach Jeziora Powidzkiego ślady osadnictwa nowożytnego od XVI w. Znaleziska od połowy XVI w. do pierwszej ćwierci XVII w. to głównie liczne naczynia o urozmaiconym wykonaniu i zdobieniu (garnki, misy, patelnie, trójnożki), ciężarki rybackie stosowane do obciążenia i mocowania sieci zastawnych i pławnic oraz ceramika budowlana (płytki posadzkowe, dachówki, cegły), pochodząca z cegielni działającej w pobliżu Powidza. Naczynia datowane na okres późniejszy (do XVIII w.)

są niestarannie wykonane, wytwarzane techniką toczenia. Działające w tym okresie w osadach nad Jeziorem Powidzkim warsztaty garncarskie były technologicznie zacofane i nie spełniały wysokich wymogów rynku dużych ośrodków handlowych.

Na terenie Parku liczne są zwłaszcza grodziska. Wklęśłe grodzisko kultury łużyckiej odkryto niedaleko wsi Świętne na półwyspie Jeziora Suszewskiego. Wczesnośredniowieczne grodzisko pierścieniowe znaleziono niedaleko wsi Kamionka. Średniowieczne grodziska stożkowe odnaleziono niedaleko wsi Mrówki na półwyspie Jeziora Kownackiego oraz w Powidzu (Góra Zamkowa). W Przybrodzinie odnaleziono średniowieczne cmentarzysko szkieletowe.

Niedaleko Kinna, na polu należącym do posiadłości Skubarczewo, znaleziony został skarb srebrny składający się z 6010 g srebra siekanego i placków, 85,5 g ozdób srebrnych i 630 sztuk monet. Monety pochodziły z czasów Mieszka I i Bolesława I Chrobrego. Znaleziono także monety czeskie Jaromira¹², niemieckie, angielskie Ethelreda II¹³, włoskie, bizantyjskie. Najmłodsze monety datowano na lata 1016-1046. Wśród ozdób były paciorki zdobione granulacją, uszkodzony schowek na amulety oraz sześć uszkodzonych zausznic. Czas zchowania tego skarbu określono na okres panowania Bolesława I Chrobrego lub czasu krótko po jego śmierci.

W granicach Parku nie ma obecnie miast, chociaż w dawnych latach niektóre miejscowości posiadały prawa miejskie. Historia wielu miejscowości jest bogata i złożona. Wiele z nich na przestrzeni dziejów zmieniało właścicieli i często przechodziło w obce ręce.

Historia zorganizowanego osadnictwa w otoczeniu Gniezna, w tym na terenach obecnego Parku i jego okolicach, sięga XIII w. Zachował się akt prawdopodobnej lokacji miejskiej z 1243 r. dotyczący Powidza. Wynika z niego, że książę Bolesław Pobożny polecił wójtowi Baldwinowi założyć liczącą 56 łanów osadę, której mieszkańcy mieli posługiwać się prawem niemieckim na wzór mieszczan z Gniezna. Jeden łan przypadł zazwyczaj na każdego ojca rodziny. Liczba ludności nie przekraczała więc kilkuset mieszkańców. Dokument ten uważa się za autentyczny, przesuując niekiedy datę jego wystawienia na 1245 r. Nie ma jednak pewności, czy plany lokacji Powidza zrealizowano już w latach 40. XIII w. Nie należy wykluczyć, że początkowo chodziło tylko o lokację wsi.

W XIII i XIV w. ukształtowała się nowa koncepcja osadnictwa, która rozwijała się także w okolicach Gniezna. W stosunkach rolniczych kolonizacja na prawie niemieckim przyczyniła się do znaczących zmian strukturalno-własnościowych oraz uregulowania wsi jako jednostki osadniczej. Przeprowadzona komasacja gruntów porzrzucanych bezładnie wśród lasów i bagien spowodowała duże zmiany krajobrazu. Prawo niemieckie najpierw znalazło zastosowanie na obszarach o najżyźniejszych glebach, zwłaszcza wokół większych ośrodków administracyjnych i kościelnych oraz w pobliżu głównych traktów handlowych. Ocenia się, że latach 1370-1400 w powiecie gnieźnieńskim było 378 osad (osada/8,2 km²), a gęstość zaludnienia wynosiła 14,2 mieszkańca/km². Pogłębiły się w tym okresie procesy odlesiania, osuszania i lokowania nowych osad.

Prawo niemieckie (magdeburskie) to prawo miejskie wzorowane na prawie miasta Magdeburga. Określenie to powstało w początkach XIII w. na Śląsku i Morawach początkowo jako prawo napływającej ludności, a następnie jako wzór przy organizacji samorządowej w miastach i lokacji polskich wsi. W kolejnych stuleciach prawo magdeburskie stało się synonimem prawa miejskiego. Na ziemi polskie przyniesione zostało przez niemieckich zasadźców. Pierwsze lokacje miejskie dokonały się na Śląsku w XIII w. Zwykle przy lokacji wytyczano rynek i w miarę regularną sieć ulic przecinających się pod kątem prostym. Olbrzymia większość lokacji miast na prawie niemieckim odbywała się na obszarze lub w pobliżu już istniejących miast wczesnośredniowiecznych. Lokacja była więc nie tyle założeniem nowego miasta, ile nowym etapem w życiu grodu, który już dawno istniał. Niekiedy pierwsza lokacja była nieudana i miasto lokowano powtórnie. Często lokowanie miasta trwało kilka lat.

Miasto organizował zasadźca, który na podstawie umowy z panem feudalnym werbował osadników i dostawał od księcia przywilej lokacyjny. Książę określał w nim prawa i obowiązki zasadźcy, który zwykle potem zostawał sołtysem lub wójtem, oraz pozostałych mieszkańców. Zasadźca z mierniczymi wytyczał plan przyszłego miasta, gdzie ewentualne zmiany w regularnym kształcie ulic wynikały z wcześniejszej istniejącej już zabudowy, np. z położenia murowanych kościołów. Całą powierzchnię miasta dzielono na działki budowlane w kształcie prostokątów, które do rynku przylegały krótszymi bokami.

mi. Dlatego niektóre kamieniczki przy rynku są bardzo wąskie (są kamienice, które mają tylko dwa okna na każdym piętrze). Właściciel dwóch sąsiednich działek mógł wybudować dom z szerokim czterookiennym frontem. Większe miasta obwiodzono murami, które wzmocniano za pomocą baszt. Zabudowa była ciasna, uliczki wąskie i błotniste. Na środku rynku stał ratusz i sukiennice mieszczące kramy. Domy murowane w rynku należały do patrycjatu, pod murami fortyfikacji mieszkała biedota. Boczne uliczki zajmowali rzemieślnicy na ogół tej samej specjalności. Miasta lokowane na prawie niemieckim posiadały własne władze: dziedzicznego wójta i ławę miejską tj. zespół kilkusobowy pełniący funkcję sądu miejskiego. Z czasem pojawiło się przedstawicielstwo patrycjatu miejskiego – rada miejska z burmistrzem na czele.

Wójt był w mieście przedstawicielem pana miasta. Zarządzał on miastem z jego imienia i sprawował sądy według prawa niemieckiego. W sądach towarzyszyli mu ławnicy wybierani spośród mieszczan. Wójt pobierał szóstą część czynszów należnych księciu i trzecią część pieniężnych kar sądowych. Posiadał rzeźnię, jatki mięsne, młyny i łąki. Miasta były wspomagane ulgami celnymi oraz przywilejami ekonomicznymi, z których najbardziej pożądane było prawo składu, zobowiązujące przejezdnych kupców do zatrzymania się w mieście i wystawienia wiezionego towaru na sprzedaż.

Prawo niemieckie zostało wprowadzone po raz pierwszy w Złotoryi na Dolnym Śląsku w 1211 r. i działało w Polsce do 1791 r.

W wiekach późniejszych nastąpił dalszy rozwój osadnictwa. W XVI w. obszar ziem uprawnych w północno-wschodniej Wielkopolsce wynosił około połowy powierzchni regionu. Od końca XVI w. aż do początku XVIII w. trwał kolejny etap wzmożonej kolonizacji zwanej olęderską¹⁴. W tym czasie osady zaczęły także powstawać na obszarach piaszczystych wydm i sandrów oraz na terenach zabagnionych. W XIX w. gwałtownie nasiliło się wycinanie lasów, spowodowane zniesieniem bezpośredniej opieki państwa nad lasami oraz przeprowadzonym uwłaszczeniem chłopów. Istotą ustawy uwłaszczeniowej było bowiem dokonywanie parcelacji na obszarach o glebach najslabszych, podczas gdy duże majątki zostały zachowane na glebach najżyźniejszych od dawna wylesionych. Ze względu na

ogromne potrzeby ziemi parcelowano nawet grunty skrajnie nieurodzajne i wycinano lasy porastające wydmy.

W okresie zaborów (1772-1918) tereny obecnego Parku znajdowały się pod panowaniem pruskim i rosyjskim. Granica z Królestwem Polskim – zarówno kongresowym, pozostającym w unii personalnej z Imperium Rosyjskim, jak i w latach 1916-1918 regencyjnym, uznawanym przez Austro-Węgry i Niemcy za państwo niepodległe od Rosji – przebiegała przez środek Jeziora Powidzkiego. Takie położenie sprzyjało zorganizowaniu w okolicach Powidza punktu przerzutowego Wielkopolan w szeregi powstania styczniowego.

W drugiej połowie XIX w. nasiliła się pruska polityka germanizacyjna. Prusacy dążyli szczególnie do osłabienia polskości wokół Gniezna. Miasto otoczono wieńcem kolonii niemieckich. Poczynania władz pruskich spotkały się z silną reakcją patriotyczną Polaków. Utworzone zostały liczne polskie organizacje gospodarcze i kulturalne.

W latach 60. XIX w., w oparciu o powstałe w dużych ośrodkach miejskich polskie organizacje gospodarcze jak np. Centralne Towarzystwo Gospodarcze dla Wielkiego Księstwa Poznańskiego w Poznaniu, zaczęły także w wielu innych miejscowościach masowo powstawać banki ludowe, spółki oszczędnościowo-kredytowe i kółka rolnicze. W 1865 r. w Mogilnie powstało Towarzystwo Rolnicze Mogileńskie jako filia Centralnego Towarzystwa Gospodarczego. Do popularnych działań Towarzystwa należały odczyty dla rolników propagujące nowoczesne metody gospodarki rolnej (m.in. płodozmian, hodowlę, organizację produkcji, meliorację, technikę rolniczą). Towarzystwo rozprowadzało wśród swoich członków wysokiej jakości selekcyjny materiał siewny zbóż i roślin motylkowych, a także polecało stosowanie nawozów sztucznych, uprawę roślin pastewnych i produkcję pasz. Organizowano wystawy rolnicze i wycieczki do wzorcowo prowadzonych gospodarstw. Działania te przenoszone były do innych miejscowości, m.in. do Orchowa, gdzie w 1866 r. w ramach Towarzystwa Gospodarczego Mogileńskiego zawiązało się – pierwsze w powiecie mogileńskim i drugie na ziemiach polskich zaboru pruskiego – włościańskie kółko rolnicze. W 1870 r. wyodrębniło się ono z Towarzystwa, powołując własny zarząd. W krótkim czasie orchowskie kółko rolnicze działało najlepiej w całym powiecie. Działalność Towarzystwa i powstałych włościańskich kółek rol-

nicznych finansowana była wyłącznie ze składek członkowskich, bez jakichkolwiek dotacji rządu pruskiego. Dotacje otrzymywały bowiem tylko podobne organizacje założone przez osadników niemieckich.

Działalność kółka rolniczego w Orchowie przypadła na okres znacznego rozwoju w bezpośrednim sąsiedztwie tej miejscowości kolonii niemieckiej (obecne Orchowo Górne). Miała ona duże znaczenie dla chłopskich gospodarstw indywidualnych, przyczyniając się do zachowania i umocnienia polskiego stanu posiadania ziemi, zagrożonego postępującym rozwojem osadnictwa niemieckiego. Umożliwiła podniesienie na wyższy poziom kultury rolnej i samoorganizacji rolników polskich w związki rolnicze i organizacje samopomocowe służące doradztwem, kredytami i prowadzące szeroką działalność oświatową.

Rozwinięte w późniejszym okresie działania władz pruskich, zwłaszcza przeprowadzenie rugów pruskich¹⁵, powstanie Komisji Kolonizacyjnej¹⁶ oraz działalność hakaty¹⁷ potwierdziły słusność podejmowanych kilkanaście lat wcześniej działań mających na celu samoobronę przed polityką rządu pruskiego, poprzez taką organizację polskiego społeczeństwa, aby mogło ono skutecznie ekonomicznie konkurować z Niemcami.

W końcu XIX w. w Gnieźnie i okolicy rozpoczęto budowę linii kolei wąskotorowej, która objęła także tereny obecnego Parku.

Pierwszą kolejką wąskotorową była wybudowana w 1884 r. dla celów towarowych linia do Odrowąża o długości 18 km jako kolej cukrownicza, obsługująca głównie cukrownię w Gnieźnie. W 1893 r. została odkupiona od cukrowni przez powiat witkowski i udostępniona do użytku publicznego. Dalszy rozwój kolei wąskotorowych był wynikiem wprowadzenia w 1892 r. przez parlament pruski nowych rozwiązań finansowych umożliwiających szybką ich budowę. Określiły one zasady dofinansowania przedsiębiorstw, które zbudują i oddadzą do użytku publicznego linie kolejowe lokalnego znaczenia.

W 1894 r. utworzono Witkowską Kolej Powiatową, rozpoczynając budowę pierwszego odcinka o długości 22,4 km z Gniezna przez Niechanowo do Mielżyna. W 1895 r. dokonano przebudowy linii, przekuwając istniejący tor z prześwitu 900 mm na 600 mm. W tym samym roku rozpoczęto także budowę odcinków Niechanowo–Witkowo (6,7 km) i dalej do Powidza

(11,5 km), Odrowąż–Mielżyn oraz Arcugowo–Mierzewo (7 km). Już w 1896 r. otwarto ruch pociągów na pierwszym odcinku Witkowskiej Kolei Powiatowej Gniezno–Mielżyn oraz uruchomiono linie Niechanowo–Witkowo oraz Arcugowo–Mierzewo. W tym samym roku rozpoczęto przebudowę linii Witkowo–Powidz (11,5 km) i Mierzewo–Kleparz (6 km), które oddano do ruchu w następnym roku. W 1898 r. nastąpiło połączenie Witkowskiej Kolei Powiatowej z nowo zbudowaną linią Wrzesińskiej Kolei Powiatowej w Kleparzu. W 1911 r. linię o długości 10,2 km doprowadzono z Powidza do Anastazewa, gdzie znajdowało się przejście graniczne do Królestwa Polskiego. W 1912 r. firma Orenstein & Koppel – Arthur Koppel AG z Berlina rozpoczęła budowę linii z cukrowni w Gosławicach do Anastazewa.

Z chwilą wybuchu I wojny światowej w 1914 r. Witkowska Kolej Powiatowa została podporządkowana dowództwu II armii niemieckiej w Szczecinie; wykorzystywana była wyłącznie do przewozów transportów wojskowych. Duże znaczenie strategiczne miał zwłaszcza odcinek z Powidza do Anastazewa, którym kierowano transporty wojskowe do granicy rosyjskiej. W 1915 r. oddziały niemieckie przekuły tory prowadzącej do Anastazewa kolei z cukrowni w Gosławicach z prześwitu 750 mm na 600 mm. W latach 1918-1919 podczas powstania wielkopolskiego Witkowska Kolej Powiatowa służyła powstańcom jako środek transportu. Do powstania włączyli się także kolejarze.

W okresie międzywojennym powszechny kryzys światowy nie ominął również Witkowskiej Kolei Powiatowej. W latach 20. XX w. rozpoczęto wydzierżawiać niektóre odcinki innym kolejom powiatowym, np. w 1919 r. wydzierżawiono linię Mierzewo–Stanisławowo na okres 10 lat, a w 1922 r. linię Mierzewo–Kleparz na okres kampanii buraczanej. Niektóre odcinki kolei polowych sprzedano prywatnym właścicielom. Ograniczono także znacznie ruch osobowy. Po likwidacji powiatu witkowskiego w 1927 r. Witkowska Kolej Powiatowa została przejęta przez powiat gnieźnieński i zmieniła nazwę na Gnieźnieńską Kolej Powiatową.

Po wybuchu II wojny światowej Gnieźnieńska Kolej Powiatowa przeszła pod zarząd niemiecki i zmieniła nazwę na Gnesener Kreisbahn. W 1943 r. nastąpiła kolejna zmiana nazwy kolei na Gnesener Eisenbahn.

W 1945 r. Gnieźnieńska Kolej Powiatowa została zarejestrowana jako przewoźnik publiczny i w 1949 r. przejęta przez

Skarb Państwa. Właścicielem zostały Polskie Koleje Państwowe, które połączyły Gnieźnieńską Kolej Powiatową i Wrzesińską Kolej Powiatową, nadając im nową nazwę: Wrzesińsko-Gnieźnieńska Kolej Wąskotorowa. W 1957 r. przekuto tory z szerokości 600 mm na szerokość 750 mm. W tym samym roku wszystkie koleje wąskotorowe w Polsce zostały podporządkowane nowo utworzonemu Centrum Zarządu Kolei Dojazdowych w Warszawie, a Wrzesińsko-Gnieźnieńska Kolej Wąskotorowa zmieniła nazwę na Wrzesińsko-Gnieźnieńska Kolej Dojazdowa. W 1959 r. została ona włączona w skład Kujawskich Kolei Dojazdowych, w ramach których funkcjonowała do 1991 r. kiedy sieć Kujawskich Kolei Dojazdowych podzielono na trzy odrębne koleje: Krośniewicką, Sompolińską i Gnieźnieńską. Od tego roku Gnieźnieńska Kolej Dojazdowa uzyskała znowu samodzielność administracyjną obsługując linię Gniezno–Anastazewo o długości 38 km.

Do lat 50. XX w. sieć kolei wąskotorowych sięgała aż do Zgierza pod Łodzią. W 2001 r. podjęto decyzję o likwidacji tej kolei. W 2003 r. Gnieźnieńska Kolej Dojazdowa została przekazana powiatowi gnieźnieńskiemu i odzyskała nazwę Gnieźnieńska Kolej Wąskotorowa. Powiat opiekę nad koleją przekazał Towarzystwu Miłośników Gniezna. W ciągu ponad 50 lat Gnieźnieńska Kolej Wąskotorowa, pod różnymi nazwami i w różnych strukturach własnościowych, obsługiwała 6 linii: Gniezno–Anastazewo, Niechanowo–Mielżyn, Mierzewo–Kleparz, Czechowo (Grotkowo)–Czeluścin, Żółcz–Czarniejewo, Mierzewo–Stanisławowo.

W ostatnich 40 latach w związku ze wzrostem transportu samochodowego oraz spadkiem ilości przewozów masowych na rzecz przewozów wyrobów gotowych znaczenie gospodarcze kolei wąskotorowych wyraźnie zmalało. Było to bezpośrednią przyczyną likwidacji większości linii; zachowała się tylko linia Gniezno–Anastazewo. Pierwotnie na tej linii funkcjonowało 5 stacji (Gniezno, Niechanowo, Witkowo, Powidz, Anastazewo) oraz 15 przystanków osobowych (Gniezno – przy dworcu kolei normalnotorowej, Ogród Wiktorii, Jelonek, Żelazkowo, Miroszka, Małachowo, Strzyżewo, Wiekowo, Ługi, Charbin, Uzdrowisko Powidz, Przybrodzin, Ostrowo Nowe, Ostrowo, Rusin). Obecnie dla potrzeb ruchu osobowego funkcjonuje tylko 7 przystanków osobowych (Gniezno, Żelazkowo, Niechanowo, Witkowo, Powidz, Przybrodzin, Anastazewo).

Do połowy lat 60. XX w. przewozy towarowe na liniach wąskotorowych odbywały się całą dobę, zwłaszcza latem i jesienią. Większość ładunków, jakie przechodziły z torów normalnych stanowił węgiel i miał węglowy oraz nawozy mineralne, wapno luzem (w wapniarkach normalnotorowych na transporterach), cement, cegły, pustaki, pasze, płyty wiórowe, ziemniaki i zboże. Odbiorcami tych przesyłek były m.in. spółdzielnie w Niechanowie, Witkowie i Powidzu, zakłady rolne w Kołaczkowie i Charbinie, jednostka wojskowa w Powidzu, fabryka mebli w Witkowie, prywatne składy węgla oraz wielu innych odbiorców indywidualnych. Towarami ładowanymi na stacjach kolei wąskotorowej i następnie przechodzącymi na tory normalne były natomiast m.in. słoma prasowana dla zakładów celulozowo-papierniczych we Włocławku, złom dla hut i przedsiębiorstw przerobu złomu, drewno (tzw. papierówka) dla zakładów celulozowo-papierniczych w Kwidzynie, maty słomiane dla przedsiębiorstw budowlanych, rośliny lecznicze i słoma makowa dla zakładów farmaceutycznych w Kutnie, drewno kopalniane dla kopalni oraz podkłady surowe dla kolejnictwa. W latach 70. i 80. XX w. w okresie kampanii cukrowni Gniezno transportowano głównie buraki cukrowe. Chociaż od połowy lat 60. XX w. tonaż przewozów towarowych zaczął maleć na korzyść transportu samochodowego, to jednak na linii Gniezno–Anastazewo pozostawał on nadal na dość wysokim poziomie. W 1978 r. na linii Gniezno–Anastazewo przewieziono ponad 57 tys. ton towarów, a w 1988 r. na tej samej linii przewieziono zostało 75 tys. ton towarów. Większość ładunków związana była z transportem wagonami normalnotorowymi.

Znaczny regres w przewozach towarowych nastąpił od 1990 r., bowiem w warunkach rozwijającej się gospodarki rynkowej Polskie Koleje Państwowe rozpoczęły likwidowanie najbardziej nierentownych połączeń. W dni robocze – i to nie wszystkie – uruchamiano jeden, najwyżej dwa pociągi towarowe. Przewozy towarów w latach 90. XX w. kształtowały się następująco: 1992 r. – 28 tys. ton, 1993 r. – 25,7 tys. ton, 1999 r. – 35 tys. ton. Wożone ładunki to głównie: węgiel i miał węglowy, cement, nawozy mineralne, zboże oraz w latach 1997-2000 spirytus i olej napędowy w cysternach. Obecnie przewozy towarowe na linii Gniezno, Niechanowo, Witkowo lub Powidz odbywają się wyłącznie na zamówienie.

Stosunkowo wcześniej w niektórych miejscowościach obecnego Parku i jego okolicy powstały szkoły. Pierwsza informacja o szkole w Powidzu pochodzi z 1441 r. Była to szkoła przy kościele parafialnym, wchodząca w skład sieci szkół diecezji gnieźnieńskiej. Świadczy o tym wyrok Konsystorza Gnieźnieńskiego przysądżający plebanom wyłączne prawo obsadzania szkoły tzw. rektorami lub ministrami. Istnienie szkoły potwierdza również arcybiskup gnieźnieński Jan Łaski¹⁸.

Od XIV w. istniała w Trzemesznie szkoła przy klasztorze kanoników regularnych. Była ona jedną z najstarszych w regionie i reprezentowała najwyższy poziom. Straciła jednak na znaczeniu wraz z upadkiem miasta w XVII w. Działalność oświatowa w klasztorze w Trzemesznie wznowiona została w XVIII w. z inicjatywy opata Michała Kosmowskiego. Na posiedzeniu kapituły klasztornej w 1773 r. przedłożył on projekt ufundowania szkoły średniej pod nazwą Kolegium Trzemeszeńskie (*Collegium Tremesnensis*).

Kolegium było sześcioklasową szkołą o charakterze publicznym, otwartą dla synów szlacheckich, mieszczańskich i chłopskich, zapewniającą bezpłatną naukę. Rodzice chłopców pokrywali koszty utrzymania i noclegów. Dla najbiedniejszych uczniów kolegium, którzy pragnęli w przyszłości poświęcić się życiu zakonnemu, utworzono alumnat, przeznaczony dla 12 osób. Wstępujący do alumnatu wpłacali jednorazowo 50 florenów, a ponadto zobowiązani byli posiadać własne łóżko i bieliznę. Alumni pobierali naukę wspólnie z młodzieżą świecką. Otrzymywali bezpłatne mieszkanie, wyżywienie, ubiór, obuwie i przybory szkolne. W zamian za to byli zobowiązani do różnego rodzaju posług i obowiązków religijnych.

Dla utrzymania kolegium i alumnatu ustanowiono specjalną fundację, w skład której wchodziły dochody z dóbr: Bieślin, Kamionek, Kozłówek, Ostrówek, Płaczkowo, Świętne i Targownica. Za pozwoleniem papieskim do fundacji włączono również część dochodów w wysokości 1000 zł rocznie, 500 zł na naprawę budynków oraz kapitał wynoszący 10 tys. zł. Nad prawidłowym wykorzystaniem majątku fundacji czuwał opat wraz z kapitułą klasztorną. On również podejmował decyzje o przyjęciu chłopców do kolegium i alumnatu. Fundacja uzyskała potwierdzenie papieskie w 1774 i 1775 r., zatwierdzona została sejmową uchwałą w 1775 r., potwierdzenie arcybiskupie nastąpiło w 1776 r. Uroczyste otwarcie szkoły i alumnatu odbyło się

w 1776 r. Pierwszym rektorem Kolegium był profesor teologii i filozofii ksiądz Kajetan Grochowicki.

Zgodnie ze statutem szkoły, zatwierdzonym przez papieża Klemensa IV¹⁹, nauczycielami mogli być duchowni ze zgromadzenia kanoników regularnych, którzy odbyli studia wyższe, lub świeccy absolwenci Akademii Krakowskiej. Program edukacji w Kolegium Trzemeszeńskim zakładał wyposażenie uczniów w rzetelną wiedzę oraz zaszczepienie w nich zasad etycznych, moralnych, niezbędnych do przyszłej działalności publicznej i religijnej.

Naukę rozpoczynali chłopcy w wieku od 8 do 11 lat. Kształcili się w zakresie następujących przedmiotów: religia, nauki moralne, gramatyka, język łaciński, poezja, retoryka, geografia, historia, matematyka, fizyka (nazywana nauką miar), język niemiecki, język francuski. Językiem wykładowym był język polski, gdy w tym samym czasie w wielu innych szkołach był nim język łaciński. Pod koniec każdego roku szkolnego odbywały się egzaminy ze wszystkich przedmiotów, które przeprowadzał sam rektor. Na podstawie wyników egzaminacyjnych podejmowano decyzję o promocji do następnej klasy lub pozostawieniu ucznia w tej samej klasie. Po ukończeniu kolegium absolwenci szkoły mogli kontynuować naukę na wyższych uczelniach.

Opat Michał Kosmowski, założyciel szkoły, otrzymał w dowód uznania od króla Stanisława Augusta Poniatowskiego, na wniosek Komisji Edukacji Narodowej, Order św. Stanisława. Opat, poza znacznym rozbudowaniem kościoła klasztornego, wznosił jeszcze dwa inne kościoły, w Trzemesznie pw. św. Łazarza i w Szydłowcu. Był także założycielem nowych przedmieść (**Nowe Miasto**, **Święty Michał**, **Skwarzymowo**) oraz wsi (**Pasieka**, **Huta Trzemeszeńska**, **Wymysłowo**); pomagał także w budowie wielu budynków mieszkalnych i gospodarczych oraz młynów wodnych i wiatraków. Przy kościele pw. św. Łazarza założył sierociniec i dom starców. Wybudował pomieszczenia dla szkoły parafialnej oraz internat. Niewielki szpital i szkołę parafialną ustanowił także w Szydłowcu.

W 1784 r. opat klasztoru, będącego właścicielem miasta, wydał dla miasta Ordynację Dobrego Porządku, w której szczegółowo zostały określone zasady funkcjonowania władz miejskich w Trzemesznie. Po raz pierwszy wyraźnie wprowadzono instytucję trzech porządków miejskich, złożonych z członków wybieranych dożywotnio.

W 1859 r. powstał nowy budynek szkolny, a stary zaadaptowano na internat. W tym samym roku powstało w szkole niepodległościowe Towarzystwo Tomasza Zana²⁰.

Kolegium Trzemeszańskie odczuło dotkliwy wpływ głębokich przemian politycznych, które zaszły pod koniec XVIII w. w wyniku rozbiorów. Rząd pruski początkowo odnosił się jak najprzychylniej do fundacji opata Kosmowskiego, jednakże po jego śmierci nastąpiły radykalne zmiany. W 1863 r. szkoła została zamknięta. Była to sankcja za udział wielu wychowanków w powstaniu styczniowym. W 1866 r. wznowiono działalność szkoły jako Królewskiej Współwyznaniowej Szkoły dla Chłopców. Nauczycieli zakonników zastąpiono Niemcami, do nauki wprowadzono historię pruską, a dyrektorem szkoły został niemiecki protestant, dr Haeger. Germanizacja szkoły spowodowała znaczny spadek liczby uczniów – z około 500 do zaledwie 200. W 1919 r. utworzono w jej miejsce Państwowe Gimnazjum Klasyczne.

Polityka germanizacyjna objęła w XIX w. całe szkolnictwo. Wprowadzono język niemiecki i kierowano nauczycieli niemieckich do szkół. Od 1891 r. w Wielkopolsce władze pruskie rozpoczęły gruntowną germanizację polskich szkół. Język polski przestał być językiem wykładowym, od 1900 r. wprowadzono zakaz mówienia po polsku na przerwach między lekcjami, a w latach 1905-1907 wprowadzono nakaz nauki religii w języku niemieckim. W szkole w Powidzu nakaz ten wprowadzono w 1907 r., co stało się główną przyczyną strajku szkolnego.

W latach 1918-1919 miejscowa ludność uczestniczyła w powstaniu wielkopolskim. W walkach szczególnie odznaczyły się kompanie powstańcze z Powidza i Witkowa.

W przededniu klęski Niemiec w I wojnie światowej 9 listopada 1918 r. wybuchła w Berlinie rewolucja. Władzę w państwie przejęli socjaldemokraci, pod których wpływem powstawać zaczęły – obok nadal funkcjonujących struktur administracyjnych Rzeszy – Rady Robotniczo-Żołnierskie. Miały być one demokratycznym organem władzy rewolucyjnej kontrolującym strukturę państwa. W Wielkopolsce ruch tworzenia Rad Robotniczo-Żołnierskich wyprzedził nawet rewolucyjne wydarzenia berlińskie, bowiem pierwsza rada, znajdująca się od początku pod wpływem Polaków, powstała w garnizonie w Jarocinie już w nocy z 8 na 9 listopada. 10 listopada rady two-

rzone były już na terenie całej Wielkopolski. Często opanowywane były przez Polaków albo w wyniku uzyskania przewagi wśród delegatów drogą legalną, albo w drodze lokalnych „zamachów stanu”. W takiej sytuacji rewolucja wybuchała pod kierunkiem Polaków, którzy wykorzystywali Rady do złagodzenia dyskryminujących praktyk pruskiej administracji. Niemiecka rewolucja stała się także okazją do ujawnienia tajnych dotąd struktur polskiej reprezentacji politycznej. 10 listopada w sytuacji pogłębiającego się chaosu w państwie z inicjatywy władz niemieckich ujawniony został Centralny Komitet Obywatelski. Działające na prowincji Komitety Obywatelskie przekształcać się zaczęły w Rady Ludowe, reprezentujące narodowość polską, funkcjonujące obok Rad Robotniczo-Żołnierskich, będące organami obywatelskimi ponadnarodowymi. W listopadzie 1918 roku, w przededniu wybuchu powstania wielkopolskiego powstała więc w Wielkopolsce swego rodzaju dwuwładza – z jednej strony Rady Robotniczo-Żołnierskie, będące elementem niemieckiej rewolucji, i z drugiej polskie Komitety Obywatelskie, przyjmujące nazwę Rad Ludowych. Komitety takie i Rady powstały m.in. w Witkowie i Powidzu.

W 1919 r. powstał w Powidzu teatr amatorski założony przez nauczycielkę Franciszkę Tomaszewską. W prywatnym mieszkaniu została założona biblioteka prowadzona przez Marię Kozłowską. W okresie międzywojennym, a także powojennym w Powidzu działała ochronka prowadzona przez siostry elżbietanki.

W dwudziestoleciu międzywojennym na terenach obecnego Parku i jego okolicy rozwijał się w niewielkim stopniu przemysł rolno-spożywczy, mający zaplecze w stojącym na wysokim poziomie rolnictwie. Większym lokalnym ośrodkiem przemysłowym było Gniezno.

We wrześniu 1939 r., po opuszczeniu Wielkopolski przez regularne oddziały Wojska Polskiego, w kilku miastach, m.in. w Trzemesznie, zorganizowano spontanicznie oddziały samoobrony dla ochrony przed dywersantami niemieckimi. W kilku miejscowościach oddziały te stoczyły walki z jednostkami Wehrmachtu. Po zajęciu miast przez hitlerowców mieszkańców spotkały liczne represje. Świadectwem martyrologii społeczeństwa polskiego są dziś pomniki i tablice upamiętniające miejsca kaźni, m.in. w Trzemesznie. Cały region został włączony w granice III Rzeszy Niemieckiej, w ramach tzw. Kraju Warty²¹.

Z miejscowości Parku pochodzą owiani w kraju legenda żołnierze-cichociemni, Adam Borys z Niechanowa i Tadeusz Jaworski z Witkowa, którzy prowadzili w czasie II wojny światowej głęboko zakonspirowaną działalność bojową na terenach okupowanych przez Niemców.

Z powodu znacznych strat jakie ponosiła w czasie II wojny światowej Armia Krajowa podjęta została decyzja o wprowadzeniu dodatkowego uzupełnienia z zewnątrz. Byli nim doskonale wyszkoleni, przeznaczeni do zadań specjalnych żołnierze Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, przerzucani do okupowanej Polski drogą lotniczą pod osłoną nocy, których nazywano cichociemnymi. Pierwszy polski kurs spadochronowy został zorganizowany w 1940 r. w brytyjskim ośrodku Ringway koło Manchesteru, równolegle prowadzono kursy w Wyższej Szkole Wojennej oraz Szkole Oficerów Wywiadowczych w Londynie. W wyniku rekrutacji prowadzonej przez sztab Naczelnego Wodza, do służby w kraju zgłosiło się 2413 kandydatów, w tym 15 kobiet; 703 osoby ukończyły kurs spadochronowy. Wśród zgłaszających się ochotników byli żołnierze wszystkich rodzajów broni: saperzy, łącznościowcy, lotnicy, pancerniacy i ułani. Szkolenie sprawności fizycznej odbywało się w ośrodku szkolenia spadochronowego w Largo House zwanym Monkey Grave, spolszczonym na Malpi Gaj. Cichociemni szkoleni byli na kursach podstawowych: zaprawy dywersyjno-minerskiej, strzeleckiej i fizycznej, badań psychotechnicznych, spadochronowym, walki konspiracyjnej i odprawowym, oraz kursach specjalistycznych przeznaczonych m.in. dla radiotelegrafistów, fałszerzy dokumentów, specjalistów z zakresu wywiadu, budowy niemieckich samolotów i broni pancernej. Szkolenia obejmowały także naukę przetrwania w trudnym terenie, a do podstawowych ćwiczeń należał skok ze spadochronem. Po kolejnych selekcjach 605 żołnierzy ukończyło całość szkolenia z wynikiem pozytywnym; za gotowych do przetrzutu uznanych zostało 579 osób, a skoczyło tylko 316 żołnierzy-cichociemnych, w tym jedna kobieta oraz 28 kurierów cywilnych. Do kraju przerzuceni zostali oficerowie sztabowi, radiotelegrafści, specjaliści od wywiadu morskiego i lotniczego oraz dowódcy oddziałów, mający stanowić uzupełnienie kadr polskiego podziemia. Ich zadaniem była walka z okupantem oraz organizowanie i szkolenie polskiego ruchu oporu w kraju. Cichociemni trafiali praktycz-

nie na wszystkie odcinki walki prowadzonej w Polsce przez Armię Krajową, organizowali także kursy i szkolenia podchorążych. Początkowo odlatywali do kraju z bazy pod Londynem, a od 1944 r. z Brindisi we Włoszech. Pierwszy skok do Polski miał miejsce w nocy z 15 na 16 lutego 1941 r. w Dębowcu (operacja lotnicza Adolphus), ostatni zrzut miał miejsce w nocy z 26 na 27 grudnia 1944 r. (operacje lotnicze Staszek 2 i Freston). Z chwilą skoku, każdego żołnierza awansowano o jeden stopień.

Lotnicze operacje przerzutowe do Polski, dokonywane były przy pomocy brytyjskich dywizjonów lotniczych specjalnego przeznaczenia – głównie 138. Dywizjonu Królewskich Sił Lotniczych (Royal Air Force, RAF) – używających ciężkich czterosiłnikowych bombowców (Halifax i B-24 Liberator). W lotach, wykonywanych od jesieni do wiosny ze względu na dłuższe noce, uczestniczyły także polskie załogi, a od 1943 r. cała polska eskadra 138. Dywizjonu RAF, sformowana na bazie 301. Dywizjonu Bombowego Ziemi Pomorskiej Obrońców Warszawy Polskich Sił Powietrznych na Zachodzie.

Z 316 cichociemnych zginęło 112 – 9 podczas lotu lub skoku, 84 zginęło w walce lub zostało zamordowanych przez Niemców, 10 zażyło truciznę po aresztowaniu, na 9 wykonano po wojnie karę śmierci na podstawie wyroków sądów Polski Ludowej w okresie stalinizmu. Spośród 91 cichociemnych, którzy brali udział w powstaniu warszawskim, 18 zginęło w walce.

W 1945 r. oddziały I. Frontu Białoruskiego oswobodziły spod okupacji niemieckiej tę część Wielkopolski i Kujaw, gdzie znajduje się Park i jego okolice. Miejscowości położone w rejonie Parku uniknęły większych zniszczeń.

Do szczególnych celów ochrony na terenie Parku należy m.in. zachowanie w krajobrazie obiektów o szczególnych wartościach kulturowych oraz układów ruralistycznych wraz z zabudową o cechach regionalnych, kształtowanie krajobrazu zapewniające optymalizację układu osadniczego, ograniczanie rozpraszania zabudowy, zachowanie wnętrz, ciągów, punktów i osi widokowych oraz dominant o szczególnych wartościach krajobrazowych, zachowanie i przywracanie tradycyjnych obiektów małej architektury i innych materialnych elementów kultury ludowej, ochrona stanowisk archeologicznych, rewolucja zabytkowych układów pałacowo-parkowych i folwarcz-

nych. Nie bez znaczenia jest także ochrona miejsc pamięci narodowej i utrwalanie tożsamości kulturowej, a zwłaszcza odtworzenie i ożywianie lokalnych tradycji.

W wielu miejscowościach Parku (m.in. w: Giewartowie, Powidzu, Szydłowcu, Orchowie, Ostrowitem Prymasowskim, Wilczynie, Wilczogórze) występują obiekty zabytkowe. Są to głównie kościoły drewniane i murowane pochodzące z XVI, XVII i XVIII w. Na uwagę zasługują drewniane kościoły pw. św. Marcina w Linówcu, Wszystkich Świętych w Orchowie z wartościowym wyposażeniem rokokowo-klasycystycznym oraz św. Tekli w Wilczynie. Interesujące są neogotyckie kościoły pw. św. Mikołaja w Powidzu, Podwyższenia Krzyża Świętego w Giewartowie, Matki Boskiej Częstochowskiej w Szydłowcu, eklektyczny kościół pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny w Orchowie oraz św. Marcina w Ostrowitem Prymasowskim. Cenny jest kościół pw. św. Urszuli w Wilczogórze wzniesiony w stylu gotyckim w 1566 r. oraz znajdująca się w nim rzeźba Madonny z Dzieciątkiem z lat 1420-1430.

Charakterystycznym elementem Parku są dwory właścicieli ziemskich z XIX w. i przylegające do nich parki. Najbardziej interesujące znajdują się w: Giewartowie, Charbinie, Osówcu, Linówcu, Skorzęcinie, Maszewie, Myślątkowie, Naprusewie, Słowikowie oraz Kosewie. Zabytkowe budynki występują w: Niechanowie, Orchowie, Osówcu, Powidzu, Skorzęcinie oraz Folwarku Piaski.

Bogata historię terenów obecnego Parku i jego okolicy pokazują cmentarze. Przy parafiach rzymsko-katolickich znajdują się czynne cmentarze ze starymi grobowcami i nagrobkami (m.in. w: Wilczogórze, Powidzu, Ostrowitem Prymasowskim, Orchowie, Giewartowie). Na cmentarzach zachowały się stare grobowce rodzinne, nagrobki dawnych właścicieli ziemskich, proboszczów oraz znanych lokalnych osobistości. Także przy kościołach spoczywają osoby zasłużone dla lokalnych społeczności i proboszczowie parafii. Niektóre nagrobki lub ich fragmenty są prawdziwymi dziełami sztuki. Dotyczy to szczególnie cmentarzy w Wilczynie, Powidzu i Giewartowie. Wśród pól w pobliżu lasów i wsi można spotkać także niewielkie porzucone już obecnie cmentarze ewangelicko-augsburskie z XVIII i XIX w. (Orchówko, Myślątkowo, Szydłowiec, Orchowo Stare, Orchowo Nowe, Skubarczewo, Wylatkowo, Przybrodzin, Smolniki Powidzkie, Nowy Świat, Maślaki, Wilczyn) oraz żydow-

skie (Wilczyn). W Różannej znajduje się cmentarz choleryczny z 1850 r.

Na skrzyżowaniach dróg lub przy wjazdach do wsi (przed wsiami) znajdują się kapliczki, krzyże przydrożne i figury świętych. Niektóre z nich są rzeźbami wykonanymi w drewnie przez miejscowych artystów, np. przydrożne rzeźby przedstawiające św. Wawrzyńca (Linówek, Osówek) lub Matkę Boską (Słoszewo). Cenne pod względem artystycznym są także figury Chrystusa z Giewartowa oraz Matki Boskiej ze Skrzynki Wielkiej.

W licznych miejscowościach znajdują się miejsca upamiętniające walki powstańcze i II wojnę światową.

W Leśnictwie Dolina znajduje się pomnik Gloria Victis postawiony w hołdzie powstańcom powstania styczniowego, a w Leśnictwie Hutka mogiła zamordowanego w 1939 r. przez Niemców nauczyciela. W Trzemesznie, Ostrowitem Prymasowskim, Orchowie, Witkowie, Powidzu i Mielżynie znajdują się pomniki i tablice upamiętniające powstanie wielkopolskie.

Z Jeziorem Powidzkim i jego okolicami związany jest szereg legend, których z biegiem lat powstają różne wersje.

O raku na łańcuchu. W dawnych czasach jezioro otaczał ze wszystkich stron nieprzebyty bór. Żył w nim dużo zwierząt: niedźwiedzie, tury, jelenie i losie oraz ptactwo: cietrzewie, gluszcze, bażanty i wiele innych. Człowiek polując na nie, szedł ich tropami. Dotarł do wodopoju nad rozległe jezioro, w kształcie ptaka w locie. Osiadł tu. Wiekowy bór, dostarczał mu budulca na chaty. Dachy pokrywał trzcina, której na brzegach jeziora było pod dostatkiem. Trudnił się bartnictwem, myślistwem i rybołówstwem. Wydrążona kłoda służyła mu do łowienia ryb. Rybacy zarzucali sieci w jeziorną toń, gdzie było mnóstwo ryb. Ale nigdy nie mieli wielkich połowów. Wystarczyło zaledwie na wyżywienie rodzin. Powodem tego był rak samotnik olbrzym. Mieszkał on we wspaniałym pałacu, zbudowanym z muszli na dnie jeziora. Komnaty zdobione były diamentem, bursztynem i rybią łuską. Jego podwładnymi były ryby wszelkiego gatunku i raki. Wszyscy wiernie mu służyli. Umilali jego samotny żywot akrobacjami i tańcem. Rak samotnik olbrzym niszczył człowiekowi sieci i wędziorki, aby wyswobodzić z nich swoich podwładnych. Młodzi rybacy postanowili schwycić raka i zakuć go w łańcuchy. Pewnej księżycowej nocy

tak się stało. Od tej pory połowy były wielkie! Solono ryby, wędzono i sprzedawano kupcom jako towar wymienny za sól, bursztyn i inne towary. Rozbudowała się wieś, ale nie miała nazwy. Zebrała się wioskowa starszyna na radę. Przy dzbanach miodu radzono, trącano się szklanicami, mówiąc: Antoni, powiedz jak myślisz, boś doświadczony. Józefat tyś najstarszy, pomyśl, powiedz. Ty Seweryn powiedz, boś najmądrzejszy. Marian, powiedz, boś najmłodszy i sprytny. Tak w kółko powtarzali, a że w głowach już szumiało, to nie „powiedz”, a „powidz” wymawiali. Starszycznę obsługiwała młoda dziewczyna imieniem Tekla i tak powiedziała: żadna nazwa nie przychodzi wam do głowy, a tyle razy „powidz” powiedzieliście, więc niech wieś nasza Powidz się nazywa. Tak też się stało. Nawet jezioro nazywa się Jezioro Powidzkie, a nie inaczej.

Diabeł na Mytlywku. Na Mytlywku mieszkał diabeł, który przemieniał się w różne postaci. Raz, gdy gospodarze z Wylatkowa podchmieleni wracali ze słupeckiego jarmarku, posłyszeli, że na mytlywskiej łące rozpaczliwie ryczy cielę. Pomyśleli, że się komuś zapodziało. Zsiedli z fury, wzięli powróż po sprzedanym koniu i w jesiennym mroku szli w kierunku, gdzie cielak się odzywał. Po wielu próbach schwycili go i skrzepowali. Nad podziw ciężkiego, wierzgającego, władowali na furmankę. Myśląc, że jutro znajdzie się właściciel, który gorzalką go wykupi. Usadowili się obok cielaka, zamierzając wracać do domu. Konie zapierały się w piaszczystej drodze, nie mogły z miejsca ruszyć, bito je i pomstowano – bez skutku. W końcu chłopci zsiedli z fury, schwycili za koła, ale i to nie pomogło. Woźnica doprowadzony do szewskiej pasji krzyknął: co u diabła nie możecie cielaka uciągnąć. Wtem cielak zeskoczył z furmanki – zobaczyli diabła, uciekającego w ląkowe zarośla. Chłopom zjeżyły się włosy pod czapkami. Konie ruszyły z kopyta. Przeciągły szatański chichot, towarzyszył im do Wylatkowa.

Kobiety z Ostrowa, matka z córką Martą, spóźnione wracały z Powidza. Słyszą, że w przydrożnym rowie, przy łące Mytlywskiej płacze dziecko. Zajrzały. W głębokiej poduszce, omotane dużą chustą w kratę leżało małe dziecko. Nawoływały, rozglądały się w mroku matki nie było. Tylko dziecko od płaczu się zanosilo. Podniosły niebożę. Do domu niosły na zmianę, bo było bardzo ciężkie. Plakało i wierciło się całą drogę. Pewnie głodne i zmęczone myślały. Mimo zimna, do domu dotar-

ty, spocone i umęczone. Marta zaświeciła lampę naftową, która bardzo kopcila. Matka rozpatulała dziecko, bo w izbie było ciepło. W tej właśnie chwili wszedł gospodarz, niosąc mleko z wieczornego udoju. Marta z matką, przygotowywały mleko do nakarmienia głodnego dziecka, które widoczne w ciepłej izbie przestało płakać. Ojciec zapytał: jakiej jest płci ta znajda? Marta uwolniła pieluszki i wtedy zdrętwiała z przerażenia i zaniemówiła. Ojciec krzyknął: ma kopyta, to diabeł! Diabeł wyskoczył z poduszki. Drzwi rozwarły się gwałtownie i przepadł w ciemności. Tylko odgłos kopyt i śmiech szalony, szatański było słyhać. Domownikom strach zamknął usta, do rana słowa nie mogli powiedzieć.

O Bożku Powidu i kapłance Diwie. Na brzegu Jeziora Powidzkiego stał kamienny posąg bożka Powida. Opodal zaś był jego święty chram cały zbudowany z drewna. Na jego wieży wisiały dwa srebrne dzwony. Miały piękny i donośny głos. Słyhać je było w odległych okolicach, gdy zwoływały czcicieli Powida na święta i uroczystości. W chrampie kapłanka Diwa pilnowała wiecznie płonącego na cześć bóstwa ognia. Nosiła białe lniane szaty, na głowie wieniec z kwiatów polnych, spod którego opadały plove włosy, sięgające do samych stóp. Była kapłanką, wieszczką i córką Powida. Kiedy Mieszko przyjął wiarę chrześcijańską, rozkazał swoim podwładnym zniszczyć wszystkie pogańskie bóstwa, a ich kapłanom zaprzestania praktyk bałwochwalczych. Pomimo nakazu Kniazia, czciciele Powida zebrali się przed bóstwem, aby z ust wieszczki Diwy posłuchać przepowiedni, jakie ich czekają losy. Diwa rozpoczęła prorocstwo, gdy od strony Gniezna zatętniły końskie kopyta. Z obłoków kurzu wylonił się oddział Mieszka. Wpadli pomiędzy tłum, roztrącając go. Diwa szeptała: biada nam, biada. Jeden z wojów rzucił płonąca pochodnię w otwarte drzwi chramu. Buchnęły płomienie. Inni silnymi ramionami zaparli się o posąg Powida i stracili go w przepaść. Diwa krzyknęła przeraźliwie i omdlała, tłum stał jak skamieniały. W tej chwili płonąca wieża chramu wywróciła się w jeziorną głębinę, zatapiając srebrne dzwony. Diwa podeszła do urwiska, rozpostarła szeroko ramiona jak skrzydła ptaka i rzuciła się w przepaść. Usłyszano tylko lekki plusk wody. Mówi się, że Jezioro Powidzkie przybrało kształt rzucającej się Diwy w jego głębinę. W marcową noc pełni księżycowej można usłyszeć dzwony jak

jęczą na dnie jeziora. Kapłanka Diwa z jeziora wynosi na brzeg Powida, swego boskiego ojca. Przywołuje mu duchy jego czci-
cieli i śpiewa pieśni.

Wybrane miejscowości w Parku i okolicy

ADAMOWO (gm. Kleczew) – śródpolna wieś położona między Jeziorem Kańskim a Jeziorem Budzisławskim, 2,6 km na wschód od Budzisławia Kościelnego. W okolicy znajdują się liczne małe zbiorniki wodne (oczka). Pomiędzy główną częścią wsi a brzegiem Jeziora Budzisławskiego jest miejsce zwane Golgotą; przechodzi przez nie czarny szlak rowerowy Cztery Jeziora.

- ◆ Przystanek PKS.

ANASTAZEWO (gm. Orchowo), wieś nad Jeziorem Budzisławskim, położona 6 km na południe od Orchowa.

Miejscowość rozwinęła się w czasie zaborów, ponieważ obok niej przebiegała granica prusko-rosyjska. Wielu mieszkańców trudniło się wówczas bardzo dochodowym przemysłem. W końcu XIX w. wieś składała się z 41 domów; mieszkało w niej 111 ewangelików, 117 katolików, 10 różnowierców oraz 7 Żydów. W 1911 r. oddano do użytku linię kolejki wąskotorowej łączącej Anastazewo z Powidzem (lina ta biegła dalej do Gniezna). Po połączeniu z siecią kolejową po rosyjskiej stronie granicy w Anastazewie powstała stacja graniczna. Podczas powstania wielkopolskiego 29 grudnia 1918 r. stację zdobył oddział powstańców z Powidza.

Zachował się budynek stacji kolejki wąskotorowej oraz budynek dawnego przejścia granicznego między zaborem pruskim i rosyjskim. Tereny rolnicze przy jeziorze zamieniane są stopniowo na działki rekreacyjne.

Anastazewo, budynek dawnego przejścia granicznego między zaborem pruskim i rosyjskim

Anastazewo, budynek stacji kolejki wąskotorowej

Na trasie kolejki wąskotorowej działają obecnie regularne przewozy pasażerskie i ogólnodostępne pociągi specjalne. Planowe pociągi relacji Gniezno-Anastazewo kursują każdego roku, od połowy czerwca do końca sierpnia, w soboty, niedziele i święta. Skład tworzą najczęściej: lokomotywka spalinowa i dwa wagoniki oraz niekiedy wagon

„barowy”, który w trakcie przejazdu prowadzi drobną sprzedaż napojów i gadżetów kolejowych. Długość trasy wynosi ponad 30 km, czas przejazdu około 3 godziny, po drodze jest pięć przystanków. Pociąg wyrusza z Gniezna przed południem, jednorazowo może zabrać do 80 osób.

Pociągi specjalne przygotowywane są dla indywidualnych miłośników kolejki wąskotorowej i parowozów. Kluczowe punkty programów to „fotoskopy” i „obrzędzanie” parowozu. Czas przejazdu 12 godzin. Program imprezy obejmuje: rozpalenie parowozu, zwiedzanie terenu stacji Gniezno Wąskotorowe, przejazdy ręczną drezyną, formowanie składu pociągu, wyjazd w kierunku Anastazewa, wodowanie parowozu na stacji Witkowo, wodowanie parowozu na stacji Powidz przy użyciu wozu bojowego straży pożarnej, gorący posiłek na terenie plaży przy przystanku Przybrodzin, powrót do stacji Gniezno Wąskotorowe, manewry na stacji, prace związane z wygaszaniem parowozu. W Gnieźnie Stacja Gnieźnieńskiej Kolei Wąskotorowej znajduje się w niewielkiej odległości od dworca PKP. Przy peronach zgromadzony został zabytkowy tabor: czynne parowozy, lokomotywy spalinowe, wagony osobowe i bagażowe, wagon salonka (nieczynna) oraz 65 wagonów towarowych. Czynne eksponaty wykorzystywane są do obsługi przejazdów osobowych i turystycznych oraz przewozów towarowych.

Gnieźnieńska Kolej Wąskotorowa ma także ofertę dla grup zorganizowanych i osób prywatnych (np. na uroczystości rodzinne). W pociągach na zamówienie można zrealizować imprezę z cateringiem w wagonie barowym lub z plenerowym piknikiem z ogniskiem i muzyką na żywo. Można też połączyć

kolejową podróż z rajdem rowerowym i kąpielą w Jeziorze Powidzkim. Skład pociągu najczęściej tworzą zabytkowe ekspozyty: parowa lokomotywa, odkryte wagony i ładnie odrestaurowany wagon „Historyczny”.

Poza tym każdego roku odbywają się co najmniej cztery imprezy kolejowe: „Bigos Express” (styczeń) – w dniu, kiedy gra Wielka Orkiestra Świątecznej Pomocy kolejka jedzie do Witkowa, gdzie odbywa się zimowy festyn rekreacyjno-rozrywkowy; „Majówka Ciuchcią” (maj lub czerwiec) – festyn rodzinny, przejazd na trasie Gniezno–Witkowo, gdzie koncertują zespoły i odbywa się piknik; „Noc Świętojańska z Ciuchcią” (czerwiec), calonocna impreza z przejazdem nad Jezioro Powidzkie, gdzie odbywają się tradycyjne obrzędy i zabawy świętojańskie; „Pyra – Święto Pieczonego Ziemniaka” (wrzesień) – impreza zamyka sezon turystyczny kolejki wąskotorowej. Długość trasy przejazdu zabytkowym składem i miejsce festynu ulega corocznym zmianom.

Przez wieś przebiega czarny szlak rowerowy Cztery Jeziora.

- ◆ Przystanek PKS. Gospodarstwo agroturystyczne Leśna Polana – Romuald Cieślewicz, Anastazewo 28a, 62-436 Orchowo, tel. 63 276 03 16, 667 72 79 48 (w gospodarstwie są konie – kuce szetlandzkie, prowadzona jest rekreacja konna, przy domu miejsce na ognisko, grill). Pole namiotowe, Anastazewo, tel. 63 277 62 72. Biuro Utrzymania i Eksploatacji Gnieźnieńskiej Kolejki Wąskotorowej, ul. Wrzesińska 2 tel. 61 426 11 30, 692 45 98 90.

BRUDZEWO (gm. Strzałkowo) – wieś nad Strugą Biskupią, położona 10 km na północny zachód od Słupcy, 7 km na południe od Witkowa, przy drodze Wólka–Witkowo. Na skarpie doliny rzecznej wznosi się drewniany, kryty gontami kościół pw. św. Marii Magdaleny z 1826 r., z murowaną neogotycką fasadą dobudowaną w końcu XIX w. Wewnątrz gotycka rzeźba Matki Boskiej z Dzieciątkiem w typie Pięknych Madonn z około 1420-1430 r. Na belce tęczowej późnogotycki krucyfiks z początku XVI w., późnogotycka chrzcielnica kamienna w kształcie kielicha z barokową pokrywą. Ołtarze barokowe, konfesjonał wczesnobarokowy. Obok kościoła stoi drewniana dzwonnica z pierwszej połowy XIX w., kryta czterospadowym dachem gontowym.

- ◆ Przystanek PKS.

BUDZISŁAW GÓRNY (gm. Kleczew) – wieś położona 1,5 km na północny wschód od Budziszławia Kościelnego.

Nazwa Budziszław pochodzi od staropolskiego imienia założyciela – rycerza będącego pierwszym właścicielem wsi; była wymieniona już w dokumentach z 1136 r. Pierwszy znany z nazwiska właściciel wsi to współlokator kościoła Miński (1699 r.). Późniejszym właścicielem był Andrzej Gorzeński, który kupił wieś w 1790 r. W 1809 r. nabył on także Budziszław Kościelny z przyległościami. Przez prawie cały XIX w. właściciele dóbr Budziszławia Górnego byli też właścicielami Budziszławia Kościelnego. Syn Andrzeja, Protazy Gorzeński, przejął cały majątek po śmierci ojca w 1821 r. Syn Protazego, Hipolit Józef, kupił w 1845 r. od ojca folwark Budziszław Kościelny. Po śmierci Protazego jego synowie – Józef, Witt i Henryk w 1856 r. zostali obdzieleni majątkiem w równych częściach. Następną właścicielką posiadłości w Budziszławiu Górnym była siostra Protazego, Otolia będąca żoną Grabskiego. Nabyła ona prawo do własności majątku, wykupując w 1859 r. na licytacji publicznej długi swoich bratanków. Kolejnym właścicielem stał się w 1864 r. syn Otolii, Andrzej Grabski. Syn Andrzeja, Kazimierz, mając 18 lat, zginął tragicznie na polowaniu, śmiertelnie postrzelony przez swojego kuzyna. Ojciec Kazimierza, po śmierci jedyne go syna, przestał troszczyć się o majątek. Dwór zaczął niszczyć i podupadać. Po śmierci Andrzeja, spadkobiercy rodziny sprzedali w 1912 r. majątek Budziszław Górny Stanisławowi Nekan- da-Trepka i jego żonie Annie. Po śmierci Stanisława Trepki członkowie rodziny sprzedali w 1927 r. swoje współwłasności majątku Konradowi Trepce, najstarszemu synowi Stanisława, i jego żonie Marii Trepczyni z Chrzanowskich. W 1932 r. Konrad Trepka przekazał majątek swojemu szwagrowi Kazimierzowi Formańskiemu, mężowi Jadwigi Trepki. Mimo starań i zabiegów Konrada Trepki a później Kazimierza Formańskiego zadłużone dobra Budziszław Górny zostały wystawione na sprzedaż publiczną i licytację w latach 1932-1939. Chociaż majątek był kilkakrotnie licytowany, to jednak nigdy nie znalazł się chętny nabywca. Z chwilą wybuchu II wojny światowej Kazimierz Formański wyjechał wraz z rodziną w okolice Warszawy. Majątek Budziszław Górny wszedł w skład zespo-

lu majątków niemieckich z siedzibą w Wilczynie. Po zakończeniu wojny dwór przeszedł na własność skarbu państwa. Zamieszkały w nim rodziny dawnych robotników majątkowych, co spowodowało znaczną dewastację budynku i parku. W 1959 r. z dworu wykwaterowano jego mieszkańców i urządzono ośrodek zdrowia i wiejską świetlicę. W 1976 r. ośrodek zdrowia i świetlicę przeniesiono do nowo wybudowanego budynku, a dwór wyremontowano. W latach 1979-1986 w budynku dworu mieściła się szkoła podstawowa. Do 1990 r. dwór stał opuszczony i niszczał. Nowymi właścicielami została rodzina wnuczki Stanisława Nekanda-Trepki, która jednak nie miała wystarczających środków na utrzymanie i renowację dworu i parku. Od 2002 r. dwór i park jest w posiadaniu kolejnych właścicieli prywatnych.

W rozwidleniu dróg z Budziszawia Kościelnego do Wilczogóry i wsi Łazy znajduje się zespół dworsko-parkowy, otoczony murem z lat 1920-1922.

Park (pow. 3,98 ha) założony został około 1870 r. w stylu swobodnym i formie krajobrazowej, nad ciekim wodnym spływającym do rozlewisk znajdujących się w północnej części wsi i łączących się z jeziorami Budziszawskim i Wilczyńskim.

Od strony południowej do drzewostanu parkowego przylega ogród, który swego czasu stanowił integralną część obiektu parkowego. Ma kształt nieregularny, od strony północnej i zachodniej sąsiaduje z zabudowaniami wsi, od strony wschodniej i południowej graniczy z gruntami rolnymi. Od północy oraz wschodu i zachodu park okalają drogi.

Dawny układ komunikacyjny parku, jak i jego osie widokowe uległy dużym zmianom w ciągu ostatnich dziesięcioleci. Z jednej strony usunięto sporo gatunków dorodnego starodrzewu w okresie powojennym, z drugiej dosadzono liczne nowe gatunki, zwłaszcza krzewów. Obecni właściciele, sukcesywnie dokonują zmiany w układzie parku, starając się przywrócić mu dawne funkcje. Utworzone zostały nowe alejki spacerowe, odtworzono połączenia między ciekami wodnymi w postaci malowniczych mostków, wprowadzono również nowe elementy małej architektury ogrodowej. Na terenie parku wydzielony został obszar na plac zabaw oraz miejsce na ognisko (grill itp.). Główny wjazd do parku z bramą w postaci murowanych słupów znajduje się od strony zachodniej przy skrzyżowaniu drogi wiejskiej z drogą as-

faltową. Drugi wjazd znajdował się dawniej od strony północnej – prowadząc aleją jesionową do dworu. Kolejni właściciele wsi zmieniali stopniowo wygląd parku, dodając nowe gatunki drzew i krzewów lub usuwając wcześniejsze nasadzenia.

W parku rosną drzewa liczące 100-200 lat. Nad stawami występują liczne jesiony wyniosłe i olsze czarne, bezpośrednio nad wodą wierzby (szara, iwa, biała, krucha, pięciopręcikowa, wiciowa) oraz topole białe i czarne. W okolicach stawów rosną także krzewy leszczyny pospolitej, dalej dęby szypułkowe, lipy drobnolistne, graby pospolite i klony pospolite. Liczne są również wiązy szypułkowe i polne. W parku rosną także obce gatunki drzew. W częściach wilgotniejszych są to topole balsamiczne, liczna jest także grupa starych kasztanowców białych. Szczególną atrakcją jest chroniony jako pomnik przyrody miłorząb dwukłapowy (obw. 250 cm), którego wiek szacowany jest na około 150 lat. Liczne są też gatunki drzew iglastych, np. rosnące obok dworu modrzewie europejskie, następnie świerki kłujące odmiany Glaca oraz sosny (zwyczajna, górską, czarna). W północno-wschodniej części parku zachowała się aleja jesionowa, rośnie tam jesion w formie zwisającej.

W ograniczonej rowami i zewnętrzną drogą północno-wschodniej części parku pod koronami drzew wykształciły się płyty runa typowego dla siedlisk grądowych. W tej części rosną okazałe dęby szypułkowe i pojedyncza choina kanadyjska. Duża jest różnorodność gatunków krzewów sadzonych w formie żywopłotów, grup lub pojedynczo (częste są: ligustr pospolity, śnieguliczka biała, lilak pospolity, bez czarny, głóg jednoszyjkowy, czeremcha pospolita, dereń biały, trzmielina pospolita, szakłak pospolity, tawlina jarzębolistna). Na terenie całego parku występują samosiewy oraz bogate gatunkowo zbiorowiska roślin zielnych, a w stawach roślinności wodno-błotnej. Do ciekawostek przyrodniczych parku należy występowanie chronionego gatunku grzyba gwiazdosza prądkowanego oraz purchawicy olbrzymiej.

Położony w południowo-zachodniej części parku dwór początkowo był gliniano-drewniany. Po około 50 latach został rozebrany i na jego miejscu w 1922 r. wybudowano nowy z kamienia i cegły. Budynek dworu położony jest na planie prostokąta z wejściem głównym od strony zachodniej i ogrodowym od wschodu. Układ pomieszczeń jest dwutraktowy. Bryła budynku zwarta, jednokondygnacyjna z użytkowym poddaszem. Bu-

dynek nakryty jest dachem dwuspadowym z trójosiowymi wystawkami z połąci dachu od strony wschodniej i zachodniej. Od wschodu kolumnowy portyk, od zachodu ganek poprzedzony schodami. Nowi właściciele odrestaurowali dwór i otaczający go park, będący obecnie interesującą kolekcją gatunków roślin. Mimo, że park nie jest ogólnie dostępny to jednak właściciele umożliwiają jego zwiedzanie, zarówno turystom indywidualnym, jak i szkolnym wycieczkom przyrodniczym. Około 0,8 km na północny wschód od wsi znajduje się osada Szubianka, około 1,4 km na wschód leży osada Łazy i dalej rozrzucone są zabudowania osady Skupne.

Budzisław Górny, dwór w parku

- ◆ Przystanek PKS przy drodze do Wilczyna.

BUDZISŁAW KOŚCIELNY (gm. Kleczew) – wieś położona około 10 km na północny zachód od Kleczewa, przy drodze Giebartów–Wilczyn.

Wieś miała zawsze duże znaczenie ze względu na położenie w pobliżu szlaków drogowych i wodnych. Przebiegała tędy jedna z dróg szlaku bursztynowego, biegnącego z południa na północ oraz stary szlak piastowski łączący Wielkopolskę z Mazowszem. Historyczną rewelacją historyczną było odkrycie przed I wojną światową przez miejscowego organistę Walentego Koraba-Kowalskiego na strychu kościoła wsi żywotów świętych, spisanych rzekomo w XI w., tzw. Źródła budzisławskie. Dotyczyły one m.in. św. Benedykta, św. Adelajdy i św. Andrzeja Świerada. Żywoty to nie zostały jednak uznane za autentyczne, podobnie jak wątpliwe są informacje o kulcie św. Benedykta w Budzisławiu Kościelnym. Powstał on zapewne dopiero w XX w. w czasach kiedy proboszczem parafii był ks. Andrzej Żurański.

We wsi znajduje się kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny z 1980 r. (proj. Aleksander Holas).

Kościół parafialny erygowany był w latach 1374-1382 przez arcybiskupa gnieźnieńskiego Janusza Strzeleckiego Suchywilka. Była to budowla drewniana, do głównego gmachu dostawiona była kaplica i zakrystia. Ściany pokryte były malowidłami. W oltarzu głównym znajdował się konsekrowany portal z rzeźbą Najświętszej Marii Panny wstępującej do nieba oraz drewniane tabernakulum. W latach 1608-1792 przy parafii istniała szkoła, utrzymywana z funduszy proboszcza. W szkole chłopcy uczyli się podstaw śpiewu i gramatyki. W 1739 r. nastąpiła odbudowa kościoła, który w 1748 r. został poświęcony

Budziszewo Kościelny, nowy kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny

przez Leona Morawskiego z Chorzęcin, oficjała gnieźnieńskiego. Świątynia posiadała dwa oltarze. W oltarzu wielkim Najświętszej Maryi Panny znajdował się olejny obraz Wniebowzięcia Matki Boskiej. Na środku oltarza stało tabernakulum. W drugim oltarzu znajdował się obraz Ukrzyżowania Pańskiego na nim umieszczono srebrny krzyż z partykulą „drzewa życia”. W 1940 r. Niemcy zarekwirowali dzwony, a w 1942 r. kościół rozebrali. Budowę nowego kościoła rozpoczęto w 1976 r., poświęcony został w 1981 r.

rowali dzwony, a w 1942 r. kościół rozebrali. Budowę nowego kościoła rozpoczęto w 1976 r., poświęcony został w 1981 r.

W 1935 r. do kościoła ofiarowane zostały dwa obrazy św. Andrzeja Świerada i św. Benedykta Budziszewskiego, które nie zachowały się. Kolejne obrazy ufundowane zostały przez parafian w 1966 r. Obraz św. Benedykta przedstawia pustelnika w akcie czci Patronki kościoła. Obraz św. Andrzeja Świerada jest kopią obrazu jasnogórskiego. W 1983 r. także przez parafian ufundowana została płaskorzeźba przedstawiająca św. Benedykta Budziszewskiego. Na ścianie kościoła widnieją ufundowane przez parafian tablice pamiątkowe upamiętniające zasługi ks. Franciszka Rawickiego²² i ks. kan. Andrzeja Żurańskiego²³.

We wschodniej części wsi usytuowany jest cmentarz z początku XIX w., na którym znajdują się interesujące nagrobki. W grobowcu z piaskowca otoczonego ozdobną balustradą po-

chowany jest Kazimierz Grabski z Budziszławia Górnego (1874-1892), który zginął tragicznie na polowaniu. W tyle grobowca ustawiono pomnik zwieńczony krzyżem. Przed pomnikiem umieszczono rodzaj nagrobka z tablicą epitafijną. Na cmentarzu znajduje się także duże obejście grobowe otoczone ozdobną metalową kratą, w którym pochowano rodzinę Lutostańskich, prawdopodobnie właścicieli Nieborzyna oraz grobowiec rodziny Nekanda-Trepka, na którym brak jakichkolwiek danych. Na cmentarzu znajduje się jeszcze duży krzyż z 1892 r., do którego przytwierdzona jest żeliwna, owalna tabliczka następującej treści: *Na pamiątkę nieszczęsnego zgonu śp. Kazimierza Grabskiego nieutuleni w żalu rodzice po stracie jedynaka proszą Cię przechodniu o Zdrowaś Maryjo.*

We wsi jest Szkoła Podstawowa im. Arkadego Fiedlera i gimnazjum. Przy południowo-zachodniej części wsi stoi stary wiatrak-koźlak z 1858 r.

- ◆ Przystanek PKS, poczta: ul. Wilczyńska 1, 62-540 Budziszław Kościelny, tel. 63 249 76 50, 63 268 10 12.

CEGIELNIA (gm. Wilczyn) – wieś przy południowo-wschodnim brzegu Jeziora Wilczyńskiego, około 2,2 km na zachód od Wilczyna. Na południe od wsi przebiega czarny szlak rowerowy Cztery Jeziora. We wsi odkryto cmentarzysko całopalne z VII w p.n.e.

CHARBIN (gm. Powidz) – niewielka osada przy południowym cyplu jeziora Niedzięgiel z zakładem rolnym, około 3 km na północny zachód od Powidza.

We wsi znajdują się zabytkowy zespół pałacowy, w którego skład wchodzi piętrowy pałac z wieżą z 1869 r., przebudowywany w latach późniejszych, park z końca XIX w. oraz zabudowania folwarczne, częściowo pochodzące z drugiej połowy XIX w. Obecny stan parku (pow. 1,2 ha) nie przedstawia z przyrodniczego punktu widzenia większej wartości. Przy dworze rośnie okazała robinia i dość stara lipa drobnolistna; rosnące dawniej duże jesiony zostały wycięte. Park wykorzystywany jest jako miejsce rekreacyjne. Przy jeziorze Niedzięgiel rośnie pomnikowa grusza pospolita (obw. 228 cm).

Przed wsią ~~przy rozstaju~~ dróg stoi krzyż. We wsi znajdują się m.in. bloki mieszkalne po dawnym PGR.

Wzdłuż wschodniego brzegu jeziora Niedziegiel na południe i północ od wsi ciągnie się pas roślinności litoralowej zwany Trzciną Charbińską. Na wschód od wsi występują pojedyncze śródpolne oczka wodne.

ĆWIERDZIN (gm. Witkowo) – wieś położona około 3,6 km na północ od Witkowa. Wśród zabudowań zachowała się chata z drugiej połowy XIX w., przed którą stoi studnia z żurawiem. Przy skrzyżowaniu drogi do Kołaczkowa z drogą do Sokołowa stoi krzyż. Na południe od wsi znajduje się nieduży zbiornik wodny.

Wieś po raz pierwszy wspomniana była w dokumentach w 1390 r.

DĘBÓWIEC (gm. Kleczew) – wieś położona w połowie drogi między Budziszławiem Górnym a Wilczynem, około 2,5 km na południowy wschód od brzegu Jeziora Wilczyńskiego.

We wsi w 1827 r. było 9 domów z 80 mieszkańcami.

GAJ (gm. Witkowo) – niewielka wieś w północno-zachodnim krańcowym fragmencie Parku, około 3,9 km na południowy zachód od Ostrowitego Prymasowskiego. Na północ od wsi z zasobnymi gospodarstwami rolnymi występuje kilka niewielkich zbiorników wodnych położonych wśród pól i w lesie. Wieś położona jest na trasie zielonego szlaku pieszego. Na terenie wsi rośnie pomnikowa topola czarna (obw. 420 cm). Przy drodze w kierunku Bieślina stoi figura św. Wawrzyńca z pierwszej połowy XIX w.

GAŁCZYNEK (gm. Orchowo) – niewielka osada około 3 km na południowy zachód od Orchowa, na trasie czerwonego szlaku rowerowego Trakt Słowikowski. We wsi znajduje się zabytkowa drewniana chata z XVIII w. W okolicach osady występują niewielkie zbiorniki wodne i tereny podmokłe; około 0,4 km na południowy zachód od osady znajduje się niewielkie jezioro Słowikowo Degnera.

GIEWARTÓW (gm. Ostrowite) – wieś-ośrodek letniskowy przy południowym krańcu Jeziora Powidzkiego, 11 km na północny wschód od Słupcy, przy drodze do Wilczyna.

Miejscowość wzmiankowana w 1296 r. Prawdopodobnie Giewartów już w XIII w. miał kościół i proboszcza. W pierwszej połowie XIX w. w 27 domach we wsi żyło 186 mieszkańców. Istniał drewniany kościół pw. Wszystkich Świętych, odrestaurowany w 1827 r. i 1873 r. We wsi była olejarnia, wiatrak i cegielnia. Prowadzono odłowy ryb na jeziorze.

Neogotycki kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego wzniesiono w latach 1907-1914, wokół kościoła zorganizowana jest Droga Krzyżowa, będąca darem mieszkańców parafii. W ołtarzu głównym znajdują się rzeźby z końca XVIII w. przedstawiające scenę Ukrzyżowania. Przy wejściu wisi tablica z 1993 r. poświęcona powstańcom poległym w 1863 r. w okolicach Mieczownicy. Na skwerze przed kościołem ustawiono w 1996 r. pomnik z kamieni polnych upamiętniający 700-lecie istnienia wsi. Na cmentarzu usytuowana jest klasycystyczna kaplica św. Rocha wybudowana w 1811 r. Obok ustawiono głaz poświęcony Marcinowi Wituckiemu, powstańcowi z 1863 r., i innym uczestnikom walk o niepodległość.

Zabytkowy pałac z około 1853 r. otacza park krajobrazowy (7,1 ha) założony na stoku doliny jeziornej w drugiej połowie XIX w. przez ówczesnego właściciela M. Tylmana. Największym drzewem w parku jest pomnik przyrody dąb szypułkowy Sokół (obw. 710 cm). Nazwa nadana została przed laty przez polonję francuską przebywającą w pałacyku. W parku rośnie także m.in.: 7 pomnikowych dębów szypułkowych (obw. 270-390 cm), kłon jawor (obw. 240 cm), kłon zwyczajny (obw. 273 cm), cztery lipy drobnolistne (obw. 208-295 cm), trzy lipy szerokolistne (obw. 255-328 cm), 12 olszy czarnych (obw. 180-270 cm), 7 wiązów szypułkowych (obw. 180-340 cm), wierzba krucha (obw. 432 cm). W parku rosną też: brzoza brodawkowata, jesion wyniosły, wiąz polny,

Giewartów, kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego

Giewartów, tablica ku czci powstańców styczniowych

Giewartów, pałac w parku

modrzew europejski, orzech włoski, robinia biała, topole, wierzba biała, kasztanowiec zwyczajny, glóg jednoszyjkowy, świerk pospolity, sosna wejmutka i żywotnik zachodni. Występuje również szereg gatunków krzewów (m.in. śnieguliczka, bez czarna, lilak, porzeczka czarna, agrest). W parku jest niewielki stawek o bardzo zmiennym poziomie wody. Poza parkiem, bliżej jeziora, rośnie okazały dąb szypułkowy (obw. 270 cm), grupa buków oraz 5 lip drobnolistnych (obw. do 126 cm).

We wsi stoją figura Chrystusa i krzyż przydrożny.

W okolicy Giewartowa w wyniku prac archeologicznych prowadzonych w 1937 r. przez prof. Józefa Kostrzewskiego²⁴ zlokalizo-

wano dwie średniowieczne osady: pierwszą na wzgórzu przy Jeziorze Powidzkim za parkiem dworskim, drugą na południu od dworu na polu.

Nad Jeziorem Powidzkim zorganizowane są kąpieliska i plaże: przy Hornie, u Króla, na Kociołku, Kociołek, Kociołek 2, u Witasa, u Witasa 2, przy ul. Turystycznej oraz plaże z pomostami i ławeczkami oraz z placem zabaw i zjeżdżalnią.

We wsi rozpoczyna się pieszy czarny szlak turystyczny wiodący na południe do niedalekiej Mieczownicy.

Około 1,9 km na północny wschód przy drodze do Naprusewa znajduje się osada Giewartów Holendry. W osadzie stoją stare kryte strzechą zabudowania. W 1811 r. mieszkańcy byli współfundatorami kaplicy św. Rocha w Giewartowie. W osadzie znajduje się wytwórnia materiałów betonowych. W okresie letnim działa schronisko młodzieżowe. Około 0,8 km dalej na wschód rozciągają się zabudowania niewielkiej osady Andrzejewo.

- ◆ Przystanek PKS, poczta, stacja benzynowa, punkt apteczny, parkingi, telefon publiczny, przychodnia. Gospodarstwo agroturystyczne, Giewartów, ul. Armii Krajowej 29, 62-402 Ostrowite, tel. 63 276 61 50, 509 174 521. Znajduje się w pobliżu Jeziora Powidzkiego. W gospodarstwie żyją zwierzęta (koń, króliki, koza). Niedaleko jest kąpielisko. Gospodarstwo Agroturystyczne T.S. Przybylscy – U Mania, ul. Lotników Polskich 2, tel. 63 276 61 36, 602 75 73 98. Gospodarstwo Agroturystyczne U Rogala – Jolanta i Leszek Rogalscy, Giewartów, ul. Armii Krajowej 18, tel. 63 276 61 96, 603 700 832. Istnieje możliwość zorganizowania różnych form aktywnego wypoczynku. Tylko dla gości duży plac rekreacyjny, parking, miejsce do grillowania, boisko do piłki nożnej i siatkowej. Gospodarstwo Agroturystyczne – Jolanta i Zbigniew Mierzejewscy, ul. Lotników Polskich 1, tel. 63 276 61 22. Możliwość korzystania z parkingu, sprzętu plażowego, sprzętu wędkarskiego, łodzi wiosłowych, miejsca na grill oraz placu zabaw. Gościniec Dębinka, ul. Kwiatowa 16, tel. 63 276 61 55, 63 275 39 03, 602 48 94 09. Do dyspozycji 25 miejsc noclegowych w pokojach 2-, 3- i 4-osobowych. Ośrodek Szkoleniowo-Wypoczynkowy Pałacyk, ul. Parkowa 1, tel. 63 274 34 70, 63 274 36 77, 606 152 65, rezerwacja wczasów: tel. 696 489 957. Ośrodek położony jest w zabytkowym parku dworskim (5,51 ha) bezpośrednio przylegającym do jeziora, z własną plażą. Możliwość organizacji różnych imprez okolicznościowych, przygotowania ogniska, bankietu, spotkania integracyjnego i szkoleniowego oraz imprezy rodzinnej. Oferowane: jazda konna, przejażdżka bryczką, parking niestrzeżony, dostęp do plaży z wydzielonym kąpieliskiem, własny pomost, przystań żeglarska, łodzie wiosłowe, kajaki. Ośrodek letniskowy aktywnego wypoczynku Michasiówka, Giewartów, ul. Armii Krajowej 123, 62-402 Ostrowite. Położony nad Jeziorem Powidzkim z bezpośrednim dostępem do wody (130 m linii brzegowej), plażą, własną wypożyczalnią sprzętu wodnego, boiskiem do siatkówki, grillem i placem zabaw; całość ogrodzona i strzeżona. Pensjonat-Willa Ola – Aleksandra i Andrzej Wiatrowscy (Firma AWA), Giewartów, ul. Armii Krajowej 7, 62-402 Ostrowite, tel./faks 63 276 61 95, 502 60 44 55, 502 08 05 51. Istnieje możliwość organizacji różnego rodzaju aktywnego wypoczynku: piesze, rowerowe i samochodowe wycieczki

po okolicy i regionie, wędkowanie, nauka pływania, nurkowanie, jazda konno, żeglowanie, windsurfing, plażowa piłka siatkowa, tenis ziemny. Domek letniskowy Stanek, Giewartów 62-402 Ostrowite, tel. 61 43 63 499. Możliwość korzystania z kajaka i wypożyczenia łodzi. Bary szybkiej obsługi: Pod Chmurką, Tuberoza, Dębinka, smaźalnia ryb.

KALISKA (gm. Wilczyn) – wieś około 6,8 km na wschód od Budziszawia Kościelnego, około 6,5 km na południe od Wilczogóry przy drodze do Kleczewa. Na wschód od wsi znajdują się malowniczo położone trzciniowiska i stawy zasilane przez przepływający przez tereny rolne strumień.

Wieś dawniej nazywała się Złotków. W skład folwarku wchodziły Holendry Kaliskie i Wymysłów. W XIX w. było tutaj 14 osad.

KAMIENIEC (gm. Trzemeszno) – wieś przy wschodnim brzegu Jeziora Kamienieckiego, około 1 km na wschód od Trzemeszna. We wsi znajduje się kościół pw. św. Jakuba Większego o konstrukcji zrębowej orientowany, wzniesiony w rzucie krzyża łacińskiego. Posiada prezbiterium zamknięte prostokątnymi kaplicami w układzie trójbocznym, wieża o konstrukcji słupowej ramowej. Z początku XVIII w. pochodzi główny barokowy ołtarz z obrazem Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny i dwa boczne ołtarze, ambona, organy oraz Droga Krzyżowa; chrzcielnica z drugiej połowy XVIII w. Plebania pocho-

dzi z początku XX w. W latach 50. XX w. kościół został zabezpieczony podmurówką, pokryty nowymi gontami i wyposażony w dwa nowe dzwony. Na obchody 1000-lecia Polski (1966 r.) budynek został gruntownie odrestaurowany, zakonserwowany i odmalowany.

Osada nad Jezioro Kamienieckim już w XII w. należała do uposażenia klasz-

Kamieniec, kościół pw. św. Jakuba Większego

toru Kanoników Regularnych Lateraneńskich w Trzemesznie. W XIII w. wystawili oni tutaj drewnianą świątynię ku czci Najświętszej Maryi Panny i utworzyli parafię. Pierwsza wzmianka o proboszczu pochodzi z 1404 r. W 1608 r. istniała przy kościele szkoła parafialna. W okresie potopu szwedzkiego kościół został częściowo zniszczony. W 1707 r. został obrabowany; ukradziono srebrne sukienki i wota z obrazów Matki Boskiej i św. Józefa. Około 1720 r. wielokrotnie remontowany kościół został rozebrany, a w jego miejscu w latach 1722-1724 wybudowano nową świątynię, konsekrowaną w 1726 r.

- ◆ Przystanek PKS.

KAMIONKA (gm. Witkowo) – wieś około 2,5 km na zachód od wsi Skorzęcin. Około 0,5 km na południowy wschód od wsi znajduje się położone wśród pól i łąk wczesnośredniowieczne grodzisko pierścieniowe (pow. 2 ha). Wały grodziska porośnięte są zbiorowiskami roślinności murawowej i krzewiastymi zaroślami (czyżnie). Około 0,9 km na północny zachód od wsi stoi kapliczka.

Kamionka, zniszczony wiatrak i kapliczka

Przy drodze Chładowo-Skorzęcin znajduje się zniszczony wiatrak-koźlak z XIX w. obok stoi ogrodzona metalowa kapliczka z krzyżem.

KAROLKOWO (gm. Wilczyn) – wieś około 1,2 km na północny zachód od Wilczyna przy wschodnim krańcu Jeziora Wilczyńskiego, nad jeziorem zorganizowane jest kąpielisko, miejsce biwakowe i bar.

KINNO (gm. Orchowo) – niewielka wieś, wchodząca w skład sołectwa Skubarczewo, po zachodniej stronie Jeziora Skubarczewo, około 1,5 km na zachód od Skubarczewa i około 5 km na północny wschód od wsi Skorzęcin. We wsi krzyżują się szlaki rowerowe: czerwony Trakt Słowikowski i niebieski Urokliwe Doliny. We wsi znajduje się dom i chlew z 1906 r. Koło wsi na

polu należącym do posiadłości Skubarczewo znaleziony został skarb srebrny pochodzący z XI w.

KLECZEW – miasto w powiecie konińskim, położone 17 km na północny zachód od Konina. W mieście krzyżują się drogi prowadzące z Sompolna do Słupcy i z Konina do Strzelna. Około 4100 mieszkańców.

Miasto zostało założone na prawie magdeburskim przez jego właściciela Janka w 1366 r. Przywilej królewski, potwierdzający nadanie praw miejskich, nie zachował się; uległ zniszczeniu w jednym z wielu pożarów, które często nawiedzały Kleczew. Znaczny rozwój w XV i XVI w. miasto zawdzięczało zwłaszcza położeniu przy dwóch ważnych szlakach komunikacyjnych biegnących przez Wielkopolskę, z których pierwszy łączył Śląsk z Pomorzem, drugi Poznań z Warszawą. Na wojnę trzynastoletnią z Zakonem Krzyżackim w 1458 r. wyruszyło z Kleczewa 10 żołnierzy. W XV w. aż 11 mieszkańców Kleczewa studiowało na uniwersytecie w Krakowie. Wyraźny upadek miasta nastąpił na początku XVII w. W 1618 r. działalność gospodarczą prowadziło tylko 17 rzemieślników. Wielki pożar w 1648 r. zniszczył zabudowę miejską, a późniejsze wojny i epidemie doprowadziły miasto do ruiny. Od XVI w. Kleczew przestał być jednolity narodowościowo. Zaczęła napływać ludność żydowska, niemiecka i szkocka. Największą grupą narodowościową, po ludności polskiej, stali się wkrótce Żydzi. W 1793 r. w wyniku rozbiorów Kleczew znalazł się w zaborze pruskim, a od 1815 r. w zaborze rosyjskim. Pod koniec XVIII w. z inicjatywy poznańskiego bankiera Jana Kluga powstała manufaktura sukienna. W pierwszej połowie XIX w. istniały fabryki dywanów, sukna, szali i pasów oraz browar. W 1769 r. Kleczew był miejscem potyczki wojsk rosyjskich z konfederatami barskimi, a w 1863 r. z oddziałem powstańczym Edmunda Calliera²⁵. W 1870 r. władze rosyjskie w odwecie za postawę mieszkańców pozbawiły Kleczew praw miejskich, które przywrócone zostały w wolnej Polsce w 1919 roku. W czasie II wojny światowej miasto zostało włączone do Kraju Warty. Ogółem z rąk Niemców zginęło tu 83 Polaków i około 1000 Żydów. Po II wojnie światowej Kleczew wrócił do roli lokalnego ośrodka administracyjno-gospodarczego. W 1977 r. do Kleczewa przeniesiono siedzibę dyrekcji Kopalni Węgla Brunatnego Konin.

Przy rynku (obecnie pl. Tadeusza Kościuszki) i ul. Okrzei zachowało się kilka klasycystycznych domów mieszkalnych z pierwszej połowy XIX w. Na budynku przy pl. Kościuszki 5 znajduje się tablica z 1974 r. ku czci ofiar II wojny światowej.

Na północ od pl. Tadeusza Kościuszki wznosi się kościół pw. św. Andrzeja Apostoła (pierwotnie prawdopodobnie klasztor) w stylu gotyckim z drugiej połowy XV w. (prezbiterium); korpus powstał na przełomie XV i XVI w. Budowla jest trójnawowa o układzie halowym, z wyższą i szerszą nawą główną i niższym i węższym prezbiterium zamkniętym wielobocznie. Do zasadniczej bryły przystaje od północy zakrystia, a od zachodu kruchta dobudowana w latach 1866-1872. W prezbiterium zachowało się gotyckie sklepienie gwiaździste. W ołtarzu głównym, klasycystycznym, powstałym około 1780 r. ustawiony jest krucyfiks z tego samego okresu oraz po bokach rzeźby św. Jana i Matki Boskiej. W wąskich nawach bocznych znajdują się dziś dwa barokowe ołtarze. W prawym jest obraz Św. Rodziny z początków XVIII w. oraz nieco mniejszy obraz św. Walerego Antoniego z Padwy. Po przeciwnej stronie nawy głównej jest drugi ołtarz boczny z obrazem Matki Boskiej z Dzieciątkiem z drugiej połowy XVIII w., w którego zwieńczeniu wisi mały obraz św. Jana Nepomucena. W południowej ścianie prezbiterium znajduje się zamurowany portal ostrołukowy, wiodący niegdyś do zabudowań klasztornych. Wyposażenie wnętrza jest głównie barokowe i klasycystyczne. Rokokowe epitafium ufundowane przez Władysława Gurowskiego²⁶, ówczesnego właściciela Kleczewa pochodzi z 1790 r. Obok kościoła znajduje się dzwonnica murowana z około 1947 r., murowana plebania z drugiej połowy XIX w., przebudowana w 1907 r. i 1990 r. oraz murowana organistówka z lat 1933-1934.

W mieście zachował się także murowany budynek dawnej kuźni z 1932 r.

Na cmentarzu z początku XIX w. przy ul. Kościelnej,

Kleczew, kościół pw. św. Andrzeja

znajduje się wspólna mogiła powstańców z 1863 r. oraz grób ofiar terroru hitlerowskiego. Na pl. Wolności ustawiono w 1966 r. głaz upamiętniający 600-lecie miasta.

Okolo 2 km na południe od miasta, w lesie Krążel koło dawnej leśniczówki Wygoda (dojście ul. Leśną), Niemcy rozstrzelali w 1941 r. około 3 tys. Żydów, przywiezionych tu m.in. z gett w Grodźcu i Zagórowie. W 1980 r. na miejscu tej zbrodni ustawiono niewielki pomnik.

W Kleczewie znajduje się dyrekcja Kopalni Węgla Brunatnego Konin. Od strony wschodniej i północnej otacza miasto odkrywka Józwin, od południowego zachodu dochodzi odkrywka Kazimierz Północ.

Kopalnia Węgla Brunatnego Konin w Kleczewie SA jest przedsiębiorstwem wielozakładowym, w którym działalność wydobywcza jest prowadzona przez cztery odkrywki. Okolo 96% wydobytego węgla jest przeznaczane na potrzeby elektrowni, a pozostała na sprzedaż odbiorcom rynkowym.

Pierwsze informacje o początkach wydobycia węgla w okolicach Konina pochodzą z 1871 r. We wsi Brzeźno istniała wtedy niewielka kopalnia pracująca na potrzeby majątku ziemskiego i miejscowej ludności. Pierwsze badania zmierzające do określenia wielkości zasobów węgla brunatnego przeprowadził i udokumentował w latach 20. XX w. Arnold Makowski²⁷. Intensywne prace wiertnicze dokumentujące złożę przeprowadzono po II wojnie światowej. Przemysłową eksploatację węgla zapoczątkowali Niemcy w czasie okupacji. Pierwszą odkrywkę zlokalizowano na terenie majątku Glinka i wsi Morzysław. W 1945 r. kopalnia i mała brykietownia po przejściu przez władze polskie dały początek przedsiębiorstwu o nazwie Kopalnia Konin. W 1953 r., po wyczerpaniu się zasobów tego niewielkiego złoża, uzyskano pierwszy węgiel z nowej odkrywki Niesłusz, która zaopatrywała w węgiel miejscową ludność oraz brykietownię. W 1955 r. przedsiębiorstwo otrzymało nową oficjalną nazwę: Kopalnia Węgla Brunatnego Konin. W oparciu o udokumentowane złoża w 1958 r. wybudowano Elektrownię Gosławice o mocy 583 MW, a w latach 1967-1969 Elektrownię Pątnów o mocy 1200 MW. Aby pokryć zapotrzebowanie na węgiel dla wybudowanych elektrowni w kolejnych latach uruchamiano nowe odkrywki, z których część jest już obecnie wycofana z eksploatacji. Roczne wydobycie węgla kształtuje się na poziomie 13-13,5 mln

ton, natomiast ilość zdejmowanego nadkładu około 74 mln m³. W okresie ponadpięćdziesięcioletniej działalności kopalni wydobyto 374 536 mln ton węgla, zdjęto 1 855 417 mln m³ nadkładu i wyprodukowano 6020 tys. ton brykietów. Stumilionową tonę węgla wydobyto w 1972 r., dwustumilionową w 1982 r. Obszar kopalni obejmuje kilka powiatów i kilkanaście gmin. Do Kleczewa dociągnięta jest linia kolei szerokotorowej obsługującej wyłącznie potrzeby Kopalni Węgla Brunatnego Konin.

W mieście istnieje dobrze zorganizowana baza kulturalna. Intensywną działalność prowadzi Miejsko-Gminny Ośrodek Kultury, utworzony w 1977 r. Organizuje m.in. wiele imprez cyklicznych, np. Międzypowiatowy Przegląd Muzyczny Gitarzystów, Kiermasz Wielkanocny, Dni Kleczewa, Międzypowiatowy Przegląd Amatorskich Orkiestr Dętych, Noc Świętojańska, Lato z Domem Kultury, Dożynki Gminne, Święto Ziemniaka, Wielkopolski Konkurs na Monodram. Przy Ośrodku działa orkiestra dęta, kapela podwórkowa Pod Rydlem. Kapelę, powstałą w 1998 r., tworzy 6 muzyków prezentujących muzykę ludową, folklor miejski, folk oraz piosenki biesiadne. Istnieje Miejsko-Gminna Rada Kobiet, która sprawuje nadzór nad Kołami Gospodyń Wiejskich. Pod szyldem Miejsko-Gminnego Ośrodka Kultury działa kino Zachęta (widownia na 168 osób), znajdujące się w przebudowanym budynku synagogi.

Synagoga zbudowana została w 1855 r. na fundamentach wcześniejszej bożnicy z 1811 r. Podczas II wojny światowej została całkowicie zdewastowana. Istnienie synagogi upamiętnia tablica pamiątkowa znajdująca się na jednej z zewnętrznych ścian obecnego kina.

Bibliotekę publiczną w mieście utworzono w 1949 r., księgozbiór liczy około 50 tys. książek. W 1995 r. została przeniesiona do stylowego pałacyku z 1928 r. po sądzie grodzkim.

Przy Ośrodku Sportu i Rekreacji istnieje hala sportowa, pełnowymiarowa, z siłownią i sauną; kort tenisowy oraz liczne boiska do gry w piłkę nożną i ręczną. W mieście działalność oświatową prowadzi Zespół Szkół Ponadgimnazjalnych (pl. Piłsudskiego 13), Szkoła Podstawowa im. Wandy Chotomskiej (ul. Świętej Kingi 7), Gimnazjum im. Noblistów Polskich (ul. Warszawska 31).

Przez teren gminy Kleczew przechodzą tory kolei wąskotorowej, łączącej Sompolno z Gniezmem. Trasa ta straciła jednak zupełnie dotychczasową rolę lokalnego ośrodka transportu i nie jest już używana.

- ◆ Przystanek PKS. Urząd Miasta i Gminy, pl. Kościuszki 5, 62-540 Kleczew, tel. 63 270 09 00, 63 270 09 11. Miejsko-Gminny Ośrodek Kultury, Al. 600-lecia 33, 62-540 Kleczew, tel. 63 270 15 17, 63 270 22 12. Miejsko-Gminna Biblioteka Publiczna, pl. J. Piłsudskiego 14, 62-540 Kleczew, tel. 63 270 10 11. Ośrodek Sportu i Rekreacji, Al. 600-lecia 21, tel. 63 270 12 23. Poczta, ul. Poznańska 25, tel. 63 243 93 29. Restauracja Vena, ul. Poznańska 1, tel. 63 270 120 72. Pizzeria Bella Pizza – Antoni Trzewiczyński, ul. Poznańska 31, 63 270 19 51. Niepubliczne Zakłady Opieki Zdrowotnej: Poradnia Stomatologiczna Elma-Dent, ul. Strażacka 1, tel. 63 270 15 04; Przychodnia Stomatologiczna, ul. 50-lecia KWB 14, tel. 63 268 19 19; Poradnia Lekarska Kleczew, ul. Strażacka 1, tel. 63 270 10 30.

KOCHOWO (gm. Słupca) – wieś złożona z kilku gospodarstw położona na południowym skraju Jeziora Powidzkiego (nad zatoką Zgonik Giewartowski), około 1,8 km na zachód od Mieczownicy.

Prawdopodobnie najstarsza osada nad Jeziorem Powidzkim, istniała już przed 1065 r. We wsi przed 1939 r. mieszkało wiele rodzin niemieckich.

Znajduje się tu ewangelicki cmentarz z pierwszej połowy XX w.

- ◆ Przystanek PKS. Gospodarstwo Agroturystyczne U Michaliny – Michalina Jarzyńska, Kochowo 16A, 62-402 Ostrowite, tel. 63 276 60 71, 663 46 86 85. Istnieje możliwość całodziennego wyżywienia na miejscu; posiłki przygotowane przez właścicielkę gospodarstwa z produktów własnych. W gospodarstwie przygotowane jest boisko do gry w siatkówkę, miejsce na ognisko, grill, plac zabaw i parking. Istnieje możliwość wypożyczenia łodzi, roweru wodnego, żaglówki, deski windsurfingowej i rowerów. Oferowane są konne przejażdżki bryczką lub wierzchem.

KOŁACZKOWO (gm. Witkowo) – wieś około 2,5 km na północ od Witkowa.

Jedne z najdawniejszych zapisków na temat Kołaczkowa pochodzą z rejestru poborowego powiatu gnieźnieńskiego z 1579 r. Opis wsi z 1776 r. podaje, że stał tu dwór, który w tamtym okresie znajdował się w stanie zupełnej ruiny, podobnie jak i inne zabudowania. Powodem były rabunki wojska pruskiego. Przed 1883 r. właścicielem wsi był baron Aleksander Grave.

Atrakcją architektoniczną wsi jest zachowany w bardzo dobrym stanie zespół pałacowy z końca XIX w. Obejmuje on klasycystyczny pałac murowany oraz bramę wjazdową. Zabudowania otacza park krajobrazowy z okazałymi drzewami. Do obiektów zabytkowych należy również zespół folwarczny z XIX w. z gorzelnią.

We wsi znajduje się filia Biblioteki Publicznej Miasta i Gminy Witkowo. Dużymi jednostkami gospodarczymi są Przedsiębiorstwo Produkcji Rolnej, Handlu i Usług KOS-POL oraz firma Sobieski Trade, prowa-

Kołaczkowo, pałac

Kołaczkowo, wiatrak elektrowni wiatrowej

Kołaczkowo, gorzelnia

Kołaczkowo, przydrożna figura Najświętszej Marii Panny

dząca m.in. hurtownię win i rozlewnię wysokiej jakości wódek (m.in. seria Hetman, Krakowska Wódka, Gorzałka Wielkopolska, Starogardzka, Ojczysta, Sobieski).

KOPYDŁOWO (gm. Wilczyn) – wieś około 3 km na południe od Wilczogóry, przy drodze wiodącej z Wilczyna do Kleczewa. We wsi znajduje się pałac z przełomu XIX i XX w.

We wsi w 1827 r. było 12 domów, zamieszkałych przez 127 mieszkańców. Dawniej był to folwark, w skład którego wchodziło Kopydłowo, Kopydłówek i Maślaki.

KOPYDŁÓWEK (gm. Wilczyn) – wieś około 4 km na południe od Wilczogóry, przy drodze wiodącej z Wilczyna do Kleczewa. We wsi zespół pałacowo-parkowy razem z folwarkiem wyodrębnił się w XVIII w. Pałac w obecnej formie zabudowy wzniesiono na fundamentach budowli barokowej. Sama jednak architektura bryły i elewacji nosi cechy willi neorenesansowej i datowana jest na około 1870 r. Zachowały się obiekty gospodarskie dawnego folwarku.

Założenie pałacowo-parkowe w Kopydłówniku zachowało się w dobrach Wysogotów Zakrzewskich. Właściciele posiadali folwarki w Bieli, Wturku i Wiśniewej. Około 1830 r. posiadłość została sprzedana, a do 1939 r. kilkakrotnie zmieniała właścicieli.

KOSAKOWO (gm. Wilczyn) – osada przy kompleksie leśnym między Jeziorem Ostrowskim a Linówcem, około 0,9 km na północ od wsi Młecze.

Folwark Kosakowo w 1880 r. należał do Linówca.

KOSEWO (gm. Ostrowite) – wieś przy wschodnim brzegu Jeziora Powidzkiego w pobliżu zatoki Kosewskiej (Pająka), około 3 km na północ od Giewartowa, około 1,5 km na południowy zachód od Jeziora Kosewskiego (Naprusewo).

Miejscowość znana przynajmniej od 1364 r.

Okolo 1,2 km od wsi znajduje się osada Budy Kosewskie z domkami letniskowymi; osiedla z licznymi domkami letniskowymi występują także około 1,4 km na północ od Kosewa przy lesie nad zatoką Brzózki. W połowie drogi między Kosewem a Naprusewem występują rozrzucone zabudowania osady Tomiszewo.

We wsi przy jeziorze usytuowany jest zespół pałacowo-parkowy. Park krajobrazowy (pow. 8,8 ha) powstał pod koniec XIX w. Występuje w nim 16 gatunków drzew, spośród których na uwagę zasługuje 14 dębów szypułkowych, w tym dwa pomnikowe (obw. 597 cm i 548 cm; obw. pozostałych 160-363 cm, najwięcej około 200 cm), okazała brzoza brodawkowata (obw. 200 cm), jesion wyniosły (obw. 325 cm) i grusza pospolita (obw. 166 cm). Szczególnie liczne w parku są klony polne (24 szt. o obw. 90-283 cm). Obecność tak okazałych drzew różnych gatunków świadczy, że jeszcze przed założeniem parku występowały w tym miejscu. Przez park przepływa strumień wypływający z Jeziora Kosewskiego i wpadający do Jeziora Powidzkiego.

We wsi działa Zespół Placówek Wspierania Rodziny Szansa, który tworzą Dom dla Dzieci i Młodzieży (placówka opiekuńczo-wychowawcza, socjalizacyjna zapewniająca opiekę i wychowanie dzieciom całkowicie lub częściowo pozbawionym opieki rodzicielskiej) oraz Środowiskowy Dom Samopomocy dla Osób Psychiczenie Chorych i Upośledzonych Umysłowo, zapewniający mieszkańcom całodobową lub dzienną opiekę, podstawowe świadczenia opiekuńcze, terapię zajęciową, zajęcia rekreacyjno-kulturowe i rehabilitację.

W Kosewie na wodach Jeziora Powidzkiego organizowane są od 2006 r. Otwarte Zawody Wodne Drużyn Ochotniczych Straży Pożarnych województwa wielkopolskiego. Biorą w nich udział drużyny, które rywalizują w dwóch kategoriach: łodzie z silnikami o mocy 0-30 KM i łodzie z silnikami o mocy 31-50 KM. Gospodarzem zawodów jest Ośrodek Wypoczynkowo-Że-

Kosewo, wypożyczalnia sprzętu nad Jeziorem Powidzkim

glarski Horn w Kosewie. Organizowane są także festyny wodniackie, regaty żeglarskie oraz rekreacyjne zawody pływackie. Ośrodek oferuje wodniakom wodowanie, czarter, zimowanie łodzi, sanitariaty, prąd na kei oraz paliwo.

Nad Jeziorem Powidzkim jest pole namiotowe i plaża. Wieś oraz osada Tomiszewo znajdują się na tra-

sie niebieskiego szlaku rowerowego Dookoła Jeziora Powidzkiego.

- ◆ Przystanek PKS. Zespół Placówek Wspierania Rodziny Szansa, ul. Słupecka 2, 62-402 Ostrowite, tel. 63 276 60 39, tel. i faks 63 276 61 29. Ośrodek Wypoczynkowo-Żeglarski Horn, Kosewo, tel. 501 56 74 50. Dom Wypoczynkowy Hotelu Pałacyk w Giewartowie, Giewartów/Kosewo, 62-402 Giewartów, tel. 63 245 77 77, 63 246 60 10. Dom wypoczynkowy należy do Hotelu Pałacyk w Koninie (Aleja 1 Maja 15A, 62-510 Konin). Dom przystosowany jest do organizowania konferencji, szkoleń i spotkań biznesowych. Na życzenie gości istnieje możliwość organizacji: sesji masażu i aromaterapii, nauki gry w tenisa ziemnego, przejażdżek konnych i bryczkami, pokazów muzyki na żywo, przejażdżek quadami, nurkowania i surfing. Pensjonat Ela – Elżbieta i Leszek Wiatrowscy, ul. Spacerowa 1, tel. 608 16 67 47, 668 97 59 41. Pensjonat położony jest na brzegu jeziora około 100 m od plaży. Do dyspozycji turystów są: rowery turystyczne, plac zabaw, stół do tenisa stołowego, możliwość całodziennego wyżywienia. Bary szybkiej obsługi: Gastro nomia Horn, Bar Przy Kosewiance.

KOWNATY (gm. Wilczyn) – wieś około 1,3 km na północ od Wilczyna. We wsi znajduje się zniszczony dwór, częściowo wykonany z gliny, zdewastowany park oraz budynki po byłym PGR.

Dawniej (XIX w.) wieś nazywana była także Żabijewo (Żabiejewo).

LINÓWIEC (gm. Orchowo) – wieś położona 5 km na wschód od Orchowa.

Wzmianki o Linówcu pochodzą sprzed 1523 r. Prawdopodobnie już wtedy wieś była parafią i miała proboszcza. W 1369 r. właścicielem wsi był Mikołaj z Linówca. W 1580 r. była własnością Stanisława Linowskiego, w 1593 r. jako właściciel wymieniany jest Wojciech Linowski. W 1618 r. łany wsi należały do Piotra Gadeckiego i Waleriana Linowskiego. Stał tu dwór wymieniany w inwentarzach z lat 1558 i 1562. Dziedziczką połowy Myślątkowa i Linówca w 1622 r. była Katarzyna z Cielmowskich Rajska. Kolejny właściciel wioski, Rafał Malechowski, część dóbr Linówiec sprzedał w 1750 r. Janowi Mlickiemu, kanonikowi gnieźnieńskiemu i plockiemu, który wymieniany jest jeszcze w 1753 r. Prawdopodobnie po jego śmierci Linówiec przeszedł w ręce Kajetana Jarmuły Mlickiego syna Stanisława, wojskiego plockiego. Żył on jeszcze w 1778 r., dziedziczył także pobliski Osówiec, Mlecze i Suszewo. W latach następnych do wsi należały folwarki: Mlecze, Kosakowo i Przybroda. W XIX w. właścicielką wsi była Aleksandra Zakrzewska. Ostatnim dziedzicem majątku Linówiec był Bogdan Zakrzewski. Po wojnie w wyniku parcelacji majątek został rozdrobiony. W 1998 r. dwór z parkiem został sprzedany prywatnemu nabywcy.

Linówiec, kościół pw. św. Marcina

Linówiec, dwór

Linówek, św. Wawrzyniec

Do wsi prowadzi aleja okazałych jesionów wyniosłych. W miejscowości znajduje się drewniany kościół pw. św. Marcina z 1749 r. kryty dachem mansardowym i z barokowym wyposażeniem z okresu budowy (m.in. trzy ołtarze i ambona), wzniesiony na górze, obecnie przeciętej drogą. Drewniana dzwonnica z 1929 r. W kościele stoi prymitywna kropielnica wyżłobiona w głazie narzutowym. W 1988 r. kościół był zewnętrznie konserwowany. Park krajobrazowy (pow. 3,2 ha) z drugiej po-

łowy XIX w. otacza dwór wybudowany w 1900 r., kryty dachem czterospadowym. W parku rosną m.in. pomnikowy dąb szypułkowy (obw. 451 cm), lipna drobnolistna (obw. 508 cm) ze złamanym konarem, buk (obw. 295 cm) oraz iglicznia (obw. 181 cm).

Na zachodnim krańcu wsi znajduje się kapliczka z późnobarokową drewnianą rzeźbą św. Wawrzyńca z XVIII w.

Wież jest siedzibą Stowarzyszenia Orchowskiego Terra Nostra.

Przez wieś przebiega niebieski szlak rowerowy Trakt Orchowski.

- ◆ Przystanek PKS.

LIPNICA (gm. Ostrowite) – wieś między jeziorami Powidzkim i Kosewskim (Naprusewskim). Przy północnym brzegu Jeziora Kosewskiego znajdują się duże osiedle domków letniskowych, pole namiotowe i kąpielisko.

ŁUGI (gm. Powidz) – śródpolna osada około 1 km na południe od południowego brzegu jeziora Niedzięgiel (zatoka Pod Balcerkiem).

Przy skrzyżowaniu drogi dojazdowej do osady z drogą Powidz–Witkowo stoi metalowy krzyż. Około 1 km na północ

przebiega zielony szlak pieszy oraz czarny szlak rowerowy Dookoła Jeziora Niedziegieł. Tereny położone między osadą a jeziorem przeznaczone są pod działki letniskowe. W pobliżu osady usytuowana jest zwirownia eksploatowana przez Zakład Górniczy Kruszgeo Powidz (Wielkopolskie Kopalnie Spółka z o.o.).

- ◆ Przystanek PKS (przy skrzyżowaniu drogi dojazdowej do osady z drogą Powidz–Witkowo).

MARSZEWO (gm. Kleczew) – wieś około 1,1 km na wschód od Budziszawia Górnego, około 5 km na południowy zachód od Wilczyna. We wsi, dawnym folwarku, jest park krajobrazowy (pow. 6,2 ha) założony na podmokłym terenie. W parku rosną 24 gatunki drzew z okazałymi pomnikowymi jesionami wyniosłymi (obw. 320 cm i 363 cm), wiązem polnym (obw. 328 cm), kasztanowcem zwyczajnym (obw. 385 cm) i klonami zwyczajnymi, z których jeden okazały (obw. 282 cm) obumiera. Cenna pod względem przyrodniczym jest także aleja grabowa kiedyś prowadząca do dworu. Około 2 km na północny wschód od wsi znajduje się osada Wygorzele i około 3,4 km śródlęsna osada Dębina.

W pierwszej połowie XIX w. Marszewo obejmowało wieś, folwark i Szubianki młyn. Folwark był rozległy i obejmował również Zyguntowo oraz Waclawowo (Waclawów). Duży dwór, wybudowany z gliny, drewna i kamienia, otoczony parkiem powstał w drugiej połowie XIX w. Po wojnie w dworze zamieszkało 8 rodzin dawnych robotników majątku. Około 1950 r. dwór został rozebrany. Istniejący park, a szczególnie jego powierzchnia i kształt, świadczą o wiedzy bogactwie i kulturze dawnych właścicieli.

MAŚLAKI (gm. Wilczyn) – wieś położona około 3,6 km na południowy zachód od Wilczyna. We wsi znajduje się stary cmentarz ewangelicko-augsburski.

Wieś znana w XVIII w. jako Olędry Maślane. Wchodziła w skład dóbr Kopydłowo, znajdował się tu filialny kościół ewangelicki, cmentarz i szkoła.

MAKOWNICA (gm. Witkowo) – wieś położona około 2,7 km na południe od Witkowa przy drodze do Mielżyna. Przy drodze we wsi stoi krzyż.

Początek osadnictwa na terenie nieistniejącej obecnie puszczy Mokowskiej udokumentowany jest w zapiskach z XIII w.; ówczesna nazwa wsi to Mokownica. W XIV w. wieś należała do Mikołaja z Wenecji²⁸ koło Żnina, który podarował ją klasztorowi w Łądzie. Była własnością cystersów aż do czasów II rozbioru Polski. W okresie zaborów była to wieś polsko-niemiecka (Monkownica, Kreis Witkowo). W latach międzywojennych istniała we wsi szkoła katolicka i działał teatr amatorski, który wystawił m.in. *Damy i Husary* Aleksandra Fredry. Na zakończenie karnawału każdego roku mieszkańcy organizowali Podkoziółek – barwny korowód przebierańców obchodzących z muzyką wszystkie domostwa we wsi i otrzymujący za występy artystyczne słodycze, ciasta domowe, jaja. W czasie II wojny światowej mieszkańcy wsi zostali wysiedleni do Generalnej Guberni, a ich gospodarstwa przejęli Niemcy. Po wojnie polscy właściciele wrócili do swoich gospodarstw, a obojścia opuszczone przez właścicieli Niemców otrzymali repatrianci zza Bugu. Na początku lat 50. XX w. próbowano utworzyć we wsi jedną z pierwszych w okolicach Gniezna spółdzielnię produkcyjną. Zamiar ten się nie powiódł z powodu oporu mieszkańców.

MIECZOWNICA (gm. Ostrowite) – wieś położona nad rzeką Meszna niedaleko południowego skraju Jeziora Powidzkiego (zatoka Zgonik Giewartowski), około 10 km na północ od Słupcy.

Mieczownica, pałac

We wsi znajduje się pałac o formach eklektycznych zbudowany w 1894 r. przez **Janusza Chrzanowskiego, otoczony założonym** w końcu XIX w. parkiem (4,5 ha). Pałac ma postać budynku parterowego z **mieszkalnym poddaszem; front poprzedzony jest gankiem,**

nad którym znajduje się taras. Do korpusu głównego przylega przybudówka, będąca łącznikiem do trzykondygnacyjnej wieży. W pałacu obecnie mieści się Dyrekcja Stadniny Koni.

Stadnina koni, prowadząca hodowlę koni angloarabskich rasy małopolskiej, zapoczątkowana została przez Janusza Chrzanowskiego, który w 1884 r. sprowadził do Mieczownicy trzy klacze czystej krwi arabskiej.

Koń angloarabski to jedna z ras koni gorąckrwistych, pochodząca od konia angielskiego skrzyżowanego z koniem arabskim. Cechuje go łagodne usposobienie, temperament i inteligencja. Konie tej rasy odnoszą ogromne sukcesy w sporcie, szczególnie wykazują duże umiejętności w skokach. Typ konia angloarabskiego prezentuje rasa małopolska, której podstawę stanowiły głównie ogiery orientalne (perskie, tureckie, turkmeńskie i arabskie) oraz od XIX w. ogiery ras czystych (pełnej krwi angielskiej, czystej krwi arabskiej, czystej krwi angloarabskiej) oraz półkrwi chowu krajowego lub obcego. Konie małopolskie są jedyną rodzimą rasą; jej początki wywodzą się z terenów obecnej Lubelszczyzny. Rasa ta jest najdłużej hodowanym koniem półkrwi w Polsce.

Turyści mogą w stadninie korzystać z nauki jazdy konnej, przejażdżek bryczkami lub wypożyczyć konia pod siodło na przejażdżki po okolicy. Istnieją doskonałe warunki do prowadzenia hipoterapii.

Z Mieczownicą związane są wydarzenia z okresu powstania styczniowego 1863 r. O bohaterach tych wydarzeń przypomina pomnik Gloria Victis ku czci poległych powstańców, znajdujący się na wschodnim krańcu wsi; obok znajduje się wspólna powstańcza mogiła. Postawiony w 1916 r.

Mieczownica, pomnik upamiętniający powstańców styczniowych

pomnik został zniszczony w latach II wojny światowej i następnie odbudowany w 1953 r.

Rozpoczęte 22 stycznia 1863 r. powstanie objęło tereny Królestwa Polskiego, Litwy, Białorusi i część Ukrainy. Wielkopolanie oprócz pomocy materialnej organizowali również werbunek ochotników, którzy po przekroczeniu granicy walczyli w oddziałach powstańczych. Wśród nich byli m.in. uczniowie z gimnazjum w Trzemesznie. Ogółem w powstaniu walczyło 6-7 tys. ochotników z Wielkiego Księstwa Poznańskiego. W dniu 2 marca 1863 r. na polach między Mieczownicą i Dobrosolowem wojska rosyjskie całkowicie rozbiły dwa oddziały powstańców, walczących pod dowództwem płk Kazimierza Mielęckiego²⁹ i płk Antoniego Garczyńskiego, którego błędy w dowodzeniu i brak współpracy doprowadziły do klęski. Wycofujące się do granicy rozbite oddziały zostały przed jej przekroczeniem dopędzone przez jazdę rosyjską i wycięte szabłami. Część powstańców, która zdążyła przekroczyć granicę wpadła w zasadzkę urządzoną przez wojsko pruskie. Po przewiezieniu do Gniezna zostali tam umieszczeni na kilka tygodni w więzieniu. Ogółem straty polskie w bitwie pod Dobrosolowem i Mieczownicą wyniosły około stu rannych i zabitych, niektórzy z nich zostali pochowani w Mieczownicy. Wśród poległych wielu było gimnazjalistów z Trzemeszna.

- ◆ Przystanek PKS. Stadnina Koni Mieczownica – Bogdan Koczorowski i Michał Owczarek Spółka Jawna, Mieczownica 16/1, 62-402 Ostrowite, tel. 63 274 31 63, 509 21 01 10, 501 71 06 54. Oferta obejmuje: naukę jazdy konnej (lonża), jazdę w siodle (samodzielną w grupach, indywidualną z instruktorem i na lonży), jazdę samodzielną na ujeżdżalni i w terenie, przejażdżki bryczkami (wynajem bryczek na uroczystości rodzinne), piknik z jazdą i ogniskiem, rajdy konne, kuligi, spotkania zorganizowanych grup, biegi św. Huberta, zawody konne. Przy stadninie znajduje się hotel, tel. 63 276 60 80.

MIELŻYN (gm. Witkowo) – wieś nad Strugą Bawół, 6 km na południe od Witkowa, przebiega tędy droga wojewódzka nr 260.

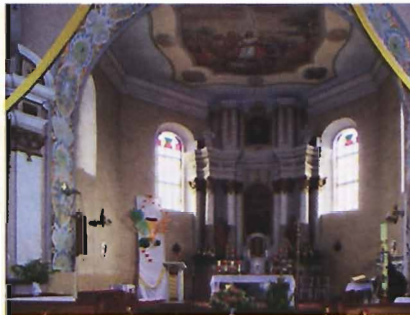
Miejscowość wzmiankowana w 1373 r., od 1517 r. była miastem, w 1908 r. utraciła prawa miejskie. W połowie XVII w. zniszczona przez Szwedów. Prawa miejskie odnowiono w 1764 r. Mielżyn zawsze był miastem niewielkim; w 1793 r. liczył tylko 244 mieszkańców. Było to gniazdo rodowe Mielżyńskich, którzy władali Mielżynem od XIV do XVIII w. Pierwszy kościół parafialny istniał tutaj w XIV w.

W wsi znajduje się późnogotycki kościół pw. Wszystkich Świętych z drugiej połowy XVI w. Po przebudowie w drugiej połowie XVIII w. zatracił wiele pierwotnych cech stylowych. W drugiej połowie XVII w. dobudowano kaplicę południową, natomiast kaplicę północną w 1843 r. Wewnątrz znajdują się cztery barokowe ołtarze architektoniczne z drugiej połowy XVIII w. oraz chrzcielnica i kropielnica, wykonane z kamienia w kształcie kielichów, prawdopodobnie z drugiej połowy XVI w. Obok nich do najstarszego wyposażenia kościoła należą także żelazne, kute drzwi w kaplicy Św. Krzyża. Na uwagę zasługuje także rzeźba Matki Boskiej z Dzieciątkiem. Istniał tutaj dawniej drugi kościół pw. Św. Krzyża, o którym wzmianki pochodzą z 1610 r.; został rozebrany w 1840 r. Zachowała się po nim tylko rzeźba Chrystusa z krzyża. W miejscu, gdzie stał, postawiono figurę Matki Bożej.

Przed kościołem w 1973 r. ustawiono głaz upamiętniający 600-lecie Mielżyna. We wsi znajduje się także kamień z ta-

Mielżyn, kościół pw. Wszystkich Świętych

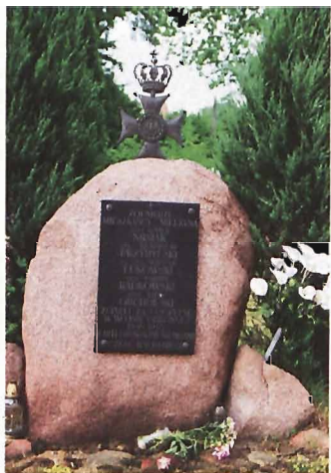
Mielżyn, wnętrze kościoła pw. Wszystkich Świętych

Mielżyn, dwór

i Młodzieży, którego patronką jest bł. siostra Julia Rodzińska³⁰, prowadzony przez siostry dominikanki³¹, które dwór kupiły w 1918 r.

Siostry dominikanki przybyły do Mielżyna w 1918 r. Założyły sierociniec i ciesząc się dużym uznaniem szkołę gospodarczą, która wszechstronnie kształciła i wychowywała dziewczęta. Po II wojnie światowej przycgarnęły osierocone dzieci i samotne osoby starsze, tworząc w Mielżynie ochronkę i dom starców. W 1952 r. dom został zlikwidowany, a znajdujących się w nim podopiecznych siostr wywieziono do domów państwowych.

Mielżyn, tablica upamiętniająca poległych żołnierzy

blicą upamiętniającą żołnierzy – mieszkańców Mielżyna, którzy zginęli w wojnie obronnej 1939-1945. W południowej części wsi położony jest park (pow. 3,1 ha) z rozłożystymi bukami. W parku stoi dwór z początku XIX w., przebudowany w latach 1870-1880. W dworze działa Dom Pomocy Społecznej dla Dzieci

W 1956 r. przywieziono do Mielżyna dzieci specjalnej troski, tworząc Zakład Specjalny, w którym siostry starały się zapewnić wszechstronny rozwój niepełnosprawnych. W 1962 r. przeniesiono chłopców do Państwowego Zakładu Specjalnego w Kobyłej Górze, w ich miejsce do Mielżyna przybyły dziewczynki. Od 2005 r. znowu przyjmowani są także chłopcy.

Wieś ma zabudowę miejską z rynkiem, część budynków pochodzi z XIX w. Sto-

jąca w rynku figura św. Jana Nepomucena miała za zadanie chronić mieszkańców przed skutkami powodzi. Widnieje na niej herb Mielżyna, podobny do herbu Witkowa (Oko Opatrzności na niebieskim tle, mające jednak mniej promieni niż w herbie witkowskim). Interesującym budynkiem we wsi jest spichlerz z XIX w.

Przy drodze do Janowa, na południowy wschód od wsi, 100 m od drogi Gniezno-Słupca Niemcy rozstrzelali 15 września 1939 r. Adama Szczepańskiego i Franciszka Świerkowskiego, powstańców wielkopolskich z Witkowa.

Na miejscu egzekucji w 1962 r. odsłonięto pomnik w formie schodkowej piramidy z ciosów granitowych, zwieńczonej krzyżem. We wnęce na pomniku znajduje się tablica kamienna z nazwiskami powstańców.

Na cmentarzu parafialnym, po lewej stronie głównej alejki spoczywa w grobowcu rodzinnym Władysław Górski (1897-1919), szeregowiec z batalionu gnieźnieńskiego, poległy 31 stycznia 1919 r. pod Rynarzewem. Płyta i nagrobek na mogile wykonane są z betonu. Na płycie znajduje się położona ukośnie czarna tablica kamienna z informacją o poległym powstańcu.

W Mielżynie urodził się ks. Władysław Longin Chotkowski.

MLECZE (gm. Wilczyn) – mała osada z gospodarstwem rolnym między północnym brzegiem Jeziora Kownackiego a wsią Linówiec. Położona na trasie niebieskiego szlaku rowerowego Trakt Orchowski, do którego na terenie osady dochodzi żółty szlak łącznikowy do Przyjezierza. Przy drodze prowadzącej do osady Kosakowo stoi krzyż.

W 1880 r. osada składała się z 6 domów.

Mielżyn, pomnik upamiętniający rozstrzelanych powstańców wielkopolskich z Witkowa

MRÓWKI (gm. Wilczyn) – wieś letniskowa między Jeziorem Kownackim (Mrówieckim) a Jeziorem Wilczyńskim, około 1,5 km na zachód od Wilczyna. Na półwyspie Jeziora Kownackiego, około 800 m na południowy wschód od zabudowań wsi Mrówki i około 250 m na północ od drogi do wsi Świętne, znajduje się w lesie, otoczony terenem podmokłym i fosą znaczny nasyp, będący pozostałością dawnego gródka obronnego (tzw. gródek stożkowaty). Prowadzi do niego ścieżka dydaktyczna rozpoczynająca się przy Ośrodku Sportu i Rekreacji w Wilczynie. Przez wieś przebiega czarny szlak rowerowy Cztery Jeziora.

- ◆ Skansen Archeologiczny – filia Muzeum Okręgowego w Koninie, Mrówki, 62-550 Wilczyn, tel. 63 242 75 99; skansen czynny tylko w sezonie od 1 kwietnia do 30 września codziennie (10:00-18:00). Muzeum Okręgowe w Koninie, ul. Muzealna 6, 62-505 Konin, tel. 63 242 75 30.

MYŚŁĄTKOWO (gm. Orchowo) – wieś sołecka położona 2 km na północ od Orchowa przy drodze Orchowo–Mogilno.

Nazwa istniejącej już w XII w. miejscowości pochodzi prawdopodobnie od przezwiska kmiecego Myślątko (w 1138 r. imię Mislac), stąd Myślątek lub Myślątka. W XV w. wieś była w posiadaniu rodu Pomianów. Myślątkowo, w 1465 r. Myślantkowo, w XVI w. Miśladkowo pierwotnie należało do parafii Rękawczyn (rękawickiej). Około 1520 r. wieś wchodziła w skład parafii orchowskiej. W tym czasie do uposażenia parafii orchowskiej należała się z Myślątkowa dziesięcina folwarczna (co dziesiąty snopek z pola), natomiast z kmiecych meszne (obowiązkowa danina oddawana w zbożu i pieniądzech dla „tego, który odprawiał mszę św.”) po ćwiertni (około 100 kg) żyta i owsa od łana. W 1580 r. wieś była własnością Seweryna Pałęckiego, miała 4 łany i 1 zagrodnika. W 1748 r. dziedzicem wsi był Kazimierz Wągocki, a w następnym roku właścicielką była Konstancja Kossowska. W XIX w. wieś stanowiła własność Malczewskich. W końcu XIX w. i na początku XX w. we wsi zaczęło rozwijać się na skalę przemysłową mleczarstwo. W 1874 r. założono pierwszą w powiecie **spółdzielnię mleczarską**. W 1957 r. powstała Okręgowa Spółdzielnia Mleczarska w Mogilnie, która zrzeszała 6 zakładów, w tym Myślątkowo. W 1962 r. skup mleka wynosił 2 mln l. W 1929 r. w Myślątkowie mieszkało 80 Polaków i 165 Niemców.

Jedynym budynkiem wpisanym do rejestru zabytków jest zbudowany około 1910 r. murowano-drewniany dom nr 21, będący pierwotnie leśniczówką, z częścią gospodarsko-inwentarską w przyziemiu. Budynek jest usytuowany na niewielkim wzniesieniu, otoczony lasem. Fundament jest z kamienia łamanego na zaprawie wapiennej, ściany murowane z cegły pełnej, część gospodarcza wykonana w drewnianej konstrukcji szkieletowej pierwotnie oszalowana deskami, obecnie zniszczona. Budynek założony jest na planie prostokąta, bryła zwarta dwukondygnacyjna, nakryta dachem dwuspadowym z naczółkiem od strony wschodniej, połąc dachu wysunięta znacznie poza lico ściany, pokrycie dachu dachówką karpiówką ceramiczną ułożoną w koronkę, częściowo uszkodzone. Brak podłóg, schodów, stolarki okiennej i drzwiowej. Ochroną konserwatorską objęta jest także kapliczka murowana z 1945 r., mleczarnia z 1881 r. oraz nieczynny cmentarz ewangelicko-augsburski z drugiej połowy XIX w. z pozostałościami nagrobków.

We wsi znajduje się zabytkowy park (pow. 1,26 ha), kształtem zbliżony do trójkąta; wschodnim bokiem przylega do drogi Orchowo–Mogilno. Zaniedbany park nie ma ogrodzenia, wzdłuż wschodniego brzegu ciągną się skupienia krzewów, będące pozostałością dawnych żywopłotów. Wskutek braku pielęgnacji zatarta została kompozycja i układ komunikacyjny parku, brak osi widokowych. Zniknęła zupełnie jedna z głównych starych dróg – aleja wysadzana głogami oraz położony dawniej między lilakami plac taneczny. Ukształtowanie terenu w parku jest płaskie z wyjątkiem niewielkiego wzniesienia w części południowo-wschodniej. Park przecina na dwie części nieczynny rów melioracyjny. Przechodzą też dwie ścieżki, prawdopodobnie na środkowym odcinku powtarzające bieg drogi spacerowej z pierwotnego okresu. W parku rośnie kilkanaście gatunków drzew, największymi są topole, a wśród nich topola czarna (obw. 500 cm) chroniona jako pomnik przyrody. Obecnie nieznacznie pielęgnowana jest głównie część północna parku w związku z urządzaniem imprez towarzyskich i prowadzeniem działalności kulturalno-rekreacyjnej w pobliskiej świetlicy wiejskiej.

We wsi znajdują się boiska do gry w piłkę nożną, koszykówkę i siatkówkę oraz świetlica wiejska; działa Koło Gospodyń Wiejskich.

W pobliżu wsi przebiega Szlak Piastowski. Na terenie sołectwa Myślątkowo (należą do niego także Ostrówek i Rękawczy-

nek) występuje największy kompleks leśny na wschód od Jeziora Kamienieckiego.

- ◆ Przystanek PKS, połączenia z Mogilnem, Trzemeszmem i Strzelnem.

NAPRUSEWO (gm. Ostrowite) – wieś wypoczynkowo-rekreacyjna z przysiółkiem około 1 km na południe od Jeziora Kosewskiego (Napruszewskiego), około 4 km na północny zachód od Ostrowitego.

Już w XIV w. były tutaj grunty folwarczne dające dziesięcinę proboszczowi z Giewartowa. W 1580 r. były one własnością Sebastiana Napruszewskiego. W 1827 r. we wsi znajdowało się 9 domów i 146 mieszkańców.

Znajduje się tu zabytkowy zrujnowany jednopiętrowy dwór z około 1890 r. z parkiem (pow. 2,4 ha, obecnie zachowany fragment parku zajmuje około 1 ha), prawdopodobnie powstałym wcześniej. Roślinność parku jest mało urozmaicona a drzewostan na znacznej powierzchni zbyt mocno prześwietlony. Na granicy parku zachował się układ alei grabowej, (być może tzw. bindażu, czyli chłodniaka), znacznie młodszej, lecz bez wyraźnych ubytków. Na uwagę zasługują okazałe cztery dęby szypułkowe (obw. 262, 303, 310 i 343 cm). Interesujący jest okaz buka zwyczajnego (wiek prawdopodobnie około 200 lat), formy purpurowej, szczepionego; dobrze widoczne są niezgodności pomiędzy tempem przyrostu na grubość podkładki (obw. 334 cm) i zaszczipionego na niej zrazu (obw. 239 cm). Obecnie park ma częściowo charakter rekreacyjno-sportowy; urządzono w nim boisko do gry w koszykówkę.

Około 2 km na południe od wsi, w pobliżu Sienna znajdują się pozostałości wiatraka-koźlaka z drugiej połowy XIX w. W ostatnich latach we wsi i jej okolicy, głównie nad Jeziorem Kosewskim, wybudowano wiele domków letniskowych. Osiedla letniskowe zlokalizowane są przy południowym i wschodnim brzegu jeziora.

Od 2000 r. nad jeziorem organizowane są otwarte Turnieje Piłki Siatkowej.

Przez wieś przebiega szlak rowerowy niebieski Dookoła Jeziora Powidzkiego.

- ◆ Przystanek PKS przy drodze Giewartów-Wilczyn.

NIEBORZYN (gm. Kleczew) – wieś około 2,8 km na południowy wschód od Budziszawia Kościelnego.

Znajdują się tu pozostałości zespołu dworskiego, park krajobrazowy z drugiej połowy XIX w. oraz murowana oficyna z lat 1910-1912.

NIEZGODA (gm. Słupca) – wieś niedaleko południowo-zachodniego skraju Jeziora Powidzkiego, około 3 km na zachód od Kochowa i około 8 km na północny wschód od Strzałkowa. Na północ od wsi znajduje się osada Posada, na rozstaju dróg stoi krzyż. We wsi jest gospodarstwo agroturystyczne.

- ◆ Gospodarstwo Agroturystyczne Agro-Raj – Iwona i Stanisław Rajkowscy, Niezgoda, 62-402 Ostrowite, tel. 63 248 86 41, 602 408 739. Jedną z głównych atrakcji gospodarstwa są konie. Gospodarze oferują przejażdżki bryczką, a zimą kuli. Istnieje możliwość uczestniczenia w pracach polowych i obrządku zwierząt.

NOWY ŚWIAT (gm. Wilczyn) – niewielka osada położona około 2 km na południowy zachód od Wilczyna i około 0,6 km na północny wschód od Dębówca. We wsi stary nieczynny cmentarz ewangelicko-augsburski.

ORCHOWO – wieś gminna, siedziba rolniczej gminy Orchowo, położona około 14 km na północny wschód od Powidza, i około 14 km na południowy wschód od Trzemeszna, przy drodze do Mogilna. Współczesna zabudowa jest zarówno zwarta, jak i rozproszona.

Nad Jeziorem Orchowskim znajdowała się osada z okresu kultury łużyckiej, co potwierdzają znaleziska archeologiczne (ozdoby brązowe i ceramika). Pierwsze wzmianki o istnieniu wsi datowane są na lata 1247-1369. Nazwę wieś otrzymała od nazwiska właścicieli, Orchowskich. Pierwsze dokumenty świadczące o istnieniu Orchowa pochodzą z XIV w. i związane są z rodem herbu Rogal. Mikołaj z Rogalów chorąży gnieźnieński dziedzic na Wólce i Orchowie, żonaty z Katarzyną, w 1369 r. kazał spisać akt fundacyjny na budowę i uposażenie kościo-

Orchowo Dolne, kościół pw. Wszystkich Świętych

łów na terenach swych wsi, w którym m.in. zapisano: „Potem wybudowaliśmy kościół w mieście naszym zwanym Orchowo”. W tym samym roku erygowana była parafia. Wieś położona była przy jeziorze, w miejscu dzisiejszego cmentarza. W latach 1427-1465 miastem władał Jan Kosisko, chorąży dobrzyński. Działała już wtedy szkoła parafial-

na. W 1446 r. kościół został ponownie uposażony i erygowany przez Jana i Stanisława Orchowskich. W 1506 r. decyzją starosty bełżyckiego, Jerzego Krupskiego, Orchowo otrzymało prawa miejskie, zachowało jednak charakter wiejski. Miejscowość była ośrodkiem handlowym, położonym na skrzyżowaniu dróg handlowych do Strzelna, Trzemeszna, Mogilna i Wilczyna; odbywały się targi tygodniowe i roczne. Za czasów arcybiskupa Jana Łaskiego (1456-1531) parafię orchowską tworzyły: Myślatkowo, Orchówek, Orchowo, Wola (Wólka Orchowska). W późniejszym okresie przybyły Dąbrowa, Grabowiec, Karczewko, Podlesie i Siedluchno. Miasto bardzo ucierpiało w czasie potopu szwedzkiego. Kolejne wielkie straty poniosło podczas III wojny północnej w latach 1700-1721. W XVIII w. Orchowo przechodziło z rąk do rąk aż zostało własnością rodziny Mlickich, którzy w latach 1788-1792 wybudowali drewniany kościół parafialny, zachowany do dziś. W latach 1806-1807 przez okolice Orchowa przeciągały oddziały armii Napoleona, które ślad pozostawiły w aktach parafii. W latach 1788-1792 dziedziczka Orchowa Petronela Mlicka z Gałczyńskich wybudowała nowy kościół parafialny. Podczas zaborów Orchowo należało do zaboru pruskiego, a granica pomiędzy zaborem rosyjskim i pruskim przebiegała wzdłuż linii brzegowej Jeziora Suszewskiego od strony Świętnego. Władze pruskie prowadziły intensywną działalność osiedleńczą, poprzez wykup ziemi i osadzanie na niej Niemców. W 1895 r. wybudowano nowy kościół ewangelicki. W XIX w. w działania narodowe zaangażowanych było wielu mieszkańców Orchowa, szczególnie aktywnie działał miejscowy proboszcz ks. Nikodem Sieg. W 1916 r. z Mogilna do

Orchowa przeprowadzono szerokotorową linię kolejową, obecnie wyłączoną z ruchu (nie przecinała się z drogami). W okresie powstania wielkopolskiego na terenie gminy Orchowo powstał oddział powstańczy. Wielu mieszkańców Orchowa i okolicy zginęło w czasie I i II wojny światowej.

Orchowo Dolne, wnętrze kościoła pw. Wszystkich Świętych

Najstarsza część miejscowości zwana jest Orchowem Dolnym. Znajduje się tutaj zabytkowy drewniany kościół pw. Wszystkich Świętych postawiony w miejscu wcześniej istniejącego kościoła z XIV w. oraz plebania z przełomu XIX i XX w. Kościół jest budowlą jednoprzęsłową, zamkniętą od wschodu trójbocznym prezbiterium, a od zachodu wieżą. Od strony południowej znajduje się kaplica, a od północnej prezbiterium. Kościół zbudowano w technice zrębowej. Pod koniec XVII w. od frontu dobudowano kwadratową wieżę zwieńczoną dużym blaszonym, baniastym hełmem z latarnią. Kościół był restaurowany w latach 1997-2002. W kruchcie kościoła znajduje się tablica poświęcona pamięci ks. Nikodema Siega z jego podobizną i napisem.

Przy kościele pochowany jest powstaniec styczniowy Walerian Kucharski, który w wieku 19 lat zmarł w 1863 r. w Orchowie w wyniku ran odniesionych w bitwie pod Olszową. Na placu przy kościele stoi figura z końca XIX w., na jej cokole umieszczono tablicę upamiętniającą 18 ofiar II wojny światowej.

Orchowo, tablica upamiętniająca ks. Nikodema Siega

Orchowo, kościół pw. Chrystusa Dobrego Pasterza

W nowszej części wsi zwanej Orchowem Górnym przy zbiegu ulic Kościuszki i Powstańców Wielkopolskich znajduje się zabytkowy murowany, neogotycki kościół pw. Chrystusa Dobrego Pasterza oraz przykościelna plebania – Dom Parafialny. Kościół wzniesiony został jako jednoprzestrzenna budowla, z wydzielonym prostokątnym prezbiterium oraz z masywną wieżą w osi fasady. Po II wojnie światowej został przejęty przez parafię rzymskokatolicką pw. Wszystkich Świętych w Orchowie Dolnym i użytkowany był jako filialny do 2001 r. Potem utworzono w Orchowie dwie odrębne parafie: pw. Wszystkich Świętych z kościołem w Szydłówcu i kaplicą w Osówcu oraz pw. Chrystusa Dobrego Pasterza z kościołem w Linówcu. W 2002 r. przeprowadzono remont więźby dachowej i wymieniono pokrycie dachowe wieży, a w 2007 r. wyremontowano dach nad nawą główną i prezbiterium. W 2008 r. przeprowadzono prace remontowe stropu (sufit) nad nawą główną świątyni.

Orchowo, dom byłych kolonistów niemieckich

W Orchowie Dolnym i Górnym znajdują się stare cmentarze ewangelickie.

W centrum Orchowa zachowały się domy budowane przez byłych kolonizatorów niemieckich na przełomie XVIII i XIX w. oraz dom mieszkalny (lekarzówka) z końca XIX w. przy zbiegu ulic Lipowej i Powstańców Wielkopolskich.

Interesująca jest także szachulcowa gospoda przy

ul. Wyzwolenia 61 z początku XX w., wiadukt łukowy z 1907 r. przy nieczynnej stacji kolejowej oraz młyn z gorzelnią z początku XX w. przy ul. Kazimierza Wielkiego.

Na placu przed Gimnazjum im. Powstańców Wielkopolskich 1918-1919 (ul. Szkolna 11) znajduje się pomnik poświęcony tym wszystkim, którzy przywrócili polskość, niepodległość...

Jest to głaz na schodkowym cokole z kamieni polnych, na którym umieszczono napis z metalowych liter *ploniemy w podzięce za krew przelaną*, pod nim tablicę informacyjną, a po prawej duży stylizowany wizerunek krzyża powstańczego. Pomnik odsłonięto w 2004 r. w ramach obchodów 85. rocznicy powstania wielkopolskiego.

We wsi znajdują się także pomnik z figurą Najświętszej Marii Panny z Dzieciątkiem i tablicą upamiętniającą mieszkańców, którzy zginęli w wojnie obronnej 1939-1945 oraz pomnik z figurą Chrystusa z 1949 r. i napisem *Najświętsze Serce Jezusa błogosław naszej parafii*. Przy skrzyżowaniu dróg do Mogilna i Trzemeszna stoi krzyż. Na terenie gminy Orchowo (Linówek, Rękawczyn, Słowikowo, Bielsko) dokonano szeregu odkryć archeologicznych, znajdując m.in. siekiery oraz młotki krzemienne i kamienne sprzed 4,5 tys. lat. W Jeziorze Orchowskim znaleziono, oprócz fragmentów ceramiki, także hełm średniowieczny (tzw. szłom) datowany na

Orchowo Dolne, pomnik upamiętniający 85. rocznicę zwycięstwa powstania wielkopolskiego

Orchowo Dolne, pomnik ku czci ofiar wojny obronnej 1939-1945

przełom XI i XII w., pochodzący prawdopodobnie wyprawy Brzetysława I² na tereny polskie.

W Polsce znaleziono dotąd dwa helmy stożkowe (zwane też normandzkimi) pochodzące z XI lub XII w. – w jeziorach: Orchowskim i Lednickim. Helm z Jeziora Orchowskiego jest stożkowaty, z wyraźną granią biegnącą od przodu do tyłu dzwonu. Prawdopodobnie został wykuty z dwóch ściśle zespolonych ze sobą części. Dolna część dzwonu ma drobne otworki świadczące o pierwotnym podkładzie ze skóry lub tkaniny.

W Orchowie rośnie kilka okazałych drzew chronionych jako pomniki przyrody: dąb szypułkowy przy starym dworcu kolejowym (obw. 273 cm), lipy szerokolistne przy pastorówce (obw. 290 cm) i przy kościele pw. Wszystkich Świętych (obw. 335 cm), jesiony wyniosłe przy ul. Powstańców Wielkopolskich (obw. 300 cm) i na cmentarzu parafialnym (obw. 315 cm), gdzie rosną także klon jawor (obw. 230 cm) i topola czarna (obw. 280 cm). Wśród lasów na południe od wsi dąb szypułkowy tzw. Gruby Dąb (obw. 560 cm), zwany Dębem Napoleona.

Orchowo stanowi centrum administracyjno-usługowe gminy, w którym mieści się m.in. Urząd Gminy, Dom Kultury i Strażaka, Ośrodek Zdrowia, Szkoła Podstawowa im. Władysława Lorkiewicza i Gimnazjum im. Powstańców Wielkopolskich 1918-1919, Przedszkole Gminne, Biblioteka Publiczna, Bank Spółdzielczy, Urząd Pocztowy, Policja, Ochotnicza Straż Pożarna oraz Niepubliczny Zakład Opieki Zdrowotnej. Przy kompleksie szkolnym znajduje się hala sportowa, jest także stadion gminny; we wsiach soleckich są boiska i świetlice. Organizowane są cykliczne imprezy sportowo-rekreacyjne, m.in. rajdy rowerowe, turnieje sportowe, biegi przełajowe. Od 1991 r. działa Gminno-Ludowy Klub Sportowy Hetman Orchowo. Corocznie odbywają się Dni Gminy Orchowo, dożynki gminne oraz turnieje Kół Gospodyń Wiejskich i wystawy rękodzieła. W 2009 r. utworzona została Orkiestra Dęta Gminy Orchowo. Działalność społeczną prowadzi Towarzystwo Orchowskie Klucz.

Gmina Orchowo należy do powstałego w 1991 r., m.in. z inicjatywy Orchowa, Związku Gmin Regionu Słupeckiego. Celem Związku, do którego należą: Strzałkowo, Zagórów, Ostrowite, Orchowo, Łądek, miasto Słupca i Pyzdry, jest zacieśnienie współpracy między sąsiadującymi jednostkami, wymiana zgro-

madzonych doświadczeń oraz realizacja działań wynikających ze wspólnych potrzeb (głównie z zakresu gospodarki odpadami, usprawnień telekomunikacyjnych, gazyfikacji, edukacji ekologicznej, wzrostu inwestycji). Na terenie gminy Orchowo działalność prowadzi fundacja Lokalna Grupa Działania Sąsiedzi wokół Szlaku Piastowskiego, z siedzibą w Mogilnie. Fundacja wspiera rozwój obszarów wiejskich, uwzględnia ochronę oraz promocję środowiska przyrodniczego, krajobrazu i zasobów historyczno-kulturowych, rozwój turystyki oraz popularyzację i rozwój produkcji wyrobów regionalnych i lokalnych.

Planuje się realizację projektu „Orchowo jako centrum dziedzictwa historycznego i kulturalnego gminy Orchowo”, w ramach którego przewiduje się m.in. budowę centrum kulturalno-rekreacyjnego wsi, zagospodarowanie terenów wokół kościołów, rynku i Jeziora Orchowskiego, modernizację stadionu sportowego oraz budowę ścieżki rowerowej wzdłuż linii kolejowej Orchowo–Mogilno – Niezapomniana kolej.

W gminie Orchowo planowana jest budowa dwóch elektrowni wiatrowych z 23 turbinami wiatrowymi (wiatrakami) o wysokości w najwyższym położeniu łopaty 195 m o mocy 2 MG. Docelowo liczba turbin może sięgać nawet 100. Inwestycja ta budzi sprzeciw części mieszkańców i organizacji pozarządowych, zwłaszcza założonego przez mieszkańców wsi Stowarzyszenia Orchowskiego Terra Nostra z siedzibą w Linówcu, ze względu na powstanie wielu uciążliwości związanych z budową i eksploatacją urządzeń oraz zagrożeń dla Powidzkiego Parku Krajobrazowego. Władze gminy upatrują w realizacji tej inwestycji wiele korzyści finansowych dla mieszkańców.

Przez wieś przebiega czerwony szlak rowerowy Trakt Słowikowski oraz niebieski szlak rowerowy Trakt Orchowski. Przez teren gminy Orchowo przebiega turystyczny Szlak Piastowski wiodący ze Strzelna i Kruszewicy przez Orchowo, Trzemeszno do Gniezna.

Wybitnymi postaciami w historii Orchowa byli ks.

Leśniczówka Głucha Puszcza

Nikodem Sieg oraz ks. Stanisław Skoracki, działacz orchowskiego kółka rolniczego.

Około 2 km na południowy wschód od Orchowa przy drodze prowadzącej do Trzemeszna znajduje się leśniczówka Głucha Puszcza, będąca muzeum, w którym znajdują się prywatne zbiory regionalne inż. Stanisława Pijarowskiego.

Nad utworzonym w 1964 r. Muzeum w Głuchej Puszczy patronat roztoczył Związek Młodzieży Wiejskiej Zarząd Wojewódzki w Bydgoszczy i Zarząd Okręgowy Lasów Państwowych w Toruniu, a w jego otwarciu pomagało Muzeum Okręgowe w Toruniu.

Zbiory muzeum liczą około 30 tys. eksponatów; księgozbiór zawiera 12 tys. tomów, w tym około 300 rękopisów i starodruków, 50 Biblii wydanych w okresie od XVI w. do XIX w., pamiętnik Jana Kilińskiego z 1794 r. oraz kronikę Karola Wielkiego³³ z 1523 r. Zobaczyć można m.in. gotyckie rzeźby sakralne, przydrożne świątki, Torę żydowską, militaria, skrzynię posażną Ulricha von Wilamowitz-Moellendorffa³⁴.

Zbyt małe pomieszczenia muzeum uniemożliwiają jednak należyte wyeksponowanie zbiorów.

Około 2,8 km na wschód znajduje się wieś Wólka Orchowska, w której rośnie okazały dąb szypułkowy (obw. 270 cm).

- ◆ Przystanki PKS (połączenia w kierunku: Mogilna, Inowrocławia, Strzelna, Trzemeszna, Gniezna i Słupcy). Urząd Gminy Orchowo, ul. Kościuszki 6, 62-436 Orchowo, tel. 63 268 40 90. Ośrodek Zdrowia – Przychodnia Benette, ul. Kościuszki 4, tel. 63 268 40 67. Biblioteka Publiczna ul. Powstańców Wielkopolskich 3, tel. 63 268 42 55. Bank Ludowy, ul. Kościuszki 9a, tel. 63 275 88 40. Poczta: ul. Wyzwolenia 7, tel. 63 249 76 68. Dom Strażaka i Kultury, ul. Powstańców Wielkopolskich 3, tel. 63 268 42 57. Towarzystwo Orchowskie Klucz, ul. Kościuszki 4, tel. 63 268 43 03. Restauracja Gwarek, ul. Wyzwolenia, tel. 63 268 40 25. Klub Holidays – dyskoteka (otwarta w każdą sobotę od godziny 20:00 do godziny 4:30). Gospodarstwo Agroturystyczne – Piotr Kubicki, ul. Orchówek 4, tel. 63 268 42 75. Muzeum Głucha Puszcza. tel. 63 268 40 97.

ORCHÓWEK (gm. Orchowo) – wieś sołecka (razem z Podlesiem i Galczynkiem) około 1,6 km na południowy zachód od Orchowa Dolnego na skraju dużego kompleksu leśnego. We wsi stoi kapliczka z 1945 r. oraz jest kilka grobów pozostałych po starym cmentarzu ewangelicko-augsburskim z drugiej połowy XIX w. Przy leśniczówce Leśnictwa Orchowo rośnie okazała dąb szypułkowy (obw. 600 cm), a przy nim leży duży kamień.

Na kamieniu podobno cesarz Napoleon I Bonaparte zjadł śniadanie.

We wsi znajduje się niewielka świetlica w budynku dawnego sklepu. Działalność prowadzi Koło Gospodyń Wiejskich.

OSÓWIEC (gm. Orchowo) – wieś sołecka około 2,3 km na południowy wschód od Orchowa Dolnego, przy drodze Orchowo–Linówek, zamieszkała głównie przez byłych pracowników PGR.

Wieś od średniowiecza była własnością szlachecką. W 1468 r. w posiadaniu Wojciecha i Jana z Osówca. Między 1580 r. a 1648 r. była własnością rodziny Dobroszłowskich, której świetność opierała się głównie na zasługach wojennych. Z zapisu pochodzącego z 1579 r. wynika, że w tym czasie istniał już w Osówcu dwór. W 1649 r. ostatni syn Gabriela Dobroszłowskiego – Bartłomiej, sprzedał Osowiec Zofii z Dzwonowa Swinarskiej. W 1717 r. właścicielem wsi został Władysław Kaczorowski. Dwór w tym czasie był niezamieszkały, a wszystkie zabudowania dworskie chyliły się ku upadkowi. W połowie XVIII w. Osowiec przeszedł w ręce Stanisława Mlickiego herbu Dołęga, wojskiego plockiego, około 1793 r., należał do Kajetana Mlickiego. Od XIX w. majątek jako wiano przeszedł w posiadanie rodziny Freserów herbu Alabanda, do których należał do II wojny światowej. Po wojnie w Osówcu działało Państwowe Gospodarstwo Rolne, w którym pracowała większość jego mieszkańców oraz mieszkańców pobliskiej wsi Suszewo.

We wsi znajduje się barokowy dwór zbudowany prawdopodobnie około 1717 r., z piętrowymi ryzalitami, pierwotnie drewniany (modrzewiowy), zrekonstruowany w XX w. jako murowany. Przylegają do niego murowane alkierze, prawdopodobnie z końca XVIII w.

Budynek jest interesującym przykładem typowego dla ziem polskich dworu alkierzowego. Sklepione kolebkowo piwnice, z licznymi wnękami przypominającymi tradycje gotyckie, duży format cegiel oraz znaczna grubość ścian dochodząca miejscami do 103 cm, potwierdzają możliwość pochodzenia z XVI w. Do II wojny światowej dwór należał do rodziny Freserów. Po wojnie stopniowo popadał w ruinę, aż został rozebrany; pozostawiono tylko oryginalne piwnice. W latach 1984-1987 pierwotnie drewniany budynek zrekonstruowano jako murowany w kształcie, jaki miał w XVIII w. i wpisano go do rejestru zabytków.

Do rejestru zabytków wpisana jest również znajdująca się w pobliżu dworu murowana kaplica pw. Matki Bożej Różańcowej z 1883 r. oraz zespół dworsko-folwarczny, w skład którego, oprócz dworu, wchodzi: rządówka z pierwszej połowy XIX w., dom dla służby z 1840 r., oficyna z drugiej połowy XIX w., chlew pracowniczy z około połowy XIX w., park krajobrazowy z początku XX w. i pochodzące z XVIII w. zabudowania folwarczne (stajnia i magazyn, chlewnia, stodoły, magazyn zbożowy, wozownia, gorzelnia).

W rozciągającym się wokół dworu parku (pow. 2 ha) rosną drzewa różnego pochodzenia, z przewagą gatunków krajowych, m.in.: sosna zwyczajna, sosna wejmutka, modrzew europejski, świerk kłujący, świerk zwyczajny, daglezia, różne gatunki żywotników, brzoza brodawkowata, kasztanowiec zwyczajny, dąb bezszypułkowy, dąb czerwony, wierzba krucho, grab, klon zwyczajny, klon jesionolistny, lipa drobnolistna,

wiąz polny, robinia biała. Do szczególnie cennych należą trzy dęby szypułkowe (obw. 283, 286 i 348 cm), wiąz szypułkowy (obw. 317 cm), dwie topole białe (obw. 275 i 310 cm). W parku znajduje się także aleja bukowa, w której wyróżniają się trzy buki (obw. 190, 214 i 262 cm). W części założenia występuje w zagęszczeniu grupa młodych świerków kłujących

Osowiec, dwór w parku

cych. W pobliżu parku stoi przydrożna drewniana figura św. Wawrzyńca.

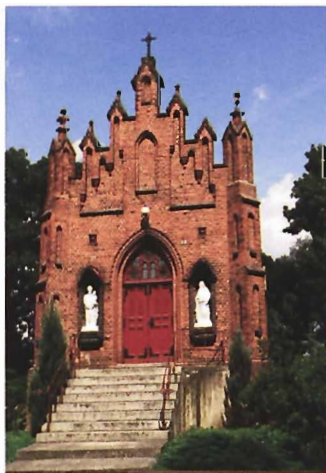
W 2003 r. zmodernizowano i zaadaptowano na świetlicę wiejską budynek handlowy, od 2005 r. działa we wsi mechaniczno-biologiczna oczyszczalnia ścieków. Znajdują się tu tylko dwa zakłady prowadzące działalność gospodarczą: Przedsiębiorstwo Produkcji Rolnej, Przetwórstwa i Handlu Agrokompleks oraz zakład produkujący ogrodzenia betonowe i kostkę brukową Koloseum, mieszczący się w budynkach byłego PGR; działa też gorzelnia.

W pobliżu wsi (około 3 km) przebiega Szlak Piastowski wiodący ze Strzelna i Kruszwicy przez Orchowo, Trzemeszno do Gniezna, a przez wieś przebiegają szlaki rowerowe: czarny Cztery jeziora i niebieski Trakt Orchowski.

- ◆ Przystanek PKS (połączenia w kierunku Mogilna). Dwór, którego gospodarzem jest Przedsiębiorstwo Produkcji Rolnej, Przetwórstwa, Handlu i Usług Agrokompleks Spółka z o.o., 62-436 Osówiec, tel. 63 268 40 13.

OSTROWITE – wieś gminna położona około 16 km na północny wschód od Słupcy i około 6,5 km na wschód od Giewartowa, przy drodze do Mogilna.

Pierwotnie była to wieś szlachecka, która w 1252 r. przeszła na własność kapituły gnieźnieńskiej; stąd wywodzi się dawna nazwa – Ostrowite Kapitulne. W 1875 r. wieś miała 50 budynków, w tym sześć z cegły i sześć z drewna – reszta z gliny, wszystkie kryte strzechą. Szybki rozwój budownictwa w Ostrowitem nastąpił w latach 1918-1939; wtedy stawiano już domy z cegły i pod blachą. W 1864 r. na polach między Ostrowitem a wsią Kąpiel wojska rosyjskie rozbiły oddział powstańczy Francisz-

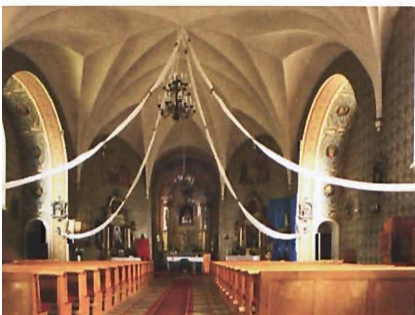
Osówiec, kaplica pw. Matki Boskiej Różańcowej

ka Budziszowskiego; w walce zginęło 15 powstańców. W 1941 r. Niemcy rozstrzelali we wsi 15 Polaków.

Na wzniesieniu stoi neogotycki kościół pw. Matki Boskiej Częstochowskiej wybudowany w latach 1916-1918. Wewnątrz są trzy barokowe ołtarze z drugiej połowy XVIII w. Obecny kościół stoi w miejscu dawnego wybudowanego z drewna modrzewiowego, odnawianego w 1739 i 1870 r., który w pierwszej dekadzie XX w. został rozebrany. Wśród otaczających kościół drzew

Ostrowite, kościół pw. Matki Boskiej Częstochowskiej

Ostrowite, wewnątrz kościoła pw. Matki Boskiej Częstochowskiej

wyróżnia się okazała lipa drobnolistna (obw. 500 cm).

Najstarszym zamieszkałym budynkiem we wsi jest dawna karczma, która istniała do początku XX w., później mieścił się w nim sklep rzeźnicki. W karczmie w okresie zaborów spotykali się przemytnicy spirytusu, transportowanego na plecach w drewnianych beczułkach, płaskich z jednej strony.

Z lat 20. XX w. pochodzi Dom Parafialny (tzw. Organizówka).

Dom Parafialny zbudowany został z resztek materiałów budowlanych po stawianym wtedy kościele, a konstrukcje drewniane pochodziły z rozbiórki starego modrzewiowego kościoła. W domu miała siedzibę straż pożarna, na piętrze była sala widowiskowa, w której odbywały się spotkania mieszkańców, przedstawienia teatralne o treści religijnej i świeckiej oraz

bale i zabawy taneczne. Z grubych, modrzewiowych, liczących kilkaset lat belek, po rozebranych kościółku zrobiono oryginalne ławki do siedzenia. Do 1939 r. dom ten stanowił centrum życia kulturalnego i obywatelskiego gminy.

We wsi stoi pomnik – głaz z tablicą z napisem. Na tablicy umieszczone są nazwiska poległych w powstaniu styczniowym, wojnie 1918-1920 i 1939-1945. Pomnik odsłonięto w 2004 r. w 90. rocznicę odzyskania niepodległości.

Na niewielkim cmentarzu parafialnym zachowały się grobowce z połowy i końca XIX w. oraz interesujący architektonicznie grobowiec rodziny Tylmanów.

W 1940 r. cmentarz został zdewastowany i zbezczeszczonej przez Niemców, którzy wydobyte z grobowców trumny spalili na stosie. Na cmentarzu zrobiono areszt, a następnie więzionych mieszkańców Ostrowitego wywieziono do obozu karnego w Inowrocławiu.

We wsi znajduje się metalowa wieża z lat 30. XX w. będąca pozostałością rozmontowanych w czasie okupacji przez Niemców urządzeń nawigacji lotniczej.

Działalność edukacyjną prowadzi Gimnazjum im. Polskich Olimpijczyków oraz Szkoła Podstawowa im. Ludwiki Jakubowicz.

Szkoła w Ostrowitem powstała w 1905 r. Pierwszy budynek był murowany, kryty słomą, posiadający jedną dużą izbę lekcyjną i mieszkanie dla nauczyciela. W 1937 r. oddano do użytku nowy budynek szkolny, powstały z inicjatywy ówczesnej kierowniczki szkoły, Ludwiki Jakubowicz. Obok szkoły znajdowało się duże boisko i ogródki doświadczalne. W okresie okupacji placówka dostępna była tylko dla dzieci niemieckich, a dwie sale na piętrze zostały prze-

Ostrowite, pomnik upamiętniający poległych za Polskę niepodległą

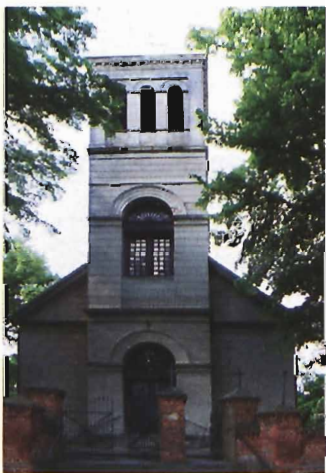
budowane i zmienione na sale obrad organizacji hitlerowskich. Po wojnie każdego roku otwierano nową klasę i od 1947 r. działała już pełna 7-klasowa szkoła.

Od wielu lat we wsi działa założony w 1971 r. klub piłkarski Ludowy Zespół Sportowy Czarni Ostrowite, występujący w kołniskiej klasie okręgowej. Przy ul. Jeziornej znajduje się stadion gminny.

Około 1 km na wschód położone jest jezioro Ostrowite (Jarockie o płaskich bezleśnych brzegach.

- ◆ Przystanek PKS. Urząd Gminy, ul. Lipowa 2, 62-402 Ostrowite, tel. 63 276 51 60, 63 276 51 21. Gminna Biblioteka Publiczna, ul. Zachodnia 3A, tel. 63 276 52 03. Ośrodek zdrowia: NZOZ Bis-Med, ul. Zachodnia 7, 63 274 32 50. Bank Spółdzielczy w Słupcy Oddział w Ostrowitem, ul. Lipowa 2, tel. 63 275 87 32. Poczta, ul. Zachodnia 3, tel. 63 276 52 20. Bar Jedyńka, ul. Lipowa 3, tel. 63 276 51 20.

OSTROWITE PRYMASOWSKIE (gm. Witkowo) – wieś, nazywana także Ostrowitem Arcybiskupim lub Kościelnym, położona nad Jeziorem Ostrowickim, około 11 km na północny wschód od Witkowa i 6 km na południowy wschód od Trzemeszna.

Ostrowite Prymasowskie, kościół pw. św. Marcina

Wzmiankowana w 1237 r., zastała nadana przez Władysława Odonowicza, Januszowi, kanclerzowi Fulkona, arcybiskupa gnieźnieńskiego.

Jeziro Ostrowickie ma charakterystyczny kształt linii brzegowej, z trzema prawie równymi ramionami: Mieliwą od południa, Sosnowką od północy i Przytockiem od zachodu. Jezioro było zawsze ważną częścią wsi, a mieszkańcy mieli prawo do łowienia

w nim ryb. Zabudowania wsi świadczą o jej zasobności jeszcze w pierwszej połowie XX w. Kółko rolnicze działające tu w 1913 r. należało do Związku Poznańskich Kółek Rolniczych, a w 1936 r. do Wielkopolskiego Towarzystwa Kółek Rolniczych.

We wsi znajduje się mурowany neoromański kościół pw. św. Marcina wzniesiony około 1860 r. z fundacji rządu i parafian, wieżę dobudowano w 1905 r. Pierwszy kościół w Ostrowie został zbudowany w 1253 r. i pod koniec XIV w. spłonął. Odbudowany po pożarze kościół także był drewniany i podupadł na początku XVI w., trzeci budynek kościelny przetrwał do kolejnego pożaru w 1795 r. Obecny kościół jest budynkiem jednonawowym, do którego wejście prowadzi przez kruczę, znajdującą się w części z wieżą. Najcenniejszymi zabytkami są obraz Matki Boskiej Ostrowickiej z Dzieciątkiem i aniołami z 1623 r. wykonany przez artystów ze szkoły szamotulskiej oraz Chrystus Ukrzyżowany z końca XVI w. i rokokowy Chrystus Zmartwychwstały. W ołtarzu głównym w nadstawie scena przemienienia Pana Jezusa na górze Tabor. Obok figurka św. Anny i św. Antoniego; widoczne są także barokowe rzeźby aniołów z XVIII w. W ołtarzach bocznych w stylu neoklasyzystycznym z jednej strony św. Wawrzyniec, z drugiej św. Antoni. Na wyposażeniu kościoła jest monstrancja z 1795 r., renesansowy kielich mszalny z drugiej po-

Ostrowie Prymasowskie, wnętrze kościoła pw. św. Marcina

Ostrowie Prymasowskie, tablica upamiętniająca ks. Kazimierza Kleinna

Ostrowite Prymasowskie, tablica upamiętniająca poległych parafian w I wojnie światowej

wy XVII w., organy z 1915 r. i droga krzyżowa z 1938 r. Obok kościoła stoi drewniana dzwonnica z początku XIX w.

We wsi znajduje się za-
bytkowa chata szachulcowa z połowy XIX w. W pobliżu kościoła pochowani są byli proboszczowie. Na kościele wisi tablica z 1935 r. upamiętniająca ks. Kazimierza Kleinna (1871-1927), proboszcza parafii, muzyka, kompozytora utworów religijnych.

Na cmentarzu parafialnym, po prawej stronie głównej alejki, pochowany jest Wacław Karpiński (1898-

-1919) z Miat, szeregowiec z 3. kompanii gnieźnieńskiej, który zginął pod Nakłem. Mogiła otoczona betonowym obramowaniem ma nagrobek z czarną tablicą informacyjną, m.in. z napisem *cześć bohaterom*.

Pamięci poległych parafian w I wojnie światowej poświęcona jest tablica z 1919 r.

W okolicach wsi odnaleziono dwie osady średniowieczne: jedna wraz z pozostałościami pieca hutniczego, na półwyspie Jeziora Ostrowickiego na zachód od wsi, druga z paleniskami, na północ od cmentarza. Na wyspie jeziora znajdują się ślady grodziska z okresu kultury łużyckiej.

We wsi znajduje się duże gospodarstwo rolno-hodowlane.

- ◆ Przystanek PKS.

OSTROWO (gm. Powidz) – wieś o rozrzuconej zabudowie na półwyspie Ostrowskim przy północnym brzegu Jeziora Powidzkiego i południowym Jeziora Powidzkiego Małego. Dawniej prawdopodobnie była to wyspa, obecnie wieś głównie o charakterze wypoczynkowym. Znajdują się tu liczne domy letniskowe, pojedynczo i w grupach; plaża i kąpielisko. W kilku miejscach nieduże **stawy**.

W centrum wsi przy skrzyżowaniu dróg (Alejka przy Wiatraku) stoi odnowiony wiatrak, pełniący obecnie funkcję domu letniskowego (Bryszówka), ogrodzony. Przy wiatraku jest działający tylko w sezonie wakacyjnym bar. Przy drodze stoi metalowy krzyż na kamieniu na młyńskim kole. Przy ul. Nad Stawami usytuowane są domki letniskowe, na rogu Alejki przy Wiatraku i ul. Nad Stawami jest domek malowany z żurawiami i łabędziami na ścianie.

Przy drodze Powidz–Orchowo stoi krzyż przydrożny i rozciągają się zabudowania Leśnictwa Hutka. Krzyż przydrożny stoi także na zachodnim skraju wsi.

Przez wieś przebiega linia kolejki wąskotorowej Gniezno–Anastazewo oraz niebieski szlak rowerowy Dookoła Jeziora Powidzkiego.

Na wschód od wsi przy północno-wschodnim skraju Jeziora Powidzkiego jest niewielka osada Rusin. W centrum wsi rośnie okazała grusza pospolita (obw. 230 cm).

- ◆ Przystanek PKS przy Leśnictwie Hutka przy drodze Powidz–Orchowo. Pole namiotowe Przy Wiatraku, Ostrowo, Alejka przy Wiatraku, tel. 63 276 05 60, 695 91 38 37 (organizacja imprez okolicznościowych i plenerowych, bar, przystań żeglarska, parking niestrzeżony); od 1 maja do 10 czerwca czynne od piątku do niedzieli, od 25 czerwca do 31 sierpnia czynne codziennie). Czartery jachtów i wynajmowanie noclegów – Włodzimierz Osada, Ostrowo 29, 64-430 Powidz, tel. 605 60 10 32 (do wynajęcia jachty Varianta 65 i Mak 660 oraz 4-osobowe łodzie wiosłowe; noclegi w budynku mieszkalnym z pięćma pokojami 2-osobowymi). Leśnictwo Hutka, sprzedaż miodu, tel. 608 48 67 74.

OSTROWO KOŚCIELNE (gm. Strzałkowo) – wieś położona około 4 km na północ od Strzałkowa.

Ostrowo Kościelne, kościół pw. Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny

Znajduje się tu drewniany kościół pw. Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny wybudowany w latach 1711-1718 na planie krzyża, wyposażenie wnętrza barokowe. Szczególnie cennymi zabytkami są figura św. Mikołaja z XVI w., kamienna chrzcielnica z 1521 r., monstrancja z XVIII w. oraz lichtarze z XVII w.

- ◆ Schronisko dla bezdomnych zwierząt. Ostrowo Kościelne 35, tel. 63 241 80 18, 609 20 73 63.

PIŁKA (gm. Powidz) – osada leśna nad jeziorem Piłka, siedziba Leśnictwa Piłka. W pobliżu rośnie okazały wiąz polny (obw. 288 cm) oraz znajdują się stawy. Nad jeziorem stoi zabytkowy młyn wodny z początku XX w. Osada jest na trasie szlaków rowerowych: czerwonego Szlaku Słowikowskiego, niebieskiego Uroklive Doliny, zielonego Leśna Pętla Zachodnia.

PODLESIE (gm. Orchowo) – osada pod lasem między Orchowem a Orchówkiem, około 1,2 km na północny zachód od Orchówka. Około 0,6 km na północ od osady przebiega niebieski szlak rowerowy Trakt Orchowski.

POLANOWO (gm. Powidz) – wieś przy zachodnim brzegu Jeziora Powidzkiego w jego południowej części na wysokości zatoki Polanowskiej (Chmielewskiej) oraz podwodnych gór Polanowskiej i Polanowskiej Miałkiej, około 2 km na południe od Powidza. We wsi na rozstaju dróg stoi krzyż. Częściami wsi są osady Radunek i Rzymachowo, a dawniej: osady Studzieniec, Winiary i Ogrody.

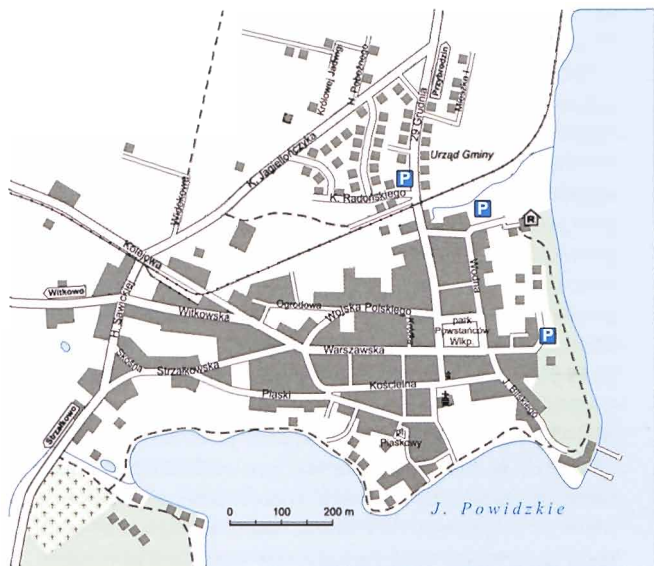
Wieś nadał w 1284 r. książę Przemysł II kapitule gnieźnieńskiej. We wsi i okolicy znajdowano kawalki bursztynu, co może świadczyć o kontaktach handlowych. Stare zapiski podają, że występował tu torf, ruda żelaza, glina oraz margiel. Rzymachowo było wsią szlachecką.

POWIDZ – wieś gminna przy zachodnim brzegu Jeziora Powidzkiego (przy zatoce Zgon), około 10 km na wschód od Witkowa.

Początki Powidza sięgają końca VIII w. kiedy na terenie obecnej wsi znajdowała się osada. Genezy nazwy miejscowości

szukać natomiast należy około XIII w. (Powicz), kiedy po raz pierwszy wzmianka o Powidzu pojawia się w 1243 r. w dokumencie księcia Bolesława Pobożnego nakazującego Baldwinowi przeprowadzenie kolonizacji w książeącym Powidzu. Kolejna wzmianka pochodzi z 1331 r. i dotyczy obrony Powidza przed Krzyżakami. W nagrodę król Władysław Łokietek, a później Kazimierz Wielki w 1362 r. i w 1364 r. obdarzyli mieszkańców wieloma przywilejami oraz nadali im ziemię na własność. Prawa te zostały potwierdzone w 1464 r. w Toruniu przez króla Kazimierza Jagiellończyka, który obdarował Powidz wieloma innymi, nowymi przywilejami, m.in. nadał mieszkańcom tytuł szlachecki, nadał im wieś Wylatkowo z przynależnymi lasami i pastwiskami i włączył do dóbr Jezioro Powidzkie z przywilejem połowu ryb.

Pierwsza wzmianka o szkole pochodzi z 1441 r. Była to szkoła przy kościele parafialnym, podlegająca Akademii Krakowskiej (stąd wzięło się powiedzenie: „Dokąd idziesz? Do Powidza po rozum”). Podczas potopu szwedzkiego mieszkańcy utworzyli ochotniczy oddział powstańczy. Z lustracji przepro-

Plan Powidza

wadzonej w 1661 r. wynikało, że w Powidzu w tamtym okresie był zamek i ratusz, 26 domów osiadłych i 75 pustych i spalonych. Z opisu miast polskich sporządzonych przez Prusaków zaraz po zajęciu ziem polskich w 1793 r. wynika, że w Powidzu znajdował się kościół, pleban, powszechna szkoła gminna z jednym nauczycielem, a także ratusz, strażnica i dom rady miejskiej. Do szkoły uczęszczali tylko chłopcy. Następną wzmianka o szkole, pochodzi z drugiej połowy XIX w. W Powidzu w tym okresie istniały dwie szkoły: parterowa ewangelicka i piętrowa katolicka. Budynek szkolny dla dzieci katolickich wraz z zabudowaniami gospodarczymi i mieszkaniami dla nauczycieli został oddany do użytku, w 1887 r. Po wprowadzeniu w 1907 r. w Powidzu przez władze pruskie nakazu nauki religii w języku niemieckim rozpoczął się strajk szkolny. W tym czasie w szkole uczyło się 263 dzieci polskich i 12 niemieckich. W strajku przeciw nauce religii w języku niemieckim i zakazowi używania języka polskiego, brało udział 106 dzieci polskich z Powidza, Charbina i Polanowa. Strajki zostały skutecznie zlikwidowane przez zaborców, a represje trwały do 1918 r. Najbardziej opornym wobec władzy odmawiano promocji lub wydalano ze szkoły. Kierownikiem szkoły został Niemiec Leo Mohaupt z Łabiszyna. Lata 1893-1911 to okres budowy sieci wąskotorowej kolei powiatowej, która miała łączyć Powidz i Anastazewo przez Witkowo z Gniezdem. W 1896 r. uruchomiono tor kolejki Powidz-Gniezno, natomiast trasę Powidz-Anastazewo oddano do użytku w 1911 r.

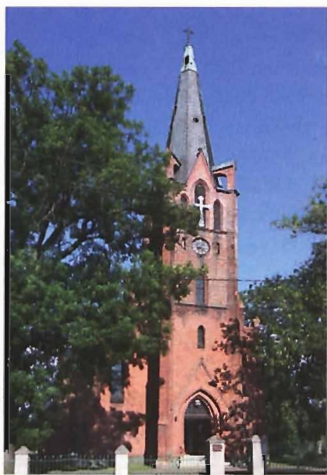
Mieszkańcy Powidza brali udział w powstaniu listopadowym, Wiośnie Ludów oraz w powstaniu styczniowym. Jednak szczególny wkład ma Powidz w powstanie wielkopolskie. 28 grudnia pod kierunkiem Józefa Bilskiego zwołana została narada w lokalu Pietraszaka, na której przedstawiono plan działania: obezwładnić pluton Grenzchutzu w Anastazewie i Szydłowcu, rozbroić miejscowych urzędników i żandarmów. Brak amunicji sprawił, że powstańcy musieli zdobyć transport na stacji kolejowej w Powidzu. O godzinie 22:00 do lokalu zgłosiło się 70 ludzi, dowództwo objął nad nimi Józef Bilski. Powstańcy ruszyli w stronę Anastazewa, tam rozbroili posterunek niemiecki, pluton Grenzchutzu, zdobyli broń, a pozostałych Niemców rozproszyli. Do Powidza wrócili pociągiem 29 grudnia w glorii zwycięzców. Na część tego tryumfalnego powrotu jedna z ulic Powidza nosi nazwę 29 Grudnia. W późniejszych

dniach powstańcy z kompanii powidzkiej uczestniczyli w innych akcjach na ziemi gnieźnieńskiej: w okolicach Kruszwicy, Szubina; pomogli powstańcom z Klecka. Już wcześniej 16 grudnia powołana została miejska Rada Szkolna, która wprowadziła język polski jako język wykładowy, egzaminy dla nauczycieli ze znajomości języka polskiego, natychmiastowe zwolnienie kierownika szkoły. W 1919 r. w Powidzu powstał teatr amatorski założony przez nauczycielkę Franciszkę Tomaszewską, który działalność rozpoczął od wystawienia *Krakoviaków i Górali* Wojciecha Bogusławskiego. Została założona biblioteka w prywatnym mieszkaniu prowadzona przez panią Marię Kozłowską. W okresie międzywojennym, a także powojennym działała ochronka prowadzona przez siostry elżbietanki. Na cześć powstańców wzniesiono na Górze Zamkowej pomnik, który jednak został zniszczony przez Niemców podczas II wojny światowej.

W 1934 r. Powidz stracił prawa miejskie. W czasie okupacji po kilku miesiącach działalności w 1940 r. została zamknięta szkoła. Na terenie Powidza znajdował się ośrodek tajnego nauczania, prowadzony przez nauczycielkę Gabrielę Lewicką. Nowa szkoła z salą gimnastyczną otwarta została w 1986 r. W 1996 r. przyjęła imię Kompanii Powidzkiej 1918 r. Kółko Rolnicze w Powidzu było w Związku Poznańskich Kółek Rolniczych w 1913 r. oraz w 1936 r. w Wielkopolskim Towarzystwie Kółek Rolniczych.

Pierwsza plaża powstała 1902 r., kąpielisko było czynne już w 1907 r. W 1910 r. wybudowano pierwszy hotel nad brzegiem jeziora. Pierwsze uzdrowisko, tzw. Łazienki, wybudowano w 1922 r. (stojące częściowo w wodzie) chociaż już od końca XIX w. korzystano z wypoczynku w Powidzu. W 1932 r. Łazienki spłonęły, odbudowano je jako murowane. W łazienkach stosowano kąpiele w podgrzanej wodzie jeziornej. Do atrakcji należała szeroka piaszczysta plaża i spacer po wielkim 60-metrowym pomoście. Ośrodek letniska stanowił pensjonat na 200 osób, położony w 5-hektarowym ogrodzie. W 1937 r. kąpielisko przejęła Ubezpieczalnia Społeczna w Gnieźnie w celu leczenia rekonwalescentów.

W 1953 r. w lasach w okolicach Powidza rozpoczęto budowę jednostki wojskowej i rozbudowę lotniska, spowodowało to przyspieszanie prac nad elektryfikacją miejscowości, która zakończyła się w 1956 r.

Powidz, kościół pw. św. Mikołaja

W 2009 r. nakręcony został film o Powidzkim Parku Krajobrazowym³⁵.

Rynek jest czworokątny, otoczony domami z końca XIX w. Znajdują się na nim cztery figury rzeźbione w drewnie przedstawiające: Madonnę z Dzieciątkiem na lwie oraz świętych: Franciszka z Asyżu, Floriana i Wawrzyńca. W miejscu drewnianego kościoła z XI w. stoi neogotycki kościół pw. św. Mikołaja, zbudowany w 1863 r. Polichromia kościoła wykonana została

techniką sgraffito w 1958 r. przez Leonarda Totrwirta z Torunia. W prezbiterium nad zakrystią znajduje się największy fresk przedstawiający Wniebowzięcie Matki Boskiej w adoracji świętych polskich. Kościół posiada kilka cennych zabytków. Najstarszym z nich jest gotycka drewniana rzeźba Matki Boskiej z Dzieciątkiem na lwie pochodząca z końca XIV w. (kopia należy do zespołu figur stojących w narożnikach rynku), odnowiona w latach 50. XX w., obecnie przechowywana jest w Muzeum Archidiecezji Gnieźnieńskiej. Z początku XVII w. pochodzi znajdujący się na prezbiterium

duży obraz przedstawiający Matkę Boską ze świętymi oraz fundatorem obrazu, przypuszczalnie należy on do szkoły weneckiej. Do zabytkowego wyposażenia kościoła należy również monstrancja w stylu regencji, wykonana ze srebra wyklepywanego z 1741 r., jak również obraz z Chrystusem na krzyżu powstały w 1738 r. w stylu późnobarokowym.

Powidz, wnętrze kościoła pw. św. Mikołaja

Do 1941 r. kościół miał dwa dzwony wykonane prawdopodobnie przez lotaryńskiego ludwisarza w 1637 r. W czasie okupacji zabytkowe dzwony zabrali Niemcy, a kościół przeznaczili na składnicę jagód. Obecnie świątynia wraz z domem pogrzebowym tworzy zabytkowy zespół kościelny. Znajdująca się w Powidzu figura Św. Ducha przypuszczalnie została wystawiona w miejscu, gdzie w 1779 r. stał przytułek dla starszych ludzi pw. Ducha Świętego. Zniszczona w czasie II wojny światowej, stała się ponownie dzięki staraniom pracowników tartaku.

Przy ul. Wodnej położony jest dworek wybudowany na początku XX w., a w zachodniej części wsi stoi wiatrak-koźlak z XIX w. Na cmentarzu znajdują się groby Polaków zamordowanych przez Niemców we wrześniu 1939 r. oraz wspólna mogiła czterech zwiadowców radzieckich poległych w końcu 1944 r.

W setną rocznicę strajku dzieci powidzkich w 2007 r. odsłonięto w Szkole Podstawowej im. Kompanii Powidzkiej pamiątkową tablicę. W kościele parafialnym pw. św. Mikołaja odsłonięto w 2009 r. tablicę pamiątkową, którą ufundowało Towarzystwo Przyjaciół Powidza.

W rozwidleniu ul. Witkowskiej i Kolejowej w 1991 r. odsłonięto gładki pomnik na schodkowym cokole, zwieńczony orłem w koronie. Z przodu znajduje się czarna kamienna tablica z napisem: *Ojcom naszym powstańcom wielkopolskim i wszystkim tym, którzy życie oddali za Ojczyznę.* W 2009 r. odsłonięto tablicę pamiątkową z nazwiskami uczestników powstania wielkopolskiego z Powidza.

W Zespole Szkolno-Przedszkolnym w Powidzu, w skład którego wchodzi Gimnazjum im. Kompanii Powidzkiej 1918 r. oraz Szkoła Podstawowa im. Kompanii Powidzkiej 1918 r. znajduje się kącik patrona z napisem:

*Bracia! Trzeba śmiałości!
Szczęście śmiałym sprzyja
Najpiękniejszym jest orzeł,
gdy się w niebo wzbija.
Franciszek Morawski*

*Pomni tradycji
historycznych Kompanii*

Powidz, pomnik upamiętniający powstańców wielkopolskich

Powidz, pomnik upamiętniający powstańców wielkopolskich

Powidzkiej 1918 r.
Imię przyjmujemy
Powidz, 8 VI 1996 rok

W Powidzu mieści się (park Powstańców Wielkopolskich 9) dom rekolekcyjno-wypoczynkowy katolickiego stowarzyszenia młodzieży archidiecezji gnieźnieńskiej.

Około 4 km na zachód od Powidza położone jest lotnisko wojskowe 33. Bazy Lotniczej, zbudowane przez Niemców około 1940 r. i powiększone w latach 50. XX w.

33. Baza Lotnicza funkcjonuje w strukturach Polskich Sił Powietrznych i stanowi część 3. Skrzydła Lotnictwa Transportowego z dowództwem w Powidzu. Baza została formowana w 2000 r. w oparciu o likwidowany 7. Pułk Lotnictwa Bombo-

Powidz, figura św. Floriana w parku Powstańców Wielkopolskich

wo-Rozpoznawczego początkowo jako 21. Baza Lotnicza. W 2001 r. została przemianowana na 33. Bazę Lotniczą ulokowaną na lotnisku w Powidzu. Do zadań realizowanych przez bazę należy zaliczyć: zabezpieczenie logistycznego szkolenia lotniczego oraz działań jednostek wojskowych Sił Powietrznych i Wojsk Lądowych, bieżącej działalności 14. eskadry lotnictwa transportowego, utrzymanie stałej gotowości do realizacji stawianych przed nim zadań poprzez

przyjmowanie statków powietrznych innych jednostek, a także przygotowanie sił i środków do przyjęcia amerykańskich samolotów transportowych Lockheed C-130E Herkules.

Baza w Powidzu to największe w Polsce czynne lotnisko wojskowe. Długość pasa startowego o powierzchni betonowej wynosi 3510 m; jest to jedno z nielicznych lotnisk w Europie, na którym mogą lądować promy kosmiczne. Lotnisko w Powidzu, zgodnie z planami NATO jest lotniskiem umożliwiającym przyjęcie na terytorium Polski sił wsparcia w sytuacji zewnętrznego zagrożenia. Mogą tutaj lądować ciężkie transportowce, samoloty systemu AWACS oraz powietrzne tankowce. Lotnisko ma być gotowe do realizacji sojuszniczych zadań w 2015 r.

W 2000 r. na lotnisku został odsłonięty pomnik upamiętniający dwukrotne lądowanie prezydentów państw europejskich. Po raz pierwszy lądowali oni w Powidzu w 1997 r., kiedy przybyli na spotkanie z Janem Pawłem II, a po raz drugi w 2000 r., kiedy przybyli na obchody tysięcznej rocznicy Zjazdu Gnieźnieńskiego. Na terenie bazy znajduje się tablica z napisem:

W tym miejscu 3 czerwca 1997 r. spotkali się prezydenci siedmiu krajów Czech Václav Havel, Litwy Algirdas Brazauskas, Niemiec Roman Herzog, Polski Aleksander Kwaśniewski, Słowacji Michal Kováč, Ukrainy Leonid Kuczma, Węgier Árpád Göncz przybyli do Gniezna na zaproszenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Aleksandra Kwaśniewskiego z okazji wizyty Ojca Świętego Jana Pawła II w pierwszej stolicy Polski.

We wsi znajduje się średniowieczne grodzisko stożkowe, tzw. Góra Zamkowa. Na szczycie zachowały się fundamenty kamienne czworobocznego budynku. Od północy przylegała osada przyrodowa.

Okolo 4 km na południowy zachód znajduje się osada Powidz-Osiedle.

Powidz jest siedzibą Związku Gmin Powidzkiego Parku Krajobrazowego, do którego należą gminy: Kleczew, Orchowo, Ostrowite, Powidz, Wilczyn i Witkowo. Przedmiotem Związku jest inicjowanie, prowadzenie i koordynacja działań gmin na rzecz racjonalnego zagospodarowania środowiska przyrodniczego Powidzkiego Parku Krajobrazowego, w szczególności po-

dejmowanie wspólnych działań w zakresie ochrony środowiska przyrodniczego, ukierunkowanie rozwoju gospodarczego tych terenów w oparciu o naturalne walory przyrodnicze, edukacji ekologicznej wspólne realizowanie zadań i inwestycji komunalnych oraz prowadzenie działalności gospodarczej o charakterze użyteczności publicznej, realizowanie planu ochrony Parku i opracowanie wspólnej strategii jego rozwoju oraz podejmowanie działań na rzecz turystyki i rekreacji.

Coroczne Dni Powidza organizowane są zawsze w drugi weekend w lipcu.

- ◆ Przystanek PKS (także przystanek przy osadzie Powidz-Osiedle). Urząd Gminy Powidz, ul. 29 Grudnia 24, 62-430 Powidz, tel. 63 277 62 73. Gminna Biblioteka Publiczna, park Powstańców Wielkopolskich 25, tel. 63 277 63 52. Poczta: ul. Warszawska 15A, tel. 63 249 76 70. Bank Spółdzielczy, park Powstańców Wielkopolskich 13, tel. 63 277 69 13. Szkoła Podstawowa i Gimnazjum im Kompanii Powidzkiej 1918 r. park Powstańców Wielkopolskich 1. tel. 63 277 61 23. Biuro Związku Gmin Powidzkiego Parku Krajobrazowego, park Powstańców Wielkopolskich 25/5, tel. 63 27 76 909. Ośrodek zdrowia: Jarmed ZPOZ, park Powstańców Wielkopolskich 25, tel. 63 277 62 02. Ośrodki Wypoczynkowe Łazienki: ul. Bilskiego 7, tel. 63 277 61 43, 698 40 64 90, 602 69 29 57; ul. Kościelna 1, 62-430 Powidz, tel. 63 277 61 43; Rotunda ul. Bilskiego 1, tel. 63 277 61 43. Gospodarstwa agroturystyczne: Sławomir Przychodzki, ul. Kolejowa 28, tel. 063 27 76 134 (oferta od maja do września); Ewa i Matrian Chorryan, park Powstańców Wielkopolskich 5, tel. 63 27 76 256 (oferta całoroczna); Maria i Bogdan Piotrowscy, park Powstańców Wielkopolskich 24, tel. 63 27 76 166; Małgorzata i Roman Morzyńscy, ul. Jeziorna 6, tel. 63 277 63 33; Bogdan Piotrowski park Powstańców Wielkopolskich 24, tel. 63 277 61 66, 662 276 297; Emilia i Marek Nawroccy, ul. 29 Grudnia 47, tel. 63 277 63 17. Pensjonat Jankes – Paweł Janowski ul. Kościelna 5, tel. 63 27 76 420, 502 363 509. Pokoje gościnne: Emilia i Marek Nawroccy ul. 29 Grudnia 47, Bazar – Bogumił Pietruszewski, ul. Kościelna 13, tel. 63 277 61 20. Oferta sezonowa: Zespół Szkolno-Przedszkolny w Powidzu, tel. 63 277 61 23, 63 277 62 72 (możliwość organizacji kolonii, obozów; dostęp do sali gimnastycznej, kuchni, sto-

łówki – oferta na czas trwania wakacji letnich lub ferii zimowych). Strzeżone kąpieliska: OW Łazienki, Dzika Plaża. Wypożyczalnie sprzętu wodnego, place zabaw i boiska do gry w piłkę siatkową i piłkę nożną oraz pola namiotowe przy ośrodkach wczasowych. Pola namiotowe: Łazienki – Paweł Jankowski, tel. 512 008 814; Dzika Plaża – Agnieszka Kownacka, tel. 607 092 420. Restauracja Wczasowa, Elżbieta Morzyńska, ul. Wodna, Powidz, 63 277 61 18. Restauracja Bazar i restauracja Jabłona – Bogumił Pietruszewski, ul. Kościelna 13, tel. 63 27 76 120 i ul. Wodna 18, tel. 63 27 76 118. Bar Relax – Jolanta Szałwska, ul. Warszawska 10, tel. 63 277 62 82. W okresie letnich wakacji, w weekendy na trasie Gniezno–Anastazewo kursuje zabytkowa kolej wąskotorowa zatrzymująca się w Powidzu. Różne placówki handlowe, m.in. sprzedaż ryb wędzonych i surowych oraz miodu.

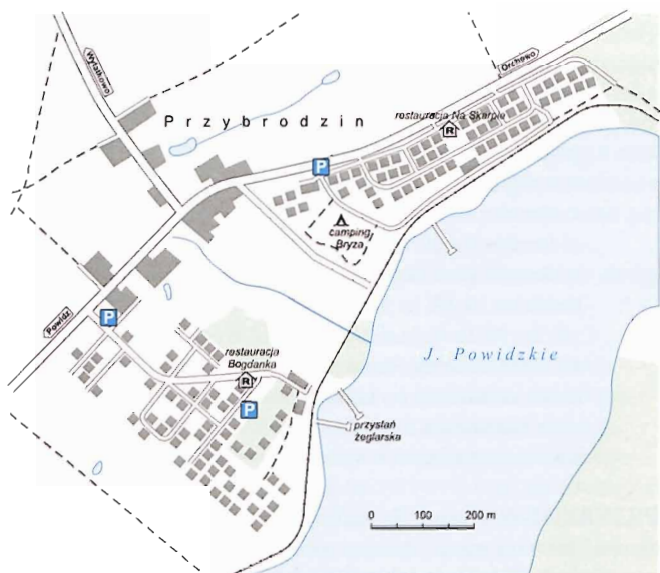
PRZYBRODZIN (gm. Powidz) – obecnie miejscowość letniskowa, dawniej wieś rolnicza, położona nad północno-zachodnią zatoką Jeziora Powidzkiego (Zatoka Przybrodzin, tzw. Jazy), około 2 km na północny wschód od Powidza.

Wieś istniała już przed 1523 r. W 1618 r. były na jej terenie młyn i wiatrak. W XVII w. była to wieś królewska, wymieniana w lustracjach królewskich wielkopolskich z lat 1628-1632. Mieszkało tu wówczas 7 rodzin kmiecyh i istniał folwark pański. Po potopie szwedzkim we wsi mieszkała już tylko jedna rodzina kmiecia i cztery chałupników. Kmieć jako podatek dawał dwa kapłony i płacił 8 groszy czynszu, natomiast chałupnicy byli zwolnieni z wszelkich świadczeń. Całkowicie opustoszał działający tutaj wcześniej młyn wodny.

Na skrzyżowaniu drogi z Powidza do Przybrodzina z drogą do Wylatkowa stoi murowana kapliczka z figurą Matki Boskiej z 1957 r. z napisem: *Maryjo Królowo Polski módl się za nami*, otoczona ogrodzeniem z metalowej siatki z furtką.

Przybrodzin, ośrodki wypoczynkowe

Plan Przybrodzina

We wsi zachował się stary cmentarz ewangelicko-augsburski. Na południe od wsi na wzgórzu nad jeziorem odkryto osadę średniowieczną oraz na skarpie przy drodze cmentarzysko szkieletowe.

Na wschód od centrum wsi znajduje się zespół domków letniskowych i kąpielisko, na rozstaju dróg stoi krzyż.

Na przyległej do Jeziora Powidzkiego plaży organizowane są od wielu lat w lipcu Ogólnopolskie Otwarte Turnieje Plażowej Piłki Siatkowej.

Przez wieś przebiega niebieski szlak rowerowy Dookoła Jeziora Powidzkiego.

- ◆ Przystanek PKS. Ośrodek Szkoleniowo-Wypoczynkowy Nad Jeziorem Powidzkim, Przybrodzin, 62-430 Powidz, tel. 600 99 28 22, 600 92 74 07. Ośrodek z restauracją, położony 100 m od brzegu jeziora. Organizowane są uroczystości rodzinne, zielone szkoły, imprezy integracyjne. Do dyspozycji grill i parking. Ośrodek Wypoczynkowo-Szkoleniowy Bogdanka – Wanda i Zbigniew Bogdanowie, Przybrodzin 205, 62-430 Powidz, tel. 63 276 09 20, 603 11 30 89, 661 12

15 07, 668 85 63 30. Organizowane są pobyty integracyjne z wykorzystaniem sprzętu wodnego, quadów. Proponowane są paintball, strzelanie z krótkiej i długiej broni pneumatycznej oraz luków, zielone szkoły, szkolenia, nauka i doskonalenie jazdy konnej, kuligi, przejażdżki bryczką oraz imprezy rodzinne. Ośrodek dysponuje salą restauracyjną na 100 osób, bankietową na 14 osób oraz dwiema wyposażonymi salami konferencyjnymi. W czasie pobytu istnieje także możliwość zakwaterowania na polu namiotowym Bryza lub w ośrodku Na Skarpie. Ośrodek wypoczynkowy, Przybrodzin 18, tel. 63 276 01 20, 603 58 66 62, 691 07 27 26. Ośrodek usytuowany jest blisko jeziora i lasu w budynku parterowym z zadaszonymi tarasami, dzięki temu każdy pokój posiada oddzielne wejście z tarasu. Do dyspozycji gości są grille. Na terenie ogrodzonej posesji można zaparkować samochód. Ośrodek wczasowy Na Skarpie, ul. Na Skarpie, tel. 602 692 957. Marszówka – Ignacy Maroszek, Przybrodzin, tel. 604 676 174 (ośrodek jest czynny przez cały dzień). Ośrodek jeździecki Marszówka – Ignacy Maroszek, Przybrodzin-Powidz, tel. 604 676 174. Kemping i pole namiotowe Bryza: tel. 600 992 822, 600 927 407. Pokoje wczasowe Malwa: tel. 691 072 726, 603 586 662. Szkoła windsurfingu: tel. 665 506 609. Czartery jachtów: tel. 601 053 552, 601 766 924.

PRZYJEZIERZE (gm. Strzelno i Jeziora Wielkie) – miejscowość wypoczynkowa około 6,5 km na północny zachód od Witkowa, przy drodze do Wójcina, nad Jeziorem Ostrowskim.

Historia powstania Przyjezierza jest ściśle związana z historią położonej około 2 km na północ wsi Ostrowo znajdującej się po wschodniej stronie Jeziora Ostrowskiego. Ostrowo przed 1133 r. stanowiło najprawdopodobniej własność Piotra Włostowica ze Skrzywna, palatyna księcia Bolesława Krzywoustego. Następnie drogą zapisu wieś przekazana została jego wnukowi, wojewodzie kujawskiemu, Piotrowi Wszeborowicowi, zwanemu Piotrem Starym. Z jego nadania pochodziła główna, obok samego Strzelna, część dóbr klasztornych sióstr norbertanek. Przypuszcza się, że Ostrowo pomiędzy 1175 a 1193 r. przekazane zostało zakonnicom przez jego córkę Beatrycę, pierwszą znaną przełożoną klasztoru strzeleńskiego, która z części przy-

padającego jej rodzinnego dziedzictwa, ziemie te wniosła jako wiano na użytek swojego konwentu. W bulli papieża Celestyna III z 1193 r. znajduje się wzmianka o miejscowości zwanej villam Ostrovite. W tym dokumencie donacyjnym wymienione są m.in. dobra ziemskie i dochody klasztoru sióstr norbertanek ze Strzelna (pośród nich villam Ostrovite). Nad jeziorem powstawały osady służebne dla klasztoru w Strzelnie.

Jeziro Ostrowskie stanowiło kiedyś fragment drogi wodnej, mającej połączenie z jeziorem Gopło i Wisłą. Obecnie oba te jeziora łączy, wybudowany w latach 30. XX w. kanał Ostrowo-Gopło. Przy jego realizacji wykorzystano naturalne ciek wodne, m.in. Strugę Cienciwską i rzekę Rechtę. W średniowieczu jezioro zostało rozdzielone groblą, po której przebiegała droga do Bielska. Wówczas oddzieloną tą północną zaczęto nazywać jeziorem Skrzyńka. Na północnym skraju wsi znajdował się, znany już w średniowieczu, staw Skrzyńka, stanowiący dawniej część Jeziora Ostrowskiego. Obecnie staw wysechł i zarósł.

Jeszcze w pierwszej połowie XX w. plaże były wąskie (3-4 m). Obecnie w wyniku spadku poziomu wody są bardzo duże, zwłaszcza po południowo-wschodniej stronie jeziora. W dawnych latach każdej zimy z jeziora pozyskiwano ogromne ilości lodu, który następnie w okresie letnim wykorzystywano w Strzelnie w zakładach rzeźniczo-masarskich, cukierniczych i gastronomicznych. Lód przechowywany był w ziemiankach (tzw. lodziarnie) oraz w kopcach okrytych grubą warstwą trocin i ziemi. Zapasy wystarczały do kolejnej zimy. Woda jeziora ze względu na swoją czystość używana była także do bezpośredniej konsumpcji.

Mieszkańcy Ostrowa zajmowali się bartnictwem. W miejscowym kościele parafialnym istniał ołtarz poświęcony św. Bartłomiejowi – patronowi bartników, a obecnie pszczelarzy. Do dziś zachował się obraz z tego ołtarza, który znajduje się na plebani. Potwierdza on istnienie w przeszłości grupy fundatorów spod znaku św. Bartłomieja. Początkowo miód i wosk trafiały na dwór książęcy, a następnie do klasztoru sióstr norbertanek.

Odkrycie wypoczynkowych walorów Przyjezierza nastąpiło już na przełomie XVIII i XIX w. Miało ono związek z organizacją tzw. Domeny Strzelno, czyli upaństwowienia przez króla pruskiego dóbr norbertanek ze Strzelna. W celu zarządzania miejscowymi lasami i jeziorami utworzone zostało Leśnictwo Ostrowo-Posterunek. Całość lasów ponorbertańskich oraz po-

benedyktyńskich okolic Wójcina, weszła w skład tzw. dominium leśnego Mirau – Mieradz (Miradz). To pierwotne nadleśnictwo składało się m.in. z Leśnictwa Ostrowo Posterunek (po zachodniej stronie jeziora) oraz podleśnictwa zwanego z niemieckiego Seewald (Leśniczówka nad Jeziorem) z jednym domem i 10 mieszkańcami (obecne Leśnictwo Przyjezierze) i Ostrowo Dom nad Łąką z jednym domem i 4 mieszkańcami (obecnie gajówka Przyjezierze).

Właśnie Seewald i Ostrowo Dom nad Łąką, to współczesne miejsca ściśle związane z obecnym Przyjezierzem. Przez całą drugą połowę XIX w. pełniły one funkcje siedlisk leśnych leżących nad jeziorem Łuczyna, jak nazywano południowo-wschodnią odnogę Jeziora Ostrowskiego. Powstanie drużyny harcerskiej w Strzelnie w 1916 r. i zorganizowanie dla harcerzy obozowiska przy Jeziorze Ostrowskim od strony łagodnej plaży dało początek współczesnej miejscowości Przyjezierze. W 1919 r. Naczelna Rada Ludowa na wniosek Wydziału Powiatowego w Strzelnie zmieniła nazwę Leśnictwa Seewald na Przyjezierze. Od tego też czasu tak zaczęto urzędowo nazywać tę leśną osadę.

W opisie Jeziora Ostrowskiego z połowy lat 20. XX w. tak przedstawiano walory tego miejsca: „Uroczy widok przedstawia Jezioro Ostrowskie, leżące zupełnie w lesie. Woda spokojna, błękitna, a na brzegach piętrzy się stary las... spokój wielki. Jest to zakątek mało znany, ale bez wątpienia należy do najpiękniejszych w Wielkopolsce. Latem zjeżdżają dotąd licznie obywatelstwo ze Strzelna. Osobliwością tego jeziora są ryby, bardzo podobne do zielonych śledzi. Lud nazywa je pospolicie morylki, są bardzo smaczne i z tego powodu bardzo cenione. Jak lud twierdzi mało jest w Wielkopolsce jezior, w których się znajdują morylki”. Bez wątpienia „morylki” to sielawy lub sieje.

Przyjezierze z roku na rok zaczęło nabierać rozgłosu, jako modne miejsce wypoczynku dla mieszkańców Strzelna. W okresie letnim, w niedziele, czynny był na plaży niewielki punkt handlowy z napojami i słodyczami. Z chwilą objęcia patronatem przez Związek Ochrony Kresów Zachodnich kolonii dla dzieci z różnych regionów Polski organizowanych w Strzelnie, szczególnie z Górnego Śląska, do Przyjezierza coraz częściej zaczęły przyjeżdżać zorganizowane grupy dzieci. Miejscowa prasa pisała: „Często dzieci bywały w Ostrowie i Przyjezierzu, gdzie w jeziorze zażywały kąpeli”.

W 1936 r. Nadleśnictwo Miradz sprowadziło do Przyjezierza 20 mieszkańców Polesia (zwanymi Poleszczukami) do prac przy obróbce drewna na podkłady kolejowe. Wywołało to oburzenie części mieszkańców i lokalnej prasy, która pisała: „Nie wiadomo, z jakiej racji sprowadza się robotników aż z Kresów, kiedy u nas tysiące bezrobotnych chodzi bez pracy”.

Prawdziwe odkrycie walorów Przyjezierza przyniósł dopiero okres powojenny. Znaczny rozwój wypoczynku zorganizowanego w Przyjezierzu nastąpił w 1957 r. z chwilą powstania w Strzelnie oddziału PTTK. W 1958 r. z inicjatywy członków tego oddziału postawiono nad jeziorem pierwszy drewniany pawilon-barak z 15 4-osobowymi pokojami, w których na poszczególnych turnusach zamieszkały pierwsze grupy wczasowiczów. W 1959 r. dokonano oficjalnego otwarcia ośrodka, a w 1960 r. oddano do użytku restaurację Wczasową, będącą w gestii PSS Społem. W tym okresie corocznie zimą na zamrznięte brzegi jeziora i plaże wożono po kilkaset przyczep ciągnikowych piasku, który po ustąpieniu lodów pokrywał dno kąpieliska.

Współczesne Przyjezierze to osada leśna z blokami mieszkalnymi dla pracowników leśnych, leśniczówką i gajówką oraz letnisko rozciągnięte po stronie wschodniej i południowej odnogi Jeziora Ostrowskiego. Miejscowość dysponuje sezonowo około 4 tys. miejsc noclegowych. Kompleks turystyczny położony jest nad Jeziorem Ostrowskim, wśród Lasów Miradzkich i zajmuje ogólną powierzchnię około 40 ha. Do dyspozycji turystów znajdują się: domy wycieczkowe, domy wczasowe, ośrodki kolonijne, domki letniskowe, pole biwakowe i kemping. Na terenie kompleksu istnieje rozwinięta baza usługowo-gastronomiczna. W sezonie turystycznym (czerwiec-wrzesień) na terenie ośrodka ma miejsce duża ilość imprez i wydarzeń sportowych i kulturalnych. Działa wypożyczalnia sprzętu wodnego.

Do miejscowości prowadzi niebieski szlak pieszy.

- ◆ Przystanek PKS. Poczta: działa okresowo, kod: 88-324 Jeziora Wielkie. Dom Wczasowy Czapla, tel. 52 318 14 93. Dom Wczasowy Kormoran, tel. 52 318 14 19. Dom Wycieczkowy Pod Dębami, tel. 52 318 14 10. Hotel Leśny, tel. 52 318 14 85. Ośrodek Kolonijny Relax, tel. 52 318 14 95. Ośrodek Rehabi-

litacyjno-Wypoczynkowy, tel. 52 318 14 25. Ośrodek Wypoczynkowo-Kolonijny Lucent Technologies, tel. 52 318 14 12. Ośrodki wypoczynkowe: Irena, tel. 52 318 14 70; Janikosoda, tel. 52 318 14 79; Soda Mątwy, tel. 52 318 14 11; Społem, tel. 52 318 14 60; Ośrodek Wypoczynkowy Mogileńskiej S.M., tel. 52 318 14 29; Zakładów Mięsnych-Inowrocław, tel. 52 318 14 84. Wojskowy Dom Wczasowy Kujawy, tel. 52 318 14 77. Wojskowy Ośrodek Wypoczynkowy, tel. 52 318 14 14. Stanica Wodna PTTK, tel. 52 318 14 82.

RASZEWO (gm. Witkowo) – wieś położona na południowym cyplu Jeziora Ostrowickiego, około 2,3 km na południowy wschód od Ostrowitego Prymasowskiego, na trasie niebieskiego szlaku rowerowego Urokliwe Doliny.

Wieś istniała już przed 1523 r.

Okolice Raszewa, krzyż na rozstaju dróg

RĘKAWCZYN (gm. Orchowo) – wieś około 1 km na północ od Słowikowa, położona na wzniesieniu morenowym między Jeziorem Słowikowskim a kompleksem stawów i Jeziorem Miławskim. Część gospodarstw rozłożona się wzdłuż drogi w kierunku Jeziora Kamienieckiego.

W 1392 r. dziedzicami Rękawczyna byli Maciej, Jan i Piotr. Znany jest ich proces z klasztorem w Trzemesznie o rybołówstwo na Jeziorze Kamienieckim. W pierwszych latach XV w. był tutaj kościół katolicki i parafia pw. św. Wawrzyńca. Upadek parafii i ruina kościoła rozpoczęły się u schyłku XVI w., kiedy to dziedzice Kunowscy przeszli na protestantyzm.

We wsi znajduje się zabytkowa drewniana chata nr 10 z 1798 r. Zachowały się także piękna aleja lipowa prowadząca na dziedzińiec dworu, w którym spędził dzieciństwo i młodość Jerzy Waldorff-Preyss oraz okazały (obw. 450 cm) dąb szypułkowy chroniony jako pomnik przyrody.

Okolo 2 km na północny wschód od wsi, nad Jeziorem Kamienieckim, znajduje się pole namiotowe, w pobliżu którego przebiega czerwony szlak rowerowy Trakt Słowikowski.

- ◆ Gospodarstwo Agroturystyczne, Rękawczyn 2, 62-436 Orchowo, tel. 63 268 42 96. Do dyspozycji gości sad, kącik ogrodowy z grillem, łódka, rowery i parking. Oferowane są przejażdżki bryczkami, kuligi i możliwość zakupu produktów rolnych z pobliskich gospodarstw.

RĘKAWCZYNEK (gm. Orchowo) – wieś okolo 4,3 km na północny wschód od Rękawczyna i 1,5 km na zachód od Myślątkowa.

Wieś istniała już przed 1523 r. i składała się z łąnów kmiecych i dziedzicznych. W 1618 r. należała do Wojciecha Drachowskiego, w końcu XVIII w. do Gabriela Gzowskiego, a następnie Malczewskiego, dziedzica m.in. dóbr myślątkowskich. W 1888 r. Rękawczynek zamieszkiwało 105 osób w 12 domach; protestantów było 89, a katolików 16. Przed wsią od strony Myślątkowa na wzniesieniu stał wiatrak-koźlak, który uległ zniszczeniu w drugiej dekadzie XX w.

Okolo 1 km na zachód od wsi przebiega czerwony szlak rowerowy Trakt Słowikowski.

RÓŻANNA (gm. Orchowo) – wieś sołecka przy drodze Orchowo–Mogilno, okolo 8 km na północ od Orchowa Dolnego, nad rzeczką Różanną (dopływ Kwieciszewicy). Przez wieś przebiega droga wojewódzka Kwieciszewo–Gębice–Orchowo–Szyszłowo oraz droga powiatowa Różanna–Siedluchno–Podbielisko. Znajduje się także linia kolejowa jednotorowa do Mogilna, obecnie nieczynna.

Różanna (Różnica) jest pierwotną nazwą potoku wpadającego do jeziora Gać. Okolo 1560 r. wieś należała do Różańskich i Bartłomieja Rogalińskiego. Było tu wówczas 9 łąnów kmiecych i dwóch zagrodników. Dziesięcinę pobierali kanonicy z Kruszwicy. Księga chrztów, ślubów i pogrzebów kościoła parafialnego w Gębicach wymienia pod 1712 r. olędra Alberta ze wsi Różanna. Pod koniec XVIII w. dobra dziedziczył Ignacy

Kossowski. Ostatnim właścicielem Różanny był przyjazny Polakom Niemiec Julian Schneider. W 1918 r. powiat mogileński wybrał 14 posłów do Sejmu Dzielnicowego w Poznaniu, wśród nich był Michał Meller z Różanny.

We wsi występują obiekty objęte ochroną konserwatorską: kapliczka murowana z około 1880 r., cmentarz choleryczny z drugiej połowy XIX w., zespół szkolny z 1915 r., zespół dworsko-folwarczny z pierwszej połowy XIX w., zagrody: nr 4 i nr 21 z końca XIX w., nr 18 z 1901 r. i nr 14 z 1905 r., domy nr 15, nr 19 i nr 20 z drugiej połowy XIX w. Szkoła podstawowa i gimnazjum mieszczą się w budynku wybudowanym w latach 50. XX w., w latach 60. dobudowano pawilon. Budowę współczesnego kościoła pw. św. Brata Alberta³⁶ rozpoczęto w 1996 r. (rok wcześniej erygowano parafię, jedna z najmłodszych wspólnot Archidiecezji Gnieźnieńskiej); kościół konsekrowano w 2000 r.

W latach poprzednich we wsi działał zakład rolny, należący do kombinatu PGR w Kołaczkowie. W 1993 r. powstała Spółka Róż-Pol, która przejęła działalność po zakładzie rolnym. We wsi urządzone są dwa boiska sportowe. Działalność prowadzi Koło Gospodyń Wiejskich.

W pobliżu wsi przebiega Szlak Piastowski.

- ◆ Przystanek PKS, połączenia z Mogilnem, Strzelnem i Słupcą.

RUCHOCIN (gm. Witkowo) – wieś położona 4 km na południe od Witkowa przy drodze do Mielżyna.

Wieś znana już w 1398 r. Z upływem lat jej nazwa zmieniała się: początkowo Ruchoczyno (1498 r.), następnie Ruchocino (1618-1620 r.), aż w końcu Ruchocin. W XIX w. przez dłuższy czas istniała we wsi należąca do Gutowskich fabryka cygar. W XIX w. właścicielem wsi był Franciszek hr. Żółkowski. Stąd pochodził wybitny lekarz weterynarz Jakub Rawicz Stanowski³⁷. **W czasie zaboru pruskiego** znajdował się tu duży dom dla sierot, a w okresie powstania styczniowego szpital połowy. W 1919 r. w Ruchocinie powstała Polska Szkoła Rolnicza, przeniesiona następnie do Witkowa. Znanymi dziedzicami Ruchocina byli: burgrabia koniński Michał Suchocki, burgrabia pyzdrowski Jarosław Suchocki, miecznik kaliski i **sędzia** surrogator grodzki gnieźnieński Stanisław Otto Trąmpczyński, członek

królewsko-pruskiego parlamentu Ignaz Nicolaus von Gutowski. Z miejscowości tej pochodził Dominik z Ruchocina Zaremba Jaraczewski, kapitan wojsk koronnych, a następnie pułkownik wojsk polskich.

Współczesny Ruchocin jest połączeniem dwóch wsi: Ruchocina (niem. Neuzedlitz) i Lipie (niem. Lipe). We wsi znajduje się dobrze zachowany zajazd z początku XX w., budynek szkoły ewangelickiej z 1866 r. oraz park podworski ze stawami i starym drzewostanem. W parku zachowały się fundamenty i różne inne pozostałości po dwóch dworach. Obok parku znajdują się dwie zabytkowe stodoły. Jedna z nich jest pozostałością po zabudowie folwarcznej należącej do majątku Ruchocin. Są tu także dwa cmentarze: choleryczny i ewangelicki.

We wsi urodził się Andrzej Prądyński.

RUCHOCINEK (gm. Witkowo) – wieś około 4,6 km na południowy wschód od Witkowa i 3,6 km na północny wschód od Ruchocina. We wsi stoi krzyż przydrożny.

W XIX w. właścicielem wsi był Franciszek hr. Żółkowski. Urodził się tu Witold Jeszke, poseł, senator, prawnik działacz Towarzystwa Tomasza Zana w Gnieźnie i żołnierz Zapasowej Brygady Karpackiej. Przed laty w okolicach wsi eksploatowano pokłady rudy darniowej, glinę i margiel wapienny. Działalność prowadziła także cegielnia.

Częścią wsi są dwie osady o rozproszonej zabudowie: Dębina położona około 2,2 km na północny wschód oraz Głożyny znajdująca się około 1,6 km na południowy wschód. W Dębinie krzyż przydrożny, a w Głożynie kapliczka.

SALAMONOWO (gm. Ostrowite) – niewielka osada położona po wschodniej stronie Jeziora Kańskiego (Salamonowskiego) i drogi Ostrowite–Orchowo. Wzdłuż tej drogi na wysokości jeziora i osady przebiega niebieski szlak rowerowy Dookoła Jeziora Powidzkiego.

SIENNO (gm. Ostrowite) – wieś około 3,4 km na zachód od Ostrowitego. Znajduje się tu wiatrak. Częścią wsi jest położona na wschód osada Świnna.

- ◆ Gospodarstwo Agroturystyczne Zacisze, Sienno 23, 62-402 Ostrowite, tel. 609 230 081, 601 820 081. Do dyspozycji gości sala bankietowo-konferencyjna (na około 40 osób), istnieje możliwość zamówienia pełnego wyżywienia, wypożyczenia rowerów oraz organizowania imprez okolicznościowych i szkoleń firmowych.

SIERNICZE WIELKIE (gm. Ostrowite) – wieś położona około 2 km na północny wschód od Naprusewa, przy drodze do Budziszawia Kościelnego i Giewartowa.

Pierwsze wzmianki o miejscowości jako wsi szlacheckiej pojawiły się w XVI w. Na początku XVI w. łany dworskie i kmiecy we wsi Siernicze Wielkie dawały dziesięcinę parafii w Ostrowitem. W 1827 r. wieś miała 20 domów i 168 mieszkańców. W 1887 r. Siernicze Wielkie wraz ze Skrzynką Małą stanowiły dobrze prosperujący majątek ziemski. Ostatnimi polskimi właścicielami była rodzina Wyganowskich herbu Łódzia. W 1887 r., po śmierci dziedzica Wyganowskiego, dobra Siernicze Wielkie przeszły we władanie żydowskiej rodziny Bosaków. U schyłku XIX w. właścicielem majątku został Adam Iwańczyk, który zawarł związek małżeński z panną Bosakówną; był on ostatnim dziedzicem folwarku.

W 1939 r. folwark został przejęty przez Niemców, a w 1945 r. majątek rozparcelowano.

Siernicze Wielkie, kapliczka przydrożna

Siernicze Wielkie, okoliczny krajobraz

We wsi znajdują się pozostałości zespołu dworskiego: dwór z drugiej połowy XIX w. częściowo przebudowany na początku XX w. oraz oficyna z połowy XIX w. Stoi tu także metalowa kapliczka przydrożna z figurką Matki Boskiej. Około 2,2 km na północny wschód przy drodze do Budziszławia Kościelnego jest wieś Siernicze Małe. Około 2,5 km na północ w pobliżu Jeziora Kańskiego rozciąga się rozproszona zabudowa osad Skrzyńka Wielka i Skrzyńka Mała; na rozstaju dróg stoi krzyż.

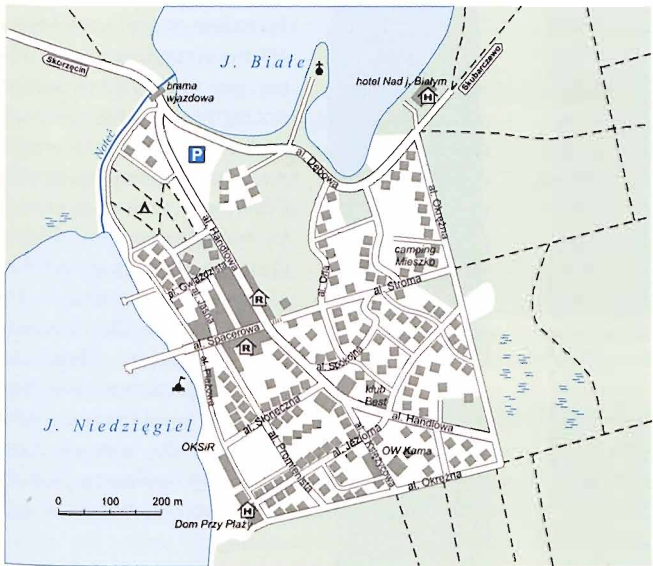
- ◆ Przystanek PKS. Pensjonat Na Skrzyńce, Skrzyńka 175, 62-402 Ostrowite, tel. 501 78 18 18.

SKORZĘCIN (gm. Witkowo) – wieś z dużym zespołem ośrodków wczasowych, położona na skraju dużego kompleksu leśnego, około 6 km na północny wschód od Witkowa nad jeziorem Niedzięgiel, przy drodze do Witkowa.

Pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z 1170 r. Prawie do końca XIV w. Skorzęcin należał do dóbr królewskich, następnie stał się własnością klasztoru w Łądzie. Opactwo cystersów otrzymało wieś wraz z jeziorem od króla Władysława Jagiełły w 1392 r. Prawo do połowu ryb w jeziorze było przedmiotem częstych sporów pomiędzy klasztorem w Łądzie a proboszczem Powidza. W XIX w. właścicielem folwarku w Skorzęcinie był Stanisław Moszczeński.

Z obiektów zabytkowych zachował się tu zespół dworsko-parkowy z początku XX w. oraz zabudowania folwarczne (obory i stodoła z przełomu XIX i XX w.). Dwór kryty dachem naczółkowym usytuowany jest w pobliżu zabudowań i podwórza gospodarczego. Przy dworze rośnie stara lipa drobnolistna. Park (2,25 ha) otaczający budynek powstał prawdopodobnie w 1906 r. lub wcześniej; rośnie w nim 15 rodzimych gatunków drzew, a najbardziej okazałe są lipy drobnolistne. Po 1945 r. park rozszerzono. We wsi zachował się interesujący architektonicznie budynek po szkole podstawowej.

Około 2,8 km od centrum wsi na wschód znajduje się największy w Wielkopolsce ośrodek wczasowy i osiedle domków kempingowych (Skorzęcin Plaża), położony nad jeziorem Niedzięgiel, częściowo na stokach wzniesienia zwanego Orlą Górą

Plan OW Skorzęcin

(119 m n.p.m.) w lesie o urozmaiconym drzewostanie z przewagą dębu szypułkowego, w sąsiedztwie niewielkiego Jeziora Białego.

Początki zagospodarowania terenów nad jeziorem Niedziegiel sięgają okresu międzywojennego. Intensywna rozbudowa ośrodka wczasowego rozpoczęła się po 1960 r. Powstały wówczas liczne kolonie domków kempingowych wznoszone przez zakłady pracy z Gniezna, Poznania i innych miast Wielkopolski. Obecnie ośrodek jest bogato wyposażony w różne jednostki usługowe i kulturalne. Na rozległym obszarze rozmieszczonych jest kilkadziesiąt ośrodków wypoczynkowych, hotele, restauracje, bary, kawiarnie, wesołe miasteczko i wypo-

Skorzęcin, kaplica w ośrodku wypoczynkowym

Skorzęcin, ośrodek wypoczynkowy nad jeziorem Niedzięgiel

ne) oddzielają duże kąpielisko strzeżone o powierzchni 1,6 ha (100 × 160 m). Plaża, w dużej części piaszczysta, zajmuje 2 ha, przy plaży jest strzeżone kąpielisko. W części północnej kąpieliska znajduje się przystań statku, którym można odbywać wycieczki po jeziorze.

Na Orlej Górze, na stokach porośniętych lasem dębowym, znajduje się miejsce na ognisko o amfiteatralnym układzie miejsc dla tysiąca osób. Wypożyczający mają możliwość żeglowania i uprawiania wszelkich innych sportów wodnych, a także wędkowania i grzybobrania. Odbywa się tutaj wiele interesujących imprez sportowych o wysokiej randze, np. Mistrzostwa Polski Jachtów Żaglowych, plażowe turnieje piłkarskie. Imprezy dla rowerzystów organizuje Gnieźnieński Klub Kolarstwa Górskiego, m.in. skoki na ziemnych skoczniach (Dirt Jump), skoki do wody z rampy na pomoście.

Administratorem letniska jest Ośrodek Kultury, Sportu i Rekreacji w Witkowie.

W pobliżu Jeziora Białego, na Orlej Górze oraz przy leśniczówkach Skorzęcin, Stary Dwór, a także w pobliskich oddziałach leśnych rosną liczne okazałe dęby szypułkowe, z których część objęta jest ochroną jako pomniki przy-

Jezioro Niedzięgiel, moło w Skorzęcinie

rody, oraz liczne stare buki (obw. ponad 200 cm). W leśnictwie Skorzęcin jest mogiła zmarłego w 1918 r. leśniczego Paula Redlicha otoczona rosnącymi przy niej pięcioma ogromnymi daglezjami upamiętniającymi każde 10 lat jego życia. Przy południowym brzegu Jeziora Białego jako pomnik przyrody chroniona jest grupa 43 drzew (obw. do 450 cm). Pomnikiem przyrody jest również dąb w oddziale 67 (osiąga 410 cm obwodu). W lasach tego leśnictwa (oddz. 42) rośnie okazała sosna zwyczajna (obwód 245 cm). Na Orlej Górze rośnie grupa około 70 dębów (obw. 150-430 cm) – pomnik przyrody.

Około 200 m na południe od skraju lasu, w pobliżu ośrodka wczasowego znajduje się zarastająca zatoka Księżę.

We wsi na rozstaju dróg stoi krzyż. Do południowo-wschodniej części wsi przylega osada Rybaki z domkami letniskowymi; we wsi jest schronisko szkolne (czynne w okresie wakacji letnich, 25 miejsc noclegowych).

Przez miejscowość przebiegają szlaki rowerowe: czarny Dookoła Jeziora Niedzięgiel, zielony – Leśna Pętla Zachodnia, niebieski – Urokliwe Doliny oraz zielony szlak pieszy.

- ◆ Przystanki PKS (przy ośrodku znajduje się przystanek Skorzęcin Plaża). Poczta. Punkt medyczny (sezonowy): 61 477 02 80. Hotel nad Jeziorem Białym, Skorzęcin 52, tel. 61 477 01 58 (organizacja szkoleń, zjazdów i konferencji, restauracja, obiekt całoroczny). Ośrodek Wypoczynkowy Polanbud, tel. 61 477 02 03, 604 222 949. Ośrodek Kultury, Sportu i Rekreacji, ul. Sportowa 15, 62-230 Witkowo, tel. 61 477 92 77.

Skorzęcin, sezon wakacyjny

Mogiła leśniczego Paula Redlicha

SKRZYNKA (gm. Ostrowite) – osada z rozrzuconymi zabudowaniami na południe i północny zachód od Jeziora Kańskiego (Salamonowskiego). Skrzyńska Wielka położona jest przy niewielkim cieku pomiędzy Jeziorem Kańskim, a Jeziorem Naprusewskim (Kosewskim), natomiast Skrzyńska Mała w pobliżu zachodniego brzegu Jeziora Kańskiego. W bezpośrednim sąsiedztwie przebiega niebieski szlak rowerowy Dookoła Jeziora Powidzkiego. W Skrzyńce Wielkiej stoi figura Matki Boskiej.

SKUBARCZEWO (gm. Orchowo) – wieś sołecka przy północno-wschodnim skraju jeziora Skubarczewo, około 5,5 km na południowy zachód od Orchowa. Pogranicze wsi Skubarczewo-Kinno otaczają tereny zabagnione porośnięte olszynami. We wsi znajduje się zespół dworski (obecnie Dom Pomocy Społecznej): dwór murowany z drugiej połowy XIX w. (przebudowany w 1976 r.) oraz pozostałości parku krajobrazowego z tego samego okresu. Na obrzeżach wsi znajduje się nieczynny cmentarz ewangelicko-augsburski z drugiej połowy XIX w. oraz figura św. Józefa na czworokątnej kolumnie.

Wieś najprawdopodobniej została założona w 1547 r., jej nazwa pochodzi od nazwiska właścicielki Katarzyny Skubarczewskiej. W 1579 r. Maciej Turzyński posiadał tutaj jeden łąn

Skubarczewo, figura św. Józefa

osiadły, jeden pusty i jednego zagrodnika, a w 1618 r. Jan Górski dwa łąny dziedziczne, dwóch ratajów, jednego rzemieślnika i zagrodnika. W końcu XVIII w. Skubarczewo dziedziczył Kajetan Mlicki na Linowcu. W końcu XIX w. we wsi było 20 domów, w których mieszkało 181 osób, w tym 95 katolików i 86 protestantów. W okresie międzywojennym dwór związany był z rodziną Polaka Józefa Hoppe i Janiny z Beńkowskich, którzy byli właścicielami tego majątku w latach

1929-1946. Po I wojnie światowej istniała tu szkoła, po II wojnie światowej działała szkoła czteroklasowa; w 1979 r. została zlikwidowana. Dzisiaj w jej budynku mieści się świetlica wiejska. Budynek, w którym mieści się obecnie Dom Pomocy Społecznej został zbudowany w 1905 r.

W 2010 r. odkryto we wsi groby Niemców z czasów II wojny światowej, 8 żołnierzy pochowanych zostało na skraju lasu. Na terenie wsi znajduje się zamknięte w końcu 2002 r. gminne składowisko odpadów komunalnych o pojemności 28,8 tys. m³. Do końca 2003 r. istniało we wsi także składowisko odpadów niebezpiecznych (tzw. mogiłnik), w którym składowano przeterminowane środki ochrony roślin i ich opakowania. Po ich wydobyciu zostały one całkowicie unieszkodliwione w spalarniach w Niemczech. Przy Domu Opieki Społecznej działa mała oczyszczalnia ścieków obsługująca tylko ten obiekt.

W pobliżu wsi w lesie znajduje się współczesny kamienny „zamek” z basztami.

W lesie niedaleko wsi znajduje się udokumentowane złoże kruszywa naturalnego Skubarczewo o zasobach 388 tys. ton. Nie jest ono eksploatowane ze względu na występowanie na terenie parku krajobrazowego.

We wsi działa świetlica oraz Koło Gospodyń Wiejskich.

Urodził się tu bp Teofil Wilski³⁸.

- ◆ Przystanek PKS. Dom na Skarpie – Adam Świerkocz, Skubarczewo 12, 62-436 Orchowo, tel. 607 734 444.

SŁOSZEWO (gm. Powidz) – mała wieś przy zachodnim brzegu jeziora Niedzięgiel, 1,5 km na północ od Przybrodzina, pomiędzy Przybrodzinem a Wylatkowem. Na skrzyżowaniu dróg przed wsią stoi rzeźbiona w drewnie figura Matki Boskiej, a na rozstaju dróg krzyż. Obecnie przy jeziorze powstaje zabudowa rekreacyjna.

SŁOWIKI (gm. Kleczew) – osada położona około 1,5 km na południowy zachód od Budziszawia Kościelnego. Przy rozstaju dróg prowadzących na północ do osady Nowe Tręby i do Budziszawia Kościelnego stoi krzyż.

SŁOWIKOWO (gm. Orchowo) – wieś około 5 km na zachód od Orchowa, w bezpośrednim sąsiedztwie Jeziora Słowikow-

skiego. Centrum Słowikowa zlokalizowane jest w obniżeniu terenu częściowo wypełnionego wodami jeziora oraz w dolinie Noteci Zachodniej. Pozostałe gospodarstwa rozrzucone są po rozległym, wyrównanym terenie.

Wieś założona została około 1540 r. Od 1579 r. należała do Baltazara Turzyńskiego i Bartłomieja Słowikowskiego, od którego nazwiska przyjęła nazwę (mieszkańcy uważają natomiast, że od dużej ilości słowików). We wsi od XVI w. działały dwa młyny: wodny i wiatrak. Właściciele byli zobowiązani do płacenia czynszu i bezpłatnego mielenia zboża dla dworu. W drugiej połowie XVIII w. w okolicy Jeziora Słowikowskiego przybyli pierwsi osadnicy ołęderscy. W tym okresie powstał także dwór. W pierwszej połowie XIX w. we wsi rozwinęły się zakłady produkcyjne, zbudowano drugi młyn i wiatrak, a następnie cegielnię i winiarnię. W latach 1906-1914 Komisja Kolonizacyjna wykupiła grunty chłopskie z okolic Słowikowa. Jednak administracji pruskiej nie udało się osiągnąć przewagi niemieckiej nad ludnością polską. W odpowiedzi na działalność zaborcy w 1912 r. polska Spółka Ziemska wykupiła od Niemców 450 morgowe gospodarstwo. W 1933 r. w Słowikowie istniała placówka Niemieckiego Związku Kulturalno-Gospodarczego, prezesem której był rolnik Adolf Fiedler (zastępcy: rolnicy Ros i Langer). Zrzeszała ona mniejszość niemiecką. W 1901 r. we wsi doszło do strajku szkolnego. W 1939 r. Niemcy wysiedlili ludność polską poza teren ówczesnego powiatu mogileńskiego, niektórzy z mieszkańców zostali zesłani na roboty do Niemiec. Znane są przypadki rozstrzelania mieszkańców Słowikowa przez żołnierzy niemieckich stacjonujących w niedalekim Rękawczynie.

W pobliżu obecnej szkoły podstawowej znajduje się dwór z drugiej połowy XIX w. Przed 1939 r. mieściła się w nim szkoła, a od 1939 r. kościół ewangelicki. Obecnie znajdują się tam mieszkania prywatne. Dawniej w sąsiedztwie wznosiła się wolnostojąca dzwonnica, po której nie zachował się żaden ślad. Po wielu przeróbkach wygląd dworu nie przypomina stanu pierwotnego. Za budynkiem rozciąga się, dziś zaniedbany, park krajobrazowy w stylu angielskim (pow. 2,54 ha), powstały prawdopodobnie w połowie XIX w., z okazałymi i starymi drzewami, m.in. dwoma dębami szypułkowymi (obw. 500 cm – dąb Wło-

dek i 400 cm) chronionymi jako pomniki przyrody. Obok jednego z dębów rośnie okazała lipa drobnolistna. Do lat 80. XX w. w parku rosła inna okazała lipa drobnolistna (obw. 508 cm), chroniona także jako pomnik przyrody. Na znacznej powierzchni występuje różnogatunkowy podrost powstały w wyniku naturalnej sukcesji drzew i krzewów.

Słowikowo, Skansen nad Potokiem

Jedynym budynkiem zabytkowym we wsi, który zachował się w pierwotnej formie architektonicznej jest dawny dom rządcy majątku. Mieści się w nim mieszkanie prywatne, a jego właściciele prowadzą gospodarstwo agroturystyczne. W tym domu mieszkał przez wiele lat obecny biskup kaliski Teofil Wilski.

W centrum wsi, przy drodze Trzemeszno–Orchowo znajduje się Skansen Nad Potokiem. Jego nazwa pochodzi od potoku łączącego Jezioro Słowikowskie poprzez szereg oczek wodnych z Jeziorem Kamienieckim. W skansenie eksponowane są różne stare maszyny rolnicze (m.in. siewczarnia, żniwiarka, pokojówka, pługi konne). Interesujące są narzędzia do wydobywania torfu.

We wsi stoi murowana kapliczka z figurką Matki Boskiej we wnęce, zwieńczona metalowym krzyżem oraz znajduje się nowoczesny kościół św. Brata Alberta wybudowany w latach 1996-2000.

W odległości około 150 m od domu rządcy znajduje się wzniesienie (wys. 100,5 m n.p.m.), będące prawdopodobnie pozostałością po starym grodzisku. W latach 30. XX w. niedaleko tego miejsca znaleziono monety rzymskie, naczynia brązowe i kości zwierząt. Wiek monet (m.in. denary Trajana, Hadriana, Sabiny żony Hadriana, Antoninusa Piusa, Luciusa Berusa oraz Kryspiny żony Kommodusa) określono na lata 98–192. Prowadzone dalsze poszukiwania archeologiczne przerwano w 1939 r. Wznowione zostały na krótkim okres w 1994 r.

W pobliżu wsi na wzniesieniu (105,2 m n.p.m.) stał w dawnych latach wiatrak, o którego istnieniu świadczą fragmenty kamiennego fundamentu. Do 1966 r. pracował we wsi młyn

wodny, który w latach późniejszych popadł w całkowitą ruinę. Fundamenty młyna były osadzone na palach dębowych wbitych w torfowe podłoże. Budowla ta obecnie wykorzystywana jest jako filtr wstępny do wylęgarni ryb.

We wsi działa świetlica, Ochotnicza Straż Pożarna, Koło Gospodyń Wiejskich oraz Stowarzyszenie Rozwoju Wsi Razem. W nie wykorzystanej przez szkołę części budynku mieści się utworzony w 2002 r. Środowiskowy Dom Samopomocy, będący ośrodkiem wsparcia dla osób niepełnosprawnych.

Przez wieś biegnie czerwony szlak rowerowy Trakt Słowickowski oraz Szlak Piastowski.

- ◆ Przystanek PKS. Gospodarstwo Agroturystyczne – Maria i Maciej Czech, Słowikowo 19, 62-436 Orchowo. tel. 63 268 80 03, 501 471 210, 509 062 385. Przed domem szeroki taras i patio z grillem. Ogród, piaskownice i huštawki oraz miejsce na ognisko. Istnieje możliwość wypożyczenia rowerów oraz rekreacyjnego sprzętu wodnego. Około 250 m od gospodarstwa znajduje się kąpielisko. Oferowana jest także nauka jazdy konnej oraz przejazdu bryczką lub wozem konnym. Na podwórzu znajduje się mały skansen konnych narzędzi do uprawy roli, a w zabytkowym domu gospodarzy sprzęty gospodarstwa domowego z „epoki przedelektrycznej”. Gospodarstwo jest otwarte dla turystów przez cały rok. W 2001 r. w konkursie Turystyczne Perły Wielkopolski nagrodzone zostało statuetką dla najlepszego gospodarstwa agroturystycznego. Gospodarstwo Agroturystyczne – Elżbieta i Medard Zielazny, Słowikowo 14a, tel. 63 268 49 27.

SŁUPCA, miasto powiatowe, położone nad Meszną, 28 km na zachód od Konina, przy drodze krajowej Konin–Poznań oraz magistrali kolejowej Poznań–Warszawa. Ośrodek przemysłowy, centrum handlu i usług; około 15 tys. mieszkańców.

W okresie kultury łużyckiej (750-400 lat p.n.e.) w okolicach współczesnej Słupcy zbudowano grodzisko. Miejscowość wzmiankowana była po raz pierwszy w 1282 r. w dokumencie biskupa poznańskiego Jana I³⁹ wystawionym w związku z zamianą wsi z klasztorem Cystersów w Łądzie. Rozwój miasta rozpoczyna się z chwilą otrzymania praw miejskich z inicjaty-

wy biskupa Jana I. W 1290 r. Przemysł II w Dłusku zatwierdził lokację miasta na prawie niemieckim. Ustrój Słupcy wzorowano na ustroju Kalisza i Pyzdr, zaliczanych do głównych ośrodków miejskich w Wielkopolsce XIII w. Lokacja być może nie powiodła się, bowiem powtórzono ją w 1296 r. Dzięki ponownej lokacji na prawie średzkim miasto otrzymało szereg nowych nadań i przywilejów. Generalny plan reformy administracyjnej w Wielkopolsce z 1312 r. zakładał powstanie 25 dystryktów wielkopolskich ze stolicami, w tym m.in. w Słupcy. Na dalszy rozwój miasta znaczący wpływ miało jego położenie przy ważnych traktach handlowych. W XIV w. często przebywał tu książę Władysław Łokietek wspierający dążenia rycerstwa wielkopolskiego do odłączenia zachodniej Wielkopolski od Księstwa Głogowskiego i włączenia ich do swego państwa. Starania księcia poparte zostały przez biskupa poznańskiego, do którego należało miasto. W zamian za poparcie w 1314 r. Słupca otrzymała przywilej założenia mennicy i bicia mone-ty. Mennica działała do najazdu czesko-krzyżackiego w 1331 r., w czasie którego Słupca całkowicie splonęła. Większość mieszkańców uratowała się dzięki ucieczce lub znalazła schronienie w kościołach, które w wielu wypadkach zostały przez napastników oszczędzone. Miasto zostało wkrótce odbudowane.

W latach 1375-1382, z inicjatywy biskupa poznańskiego Mikołaja z Kórnika, około 9 ha gruntów miasta otoczono murem obronnym. Do wnętrza prowadziły dwie bramy – Toruńska (północna) i Pyzderska (południowa) oraz dwie furty – Poznańska (zachodnia) i Konińska (wschodnia). W mieście działał kościół parafialny pw. św. Wawrzyńca, a za murami kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i św. Leonarda ze szpitalem. Poza murami istniały jeszcze trzy kaplice, powstałe w XV w. Zostały one rozebrane wraz z murami miejskimi na przełomie XVIII i XIX w. Pod koniec XV w. w mieście było około 2 tys. mieszkańców. W XV i XVI w. należało do największych miast Wielkopolski. Na wyprawę malborską w 1458 r. Słupca zobowiązana była wysłać aż 20 pieszych (dla porównania: Konin i Pyzdry po 15). Upadek gospodarczy i polityczny miasta nastąpił w XVII w. Spowodowały go głównie częste przemarsze wojsk szwedzkich plądrujące miasto oraz liczne epidemie. W 1788 r. podczas pożaru zniszczeniu uległ gmach ratusza miejskiego; pozostałości budynku zostały rozebrane w latach 1800-1807.

Podczas insurekcji kościuszkowskiej (1794 r.) w Słupcy znajdował się punkt zborny powstańców z Wielkopolski, którzy spotkali się tutaj z korpusem gen. Jana Henryka Dąbrowskiego. Miasto od 1793 r. było pod zaborem pruskim, od 1815 r. pod rosyjskim. W XIX w. Słupca była świadkiem różnych wydarzeń związanych z powstaniem listopadowym, Wiosną Ludów i powstaniem styczniowym. W końcu XIX w. i na początku XX w. miasto zaczęło rozwijać się gospodarczo, dzięki położeniu przy trasie handlowej z Warszawy do Berlina oraz w pobliżu granicy zaborów. Przebiegał tu Trakt Główny, Warszawsko-Berliński, zwany Poznańskim. Jako miasto przygraniczne Słupca rozwijała się dzięki handlowi, usługom i przemysłowi. W okresie II wojny światowej znalazła się na terenie włączonym w granice III Rzeszy (Kraj Warty); została wyzwolona w styczniu 1945 r. W latach 1867-1932 i 1956-1975 Słupca była stolicą powiatu; jest nią ponownie od 1999 r.

W śródmieściu zachował się dawny owalny układ urbanistyczny z prostokątnym rynkiem (obecnie pl. Wolności, a w latach międzywojennych pl. Bronisława Pierackiego⁴⁰). Na pl. Wolności stoi pomnik Niepodległości, poświęcony tym, którzy zginęli za wolność ojczyzny w latach 1914-1918, 1939-1945 oraz podczas wojny polsko-bolszewickiej 1920 r.

W 1919 r. w centrum rynku odbyła się patriotyczna uroczystość w trakcie której posadzono „dęby wolności” mające upamiętniać odzyskanie niepodległości. W 1926 r. między dębami odsłonięto pomnik ku czci poległych za wolność ojczyzny. Poświęcenia dokonał ks. Franciszek Szczygłowski. W akcie erekcyjnym pomnika napisano m.in.: „[...] na cześć krwawej ofiary synów Ziemi Słupeckiej poległych w walkach o wolność, niepodległość i całość ojczyzny; obywatele powiatu słupeckiego, sumptem ofiar ludności pomnik ten na wieczną pamięć i umocnienie patriotycznej woli narodu i jego przyszłych pokoleń postawili”. W 1940 r. pomnik został zniszczony przez Niemców, natomiast dęby ocalały. W 1946 r. na rynku postawiono nowy pomnik – Pomnik Wdzięczności, poświęcony pamięci żołnierzy Armii Czerwonej (proj. Adolf Zdziarski), pod którym pochowani zostali polegli żołnierze. Na pomniku w formie granitowego obelisku zwieńczonego czerwoną gwiazdą znajdowały się cztery tablice – płaskorzeźby ze scenami walk (czołg

T-34 na tle Bramy Brandenburskiej, żołnierze idący do ataku, artylerzyści w walce oraz napis w języku rosyjskim *wiecznaja sława gierojam*). Pomnik przez lata budził kontrowersje, tym bardziej, że w 1964 r. Komitet Powiatowy PZPR w Słupcy wydał decyzję o wycięciu posadzonych na rynku „dębów wolności”. Decyzja ta była otwarcie krytykowana na antenie radiowej w cieszącej się dużą popularnością audycji „Muzyka i Aktualności”. W miejsce wyciętych dębów posadzono jawory, jednak drzewa nie przyjęły się.

W 1989 r. zawiązał się Komitet Odbudowy Pomnika Niepodległości z 1926 r., którego inicjatorem i pierwszym, przewodniczącym był dr med. Roman Grzeszczak. W 1990 r. z Pomnika Wdzięczności usunięto gwiazdę oraz nawiązano kontakt z ambasadą radziecką w sprawie ekshumacji zwłok żołnierzy radzieckich spoczywających pod pomnikiem. W 1997 r. przystąpiono do rozbiórki i przeprowadzono ekshumację 13 żołnierzy, którzy w godny sposób z udziałem kompanii honorowej Wojska Polskiego, przedstawiciele władz i społeczeństwa pochowani zostali na cmentarzu wojennym w Kole. Trzeci już pomnik w tym samym miejscu odsłonięto w 1997 r. Opracowanie jego szczegółowej dokumentacji, na podstawie przekazów ikonograficznych oraz projektu Barbary i Piotra Litoborskich ze Słupcy, wykonała Autorska Pracownia Architektoniczna Pawła Szumigaly z Poznania. Pomnik zrekonstruował, wykorzystując czerwony i szary granit, warsztat kamieniarski Zbigniewa Wawrzyniaka z Murowanej Gośliny. W akcie erekcyjnym napisano: „Pomnik ten stawiamy na wieczną chwałę i pamiątkę ofiary, jaką mieszkańcy naszego miasta ponieśli w całym okresie walk o niepodległość Rzeczypospolitej Polskiej”.

Czynny udział w działalności niepodległościowej mieli m.in. członkowie III Drużyny Harcerskiej im. Tadeusza Kościuszki w Słupcy – Okręg Va Kalisz, którzy pełnili służbę łączności i wartowniczą oraz inne funkcje pomocnicze.

Gotycki kościół św. Wawrzyńca, wybudowany w połowie XV w. był w kolejnych latach kilkakrotnie przebudowywany. W latach 1949-1955 poddano go rekonstrukcji w celu przywrócenia formy gotyckiej (proj. Aleksander Holas). Na belce tęczowej umieszczone są gotyckie rzeźby z około 1400-1420 r., krucyfiks oraz Matka Boska. W prezbiterium stoi późnorennesansowy tron biskupi z początku XVII w., przerobiony na konfesjonał

z rzeźbionym herbem Łódzia biskupa Andrzeja Opalińskiego. Gotycka kropielnica kamienna z XV w. z nieczytelnym napisem łacińskim. W kościele tym w 1998 r. znaleziono najstarszy mechanizm zegarowy w Polsce, którego miniaturka znajduje się w Muzeum Regionalnym. Na zewnątrz kościoła wisi tablica poświęcona Tadeuszowi Kościuszce, wmurowana w 1917 r. w setną rocznicę jego śmierci.

Na południowym krańcu miasta znajduje się odrestaurowany drewniany, kryty gontami kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i św. Leonarda z XVI w. Dwie kaplice boczne dobudowano w 1730 r., wieżę – w 1765 r. Wnętrze kościoła pokryte jest przepiękną polichromią z pierwszej połowy XVIII w. Późnorenesansowy ołtarz główny z początku XVII w. W kaplicy północnej, w barokowym ołtarzu z XVIII w., znajduje się gotycki obraz św. Leonarda z około 1460 r. W kaplicy południowej, w barokowym ołtarzu z połowy XVIII w., wisi słynący łaskami gotycki krucyfiks z około 1500 r. Kropielnica kamienna pochodzi z 1521 r.

W północno-zachodniej części miasta na nowym osiedlu mieszkaniowym przy ul. Kopernika znajduje się kościół pw. bł. Michała Kozala⁴¹ (proj. Mirosław Rybak i Janusz Frey), którego budowa rozpoczęła się w 1996 r. (parafia bł. Michała Kozala Biskupa Męczennika erygowana w 1996 r.).

Na podwórzu posesji przy ul. Kościuszki 4 oraz w zabudowie ul. Okopowej zachowały się niewielkie pozostałości murów miejskich z połowy XIV w. Zabytkowy dom przy tej samej ulicy był dawniej zajazdem pocztowym. Na pl. Szkolnym stoi pomnik ks. Franciszka Szczygłowskiego z 1947 r. W dawnym budynku szkoły, pełniącym do dziś swoją funkcję, znajduje się Szkoła Podstawowa nr 1 im. Komisji Edukacji Narodowej oraz Liceum Ogólnokształcące.

Franciszek Szczygłowski,
plaskorzeźba z pomnika przed Liceum
Ogólnokształcącym

Starania o wzniesienie budynku szkoły w Słupcy podjął ks. Franciszek Szczygłowski. Budowę rozpoczęto w 1922 r. Wschodnie

skrzydło, do którego przeniesiono szkołę podstawową, ukończono w 1924 r., natomiast skrzydło zachodnie, do którego decyzją Kuratorium Okręgu Szkolnego Łódzkiego przeniesiono seminarium nauczycielskie z Liskowa, oddano do użytku w 1925 r.

Przy ul. Traugutta wznosi się okazały pomnik Pamięci Narodowej z 1972 r. (proj. Marian Banasiewicz i Jerzy Drygas), a przy ul. Cmentarnej znajduje się pomnik kompozytora Apolinarego Szeluty z 1984 r. (proj. Maciej Fiszer). Na budynku, w którym mieszkał (przy ul. Szeluty 1) umieszczono w 1984 r. tablicę pamiątkową. Przy ul. Traugutta 7 znajduje się, wybudowany w latach 1962-1966 i otwarty w rocznicę 1000-lecia Państwa Polskiego, szpital, któremu w 1996 r. nadano imię dr. Romana Grzeszczaka⁴².

W widłach ul. Warszawskiej i Cmentarnej znajduje się założony w 1867 r. park miejski. Przy ul. Bożniczej 11 stoi dawny budynek synagogi. W czasie II wojny światowej został zdewastowany, a po wojnie kilkakrotnie przebudowany, obecnie są w nim mieszkania.

Żydzi do Słupcy masowo zaczęli przybywać w drugiej połowie XIX w. Stali się szybko znaczącą liczebnie (1800 mieszkańców) społecznością, stanowiąc około 25% wszystkich mieszkańców miasta. W okresie tym wzniesli synagogę, szkoły i bibliotekę; za miastem założyli cmentarz, który nie zachował się. W 1942 r. kirkut został zniszczony przez Niemców – którzy wyrównali teren i zasadzili na nim drzewa. Miejsce nekropolii przy obecnej ul. Gajowej, upamiętnia, osadzona na wielkim kamieniu, pamiątkowa tablica. Część macew lub ich fragmentów odnalezionych w różnych miejscach Słupcy znajduje się w Muzeum Regionalnym. Utworzono z nich niewielkie lapidarium przy muzealnym murze.

Na cmentarzu zachował się grób ks. Atanazego Karwowskiego, kapelana powstańczego, zmarłego w lazarecie w Słupcy na skutek ran odniesionych w 1864 r. w pobliskiej Nowej Wsi.

Przy ul. Warszawskiej 53 znajduje się Muzeum Regionalne. Przed Domem Ludowym przy ul. Poznańskiej stoi odsłonięty w 2009 r. głaz z tablicą upamiętniającą Stefana Korbońskiego.

Inicjatorem powstania w Słupcy muzeum był miejscowy regionalista Wojciech Sypniewski. Przy staraniach ówczesnego urzędu powiatowego niewielkie muzeum otwarte zostało w 1975 r. Mieściło się ono w wynajętym pomieszczeniu na piętrze kamienicy przy pl. Wolności 18 (ryнку). Na powierzchni około 72 m² zaprezentowano gromadzone przez lata ekspozyty. Pochodziły one ze zbiorów Referatu Kultury Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Słupcy, stanowiły także własność szkół i osób prywatnych, m.in. Wojciecha Sypniewskiego i jego ojca Edwarda – kierownika Szkoły Powszechnej w Słupcy w okresie międzywojennym, który swoje zbiory, głównie archeologiczne, zgromadził w zarządzanej placówce. Po reorganizacji administracyjnej kraju muzeum słuckie w latach 1975-1983 było filią Muzeum Okręgowego w Koninie. W 1984 r. uzyskało status samodzielnej placówki i przyjęło nazwę Muzeum Regionalnego. Na cele muzealne władze miasta kupiły, znajdującą się przy ul. Warszawskiej 53, eklektyczną willę z lat 30. XX w., która należała kiedyś do notariusza Stanisława Gregorkiewicza.

Początkowo budynek był użytkowany wspólnie z Państwową Szkołą Muzyczną I stopnia w Słupcy. Pełną działalność statutową muzeum rozpoczęło w 1997 r. Została ona za inaugurowana w 1998 r. wystawą „Fara słucka – przeszłość i dziedzictwo”. Zbiory muzeum to głównie ekspozyty ilustrujące historię i kulturę miasta oraz bogatą przeszłość okolicy, zgromadzone w działach: archeologicznym, etnograficznym, artystyczno-historycznym i numizmatycznym. W muzeum znajdują się dwie wystawy stałe: ekspozycja archeologiczna „Pradzieje Słupcy i okolic”, prezentująca m.in. zespół osadniczej kultury lużyckiej z okresu halsztackiego wczesnej epoki żelaza (750-400 r. p.n.e.), oraz „Kultura materialna ziemi słuckiej” przedstawiająca bogaty zbiór eksponatów etnograficznych i z zakresu rzemiosła. Muzeum zapoczątkowało badania nad problematyką wzajemnych relacji Polaków i Żydów w Słupcy i jest miejscem spotkań młodych ludzi z Niemiec, Izraela i Polski, biorących udział w wymianie organizowanej od kilku lat przez: Arbeitsgemeinschaft Christlicher Schuler z Hanoweru, Ratsgymnasium ze Stadthagen, Zespół Szkół Zawodowych, Liceum Ogólnokształcące ze Słupcy i Highschool for Peace (Neve Shalom) z Jeruzolimy. W salach muzealnych odbywają się także przedstawienia teatralne przygotowywane przez uczniów

liceum w oparciu o oryginalne scenariusze nawiązujące do aktualnie prezentowanych wystaw. Od 1999 r. muzeum corocznie organizuje Odpustowe Spotkanie ku czci św. Wawrzyńca – patrona fary. Na placu przy muzeum trwa wtedy kiermasz rękodzieła artystycznego twórców z regionu. Wypiekane są ciastka w kształcie postaci św. Wawrzyńca oraz bita moneta z wizerunkiem świętego. Spotkaniu towarzyszą wystawy, występy zespołów ludowych oraz pokazy dawnych zwyczajów regionalnych. Od 2003 r. uroczystości odpustowe kończą się koncertem organowym, który odbywa się w kościele farnym na odrestaurowanych, unikatowych organach z XVIII w. autorstwa Mateusza Brandtnera.

W północnej części miasta leży zbiornik zaporowy Jezioro Słupeckie. Nad jego brzegiem znajduje się plaża z kąpieliskiem. Widoczna jest wynurzająca się z wody korona wału grodziska pierścieniowego z wczesnej epoki żelaza.

Na południowy wschód od miasta stoi wiatrak-koźlak z XIX w.

W Słupcy działają różne instytucje kulturalne i sportowe dysponujące powszechnie dostępnymi obiektami. Miejski Ośrodek Sportu i Rekreacji posiada stadion z pełnowymiarowymi boiskami do piłki nożnej, bieżnią żużlową, kortami ceglastymi do tenisa ziemnego i strzelnicą sportową, halę widowiskowo-sportową (200 miejsc, boiska do piłki ręcznej, koszykowej i siatkówki, salki rekreacyjne), boiska do siatkówki plażowej oraz kompleks boisk zrealizowanych w ramach projektu „Moje boisko – Orlik 2012”. Organizowane są imprezy ogólnopolskie (np. Zawody Strzeleckie, Regaty UKS OPTYMIST AS, Ministranckie Święto Dominika Savio), wojewódzkie (m.in. Turniej Piłki Siatkowej, Mistrzostwa Wielkopolski w biegach im. Janusza Kusocińskiego) i powiatowe (m.in. Turniej Tenisa Stołowego, Indywidualne Biegi Przełajowe).

Ośrodkiem kształcenia muzycznego jest Zespół Szkół Muzycznych im. Apolinarego Szeluty, którego pierwszą siedzibą był wspomniany klasycystyczny dworek przy ul. Warszawskiej. W 2000 r. szkoła przeniosła się do nowej siedziby, w 2007 r. ukończono budowę przy szkole sali koncertowej (około 150 miejsc). Szkoła posiada niezwykle cenny fortepian koncertowy firmy Steinway & Sons. Do znanych absolwentów należy gitarzysta klasyczny Łukasz Kuropaczewski.

Różnorodną działalność kulturalno-oświatową realizuje w mieście Miejski Dom Kultury, w ramach którego przy ul. Traugutta działa kino Sokolnia.

Kino działa w budynku dawnej Sokolni, wzniesionym w 1932 r. przez Towarzystwo Gimnastyczne Sokół, w którym początkowo znajdowała się duża sala gimnastyczna. W 1941 r. Niemcy otworzyli w tym budynku kino. Rozpoczęło ono także działalność po wojnie. W 1965 r. w kinie zainstalowano ekran panoramiczny. W latach 1955-2006 kino działało pod nazwą Grażyna; nazwę zmieniono na Sokolnia po generalnym remoncie w latach 2007-2009 kiedy także rozbudowano budynek; otwarcie zmodernizowanego kina nastąpiło w 2009 r.

W latach 90. XX w. w kinie odbywał się Ogólnopolski Festiwal Sztuki Filmowej Prowincjonalia, przeniesiony później do Wrześni. Duchowym patronem Festiwalu jest Jańcio Wodnik, magiczna postać filozofa i uzdrowiciela, bohatera filmu pod tym samym tytułem. Mimo oficjalnego przeniesienia Festiwalu do Wrześni, w Słupcy kontynuowana była alternatywna impreza filmowa pod tą samą nazwą, która następnie przekształciła się w „Europrowincjonalia”. „Prowincjonalia” mają charakter konkursu najlepszych polskich filmów fabularnych, telewizyjnych i dokumentalnych o tematyce wiejskiej i małomiasteczkowej oraz kina oryginalnego i artystycznie niezależnego, w którym dominuje świat prostych, uniwersalnych wartości, subtelność i estetyka narracji. Główną nagrodą festiwalu jest statuetka Jańcia Wodnika.

Plenerowym świętem Słupcy są sierpniowe „Wawrzynki Słupeckie”, w czasie których odbywają się Otwarte Mistrzostwa Polski w Triathlonie Słupeckim. Miejski Dom Kultury organizuje liczne imprezy integrujące społeczność lokalną. W mieście siedziby mają „Gazeta Słupecka”, „Wielkopolskie Radio Warta” oraz słupecka telewizja kablowa.

Z historią miasta związane było życie wielu wybitnych ludzi, m.in. Jana ze Słupcy⁴³, Apolinarego Szeluty, ks. Franciszka Szczygłowskiego, Stefana Korbońskiego.

W Słupcy rozpoczyna się zielony szlak pieszy.

- ◆ Przystanki PKS (dworzec autobusowy: ul. Kolejowa 1, tel. 63 275 14 72), stacja PKP (dworzec: ul. Dworcowa 64, tel. 63 275

21 10). Miejski Ośrodek Sportu i Rekreacji ul. Kopernika 13, 62-400 Słupca, tel. 63 277 26 14, 63 277 26 15 (Ośrodek oferuje usługi w zakresie wynajmu obiektów sportowych, organizacji imprez sportowych, rekreacyjnych i turystycznych). Miejski Dom Kultury w Słupcy, ul. Traugutta 5, tel. 63 277 25 11. Muzeum Regionalne, ul. Warszawska 53, tel. 63 275 26 40 (czynne od wtorku do piątku w godzinach 9:00-16:00, w niedzielę w godzinach 14:00-18:00). Starostwo Powiatowe, ul. Pułaskiego 12, tel. 63 275 10 41. Urząd Miasta, ul. Pułaskiego 21, tel. 63 277 27 27. Urząd Gminy, ul. Sienkiewicza 16, tel. 63 274 36 76. Poczta: ul. Warszawska 16, tel. 63 249 76 78; ul. 3 Maja 3, tel. 63 297 61 31 00; Osiedle Niepodległości 1, tel. 63 249 76 83; ul. Pyzdrska 20, tel. 63 249 76 86. Ośrodki zdrowia: Samodzielny Publiczny Zakład Opieki Zdrowotnej – Szpital im. dr. Romana Grzeszczaka, ul. Traugutta 7, tel. 63 275 23 00; Medyk – Przychodnia Zespołu Lekarza Rodzinnego s.c., ul. Sikorskiego 1, tel. 63 277 13 75; Hipokrates – Przychodnia Zespołu Lekarza Rodzinnego s.c., ul. Sikorskiego 1, tel. 63 277 15 55; Amika – Konsorcjum Medyczne, ul. Browarna 7, 63 277 13 75. Hotel Weronika, al. Tysiąclecia 34, tel. 63 275 24 12. Hotel Centrum, ul. Sukiennicza 1, tel. 63 274 33 03. Schronisko szkolne, ul. Wojska Polskiego 13, tel. 63 275 20 18. Restauracje: Grodzisko, pl. Wolności 3/4, tel. 63 275 14 00; Centrum, ul. Sukiennicza 1, tel. 63 274 33 03; Galeria Cafe, al. Tysiąclecia 7, tel. 63 274 33 34; Matrix, ul. Tysiąclecia 35, tel. 063 277 25 29. Bary: Minorka, ul. Kościuszki 1, tel. 63 275 36 67; pizzeria Piccolo, ul. Traugutta 7, tel. 63 213 19 19, pizzeria Cameleon, ul. Kopernika 26/40 tel. 63 277 18 27. Banki: BZ WBK, ul. Poznańska 14, tel. 63 274 71 10; Spółdzielczy, ul. Piastów 2, tel. 63 275 87 43, ul. Wspólna 1, tel. 63 275 87 57, ul. Pułaskiego 21, tel. 63 275 87 50. Apteki, stacje benzynowe, obiekty handlowo-usługowe.

SMOLNIKI POWIDZKIE (gm. Powidz) – wieś położona około 0,7 km na północ od Jeziora Smolnickiego (Rusin) między Ostrowem a Anastazewem, przy drodze prowadzącej z Powidza do Szydłowca, dochodzącej do drogi Ostrowite–Orchowo. Wieś otoczona jest lasem, znajduje się w niej stary cmentarz ewangelicko-augsburski, na rozstajach dróg po wschodniej i zachodniej stronie wsi stoją krzyże. Między drogą Powidz–Szydłowiec i północnym brzegiem Jeziora Smolnickiego zlokaliz-

zowane jest osiedle domków letniskowych. Okolice jeziora są podmokłe. W pobliżu wsi przebiegają szlaki rowerowe: od strony zachodniej zielony Leśna Pętla Wschodnia, od strony północnej i południowej niebieski Trakt Orchowski.

- ◆ Przystanki PKS (we wsi i przy osiedlu letniskowym). Wynajem pokoi – dom wakacyjny, Smolniki Powidzkie 177, 62-430 Powidz. Do indywidualnego użytku: działka (ogrodzona), ogród, łąka, ogrodzone miejsce do odpoczynku, zewnętrzny prysznic, taras, meble ogrodowe, leżaki, grill, miejsce na ognisko, boisko do gry w siatkówkę, łódka.

SMOLNIKI SKORZĘCIŃSKIE (gm. Witkowo) – mała osada leśna przy Jeziorze Czarnym, około 2 km na północny wschód od Skorzęcina. W dawnych latach własność klasztoru cystersów w Łądzie nad Wartą. Osada na trasie zielonego szlaku rowerowego Leśna Pętla Zachodnia.

Leśnictwo Stary Dwór

SOKOŁOWO (gm. Witkowo) – wieś pomiędzy Skorzęcinem a Gajem, około 2,4 km na północny zachód od Skorzęcina. Na skraju wsi jest niewielki park przy gospodarstwie rolnym.

Wieś już przed 1523 r. należała do klasztoru w Łądzie.

Około 1,3 km na północny zachód od wsi znajdują się zabudowania Leśnictwa Stary Dwór.

STRZAŁKOWO – wieś gminna położona przy drodze krajowej Konin–Poznań oraz magistrali kolejowej Poznań–Warszawa, około 4 km na zachód od Słupcy.

Pierwsi mieszkańcy późniejszej osady osiedlili się między X a XI w. Niewielka wioska była własnością rycerską, później należała do księży. Wzmiankowana w dokumentach z 1363 r.

W 1397 r. powstała parafia z kościołem. Nazwa miejscowości pochodzi od kmiecia Strzałka, po śmierci którego wieś należała do Porajów. Z biegiem lat ukształtowała się rodzina Strzałkowskich herbu Poraj. Wieś wymieniona jest w dokumencie z 1432 r., w którym Jan Goly ze Strzałkowa zapewnia króla Władysława Jagiełłę o swojej wierności. Około 1640 r. Świętosław Śreniawa Strzałkowski, kanonik poznański i lowicki, zainicjował budowę drugiego kościoła, którą także finansował. W 1781 r. ówczesny właściciel wsi i okolicy Teodor Węsierski sprowadził niemieckich osadników. Powstały wsie nazywane Olędrami na Łęczcu, Pospólnem i Strzałkowem. Przyjęło się to uważać za początek dzisiejszego, współczesnego Strzałkowa.

W 1773 r. podczas rozbiorów Strzałkowo zostało włączone do zaboru pruskiego. Od 1817 r., na podstawie nowego podziału Polski między Rosję i Prusy na Kongresie Wiedeńskim w 1815 r., granica między zaborami przebiegała 1 km na wschód od Strzałkowa. W 1839 r. powstała we wsi pierwsza katolicka szkoła. W 1874 r. dobra rodu Strzałkowskich przeszły w ręce Niemca, Louisa Schultza. Dzięki oddanej w 1882 r. do użytku stacji kolejowej Strzałkowo zyskało bezpośrednie połączenie z Poznaniem oraz ważniejszymi okolicznymi miastami. W 1888 r. powstała Ochotnicza Straż Pożarna.

Mieszkańcy Strzałkowa brali udział w powstaniach. W latach 1901-1904 i 1906-1907 trwały strajki szkolne. Bezpośrednio po I wojnie światowej pod Strzałkowem znajdował się obóz dla internowanych żołnierzy rosyjskich i ukraińskich, a w 1919 r. dla jeńców niemieckich. W 1917 r. powstała drużyna skautowa, wspierająca działania związane z powstaniem wielkopolskim. Z chwilą wybuchu II wojny światowej Strzałkowo było bombardowane, naloty trwały do 10 września. Bezpośrednio po zakończeniu wojny już w 1945 r. uruchomiono we wsi młeczarnię, młyn, tartaki i gorzelnię, otwarto szkołę podstawową. W 1948 r. zaczęła działać biblioteka publiczna, która w 2003 r. otrzymała nową siedzibę w centrum Strzałkowa. W 1951 r. na terenie dawnego majątku Strzałkowskich działalność rozpoczął Dom Pomocy Społecznej. W 1974 r. powstała Spółdzielnia Kółek Rolniczych, w 1975 r. Ośrodek Zdrowia. Na terenie gminy działa powstały w 1973 r. Gminny Ośrodek Kultury, w którym działalność prowadzi zespół ludowy, kapela „Rzańniki uod Strzałkowa”, zespół teatralny, taneczny, plastyczny, a także **kółka recytatorskie i gimnastyczne**. Okresu między-

wojennego sięgają tradycje orkiestry dętej Ochotniczej Straży Pożarnej.

Zabudowa wsi przypomina małe miasteczko. W centrum znajduje się kościół pw. św. Doroty (proj. arch. Stefan Cybichowski⁴¹), wzniesiony w 1934 r. w miejscu dawnego, drewnianego z 1397 r. Zachowało się cenne wyposażenie: rokokowy krucyfiks procesyjny, barokowa monstrancja oraz kielich i ornaty z początku XVIII w. Obok kościoła głąz postawiony w 1997 r. upamiętniający 600-lecie wsi. Dawniej znajdował się we wsi także kościół niemiecki. Obecnie na jego miejscu działa Gminy Ośrodek Kultury. Park dworski powstał w połowie XIX w., rośnie tam okazały jesion wyniosły (obw. 450 cm).

Przed budynkiem ośrodka zdrowia przy Alei Prymasa Wyszyńskiego 14 w 1978 r. odsłonięto pomnik w formie głązu na rozległym cokole z kostek granitowych. Na kamieniu znajduje się metalowa tablica ku czci powstańców wielkopolskich oraz poległych i pomordowanych w czasie II wojny światowej, a także betonowa rzeźba orła. Obok głązu umieszczono metalowy znicz.

We wsi jest hala widowiskowo-sportowa, stadion gminny oraz otwarty w 2008 r. kompleks sportowy zrealizowany w ramach projektu „Moje boisko – Orlik 2012”.

W pobliżu wsi w miejscu dawnej granicy między zaborami stoi pomnik upamiętniający 90. rocznicę odzyskania niepodległości oraz przekreślenia granic zaborów.

W bezpośrednim sąsiedztwie Strzałkowa, niedaleko wsi Łęczec wśród pól około 1 km od drogi krajowej nr 92, znajduje się zabytkowy cmentarz jeńców wojennych i internowanych w Słupcy z pomnikiem upamiętniającym zmarłych. Cmentarz znajduje się na miejscu dawnego obozu jenieckiego.

Obóz jeniecki nr 1 pod Strzałkowem powstał na przełomie 1914 i 1915 r. Został zbudowany przez Niemców z przeznaczeniem dla około 30 tys. jeńców wojennych I wojny światowej. W czasie wojny przebywało w nim około 25 tys. jeńców rosyjskich i około 6 tys. angielskich i francuskich. Po zakończeniu I wojny światowej obóz służył krótko jako koszary dla III batalionu 29. Pułku Piechoty Ziemi Kaliskiej. W 1919 r. miał być zlikwidowany, jednak został wykorzystany przez Polaków dla umieszczenia w nim jeńców wojny polsko-bolszewickiej. Pierwsi jeń-

cy rosyjscy (około 3,5 tys.) przybyli do obozu w maju 1919 r. (od lipca obóz zaczął funkcjonować jako Obóz jeniecki nr 1 pod Strzałkowem). Pod koniec 1919 r. przebywało w nim już ponad 10 tys. jeńców, a rok później po bitwie warszawskiej niecałe 40 tys. W obozie panowały bardzo ciężkie warunki bytowe, co przy braku ogrzewania, odzieży, butów, leków i odpowiedniego wyżywienia było przyczyną dużej śmiertelności z powodu chorób (głównie cholera, tyfus i czerwonka). Pomocy jeńcom wojennym w Strzałkowie udzieliło m.in. Amerykańskie Stowarzyszenie Młodzieży Chrześcijańskiej (YMCA) oraz Radziecki Czerwony Krzyż. Była ona jednak niewystarczająca w stosunku do liczby przetrzymywanych. Rosjanie oskarżali Polaków o celowe wyniszczanie jeńców, głodzenie i niezapobieganie powstawaniu chorób zakaźnych. Nie ma jednak dowodów na to, aby twierdzić, że władze polskie celowo głodziły jeńców rosyjskich i nie udzielały im pomocy medycznej, chcąc doprowadzić do ich śmierci.

Polski kontrwywiad (Oddział II Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego) zwerbował na terenie obozu niedużą grupę agentów (20 osób), którzy prowadzili działalność antybolszewicką, część z nich została przerzucona następnie do Związku Radzieckiego. Praca propagandowo-wywiadowcza była ukryta pod działalnością kulturalno-oświatową, która finansowana była m.in. z funduszy otrzymywanych z organizacji charytatywnych z Europy Zachodniej i ze Stanów Zjednoczonych. W ramach tej działalności uruchomiono dwie szkoły dla analfabetów (prowadzone przez polskich agentów), herbaciarnię zaopatrzoną w książki i prasę, amatorski teatr i orkiestrę. W 1921 r. zaczęto wydawać gazetę „Poslednije Nowosti”. Po podpisaniu w Rydze w 1921 r. pokoju między Polską a Związkiem Radzieckim obóz w Strzałkowie został przekształcony w miejsce dla osób internowanych. W tym samym roku oraz w 1922 r. jeńcy rosyjscy zostali w ramach wymiany jeńców wojennych odesłani do Związku Radzieckiego.

W 1921 r. do obozu przeniesiono z Łańcuta część internowanych żołnierzy Armii Ukraińskiej Republiki Ludowej (jednego z dwóch państw ukraińskich, obok Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej, powstałych po I wojnie światowej), która mimo wspierania przez Polaków (dostarczono 20 mln marek, znaczne ilości umundurowania, wiele ton żywności, uzbro-

jenie i sprzęt wojskowy, m.in. 8 samochodów pancernych, 20 dział, 150 karabinów maszynowych, 10 tys. karabinów) oraz pomocy w zakresie organizacyjnym, transportowym i logistycznym, została pokonana przez Armię Czerwoną i w 1920 r. ewakuowała się (40 tys. żołnierzy) do Polski, gdzie została internowana. Z Łańcuta do Strzałkowa przeniesiono także Ukraiński Uniwersytet Narodowy, w którym studiowało kilkuset Ukraińców. W 1921 r. rozpoczęły się wykłady na czterech wydziałach: historyczno-filozoficznym, matematyczno-przyrodniczym, wojskowym i ekonomicznym. Uniwersytet miał swój oddzielny barak, w którym wykładów słuchało prawie 400 słuchaczy. Obok uniwersytetu Ukraińcy mieli też możliwość uczyć się w gimnazjum i szkole elementarnej, które także utworzono na terenie obozu. Działały również chóry, orkiestry i zespoły muzyczne, grupy teatralne, kino i stowarzyszenia sportowe. Prowadzono też kursy pisania i czytania dla analfabetów. Organizowano wykłady z historii, geografii, języków obcych i przedmiotów wojskowych. Wydawano prasę: „Vijskovyj Vistnyk”, „Blocha”, „Sportsmen”, „Nowe Zytia”. Działało także Bractwo Prawosławne. Internowani mieli możliwość poruszania się po całym powiecie słupeckim i bezpłatnego mieszkania w barakach obozowych. Posiadali także warsztaty rzemieślnicze (koszykarski, meblarski, szewski, krawiecki, szczotkarski, szycia bielizny). Mieszkali tutaj, aż do likwidacji obozu w 1924 r. Internowani żołnierze otrzymali wówczas status emigrantów politycznych; część z nich już wcześniej wyjechała do Czechosłowacji, Francji i Niemiec. W 1921 r. władze bolszewickie ogłosiły amnestię dla żołnierzy z nimi walczących, którzy przebywali na emigracji. Część Ukraińców podjęło wówczas decyzję o powrocie do Rosji. Od marca 1922 r. rozpoczęła się ewakuacja internowanych w Strzałkowie Ukraińców, która trwała do 31 sierpnia 1924 r., kiedy to oficjalnie zamknięto obóz. Niektórzy z internowanych po likwidacji obozu pozostali na miejscu i związali swoje dalsze życie z najbliższą okolicą i jej mieszkańcami.

Na cmentarzu założonym jeszcze w 1915 r. z przeznaczeniem dla jeńców z czasów I wojny światowej chowano także jeńców z wojny polsko-bolszewickiej. Pochowanych jest tu w grobach zbiorowych i indywidualnych około 8 tys. jeńców różnych narodowości (506 żołnierzy armii rosyjskiej z lat 1915-1918, około 7 tys. jeńców Armii Czerwonej z lat 1919-1921, oraz

około 500 jeńców i osób internowanych pochodzenia ukraińskiego, rosyjskiego i niemieckiego).

W Strzałkowie działają Szkoła Podstawowa im. Powstańców Wielkopolskich, Publiczne Gimnazjum im. Janusza Korczaka oraz Zespół Szkół Ponadgimnazjalnych im. W. Witosa.

Ze Strzałkowa pochodzi znakomity światowej sławy gitarzysta klasyczny Łukasz Kuropaczewski (ur. 1981 r.), uczeń szkół muzycznych w Słupcy, Koninie i Poznaniu, Akademii Muzycznej we Wrocławiu oraz uczeń Maestra Manuela Barrueco w Peabody Conservatory of the Johns w Hopkins University w Baltimore (USA), zdobywca licznych nagród w konkursach w kraju i za granicą, mający za sobą liczne koncerty na całym świecie, w tym w nowojorskiej Carnegie Hall.

W Strzałkowie urodził się pilot Leon Michalski¹⁵.

- ◆ Przystanek PKS, dworzec kolejowy PKP. Urząd Gminy, Aleja Prymasa Wyszyńskiego 6, 62-420 Strzałkowo, tel. 63 275 06 19, 63 275 06 77. Poczta, Aleja Prymasa Wyszyńskiego 13, tel. 63 249 97 654. Ludowy Bank Spółdzielczy, ul. Kolejowa 2a, 63 275 88 00. Ośrodek Zdrowia, Aleja Prymasa Wyszyńskiego 14, tel. 63 275 09 99. Pensjonat, ul. Sikorskiego 30, tel. 63 275 00 14, 721 05 13 47. Restauracja Światowid – Walenty Graczyk, ul. Dworcowa 1, tel. 63 275 06 41. Pizzeria – Bistro Sycylia, ul. Sikorskiego 20, tel. 63 274 19 19. Bar Lech, ul. Mickiewicza 13, tel. 63 275 60 60.

SUSZEWO (gm. Orchowo) – wieś przy zachodnim brzegu Jeziora Suszewskiego, pomiędzy wsią Świętne a Osówcem, około 2,7 km na południowy wschód od Osówca.

W 1580 r. majątek posiadał tutaj Stanisław Suszewski, w 1620 r. Łukasz Moszczeński, a w 1793 r. Kajetan Mlicki. Z Suszewa już w 1523 r. płacono dziesięcinę proboszczom w Linówcu.

We wsi, wchodzącej w skład sołectwa Osowiec, znajduje się zabytkowy zespół folwarczny z XIX w. (owczarnie, obora, domy mieszkalne). Wieś zamieszkała jest głównie przez byłych pracowników PGR. Przebiegają tu szlaki rowerowe: czarny Cztery jeziora i niebieski Trakt Orchowski.

SZYDŁÓWIEC (gm. Orchowo) – wieś sołecka w południowej części gminy, około 3 km na południowy wschód od Orchowa Dolnego, 2 km na południe od Osówca. We wsi wznosi się neogotycki poewangelicki kościół pw. Matki Boskiej Częstochowskiej zbudowany przed 1864 r. Zniszczony w czasie pożaru 1986 r., po którym został odbudowany. W 2003 r. ponownie gruntownie odbudowany łącznie z przebudową prezbiterium, odnowieniem i położeniem tynku mineralnego, założeniem podłogi w prezbiterium i ołtarzy bocznych z desek sosnowych oraz wymianą drzwi głównych.

Szydłówiec, kościół pw. Matki Boskiej Częstochowskiej

W południowej części wsi zachował się dawny ewangelicki cmentarz niemieckich osadników z pomnikowymi dębami. W centrum wsi znajduje się wybudowany w latach 60. XX w. budynek byłej szkoły podstawowej z dobudowanym częściowo niedokończonym skrzydłem, obecnie znajduje się tam oddział przedszkolny. We wsi działa świetlica oraz Koło Gospodyń Wiejskich prezentujące swoje prace na różnych wystawach i festynach w gminie i poza jej granicami. Działalność artystyczną prowadzi także ludowy rzeźbiarz Stanisław Zawierucha, rzeźbiący w drewnie figurki zwierząt, żołnierzy, modele starych maszyn rolniczych, wykonał również miniaturę miejscowej świątyni.

Szydłówiec, figura Matki Boskiej – rzeźba Stanisława Zawieruchy

We wsi i w jej okolicy intensywnie rozwija się bu-

downictwo letniskowe. Już obecnie znajduje się tutaj ponad 100 działek rekreacyjnych w połowie zabudowanych i wyznaczane są kolejne tereny pod zabudowę letniskową. Na północnym skraju wsi na rozstaju dróg stoi krzyż przydrożny. Przy wjeździe od strony Powidza (zachodniej) znajduje się parking leśny. Na południe od wsi, bliżej Jeziora Budziszawskiego rozciągają się tereny podmokłe.

ŚWIĘTNE (gm. Wilczyn) – wieś letniskowa. Około 1 km na północny wschód od wsi na niewielkim półwyspie wcinającym się w północno-wschodnią część Jeziora Suszewskiego znajduje się doskonale zachowane grodzisko wklęsłe kultury łużyckiej w kształcie nieregularnego trójkąta, obwiedzionego wałem od południowego wschodu i od północy. W północno-wschodniej części znajduje się kopiec stożkowy (wys. 5-6 m) usypany w średniowieczu z nawarstwień grodu kultury łużyckiej.

Dawna zatoka oddzielająca półwysep od lądu stałego jest obecnie całkowicie porośnięta roślinnością szuwarową oraz olsem. Sąsiedztwo z wąskim przesmykiem między długimi jeziorami rynnowymi Suszewskim i Wilczyńskim sprawiły, że już w czasach kultury łużyckiej istniała w tym miejscu niewielka osada otoczona wałem ziemnym. Walory militarne obiektu były wykorzystywane jeszcze w późnym średniowieczu a nawet w czasie wojen polsko-szwedzkich XVII w. Przebudowane w średniowieczu fortyfikacje dotrwały w dobrym stanie do czasów współczesnych. Wały pierwotnego grodziska pierścieniowego, a zwłaszcza kopiec grodziska stożkowego z czasów średniowiecza porastają interesujące zbiorowiska kserotermicznych muraw. W XIX w. była to osada leśna złożona z 8 domów i 40 mieszkańców (1827 r.), znajdowała się w niej straż pograniczna.

- ◆ Wynajem letniskowych domków drewnianych: Adam Neuman, Świętne 1, 62-550 Wilczyn, tel. 501 128 897. Przy domkach na ogrodzonej posesji parking, miejsce na ognisko i grill, plac zabaw oraz pole namiotowe; możliwość wynajęcia sauny fińskiej, łódki, roweru wodnego i roweru górskiego. Organizowane są przejażdżki bryczką po okolicy.

TOMISZEWO (gm. Powidz) – niewielka osada między Naprusewem a Kosewem. Przy drodze stoi krzyż.

TREBY STARE (gm. Kleczew) – wieś wypoczynkowo-letniskowa nad Jeziorem Budziszawskim między Budziszawiem Kościelnym a Adamowem, około 3 km na północ od Budziszawia Kościelnego. Miejscowość wykorzystywana głównie dla potrzeb rekreacji w obiektach wypoczynkowych oraz indywidualnym budownictwie letniskowym, rozwiniętym w różnych miejscach południowo-wschodniego wybrzeża Jeziora Budziszawskiego: od osady Golgota na południowy zachód od wsi do osady Grabiec na północny wschód od wsi. Wokół wsi teren dość podmokły. Przy jeziorze znajduje się pole namiotowe i strzeżone kąpielisko. Przy wyjeździe ze wsi stoi murowana kapliczka z figurką Matki Boskiej. Przez wieś przebiega czarny szlak rowerowy Cztery Jeziora. Na plaży przy Ośrodku Wczasowym Ośrodku Sportu i Rekreacji w Kleczewie rozgrywane są turnieje plażowej piłki siatkowej.

Tręby Stare, ośrodek wypoczynkowy

Tręby Stare, kapliczka z figurą Matki Boskiej

- ◆ Ośrodek Sportu i Rekreacji w Kleczewie – Ośrodek Wypoczynkowy w Trębach Starych, 62-541 Budziszaw Kościelny, tel. 63 268 13 57 (Ośrodek Sportu i Rekreacji w Kleczewie, ul. 600-lecia 21, 62-540 Kleczew, tel. 63 270 12 23, 601 539 601). Ośrodek z polem namiotowym i kempingowym czynny w sezonie letnim. W ośrodku wydzielonych jest 14 boksów namiotowych z przyłączami do energii elektrycznej. Na polu namiotowym znajdują się zadaszenia z trzciny ze stołami i ławkami, wolno stojące kabiny prysznicowe, umywalki i toalety. Obok pola wydzielony jest plac dla przyczep kempingowych. Oprócz domków drewnianych, znajduje się

także parterowy pawilon murowany, podzielony na 6 kwater: dwie dwupokojowe i cztery jednopokojowe. W okresie letnim nad jeziorem bezpośrednio przy ośrodku działa codziennie wypożyczalnia sprzętu wodnego (kajaki, łódki, rowery wodne). Na jeziorze przy ośrodku wyznaczone jest strzeżone kąpielisko z ratownikami, czynne w okresie letnim codziennie. Laguna Resort, Grabce 58, 62-541 Budziślaw Kościelny, tel. 62 761 29 47, 609 502 220. Kompleks rezydencji z pokojami 1- i 2-osobowymi, otoczonych rozległym ogrodem. Możliwość wynajęcia łodzi wiosłowych, rowarów wodnych i rowerów turystycznych. Ośrodek otwarty od początku maja do końca września.

TRZEMESZNO – miasto o charakterze przemysłowo-usługowym położone 15 km na wschód od Gniezna, około 18 km na północny zachód od Powidza, nad Jeziorem Popielowskim i Jeziorem Trzemeszańskim.

Osadnictwo w okolicach współczesnego Trzemeszna zaistniało już w neolicie. Trzemeszno jest jedną z najstarszych osad wczesnośredniowiecznych państwa polskiego. Przez miasto prowadził jeden z najstarszych traktów handlowych Wielkopolski łączący Poznań i Gniezno, poprzez Strzelno, Kruszwięcę z Pomorzem Gdańskim i Mazowszem. Topograficzna nazwa miasta oznaczała pierwotnie gród, a następnie osadę, w której rosły staropolskie *trzemchy* (czeremchy). Zgodnie z tradycją św. Wojciech miał tutaj założyć klasztor benedyktynów. Pierwsza wzmianka o osadzie i klasztorze pochodzi z 1145 r. (*monasterium Chermesense*), następnie z 1146 r. (*Ciremusine* lub *Sciremusine*). Historia miasta ściśle związana jest z powstaniem i istnieniem miejscowego klasztoru, jednego z najstarszych klasztorów benedyktyńskich na ziemiach polskich, pod koniec X w. Pierwsi zakonnicy byli głównie cudzoziemcami. Pierwszym proboszczem był B. Doroakum z Wenecji, drugim natomiast Gniewomir. Kościół przedromański, prawdopodobnie drewniany, został zniszczony w trakcie zamieszek pogańskich w pierwszej połowie XI w. Od XII w. istniało w mieście opactwo kanoników regularnych reguły św. Augustyna. Zostali oni sprowadzeni do Trzemeszna przez Bolesława Krzywoustego, który nadał zakonowi ziemię oraz nakazał wybudować murowany romański kościół. W dokumencie z 1230 r. Mieszko Stary

wylicza i potwierdza nadanie klasztorowi posiadłości i przywilejów przez Bolesława Krzywoustego, innych książąt oraz komesa Janusza Wojsławica, jednego z dobroczyńców klasztoru. Jako założyciel kościoła pw. Najświętszej Panny Marii i Świętego Jana Ewangelisty wymieniony jest komes Janusz. Zakonnicy natomiast sprowadzeni zostali z kongregacji kanoników regularnych z Arroraise z Florencji. Pierwszy romański kościół był około 1414 r. przebudowany w stylu gotyckim, a następnie w latach 1761-1791 w stylu barokowym.

Najstarsze nadanie ziemskie dla trzemeszeńskiego klasztoru umocnił przywilejem legat papieski kardynał Humbald. Dokument ten z 1145 lub 1146 r. zachował się i jest najstarszym dyplomem na ziemiach polskich wystawionym w oryginale. W 1147 r. papież Eugeniusz III wystawił dla konwentu trzemeszeńskiego bullę protekcyjną. Stan posiadania klasztoru ustalony w początkach XV w. nie uległ zasadniczym zmianom do końca istnienia dawnej Rzeczypospolitej. Klasztor otrzymał liczne przywileje między innymi od Władysława Odonica (1225 r.), Przemysła I (1251 r.), Władysława Łokietka (1287 r. i 1293 r.). W 1292 r. w Trzemesznie przebywał przyszły król Polski Przemysław II. W 1381 r. przybyli trzej namiestnicy króla Ludwika Węgierskiego – Dobiesław, kasztelan krakowski, Sędziwój z Szubina, wojewoda kaliski oraz magister Jan z Nadliczyc. W 1382 r. Ludwik Węgierski nadał Trzemesznu prawa miejskie. W tym samym roku krótko przebywał tu ze swoim orszakiem margrabia brandenburski Zygmunt. W Trzemesznie bawił też kilkakrotnie król Władysław Jagiello. Ustanowił on w 1386 r. Trzemeszno jako miasto klasztorne, przeniósł je na prawo magdeburskie i odbudował. W 1400 r. ustanowił targ w dniu Świętego Augustyna (28 sierpnia) i dał pełną swobodę handlu na tym targu. Ustanowił także burmistrza, sąd i urzędników celnych; wcześniej komora celna znajdowała się w Wyłatowie. Sąd opacki zbierał się cztery razy do roku, w sprawach ważniejszych stanowił też instytucję apelacyjną. Dzięki staraniom prepozyta Pielgrzyma (*Pelegrama*) z Łaska, probostwo kanoników regularnych podniesione zostało bullą soboru bazylijskiego z 1441 r. do godności opactwa.

Rozwój istniejącego przy klasztorze miasta hamowały liczne wielkie pożary (lata: 1357, 1360, 1405, 1420, 1522 i 1548). W XV w. nastąpił znaczny rozwój kulturalny klasztoru. Przyklasztorna szkoła trzemeszeńska istniejąca już od XIV w. na-

leżała do najstarszych w regionie i reprezentowała najwyższy poziom. Trzemeszno było w tym okresie najsilniejszym ośrodkiem kulturalnym Wielkopolski. Znaczny rozwój klasztor zawdzięczał zwłaszcza opatowi Andrzejowi Drzążyńskiemu, który dokonał jego rozbudowy. Szczególną dbałością otaczał on bibliotekę klasztorną z bardzo bogatym księgozbiorem.

Okolo 1426 r. powstało w klasztorze tzw. Dopelnienie Szamotulskie, jedno z najobszerniejszych źródeł historycznych omawiających panowanie Władysława Jagielly. W 1465 r. w klasztorze przepisano dzieło Witruwiusza¹⁶. W latach 1501-1522 pisano w klasztorze kronikę. Klasztor stanowił też centrum kultury muzycznej. Muzyką organową zajmował się m.in. kanclerz Paweł (1465-1467), śpiewem Jan Czerwonka ze Strzelna (zm. 1504 r.) i Jan Szczygiel z Osiecznej (zm. 1524 r.). Klasztor stanowił także ośrodek pomocy medycznej, zajmowali się tym m.in. Maciej z Sierakowa, herbarz z Magdeburga oraz Maciej Peto ze Śmigła. W XV w. ukształtowały się tradycje poetyckie; cenionym poetą był Mikołaj z Grodziska (zm. 1493 r.), wychowanek uniwersytetu w Krakowie. Poziom nauki w klasztornej szkole był wysoki. Znanych jest z imienia kilku jej nauczycieli z początku XV w.: Jan (1413 r.), Jakub syn Pawła z Gębic (1415 r.), Wojciech (1422 r.), Mikołaj (1427 r.) i Maciej (1436 r.). Klasztor posiadał bogato wyposażony skarbiec, część skarbów i wyposażenia skarbcza zginęła po kasacji w 1838 r., inne zaginęły w latach 1944-1945.

Pod koniec XVI w. miasto zostało w pełni odbudowane po niszczących je wielokrotnie pożarach. Odrestaurowano również klasztor, wybudowano łaźnię i browar. Na przełomie XVI i XVII w. liczba mieszkańców Trzemeszna wynosiła w przybliżeniu 900 osób. W 1563 r. Trzemeszno miało 37 rzemieślników, a w latach 1579-1650 ponad 50 przedstawicieli różnych rzemiosł. Zgrupowani oni byli w następujących cechach: krawieckim (powstał w 1547 r.), szewskim (1554 r.), stolarskim (1569 r.). Księgi miejskie zaczynają się od 1600 r. W XVII w. nastąpił upadek Trzemeszna, które bardzo ucierpiało na skutek potopu szwedzkiego. Pod Trzemesznem Stefan Czarnecki stoczył zwycięską potyczkę z oddziałem szwedzkim. Spalona połowa domów i kilkakrotne zarazy dziesiątkujące mieszkańców uniemożliwiały rozwój. Wyraźny postęp nastąpił dopiero za czasów opata Michała Kościeszy Kosmowskiego, który rozbudował kościół klasztorny, wybudował nowe kościoły, budyn-

ki mieszkalne i gospodarcze, młyny wodne i wiatraki, założył nowe przedmieścia (Pasięka, Huta Trzemeszeńska, Wymysłowo) oraz wybudował pomieszczenia dla szkoły parafialnej i internat. W 1776 r. otwarto ufundowaną przez niego szkołę średnią. W 1765 r. założono tzw. nowe miasto, położone na północ od starego.

W 1793 r. w wyniku drugiego rozbioru polski Trzemeszno znalazło się w granicach Prus. Uczniowie gimnazjum brali udział w powstaniach w 1848 r. i 1863 r. W 1812 r. przebywał w mieście cesarz Napoleon I Bonaparte. Powstańcy wielkopolscy oswobodzili Trzemeszno 28 grudnia 1918 r. W 1919 r. z robczą wizytą przebywał tu nuncjusz stolicy apostolskiej kardynał Achilles Ratici, późniejszy papież Pius XI, który wizytował założony w 1817 r. cmentarz parafialny. Od 10 września 1939 r. do 22 stycznia 1945 r. Trzemeszno znajdowało się pod okupacją niemiecką.

Nieregularny układ przestrzenny miasta obrazuje etapy rozwoju Trzemeszna. W centrum domy są w większości z drugiej połowy XIX w. i początków XX w., częściowo o formach eklektycznych. Ulica Kościuszki i pl. Powstańców Wielkopolskich zabudowane są jednolicie domami kalenicowymi z pierwszej połowy XIX w. Przy ul. Mickiewicza 28/32 znajduje się kompleks zabudowań dawnego szpitala św. Łazarza (kaplica, budynek głównej, dwa alkierze nakryte łamanymi dachami), zbudowane w latach 1787-1791.

Przy pl. Kosmowskiego stoi kościół poklasztorny pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i św. Michała Archanioła. W pierwszej połowie XII w. budowa kościoła romańskiego, przed 1424 r. przebudowanego na gotycki, w latach 1762-1791 gruntowna przebudowa w stylu barokowym (proj. Efraim Szreger). W czasie II wojny światowej kościół został zamieniony na magazyn kożuchów i odzieży wojskowej.

Trzemeszno, kościół
pw. Wniebowzięcia Najświętszej
Marii Panny

W 1945 r. Niemcy podpalili kościół; wewnątrz wypaliło się doszczętnie, a pod wpływem wysokiej temperatury w niektórych miejscach nadtopiły się cegły. Odbudowywano go do 1960 r. Odnowiony został w latach 90. XX w. Obecnie trójnawowa bazylika barokowa postawiona jest na planie krzyża, z potężną kopułą na skrzyżowaniu naw. Część centralna otoczona jest nawą obiegającą i wieńcem ośmiu kaplic. Przy chórze, w nawie głównej, widoczne są dwie okazałe kolumny romańskie odkryte po 1945 r. w murach

Trzemeszno, kościół
pw. Wniebowzięcia Najświętszej
Marii Panny – kolumna romańska

gotyckich. W lewej bocznej nawie fragment muru z cegłą nadtopioną od żaru w 1945 r. W wieży południowej części fasady zachodniej widoczne są fragmenty murów romańskich z ciosów granitowych i gotyckich. Między wieżami jest duże ostrołukowe okno, nad nim skromny szczyt barokowy. Wyposażenie barokowe i klasycystyczne z XVIII w., rekonstruowane po 1945 r. Na sklepieniu kopuły odtworzona przez Zofię Wilińską w 1955-1958 polichromia Franciszka Smuglewicza⁴⁷. Ołtarz główny z końca XVIII w., klasycystyczny, z kopią obrazu Franciszka Smuglewicza *Wniebowzięcie Najświętszej Marii Panny* Przy prezbiterium usytuowane dwa nagrobki opatów: Aleksandra Mielńskiego (zm. 1548) oraz Michała Kosmowskiego (zm. 1804). Na ścianach filarów nawy obiegającej wiszą tablice epitafijne, m.in. ufundowana w 100. rocznicę śmierci Jana Kilińskiego.

Trzemeszno, kościół
pw. Wniebowzięcia Najświętszej
Marii Panny – ołtarz św. Wojciecha

Trzemeszno, pomnik Jana Kilińskiego

W kościele znajduje się tablica upamiętniająca ks. Stanisława Kozierowskiego. Od 1969 r. kościół posiada godność bazyliki mniejszej.

Przy kościele stoi plebania – dawny pałac opacki, przebudowany w latach 1843-1862, oraz późnobarokowa dzwonnica z końca XVIII w. i figura z 1782 r. W południowej pierzei pl. Kosmowskiego alumnat

dawnego gimnazjum z lat 1773-1775, trójskrzydłowa budowla barokowa z ozdobnym łukiem bramnym.

Na pl. Kilińskiego znajduje się pomnik przedstawiający tegoż dowódcę z 1960 r. (proj. Zbigniew Dunajewski).

Nad Jeziorem Trzemeszeńskim usytuowany jest cmentarz parafialny, m.in. z grobami powstańców z 1848 r., 1863 r. i 1919 r. oraz ofiar okupacji niemieckiej (mogiła 53 rozstrzelanych mieszkańców). Na cmentarzu (dojście z pl. Kosmowskiego) w centrum na skrzyżowaniu alejek wznosi się mauzoleum powstańców wielkopolskich. W latach międzywojennych znajdowała się w tym miejscu krypta – miejsce pochówku 16 poległych powstańców. W latach 1924-1929 nad kryptą wzniesiono okazałe mauzoleum (proj. Stefan Cybichowski). Zostało ono zniszczone przez Niemców w 1939 r. Prochy powstańców przeniesiono do oddzielnej mogiły. W ramach obchodów 90. rocznicy powstania zrekonstruowano (proj. Andrzej Chodnik) naziemną część mauzoleum (znacznie zmniejszoną), które poświęcono w 2008 r. Na okrągłej podstawie i schodkowym cokole wznosi się na 8 m ostrosłup ze sztucznego kamienia. Na jego przedniej części umieszczono tablicę betonową z łacińskim napisem ku czci powstańców, nazwiskami 16 poległych oraz informację o poświęceniu tablicy w 1926 r. przez kard. Augusta Hlonda. Tablica oraz metalowy krzyż wieńczący ostrosłup są oryginalnymi elementami zachowanymi z przedwojennego mauzoleum. Od strony południowej znajduje się półkolista nadbudówka z sześcioma kolumnami, nawiązująca do gloriety. Także na cmentarzu parafialnym przy głównej alejce znajdują się tablice i pomniki poświęcone różnym osobom. Po wschod-

niej stronie alejki znajduje granitowa płyta chodnikowa z Poznania z wykutym napisem ku czci mjr. Mieczysława Palucha. Nieco dalej, po przeciwnej stronie tej samej alejki, znajduje się mogiła, do której po zniszczeniu mauzoleum przeniesiono prochy powstańców wielkopolskich. Na murywanym nagrobku z 2008 r. umieszczono nową czarną tablicę kamienną z napisem o charakterze patriotyczno-religijnym, nazwiskami 16 poległych i ich dowódcy, oraz historię tej mogiły. Obok po prawej stronie stoi

Trzemeszno, ozdobny łuk bramny przed budynkiem gimnazjum

czarny nagrobek kamienny pochowanego tutaj mjr. Władysława Wlekleńskiego (1886-1964), dowódcy oddziału powstańczego z Trzemeszna. W 2000 r. umieszczono po jej bokach dwie tablice kamienne z nazwiskami 86 uczestników powstania, pochowanych na różnych cmentarzach na terenie gminy Trzemeszno. Na cmentarzu znajduje się także stary wykonany z granitu nagrobek Grzegorza Kłejpudy (zm. 1867) żołnierza powstania kościuszkowskiego.

Przy północnym krańcu Jeziora Trzemeszeńskiego stoi dawny browar klasztorny z końca XVIII w., przebudowany w XIX w., barokowy z neogotycką wieżą. W południowej części miasta znajduje się wodociągowa wieża ciśnień (wys. 35 m) z 1905 r., odrestaurowana w latach 1993-1994.

W szkole Podstawowej nr 1 im. Jana Kilińskiego znajduje się Muzeum Regionalne.

Obecne Liceum Ogólnokształcące kultywuje tradycje dawnego gimnazjum, które ukończyło wiele wybitnych postaci, m.in. bracia Jan i Jędrzej Śniadeccy⁴⁸, Jan Kiliński, Florian Stablewski⁴⁹, Hipolit Cegielski⁵⁰, Marian Langiewicz⁵¹, Józef Zwierzycycki⁵², Jerzy Waldorff.

W Trzemesznie urodzili się: Jan Kiliński, Klemens Tomczek⁵³ oraz ks. Stanisław Kozierowski⁵⁴ i Jędrzej Moraczewski⁵⁵.

Przez Trzemeszno przebiega Szlak Piastowski oraz Droga św. Jakuba Szlak Piastowski, stanowiąca fragment kujawsko-pomorskiego odcinka tego szlaku prowadzącego z Torunia do Gniezna na trasie Wielkopolskiej Drogi św. Jakuba (Camino de Santiago).

- ◆ Przystanki PKS. Stacja PKP (linia: Gniezno–Mogilno). Placówki handlowe-usługowe, apteki stacje benzynowe, bary. Urząd Miasta i Gminy, ul. gen. H. Dąbrowskiego 2, 62-240 Trzemeszno, tel. 61 415 43 06, 61 415 43 05. Poczta: ul. Mickiewicza 6, tel. 61 415 43 38. Ośrodek zdrowia: NZOZ – Zdrowie, ul. Langiewicza 1, tel. 61 415 43 46. Hotel Pietrak 62-240 Trzemeszno, ul. Foluska 4, tel. 52 315 44 00 (70 miejsc w pokojach 2-osobowych, apartamenty). Szkoła Podstawowa nr 1 im. Jana Kilińskiego ul. Śniadeckich 18, tel. 61 415 42 13.

TRZEMŻAL (gm. Trzemeszno) – wieś około 5,5 km na wschód od Trzemeszna. Znajduje się tu budynek starej kuźni oraz kościół pw. św. Józefa Rzemieślnika wybudowany w 1985 r. W pobliżu wsi stoi pomnik upamiętniający wybudowanie w latach 1963-1965 z okazji obchodów 1000-lecia Państwa Polskiego w czynie społecznym drogi do Ostrowitego i Jerzykowa.

Początkowo niewielka osada należała do klasztoru kanoników regularnych w Trzemesznie i stanowiła wraz z sąsiednimi miejscowościami jego gospodarcze zaplecze. W XIX w. osada rozwinęła się w samodzielną wieś. W 1895 r. Komisja Kolonizacyjna wykupiła majątek Trzemzał i rozparcelowała go. W tym okresie połowę ludności wsi stanowili Niemcy. W 1858 r.

powstał pierwszy budynek (drewniany) związany z oświatą szkolną. W 1901 r. powstała we wsi szkoła niemiecka, a w 1915 r. szkoła polska. Biblioteka publiczna powstała dopiero w 1955 r., a Wiejski Dom Kultury w 1975 r.

Trzemzał, kuźnia

We wsi działa szkoła podstawowa, Ochotnicza Straż Pożarna, Koło Gospo-

dyń Wiejskich i Klub Rolnika. Urodził się tu Mieczysław Paluch.

- ◆ Przystanek PKS, poczta.

WIEKOWO (gm. Witkowo) – wieś położona przy południowo-zachodnim brzegu jeziora Niedziegiel, około 4,6 km na zachód od Powidza. Główna część wsi znajduje się w pobliżu drogi z Witkowa do Powidza.

Wieś istniała już przed 1399 r. W dawnych latach znajdowała się tu cegielnia i wiatrak.

We wsi stoi kapliczka, a na rozstajach dróg krzyże przydrożne. W okolicach wsi znaleziono dwie średniowieczne osady. Pierwsza położona jest na wzniesieniu na półwyspie jeziora Niedziegiel, na cyplu zwanym Starym Ostrowem. W obrębie drugiej, odkrytej na polu na północ od zabudowań wsi, znaleziono fragmenty naczyń toczonych, kamień żarnowy, rozcieracz kamienny oraz fragmenty kafli.

Na północ i północny wschód od wsi przebiega zielony szlak pieszy oraz czarny szlak rowerowy Dookoła Jeziora Niedziegiel.

- ◆ Gospodarstwo Agroturystyczne Maja – Maria Stachowiak, Wiekowo 87, 62-425 Witkowo, tel. 63 277 86 48, 605 21 72 69.

WILCZOGÓRA (gm. Wilczyn) – wieś sołecka położona bezpośrednio przy Wilczynie od strony połu-

Trzemżał, pomnik upamiętniający budowę drogi

Wilczogóra. Kościół pw. św. Urszuli

Cmentarz w Wilczogórze

dniowej, na wschód od Jeziora Wilczyńskiego. We wsi znajduje się kościół pw. św. Urszuli, wzniesiony w stylu gotyckim w 1566 r., w końcu XIX w. powiększony. W kościele w ołtarzu głównym gotycka rzeźba Madonny z Dzieciątkiem z lat 1420-1430 oraz zabytkowe organy. Cmentarz otoczony jest starym murem ceglany.

WILCZYN – wieś gminna niedaleko wschodniego skraju Jeziora Wilczyńskiego, około 8 km na północny wschód od Budziszławia Kościelnego,

przy drodze do Strzelna. Do Wilczyna włączona została obecnie dawna wieś Wilcza Góra (Wilczogóra).

Miejscowość wzmiankowana po raz pierwszy w 1247 r. Przed 1458 r. Wilczyn uzyskał prawa miejskie. Być może potem miasteczko podupadło, gdyż w pierwszej połowie XVI w. ponownie otrzymało przywilej lokacyjny. Wieś należała do rodu Wilczyńskich. W dokumentach z 1316 r. i 1348 r. występuje Tomasz z Wilczyna, a w dokumentach z 1358 r. i 1364 r. występuje dziedzic Wilczyna Mikołaj – miecznik kaliski i lektor króla Kazimierza Wielkiego. Znani są także imiennie właściciele Wilczyna z 1393 r. o imionach Zawisza i Jakusjusza. W 1348 r. występuje w procesie jako świadek pleban z Wilczyna Mikołaj.

Na początku XVI w. znajdował się tutaj kościół parafialny pw. 11 000 Dziewic. Przy kościele była szkoła. Oprócz tego była tutaj kaplica pw. Św. Ducha i Św. Krzyża. Kiedy parafia zubożała nabożeństwa przeniesiono do kościoła murowanego w Wilczogórze (Wilczej Górze) pw. św. Urszuli. W 1769 r. pod Wilczynem rozegrała się krwawa bitwa pomiędzy oddziałami konfederatów barskich a wojskami carskimi. Zginęło w niej około 200 Polaków, a drugie tyle zostało wymordowanych po wzięciu do niewoli. Było to zawsze miasto niewielkie, w 1800 r. mieszkały w nim zaledwie 233 osoby. W 1870 r. Wilczyn utracił prawa

miejskie. W końcu XVIII w. i na początku XIX w. mieszkańcami miasta byli przeważnie rzemieślnicy – tkacze, sukiennicy, kuśnierze. W okresie przedrozbiorowym Wilczyn należał administracyjnie do byłego powiatu trzemeszeńskiego, a w czasie kampanii napoleońskiej do powiatu powidzkiego, następnie przez krótki okres do powiatu pyzdrowskiego. Po Kongresie Wiedeńskim został włączony do powiatu konińskiego. Od 1867 r. do 1934 r. Wilczyn należał do powiatu słupeckiego, a od 1934 r. do chwili obecnej należy do powiatu konińskiego.

Miasto kilkakrotnie było niszczone przez pożary. Okoliczne wsie były wyludniane i władze sprowadzać z obcych krajów kolonistów, najczęściej Niemców i Holendrów. Dowodem tego są nazwy niektórych miejscowości np. Kolonia Kownaty, Kolonia Świętne, Kolonia Wturek, Kolonia Waclawowo, Końskie Holendy. Do 1945 r. większe skupiska Niemców występowały we wsiach: Świętne, Kaliska, Maślaki.

Prawa miejskie zachował Wilczyn do 1865 r. Upadek miasta nastąpił na skutek epidemii cholery, która zdziesiątkowała ludność. Na cholerę zmarł ostatni burmistrz o nazwisku Plutecki.

Rozplanowanie miasta było typowo średniowieczne. Centrum stanowił rynek, z którego rogów wychodziły uliczki. Istniały tu ulice o następujących nazwach: Konińska, Strzelińska, Cegielińska, Sukiennicza. Miasto miało charakter obronny. Położone było na groblach i otoczone ze strony wschodniej i zachodniej mokradłami. Od strony północnej i południowej wjazd do miasta mógł być zamknięty systemem kanałów, które w razie potrzeby wypełniano wodą. Oprócz tego wstępu broniły grodziska i bramy, które jednak nie zachowały się do naszych czasów. Do 1939 r. zachowały się zapiski z czasów napoleońskich o kwaterowaniu w Wilczynie polskiej kawalerii. Zapiski te dotyczyły ekspedycji pasz wydawanych z magazynów wojskowych dla koni. Okoliczna ludność brała udział w powstaniu listopadowym i powstaniu styczniowym. Pobliskie walki w Dobroszowie i Ignacowie wspierane były nie tylko przez miejscowe społeczeństwo, ale także przez ludność z zaboru niemieckiego. Po ukazie uwłaszczeniowym wydanym przez cara po powstaniu styczniowym ludność uzyskała ziemię. Spory pomiędzy dworem i chłopami trwały długie lata i zostały ukończone dopiero na krótko przed II wojną światową. Wsie sołeckie: Biela, Dębówiec, Gogolina, Ościslowo, Wil-

czogóra otrzymały łącznie 294 ha ziemi, najczęściej najgorszej, położonej na peryferiach majątku. W okresie zaborów rejon wsi był granicą pomiędzy Rosją (Wilczyn) i Prusami (Wójcin). W związku z tym na terenie Wilczyna rozwijał się przemysł towarów i zwierząt, który był źródłem bogacenia się dla wielu rodzin. Z Niemiec sprowadzano nielegalnie artykuły chemiczne, odzież, zabawki, a wywożono bydło, konie, wyroby masarskie, spirytus. Straż graniczną stanowili dragoni rosyjscy. Dowództwo ulokowane było w Wilczynie. Polem ćwiczeń były wilczyńskie lasy, gdzie dotąd zachowała się strzelnica wojskowa oraz kilka grobów.

W latach 20. XX w. na terenie Wilczyna rozwijał się ruch spółdzielczy, którym kierowali ludowcy – ks. Stanisław Dziennicki i nauczyciel Zygmunt Myszkiewicz. We wsi założona została Spółdzielnia Mleczarska i Kasa Stefczyka, wybudowano remizę strażacką z salą widowiskową. W latach 1935-1936 rozpoczęto budowę nowej szkoły. W tym okresie powstały również kółka rolnicze. Rozwijała się działalność kulturalna; istniał młodzieżowy zespół chórally-taneczny, który na występach wojewódzkich w 1934 r. w Łodzi i w 1937 r. w Poznaniu zdobył pierwsze nagrody. Szczególny wkład w organizację ludowych imprez artystycznych wkładała młodzież wsi Cegielnia. Nad brzegami jeziora, na specjalnym pomoście odbywały się imprezy artystyczne z okazji Dnia Morza.

W czasie okupacji zginęło wielu mieszkańców wsi, polegli w walkach, zostali zamordowani w lasach kazimierskich i w Szczeglinie pod Mogilnem, wielu przebywało w obozach koncentracyjnych. W końcowej fazie wojny zaczęto tworzyć

Bataliony Chłopskie, które współpracowały z desantem rosyjskim.

Wilczyn, kościół pw. św. Tekli

Kościół drewniany pw. św. Tekli w Wilczynie został wzniesiony w 1460 r., odbudowany w 1781 r. i wyposażony w stylu barokowym i rokokowym. Znajdują się w nim trzy ołtarze późnobarokowe o dekoracji rokokowej, ambona rokokowa, kru-

cyfiks z drugiej połowy XVIII w., obrazy w ołtarzach z 1900 r. malowane przez Antoniego Szulczyńskiego. Świątynia ta dla parafii ma obecnie mniejsze znaczenie, ponieważ w sąsiedniej Wilczogórze znajduje się bardziej przestronny kościół murywany.

Drewniany kościół na przedmieściu Wilczyna istniał od połowy XV w. W 1460 r. erygowano tu szpital i od tego momentu istniała przy nim kaplica pw. Św. Krzyża. Około 1766 r. kaplica była już w stanie ruiny. W 1781 r. postawiono nowy drewniany kościół, który nadal funkcjonował jako kaplica przyszpitalna. Świątynię konsekrowano pw. Ducha Św. i Św. Krzyża. Po likwidacji szpitala w XIX w. kościółek pełnił funkcję pomocniczego. Architektura obiektu jest bezstylowa, typowa dla małych drewnianych kościółków. Budowla jest jednonawowa, konstrukcji zrębowej, na podmurówce z kamienia. Wyposażenie wnętrza pochodzi z okresu późnego baroku. Na wschodniej ścianie prezbiterium znajduje się krucyfiks nakryty dwuspadowym daszkiem.

We wsi zachował się zespół pałacowy obejmujący pałac, park i spichlerz. Kiedyś istniały cmentarze – ewangelicko-augsburski i żydowski.

W centrum znajduje się zrewitalizowany park miejski (proj. Michał Wiśniewski). Odnowiono drzewostan, posadzono nowe krzewy, żywopłoty, kwiaty, utwardzono alejki, zamontowano oświetlenie, utwardzono parking. Z dawnego parku pozostało kilkadziesiąt starych drzew. Pojawiły się nowe obiekty: plac zabaw, fontanna, toaleta publiczna, odnowiony pomnik poświęcony tym, którzy walczyli i ginęli za ojczyznę. Pomnik złożony z dwóch prostopadłości, jeden z nich

Wilczyn, pomnik upamiętniający poległych za ojczyznę

Kapliczka św. Franciszka w leśnej ścieżce dydaktycznej

wstała w 1904 r. Ochotnicza Straż Pożarna. Od 1990 r. działalność prowadzi drużyna harcerska 4 DSH Wędrowcy, której przyświeca następujące motto: „A gdy spyta cię ktoś «Skąd ten krzyż na twojej piersi?» Z dumą odpowiesz mu: «Taki mają najdzielniejsi. Bo choć mało mam lat w swym harcerskim mundurze Bogu, Ludziom i Ojczyźnie na ich wierną chwałę służę»”. Wzorem do naśladowania jest gen. Mariusz Zaruski⁶⁴.

Wieś jest siedzibą Wilczyńskiego Stowarzyszenia Promocji i Rozwoju, którego celem statutowym jest uczestnictwo w życiu społeczno-kulturalnym gminy, aktywna współpraca z podmiotami działającymi na jej terenie, a szczególnie z sa-

zwieńczony płytą z orłem na postumencie tablica z napisem: *O Tobie Polsko, jest sen nasz ostatni. Tym co walczyli i ginęli w walkach o Wolność i Niepodległość Ojczyzny, Rzeczpospolitej Polskiej, mieszkańcy gminy Wilczyn.* Dla Zespołu Szkół w ramach programu „Orlik 2012” powstały boisko do piłki nożnej o nawierzchni ze sztucznej trawy oraz wielofunkcyjne boisko do piłki siatkowej, ręcznej i koszykówki, wraz z infrastrukturą, oświetleniem, drogą, chodnikami i zapleczem socjalnym. We wsi działa po-

morządem terytorialnym, organizowanie imprez kulturalnych i sportowych mających na celu promocję gminy, aktywizacja społeczna i gospodarcza mieszkańców poprzez działalność szkoleniową i edukacyjną, konsultacyjną i doradczą oraz udzielanie pomocy rodzinom i osobom w trudnej sytuacji życiowej.

Wilczyn, wiatrak-koźlak

We wsi rozpoczyna się pieszy szlak niebieski, wiodący przez Mrówki i Przyjezierze do Strzelna.

- ◆ Przystanek PKS. Urząd Gminy Wilczyn, ul. Strzelińska 12D, 62-550 Wilczyn, tel. 63 268 30 32 (w Urzędzie znajduje się siedziba Wilczyńskiego Stowarzyszenia Promocji i Rozwoju). Poczta: ul. Rynek 12, tel. 63 249 76 64. Gminny Ośrodek Sportu i Rekreacji, ul. Karolkowi 39A, tel. 63 268 30 69. Gminny Ośrodek Kultury, ul. Rynek 14. NZOZ – Ośrodek Zdrowia, ul. Karolkowa 7, tel. 63 268 30 13. Kemping nad Jeziorem Wilczyńskim oraz sezonowe ośrodki wypoczynkowe: Maślak, tel. 63 268 31 03 i Pomerania, tel. 63 268 31 33.

WITKOWO – miasto około 16 km na południowy wschód od Gniezna, przy drodze do Słupcy, 10 km na zachód od Powidza. Ośrodek drobnego przemysłu, handlu i usług.

Okolice Witkowa były miejscem intensywnego osadnictwa neolitycznego i wczesnośredniowiecznego. Nazwa Witkowo, zgodnie z zapisem z 1131 r. prawdopodobnie pochodzi od imienia Witków – syna Witosława. Jako wieś szlachecka miejscowość pojawiła się w źródłach pisanych w 1363 r., następnie w 1398 r., a w 1580 r. jako Withkowo. Jana Łaskiego wymienia parafialna wieś Witkowo (1521-1523). Od połowy XV w. Witkowo należało do Korzboków ze Śląska. Właściciele Witkowa często się zmieniali. W kolejnych latach miejscowość należała m.in. do: Przyjemskich, Tuczyńskich, Kaczkowskich, Działyńskich, Wollowiczów i Żółkowskich. Prawa miejskie Witkowo uzyskało w latach 1676-1684, ponowienie lokacji nastąpiło w 1782 r. W 1684 r. miasto otrzymało przywilej królewski nadający mieszkańcom prawo do odbywania 12 jarmarków rocznie; jego odnowienie nastąpiło w 1782 r. W 1740 r. król August III zezwolił Jakubowi Działyńskiemu na założenie miasta Witkowa. Miasto liczyło około 1 tys. mieszkańców, w tym 50 rzemieślników. W 1817 r. wybuchł duży pożar, z którego Witkowo zostało odbudowane w latach 1817-1847.

Po II rozbiórce Polski miasto znalazło się w zaborze pruskim. Intensywną działalność rozpoczęły wtedy patriotycznie nastawione bractwa kościelne, koło śpiewacze, stowarzyszenia polskie, biblioteka, a od 1880 r. Towarzystwo Przemysłowe.

W czasie powstania styczniowego w 1863 r. Witkowo nie grało dla oddziałów powstańczych żadnej znaczącej roli. Wspomina się o magazynach broni zlokalizowanych w mieście oraz w jego okolicy m.in. w Mąkownicy. W 1896 r. linia kolejki wąskotorowej połączyła Witkowo z Gnieznem i Wrześnią; oddano do użytkowania pierwszy odcinek Witkowskiej Kolejki Powiatowej – z Gniezna przez Niechanowo, Arcugowo do Mielżyna. W tym samym roku zbudowano kolejne odcinki – z Niechanowa przez Witkowo do Powidza. Na początku XX w. istniała Żeńska Średnia Szkoła Rolnicza, w której naukę finansowała Izba Rzemieślnicza. Znaczną rolę w kształtowaniu postaw patriotycznych grało ognisko Sokola. W 1917 r. powstało Koło Młodzieży Polskiej, a zaraz po nim Drużyna Skautów im. Tadeusza Kościuszki. W latach 1896-1897 w mieście działał Bank Ludowy, księgarnie, apteka, hotele i restauracje (Łukowskiego i Knasta) oraz kilka sklepów, a wśród nich Bazar Witkowski. W 1908 r. działał sąd, poczta, telegraf i telefon, urząd celny, komisariaty policji, oberże i restauracje, sklepy z towarami kolonialnymi, sprzętem rolniczym, alkoholami. Działała drukarnia i księgarnia, tartak, usługi świadczyło wielu rzemieślników. W latach 1887-1927 Witkowo było stolicą powiatu.

W 1918 r. w lokalu Pod Trzema Gwiazdami została utworzona Rada Robotniczo-Żołnierska, której działania doprowadziły do usunięcia urzędników niemieckich oraz rozbrojenia

żandarmów jeszcze przed wybuchem powstania wielkopolskiego. Mieszkańcy miasta sformowali oddział (kompania witkowska), który wziął m.in. udział w walkach na północnym froncie powstańczym, wyzwalając Inowrocław. W Związku Poznańskich Kółek Rolniczych w 1913 r. zrzeszone było Kółko z Witkowa, podobnie Kółko Witkowskie zrzeszone było w 1936 r. w Wielkopolskim Towarzystwie Kółek Rolniczych w 1936 r.

Witkowo, Bank Ludowy

W 1939 r. w mieście powstała Straż Obywatelska, której Komendę tworzyło pięciu oficerów rezerwy. W mieście zorganizowano kilka oddziałów porządkowych liczących około 400 ochotników. Ochotnicy ci 6 września wyjechali na rowerach w kierunku Wrześni, aby dotrzeć do wycofujących się oddziałów Armii Poznań. Do miejsca przeznaczenia nie dotarli, gdyż wpadli w ręce dywersantów niemieckich. W Witkowie do 16 września żołnierze Wehrmachtu rozstrzelali 20 mężczyzn w tym 18 uczestników powstania wielkopolskiego. W okresie okupacji część ludności wysiedlono do Generalnej Guberni, wiele osób wywieziono do obozów koncentracyjnych i na przymusowe roboty do Niemiec. W obozie koncentracyjnym w Sachsenhausen zginął miejscowy proboszcz Bronisław Kaźmierczak, a karę śmierci otrzymał działacz ruchu oporu Klems Grygier.

Przylegające do siebie place – Stary Rynek i park Kościuszki – są śladem dwóch lokacji miejskich. Na Starym Rynku stoi późnoklasycystyczny kościół pw. św. Mikołaja z 1840 r., zbudowany w miejscu dwóch wcześniej istniejących kościołów drewnianych. Neobarokową wieżę dobudowano w końcu XIX w., a w latach 1906-1907 dwie kaplice: Matki Boskiej i Serca Pana Jezusa. Polichromię wnętrza i dekoracje sgrafitowe wykonano w 1954 r. (proj. Jerzy Hoppe i Leonard Torwirt). Późnoklasycystyczny ołtarz główny pochodzi z 1840 r. W wyposażeniu świątyni są dwa zabytkowe kielichy: późnogotycki z 1561 r. i barokowy z połowy XVII w. oraz późnobarokowa monstran-

Witkowo, kościół pw. św. Mikołaja

Witkowo, wnętrze kościoła pw. św. Mikołaja

Witkowo, pomnik Jana Pawła II

Witkowo, tablica upamiętniająca podpisanie przez Niemców aktu kapitulacji w czasie powstania wielkopolskiego

cja z 1718 r. Przed kościołem stoi pomnik Jana Pawła II z 2008 r. ufundowany przez parafian.

Naprzeciw świątyni, przy Starym Rynku 14, na ścianie budynku Banku Spółdzielczego wybudowanego w 1913 r., znajduje się tablica (1988 r.) upamiętniająca podpisanie przez niemiecką kompanię Grenschutzu 29 grudnia 1918 r. kapitulacji w Witkowie. W mieście zachowało się wiele murowanych budynków powstałych na przełomie XIX i XX w., m.in. budynek sądu (obecnie dom przy ul. Armii Poznań 6), inspektorat szkolny (obecnie poczta przy ul. Armii Poznań), dom przy ul. Czerniejewskiej 2 (obecnie przedszkole). Z lat 1903-1904 pochodzi murowany młyn przy ul. Gnieźnieńskiej, z pierwszego ćwierćwiecza XX w. spichlerz murowany i z 1904 r. budynek starostwa, obecnie internat przy ul. Warszawskiej 31.

W parku Kościuszki wznosi się okazały pomnik (1968 r.) ku czci mieszkańców miasta poległych w powstaniach narodowych i w okresie II wojny światowej.

W zachodniej części miasta, w dzielnicy zamieszkałej głównie przez wojskowy personel lotniska w Powidzu, na skwerze przed Klubem Garnizonowym stoi oryginalny pomnik lotni-

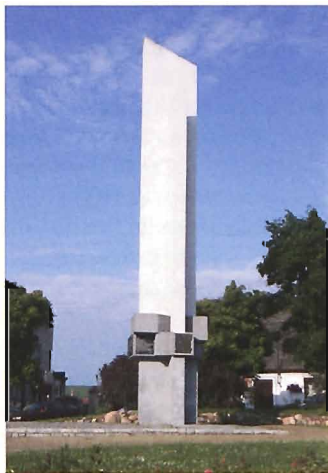
ków (1988 r.) – samolot bombowo-szturmowy Il-28, stanowiący w latach 1952-77 uzbrojenie pułku lotniczego stacjonującego w Powidzu.

W XIX w. powstał w Witkowie cmentarz żydowski – kirkut, który zlokalizowany był w okolicach ul. Sportowej. W 1940 r. został zdezastrowany przez Niemców, którzy użyli macew do prac budowlanych. Dziś brak śladów po tej nekropolii.

Witkowo, samolot-pomnik na osiedlu mieszkaniowym

Na dawnym nowym rynku (park Kościuszki) odsłonięto w 1968 r. w 600-lecie Witkowa pomnik w formie strzelistych betonowych elementów, obecnie otynkowanych, tworzących w przekroju kształt krzyża. Umieszczono na nim metalowe płaskorzeźby i tablice z napisami ku czci Tadeusza Kościuszki oraz mieszkańców Witkowa uczestniczących w walkach o wolność ojczyzny, powstańców wielkopolskich, żołnierzy wojny obronnej 1939 r., więźniów obozów koncentracyjnych, żołnierzy polskich i radzieckich, partyzantów, bohaterów walk o wyzwolenie narodowe i społeczne oraz poległych za umacnianie władzy ludowej. Od strony północnej znajduje się płaskorzeźba z krzyżem powstańczym i głowami dwóch powstańców. Po odrestaurowaniu pomnik odsłonięto ponownie w 1993 r. już jako pomnik powstańców wielkopolskich i poległych w obronie ojczyzny. W 2005 r. na pomniku umieszczono nowe tablice, w 2009 r. odnowiono jego

Witkowo, pomnik upamiętniający powstańców wielkopolskich i poległych w obronie ojczyzny

otoczenie. W głębi cmentarza parafialnego, w jego wschodniej części, w grobie rodzinnym pochowany jest rozstrzelany przez Niemców powstaniec wielkopolski Franciszek Świerkowski (1870-1939). Na mogile ustawiono zwieńczony krzyżem betonowy nagrobek, na którego prawej stronie znajduje się tablica z informacją o zamordowanym powstańcu.

W oparciu o Ośrodek Kultury, Sportu i Rekreacji w 2006 r. z inicjatywy Urzędu Miasta i Gminy oraz mieszkańców powstała Sala Historii Witkowa, gromadząca wszelkie informacje o historii Witkowa i okolicy oraz organizująca wystawy, np. na temat powstania wielkopolskiego (z okazji 90. rocznicy powstania odbyła się wystawa „Poszli, choć im nikt nie kazał”). Upowszechniając wiedzę o powstaniu wielkopolskim działalność prowadzi Grupa Rekonstrukcji Historycznej Kompania Witkowska im. kpt. Stanisława Połczyńskiego

W Witkowie działa Ochotnicza Straż Pożarna powstała w 1868 r.

W marcu 1945 r. w okolicach Witkowa awaryjnie lądował amerykański ciężki samolot bombowy dalekiego zasięgu Boeing B-17 G Flying Fortress (Latająca Forteca), zbudowany w koncernie lotniczym Boeing Airplane Company, o nazwie własnej Try'n get it. Maszyna z 452. Grupy Bojowej, którą dowodził por. Warren I. Knox, startowała z lotniska Deopham Grek w Wielkiej Brytanii na bombardowanie celów na terenie niemieckiego miasta Zwickau. Nad Niemcami samolot został ostrzelany przez myśliwce wroga. Poważnie uszkodzona maszyna zdołała przelecieć linię frontu i zakończyła swój lot 19 marca 1945 r. na terenach zajętych przez wojska radzieckie na polu koło wsi Czajki niedaleko Witkowa. Licząca 10 członków załoga samolotu ocalała i przez pewien czas mieszkała w pałacu w Mierzewie. W Sali Historii znajduje się stała ekspozycja dotycząca tego wydarzenia, zorganizowana przez Witkowski Klub Kolekcjonerów.

W mieście znajduje się Gimnazjum im. Adama Borysa oraz dwie szkoły podstawowe (przy ul. Czerniejewskiej 12 i 14).

Od 2004 r. działa Klub Owczarka Niemieckiego Długowłosego, zrzeszając miłośników tej rasy z całej Polski i zagranicy. Klub przy współpracy z hodowlą Wadera Kristo organizuje wystawy psów tej rasy w Skorzęcinie.

W Witkowie urodził się kpt. Stanisław Marcei Połczyński (1894-1940), powstaniec wielkopolski, żołnierz wojny polsko-

bolszewickiej, odznaczony orderem Virtuti Militari, osadzony w obozie w Kozielsku i zamordowany w Katyniu.

- ◆ Przystanki PKS. Urząd Miasta i Gminy, ul. Gnieźnieńska 1, 62-230 Witkowo, tel. 63 277 81 94. Ośrodek Kultury Sportu i Rekreacji, ul. Sportowa 15, tel. 61 477 92 77. Biblioteka Publiczna Miasta i Gminy Witkowo, ul. Powstańców Wielkopolskich 17a, tel. 61 477 81 62. Sala Historii Witkova, park Kościuszki 17, tel. 692 821 452 (czynna: wtorek od 10:00 do 12:00, sobota od 15:00 do 17:00). Hotel Garnizonowy, ul. Żwirki i Wigury 2, tel. 63 277 37 99 (20 miejsc noclegowych). Pensjonat Witkowanika, tel. 61 577 39 26. Kasyno Wojskowe – Restauracja, ul. Żwirki i Wigury 1 63 277 30 99. Bary: Max, Stary Rynek 7, OK, ul. Gnieźnieńska (obok stacji benzynowej). Pizzeria Milano, Stary Rynek 13. Niepubliczny Zakład Opieki Zdrowotnej, ul. Polna 4, tel. 61 477 81 99. Wojskowa Specjalistyczna Przychodnia Lekarska, ul. Słowackiego 2, tel. 63 277 34 70. Zespół Lekarzy Rodzinnych VITA s.c., ul. Wiejska 3A, tel. 61 477 79 99. Placówki handlowo-usługowe, apteki, stacja benzynowa. Hodowla Owczarków Niemieckich Długowłosych Wadera-Kristo – Krzysztof Michalak, ul. Wschodnia 2, tel. 695 76 24 55. Gimnazjum im. Adama Borysa, ul. Poznańska 47, tel. 61 477 82 50.

WYLATKOWO (gm. Powidz) – wieś leżąca przy kompleksie leśnym przy północno-zachodnim brzegu jeziora Niedzięgiel. Jeszcze kilka lat temu była to typowa wieś z gospodarstwami rolniczymi. Obecnie przekształcona w znacznej części w miejscowość wypoczynkową. Bezpośrednio przy wsi pobudowane są liczne indywidualne domy letniskowe, niektóre z nich są wynajmowane turystom. We wsi znajduje się nowa kaplica katolicka oraz stary cmentarz ewangelicko-augsburski. Miejscowość leży na trasie zielonego szlaku rowerowego Leśna Pętla Wschodnia.

Wylatkowo było wsią królewską w starostwie powidzkim. W 1464 r. król Kazimierz IV Andrzej Jagiellończyk¹⁷ zatwierdzając swobody mieszczań powidzkich nadał im Wylatkowo; do Powidza wieś należała jeszcze w 1830 r. Lustracja przeprowadzona w latach 1628-1632 wspomina o zamieszkaniu we wsi tylko jednej rodziny kmiecej, której przypisano ciężary podat-

kowe w wysokości: czynsz 24 grosze, 2 kapłony i 15 jaj. Wieś lokowana na prawie niemieckim, o czym świadczy istnienie sołectwa, którego dzierżawcami byli Walenty Kurcz i Jan Kanika. W XVII w. po zniszczeniach w czasie potopu szwedzkiego wieś prawie przestała istnieć. W XVIII w. z mieszkańcami Wylatkowa często procesowali się opaci klasztoru cysterskiego w Łądzie nad Wartą, bowiem chłopci nierzadko nielegalnie dokonywali połowu ryb na wodach jeziora Niedzięgiel. Z kolei opat z tego tytułu musiał oddawać dziesięciny dla proboszcza kościoła parafialnego w Powidzu. Świadczy o tym wyrok procesu toczącego się przed konsystorzem gnieźnieńskim w 1439 r., skazujący opata Richarda na płacenie takiej daniny.

- ◆ Przystanek PKS. W sezonie punkt gastronomiczny. Do wynajęcia drewniany domek letniskowy na niewielkiej działce graniczącej z lasem; adres: ul. Polna 4a, 62-230 Witkowo, tel. 61 477 88 25, 501 26 33 79.

ZDROJE (gm. Powidz) – niewielka osada przy południowo-zachodnim brzegu Jeziora Powidzkiego, na trasie zielonego szlaku pieszego i niebieskiego szlaku rowerowego Dookoła Jeziora Powidzkiego.

ZIELĄTKOWO (gm. Powidz) – niewielka śródleśna osada na północ od jeziora Niedzięgiel i 1,8 km od wsi Wylatkowo, 1,5 km na wschód od Leśnictwa Piłka.

Pod Zielątkowem znajdował się w 1365 r. las Stawki, w którym Marcin z Piotrowca otrzymał od króla pozwolenie założenia wsi na prawie niemieckim.

ZŁOTKÓW (gm. Kleczew) – wieś około 5 km na północny zachód od Kleczewa, przy drodze do Mogilna.

Pierwsza wzmianka o istnieniu wsi Złotków pochodzi z 1284 r., była ona własnością kapituły gnieźnieńskiej. Parafia w Złotkowie była erygowana już na początku XIV w. Świadczą o tym szczegóły procesu o dziesięciny z początku XV w.

We wsi znajduje się kościół pw. Imienia Najświętszej Maryi Panny (Sanktuarium Matki Boskiej Złotkowskiej).

Pierwotny kościół parafialny zapewne istniał już w XIV w. Budynek wykonany był z drzewa dębowego z większym chórem, skierowany na wschód, w 1598 r. remontowany. Już na początku XVI w. parafia służyła z obrazu czyniącego cuda znajdującego się w ołtarzu głównym. Nową wieżę przystawiono w 1782 r. W bramie kościoła stała dzwonnica obita tarcicami. Drzwi dzwonnicy ozdobione były krzyżem miedzianym. Dwa dzwony były duże, trzeci natomiast był sygnaturką. Wewnątrz kościoła znajdowały się trzy ołtarze. Na ołtarzu głównym umieszczony był obraz Matki Bożej, obok figury św. Benedykta i św. Bernarda w białych zakonnych kapach. Drugi ołtarz malowany, w częściach wyzłacany i wysrebrzony, znajdował się naprzeciw ambony. W centrum ołtarza umieszczony był obraz Jana Chrzciciela. Trzeci ołtarz malowany, w częściach wysrebrzony z dwoma obrazami położony był naprzeciw kruchty. Jeden z obrazów przedstawiał św. Stanisława biskupa krakowskiego, a drugi św. Krzysztofa. Od południowej strony znajdowała się kostnica, zakrystia była na boku wielkiego ołtarza. Kościół był skromny i zaniedbany.

Obecny kościół został wybudowany w 1880 r. staraniem ówczesnego proboszcza ks. Apolinarego Kędzierskiego. Ze starego budynku przeniesiono rzeźbioną ambonę późnorenesansową z około 1600 r., ozdobioną gotyckimi malowidłami przedstawiającymi czterech apostołów i Pana, trzy ołtarze barokowe z przełomu XVII i XVIII w. w tym jeden z obrazem Matki Bożej z Dzieciątkiem słynący łaskami (odrestaurowany w 1963 r.). Do pamiątek po kościele drewnianym należy również rzeźbiona chrzcielnica rokokowa z 1758 r. ze sceną Chrztu Chrystusa oraz obraz olejny przedstawiający Chrzest Chrystusa w Jordanie, pochodzący prawdopodobnie z ołtarza głównego dawnego kościoła. Kościół konsekrowano w 1886 r. W wyniku prac konserwatorskich prowadzonych w latach 1991-1996 pod warstwą przemalowań odkryto starą polichromię, której styl przypomina nieco pałacowe malarstwo ścienne. Odnowiono także ołtarz główny, ołtarz w kaplicy bocznej, wymieniono zniszczoną więźbę dachową i okna oraz położono nową posadzkę.

W kościele od dawna rozwija się kult Maryjny wokół łaskami słynącego wizerunku Matki Bożej z Dzieciątkiem. Obraz ten został namalowany około 1640 r. i był jedną z rozpowszechnionych w Polsce kopii rzymskiego obrazu Matki Bożej Śnieżnej.

Podanie głosi, że w dawnych czasach na miejscu obecnej świątyni znajdowała się kaplica wystawiona na pamiątkę objawienia Maryi, która ukazała się pewnego dnia mieszkańcowi wsi. Do kaplicy sprowadzono z pobliskiego Kleczewa obraz Matki Bożej, a po jakimś czasie zabrano go na powrót do kleczewskiej świątyni. Obraz jednak niesiony cudowną siłą powrócił następnej nocy do Złotkowa. Historia ta powtórzyła się kilkakrotnie i dlatego zdecydowano się ostatecznie pozostawić obraz w Złotkowie. Do kaplicy zaczęły przybywać rzesze pielgrzymów z całej okolicy, notowano laski i cudowne uzdrowienia. Sława Matki Bożej Złotkowskiej zataczała coraz szersze kręgi, a Złotków stał się nieformalnym sanktuarium Matki Bożej Złotkowskiej.

Obraz zawsze zdobyły liczne wota, często jednak były rabowane. W 1863 r. wszystkie zostały skradzione, z wyjątkiem jednego dużego, ofiarowanego przez kompanię wilczyńską.

Szczególnie wielu wiernych gromadzi się przed obrazem Pani Złotkowskiej podczas uroczystego odpustu przypadającego z okazji Imienia Najświętszej Maryi Panny odprawianego w pierwszą niedzielę po ósmym września. Ze względu na szczególny kult jakim cieszy się wizerunek Matki Bożej w Złotkowie, w 2005 r. ustanowiono kościół pw. Imienia Najświętszej Marii Panny w Złotowie Sanktuarium Matki Bożej Złotkowskiej. W 2006 r. wizerunek Matki Bożej z Dzieciątkiem ozdobiły poświęcone przez Papieża Benedykta XVI korony.

W pobliżu kościoła znajdują się murowana dzwonnica i plebania z końca XIX w. oraz cmentarz parafialny z drugiej połowy XIX w.

- ◆ **Sanktuarium Matki Boskiej Złotowskiej**, Złotków, 62-540 Kleczew, tel. 63 270 11 04.

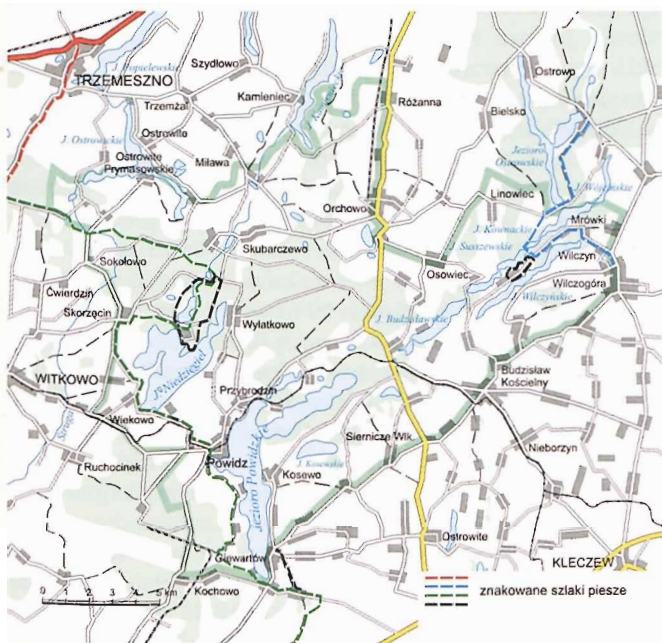
ZYGMUNTOWO (gm. Wilczyn) – wieś położona przy południowo-wschodnim brzegu Jeziora Wilczyńskiego. Obecnie we wsi rozwijają się usługi rekreacyjne.

W 1869 r. wieś została oddzielona od dóbr Marszewo.

Szlaki turystyczne

Szlaki piesze

Szlaki piesze prowadzą przez najbardziej atrakcyjne pod względem krajobrazowym tereny Parku, umożliwiając jednocześnie poznanie wielu interesujących obiektów krajoznawczych. Początek i koniec każdej trasy znajduje się w miejscowościach o dobrych połączeniach komunikacyjnych.

Szlaki piesze

1. Szlak zielony

Słupca PKS–Marcewo–Mieczownica PKS–Kochowo PKS–Polanowo–Powidz PKS–Charbin–Skorzęcin wieś–Skorzęcin OSiR–Piłka–Gaj–Krzyżówka–Jankowo Dolne PKP

Długość: 58,3 km (na terenie Parku: 33,2 km)

Przez Park przebiega tylko fragment szlaku łączącego Kochowo z Gajem.

W **Słupcy** szlak rozpoczyna się przy dworcu PKS (0,0 km). Z miasta wychodzi ulicami A. Szeluty i Gajową. Dalej prowadzi wzdłuż wschodniego brzegu Jeziora Słupeckiego. Za jeziorem przechodzi na **prawy brzeg Meszny (6,2 km)**, mija **Korwin (6,5 km)** i **Józefowo (8,1 km)**, po czym w **Marcewie (10 km)** wraca na lewy, wschodni brzeg Meszny. Wśród rozrzuconych zabudowań wsi Brzozogaj doprowadza do **Mieczownicy**. Obok pomnika i mogiły powstańców z 1863 r. skręca w prawo do centrum wsi. Obok przystanku PKS (14,5 km) rozpoczyna się czarny szlak turystyczny, którym można dojść do Giewartowa (16,5 km). W Mieczownicy drogą Słupca–Giewartów kierujemy się na zachód do **Kochowa (15,4 km)** przy **południowym skraju Jeziora Powidzkiego (Zatoka Zgonik Giewartowski)**. Stąd prowadzi **połną drogą na zachód, gdzie po 0,7 km skręca na północny zachód i ponownie na zachód**.

We wsi Zdroje przed ostatnim zabudowaniem skręca w prawo, w stronę lasu i dalej prowadzi wzdłuż lasu, zmieniając kierunek z północnego na wschodni. Na skraju wsi **Polanowo (21,4 km)** skręca w lewo na północ. Na prawo w dole widoczne jest Jezioro Powidzkie – Zatoka Polanowska. Na tej wysokości znajdują się w jeziorze także dwie podwodne góry – Polanowska i Polanowska Miałka. We wsi Rzymachowo szlak skręca w prawo przed lasem w stronę jeziora, gdzie znajduje się ośrodek wypoczynkowy i kąpielisko (Zatoka Rzymachowska z Rzymachowską Górką). Brzegiem jeziora, okrążając Zatokę Zgon, szlak prowadzi do **Powidza** przez ul. Kościelną, mijając po drodze cyple Ani Róg i Łazienki, kierując się do pl. Powstańców Wielkopolskich (25,2 km). Dalej szlak prowadzi ul. Warszawską na zachód. Po wyjściu ze wsi biegnie wzdłuż toru kolejki wąskotorowej. Kiedy tor skręca w lewo idziemy dalej prosto na południowy skraj Jeziora Niedzięgiel (Zatoka Pod Balcerkiem). Podążając na zachód, dochodzimy do zabudowań gospodarstwa rolnego **Charbin (28,2 km)**.

Dalej szlak prowadzi aleją drzew i okrążając południowy brzeg jeziora Niedzięgiel skręca w prawo na północ przy pierwszych zabudowaniach. Po prawej stronie malowniczy widok na jezioro Niedzięgiel i wyspę Znicz. Z lewej strony wieś Wiekowo, z prawej osiedle domków letniskowych oraz Półwy-

sep Wiekowski. Szlak kieruje się na północny zachód, a następnie na północ. Wśród rozrzuconych zabudowań wsi Wiekowo pełną drogą dochodzimy do **Skorzęcina (34,6 km)**. Na skrzyżowaniu we wsi skręcamy w prawo i kierujemy się na wschód, mijamy szkołę i dochodzimy do Ośrodka Wypoczynkowo-Rekreacyjnego (**PKS Skorzęcin Plaża 37,0 km**). Dalej szlak prowadzi przez **Piłkę (40,8 km)** do wsi **Gaj (48,6 km)**, skąd, już poza granicami Parku, kieruje się przez **Krzyżówkę (51,7 km)** do **Jankowa Dolnego (58,3 km)**.

2. Szlak niebieski

Wilczyn PKS–Mrówki–skansen archeologiczny–przesmyk między jeziorami Suszewskim i Kownackim (styk ze szlakiem czarnym)–Mlecze–kanał łączący Jezioro Kownackie z Jeziorem Ostrowskim (Leśnictwo Wysoki Most)–Przyjezierze PKS–Strzelno PKP

Długość: 28,5 km (na terenie Parku: 15 km)

Przez północno-wschodnią część Parku przechodzi fragment szlaku wiodącego z Wilczyna do Strzelna. Szlak rozpoczyna się przy przystanku PKS Wilczogóra przy kościele pw. św. Urszuli w **Wilczynie (0,0 km)**. Asfaltową drogą zmierza w kierunku ośrodka wypoczynkowego nad **Jeziorem Wilczyńskim (2,8 km)**. Przez las dochodzi do Jeziora Kownackiego (4,1 km) i wzdłuż jego brzegu kieruje się na zachód. Mija wieś **Mrówki (5,5 km)**, przebiega obok **skansenu archeologicznego (6,0 km)** i dochodzi do **przesmyku między jeziorami Suszewskim i Kownackim (7,8 km)**. Z tego miejsca odchodzi krótki (0,8 km) szlak czarny prowadzący do grodziska Świętne. Za przesmykiem między jeziorami szlak biegnie drogą do wsi **Mlecze (9,6 km)**. Przechodzi przez mostek nad **kanalem łączącym Jezioro Kownackie z Jeziorem Ostrowskim (10,6 km)**, mija Leśnictwo Szkółkarskie Wysoki Most i kierując się na północ doprowadza do ośrodka wypoczynkowego w Przyjezierzu. Dalej szlak biegnie obok przystanku PKS (15,0 km) w kierunku Strzelna (28,5 km).

3. Szlak czarny 1

Skorzęcin Plaża PKS–Piłka–Skorzęcin OSiR

Długość: 9,0 km

Przejście tą trasą można polecić zwłaszcza osobom wypoczywającym w Skorzęcinie. Szlak rozpoczyna się przy przystanku

PKS Skorzęcin Plaża (0,0 km). Idąc 100 m na zachód, skręcamy w leśną drogę w prawo, dochodząc po 400 m do Leśnictwa Popielarz. Po prawej stronie zabudowania leśnictwa, po lewej stronie dochodzimy do zarastającego Jeziora Czarnego. Idąc dalej na północ i północny wschód, dochodzimy do zabudowań śródleśnej osady **Piłka i Leśnictwa Piłka (2,4 km)**, mijając po lewej stronie jezioro Piłka. Skrajem lasu i podmokłego terenu przechodzimy 500 m, a następnie 200 m razem ze szlakiem zielonym. Następnie szlak czarny skręca w prawo i wiedzie na wschód. Po 500 m, na skrzyżowaniu należy skręcić w prawo na południe i podążać przez las przylegający do położonego po lewej stronie jeziora Niedzięgiel; po prawej stronie znajduje się Jezioro Białe. Na wysokości płytkiej Zatoki Błonek jeziora Niedzięgiel szlak skręca w prawo na zachód. Kilkakrotnie należy skręcić, mając po lewej stronie podmokłe zarośla nadbrzeżne i Zatokę Księżę, dochodząc do ośrodków wypoczynkowych w **Skorzęcinie (8,0 km)**. Dalej szlak prowadzi wzdłuż brzegu jeziora Niedzięgiel, doprowadzając do przystanku **PKS Skorzęcin Plaża (9,0 km)**.

4. Szlak czarny 2

Mieczownica PKS–Giewartów PKS

Długość: 2 km

Szlak stanowi alternatywę dla ruchu samochodowego, łącząc dwa interesujące obiekty rekreacyjne o charakterze ośrodków specjalistycznych – Mieczownicę (0,0 km) ze stadniną koni i Giewartów (2,0 km) z bogatym zapleczem wypoczynkowym, specjalistyczną bazą żeglarską i ośrodkiem sportów podwodnych.

5. Szlak czarny 3

przesmyk między jeziorami Suszewskim i Kownackim (styk ze szlakiem niebieskim)–grodzisko Świętne

Długość: 0,9 km

Szlak jest odgałęzieniem szlaku niebieskiego Wilczyn–Strzelno.

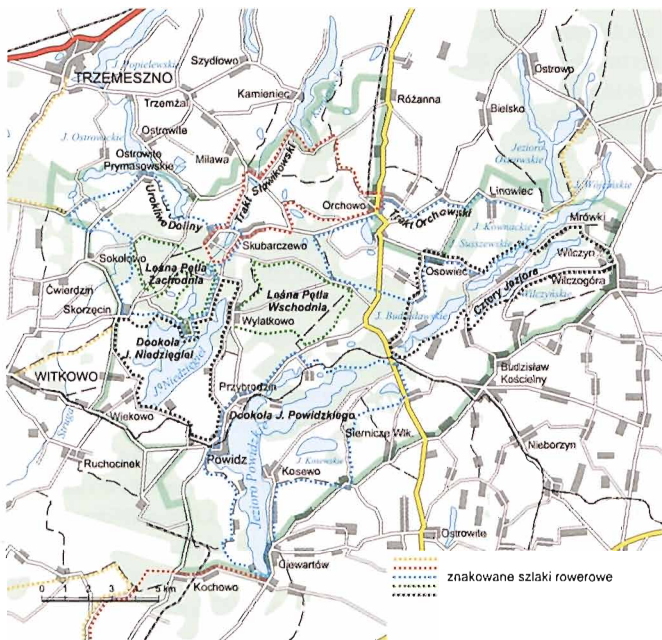
Wszystkie szlaki piesze mogą być z powodzeniem wykorzystane dla zdobywającej coraz większą popularność aktywności ruchowej zwanej nordic walking. Polega ona na marszach połączonych z techniką odpychania się od podłoża za pomocą specjalnych kijków, będących połączeniem kijków trekkingowych i narciarskich.

Forma rekreacji zwana nordic walking wymyślona została w Finlandii w latach 20. XX w., jako całoroczny trening dla narciarzy biegowych. W porównaniu do zwyczajnego marszu, nordic walking angażuje stosowanie siły do kijków z obu stron. Dlatego osoby uprawiające tego typu marsze w większym zakresie, choć mniej intensywnie, angażują różne mięśnie ciała, które są inaczej stymulowane niż w zwykłym marszu. Prowadzi to do większego ich wzmocnienia niż przy zwyczajnym chodzeniu czy joggingu. Szczególnie rozwija się siła i wytrzymałość ramion, odciążane są stawy i kręgosłup. Zwiększa się wytrzymałość i poprawia ogólna kondycja. Kijki pomagają również w utrzymaniu lepszej postawy, równowagi i stabilności podczas marszu w trudnym terenie. Ta prozdrowotna forma rekreacji jest bezpieczna, bezkontuzyjna i praktycznie bezwysiłkowa. Może być stosowana przez wszystkich bez względu na wiek i kondycję fizyczną. Stosowane do marszu kijki wyposażone są m.in. w różne końcówki (do miękkiej i twardej nawierzchni), ergonomiczne rękojeści i wewnętrzny system tłumienia wstrząsów (anti-shock), wydatnie zwiększający bezpieczeństwo stawów. Kijki dobiera się indywidualnie w zależności od wysokości ciała.

Szlaki rowerowe

Dzięki inicjatywie Związku Gmin Powidzkiego Parku Krajobrazowego w ramach projektu fundacji All For Planet i przy współpracy z Urzędem Marszałkowskim Województwa Wielkopolskiego na terenie Parku zmodernizowano w 2009 r. ponad 200 km szlaków rowerowych. Ich nowa infrastruktura to liczne tablice informacyjne oraz zadaszone miejsca postojowe wyposażone w stół, ławy, stojaki rowerowe i kosze na odpady. Szlaki zostały oznakowane zgodnie ze standaryzacją Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego.

Celem zawiązanej w 2008 r. Fundacji All For Planet jest prowadzenie i wspieranie inicjatyw proekologicznych, takich jak wdrażanie nowych rozwiązań w zakresie ochrony środowiska, promocja proekologicznych firm i instytucji, edukacja ekologiczna, przeciwdziałanie katastrofom naturalnym oraz łagodzenie ich skutków. All For Planet to ekologiczna inicjatywa Allegro.pl, skierowana do całej społeczności serwisu. Zgodnie

Szlaki rowerowe

z hasłem „Zmieniamy rzeczy na lepsze” buduje wśród użytkowników świadomość ekologiczną oraz propaguje wyroby i zachowania przyjazne dla środowiska. Każdy, kto kupuje lub sprzedaje rzeczy na Allegro.pl może wziąć udział w tej inicjatywie poprzez kupowanie produktów energooszczędnych, nadających się do recyklingu lub utylizacji. Modernizacja szlaków rowerowych Powidzkiego Parku Krajobrazowego jest kolejnym etapem projektu fundacji dotyczącym tworzenia infrastruktury rowerowej w Wielkopolsce.

Wytyczona i oznakowana sieć tras rowerowych daje możliwość zwiedzenia na rowerze bardzo atrakcyjnych części Parku. Trasy z reguły mają przebieg drogami lokalnymi oraz gruntowymi i tylko w nieznacznym stopniu wykorzystują drogi o nasilonym natężeniu ruchu. Należy jednak zachować szczególną ostrożność przy pokonywaniu odcinków dróg o nawierzchni asfaltowej, ponieważ w sezonie letnim panuje na nich duży ruch samochodowy.

Podstawowa sieć szlaków rowerowych na terenie Parku o łącznej długości 250 km obejmuje 8 szlaków głównych (Cztery Jeziora, Dookoła Jeziora Powidzkiego, Trakt Słowikowski, Trakt Orchowski, Dookoła Jeziora Niedzięgiel, Urokliwe Doliny, Leśna Pętla Wschodnia i Letnia Pętla Zachodnia o łącznej długości 227,5 km) oraz trzy szlaki łącznikowe (22,5 km).

1. Szlak czarny Cztery Jeziora

Wilczogóra–Wilczyn–Mrówki–Świetne–Suszewo–Osówiec–Szydłowiec–Anastazewo–Tręby Stare–Zygmuntowo–Wilczyn–Wilczogóra

Długość: 30,0 km

Stopień trudności: łatwa

Nawierzchnia: asfalt (65%), grunt, szuter

Szlak biegnie w sąsiedztwie czterech jezior (Kownackie, Suszewskie, Wilczyńskie, Budzisławskie). W połączeniu ze szlakiem niebieskim Dookoła Jeziora Powidzkiego tworzy „ósemkę” o długości ponad 60 km. Pewne trudności w czasie jazdy mogą przysporzyć piaszczyste odcinki drogi w okolicach Anastazewa.

2. Szlak niebieski Dookoła Jeziora Powidzkiego

Powidz–Przybrodzin–Ostrowo–Anastazewo–Kania–Skrzynka–Naprusewo–Kosewo–Giewartów–Polanowo–Powidz

Długość: 35,8 km

Stopień trudności: łatwa

Nawierzchnia: asfalt (50%), grunt, szuter

Szlak w połączeniu ze szlakiem czarnym Cztery Jeziora tworzy „ósemkę” o długości ponad 60 km. Pewne trudności w czasie jazdy mogą przysporzyć piaszczyste odcinki drogi w okolicach Anastazewa i Salamonowa. Szlak można rozpocząć w wielu miejscach ze względu na przebieg przez wszystkie najbardziej atrakcyjne miejscowości położone nad Jeziorem Powidzkim.

3. Szlak czerwony Trakt Słowikowski

Orchowo–Gałczynek–Skubarczewo–Piłka–Kinno–Słowikowo–Rękawczyn–Myślątkowo–Orchowo

Długość: 25,4 km

Stopień trudności: umiarkowanie łatwa

Nawierzchnia: asfalt (65%), grunt, szuter

Nazwa szlaku pochodzi od słowa „słowik”, będącego składnikiem kilku nazw geograficznych na szlaku – trzech jezior i jednej wsi. Szlak ten wraz ze szlakiem Trakt Orchowski tworzy „ósemkę” wiodącą przez najbardziej interesujące miejsca gminy Orchowo.

4. Szlak niebieski Trakt Orchowski

Orchowo Górne–Wólka Orchowska–Linówiec–Mlecze–Suszewo–Osówiec–Szydłowiec–Gruby Dąb–Leśnictwo Głucha Puszcza–Gałczynek–Skubarczewo–Piłka–Kinno–Słowikowo–Rękawczyn–Myślątkowo–Orchowo Dolne

Długość: 50,0 km

Stopień trudności: łatwa

Nawierzchnia: asfalt (45%), grunt, szuter

Wraz ze szlakiem Trakt Słowikowski tworzy „ósemkę” wiodącą przez najbardziej interesujące miejsca gminy Orchowo. Szlak ten, a więc i pośrednio wszystkie pozostałe szlaki rowerowe Parku, połączony jest żółtym szlakiem łącznikowym (5,8 km) z Przyjezierzem nad Jeziorem Ostrowskim. Punkt styczny znajduje się we wsi Mlecze.

5. Szlak czarny Dookoła Jeziora Niedzięgiel

Ośrodek Wypoczynkowy Skorzęcin–Wylatkowo–Powidz–Charbin–Wiekowo–Skorzęcin–Skorzęcin Rybaki–Ośrodek Wypoczynkowy Skorzęcin

Długość: 25,0 km

Stopień trudności: łatwa

Nawierzchnia: asfalt (55%), grunt, szuter

Trasę szlaku najdogodniej rozpocząć w Ośrodku Wypoczynkowym w Skorzęcinie lub Powidzu, co pozwoli zrobić przerwę w połowie wycieczki w miejscu z punktami gastronomicznymi i innymi obiektami turystycznymi. Jedynie podjazd w Wiekowie na krótkim odcinku może sprawić pewne trudności. W Wylatowie

Szlaki rowerowe wokół jeziora Niedzięgiel

rozpoczyna się oznakowana trasa na zieloną pętlę alternatywną. Nie ma ona dużej wartości krajoznawczej, ale umożliwia łatwą i przyjemną jazdę. Pętla ta łączy się ze szlakiem niebieskim Trakt Orchowski. Szlak i pośrednio wszystkie pozostałe rowerowe szlaki Parku połączony jest żółtym szlakiem łącznikowym (6,7 km) z Witkowem, położonym już poza terenem Parku. Punkt styczny znajduje się w okolicy Skorzęcina. Między zabudowaniami wsi Powidz-Wybudowanie przy drodze znajduje się tablica zapraszająca do gospodarstwa agroturystycznego Bocheńskich.

6. Szlak niebieski Uroklive Doliny

Ośrodek Wypoczynkowy Skorzęcin–Skorzęcin Rybaki–Skorzęcin–Stary Gaj–Gaj Żelaźnica–Gaj Brzozówka–Ostrowite Prymasowskie–Raszewo–Kinno–Skubarczewo–Piłka–Ośrodek Wypoczynkowy Skorzęcin

Długość: 29,0 km

Stopień trudności: trudny

Nawierzchnia: asfalt (20 %), grunt, szuter

Szlak w znacznej części przebiega po drogach polnych i leśnych. Największą trudnością są liczne podjazdy i zjazdy, brak jednak bardzo piaszczystych odcinków. Szlak, i pośrednio wszystkie pozostałe rowerowe szlaki Parku, połączony jest żółtym szlakiem łącznikowym (10,0 km) z Trzemesznem, położonym już poza terenem Parku. Punkt styczny znajduje się we wsi Gaj.

7. Szlak zielony Leśna Pętla Wschodnia

Wylatkowo–Zielątkowo–Gruby Dąb–Smolniki Powidzkie–Hutka–Wylatkowo

Długość: 15,4 km

Stopień trudności: łatwy

Nawierzchnia: asfalt (7 %), grunt

Całkowicie przebiegający w lesie szlak przez lekko pofalowany teren jest trasą bardziej rekreacyjną niż krajoznawczą. Przy Grubym Dębem dobre miejsce postojowe.

8. Szlak zielony Leśna Pętla Zachodnia

Ośrodek Wypoczynkowy Skorzęcin–Piłka–Ośrodek Wypoczynkowy Skorzęcin

Długość: 16,9 km

Stopień trudności: łatwy

Nawierzchnia: asfalt (6 %), grunt

Szlak nie ma wartości krajoznawczej, jest jednak interesującą trasą rekreacyjną. Dobra trasa jesienią dla osób zbierających grzyby.

9. Szlaki żółte – szlaki łącznikowe

Szlak łącznikowy Przyjezierze–Mlecze (5,8 km)

Szlak łącznikowy Trzemeszno–Gaj (10,0 km)

Szlak łącznikowy Witkowo–Skorzęcin (6,7 km)

Szlaki łącznikowe nie przedstawiają szczególnych wartości krajoznawczych. Są one wytyczone głównie w celu umożliwienia wygodnego i jak najkrótszego dojazdu do szlaków rowerowych Parku z trzech miejscowości sąsiadujących z Parkiem, lecz leżących poza jego granicami: Trzemeszna, Witkowa, Przyjezierza.

10. Szlak Słupca–Powidz–Słupca

Długość: 58 km

Nawierzchnia: asfalt (50%), piasek, szuter

Zróznicowana nieoznakowana trasa z wieloma atrakcjami krajoznawczymi i miejscami widokowymi.

Z dworca PKP w Słupcy kierujemy się na wschodni brzeg zbiornika zaporowego Jezioro Słupeckie w stronę Róży. Dalej jedziemy na północ w stronę Jaworowa, Marcewa, Brzozogaju i Mieczownicy. W Mieczownicy na skrzyżowaniu skręcamy na zachód i jedziemy prosto do Kochowa. Dalej szlakiem niebieskim Dookoła Jeziora Powidzkiego kierujemy się w stronę Powidza. Z Powidza jedziemy szlakiem niebieskim do Przybrodzina, następnie do Ostrowa i dalej do Anastazewa, gdzie skręcamy z piaszczystej drogi do lasu. Wzdłuż brzegu Jeziora Powidzkiego jedziemy do Kosewa i dalej ponownie szlakiem niebieskim do Giewartowa. Opuszczamy szlak niebieski i wyjeżdżamy z Giewartowa pod górę w stronę Mieczownicy, gdzie skręcamy na zachód do Kochowa. Na skrzyżowaniu kierujemy się na południe, dojeżdżając przez Józefowo, Korwin i Piotrowice nad zbiornik zaporowy Jezioro Słupeckie.

11. Szlak Piastowski

Gniezno–Lubochnia–Trzemeszno

Długość: 23 km

Odcinki Szlaku Piastowskiego przeznaczone są głównie dla turystów zmotoryzowanych i uczestników wycieczek autokarowych. Jazda rowerem drogami o dużym ruchu samochodowym nie jest bezpieczna.

W 1994 r. dla rowerzystów wytyczono pierwszy oznakowany odcinek trasy z Poznania do Pobiedzisk, który w 1997 r. został przedłużony do Gniezna. Trasa w kierunku Inowrocławia nie jest jeszcze oznakowana. Poniżej przedstawiona trasa jest jedną z propozycji podróży rowerem krótkim odcinkiem Szlaku Piastowskiego przebiegającym w pobliżu granic Parku.

Pojęcie „Szlaku Piastowskiego” powstało w latach międzywojennych. Szczególnego znaczenia nabrało jednak w okresie obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego w latach 1960-1966. Zbiegły się one także z okresem znacznego rozwoju turystyki w kraju. W latach 70. XX w. prowadzono działania związane z zagospodarowaniem szlaku, zwłaszcza odcinka Poznań-Gniezno. Podstawowa trasa Szlaku Piastowskiego biegnie z Poznania przez Gniezno, Trzemeszno, Strzelno do Kruszwicy i liczy 115 km. Oprócz trasy głównej istnieje parę odgałęzień, prowadzących do interesujących miejscowości położonych w sąsiedztwie, m.in. do: Biskupina, Żnina i Lubostronia, Czarniejewa i Giecza. Symbolem Szlaku Piastowskiego jest wizerunek orła piastowskiego z XIII w., znaleziony podczas prac wykopaliskowych na Ostrowie Lednickim, widniejący współcześnie na znakach drogowych. Szlak i jego odgałęzienia przebiegają przez północno-wschodnią Wielkopolskę (m.in. przez Paluki) i zachodnią część Kujaw. Część zachodnia szlaku (z Poznania do Trzemeszna) biegnie przez obszar województwa wielkopolskiego, część północna i wschodnia – przez województwo kujawsko-pomorskie. Wszystkie odcinki wiodą dobrymi drogami. Podróż ułatwiają liczne parkingi, restauracje, zajazdy, hotele i stacje benzynowe. Na obejrzenie najważniejszych zabytków Szlaku Piastowskiego bez miasta Poznania należy przeznaczyć przynajmniej 2 dni, a wraz z Poznaniem i jego okolicami – 4-5 dni.

Trasa szlaku przebiega między miastami posiadającymi dogodne połączenia kolejowe, co umożliwia dowolne kształtowanie czasu wycieczki, z możliwością dojazdu i powrotu z poszczególnych punktów etapowych.

0,0 km – Gniezno, Rynek, wyjazd ul. Warszawską i Witkowską;

3,5 km – ul. Leśna, skręt w lewo w kierunku Lubochni, dalej drogą asfaltową na wschód;

7,2 km – Szczytniki Duchowne;

8,8 km – Wola Skorzęcka;

11,8 km – Lubochnia, drogą polną, a dalej leśną na południowy wschód;

13,4 km – skrzyżowanie dróg, skręcamy w lewo, drogą leśną na północny wschód;

15,4 km – Kujawki, ładne widoki;

16,9 km – Wymysłowo Dolne;

20,0 km – granica Trzemeszna;

21,6 km – Trzemeszno, pl. Kosmowskiego;

23,0 km – Trzemeszno, przejazd kolejowy przy drodze do Kruchowa, 0,3 km w lewo stacja kolejowa Trzemeszno.

12. Szlak niebieski im. Jerzego Szulczewskiego⁵⁸

Wilczyn–Przyjezierze–Strzelno

Długość: 29,2 km; szlak można podzielić na dwa odcinki: Wilczyn–Przyjezierze (15,5 km) i Przyjezierze–Strzelno (13,7 km).

Szlak przebiega przez lasy nadleśnictwa Miradz, przecinając główny kompleks Lasów Miradzkich z północy na południe.

0,0 km – Wilczogóra, początek szlaku na przystanku PKS przy kościele pw. św. Urszuli, podążamy na północ do rozwidlenia asfaltowych dróg, gdzie skręcamy w lewo na północny zachód;

0,5 km – Wilczyn;

1,4 km – szlak skręca w lewo na zachód w kierunku wsi Mrówki, drogą asfaltową poprzez przysiółek Karolkowo dojeżdżamy do lasu i ścieżką między drzewami docieramy do Jeziora Wilczyńskiego;

2,8 km – teren ośrodków wypoczynkowych nad Jeziorem Wilczyńskim, szlak skręca w kierunku północnym;

4,1 km – osiągamy brzeg Jeziora Kownackiego, skręcamy w lewo kierując się wzdłuż brzegów jeziora;

5,3 km – Mrówki, szlak prowadzi brzegiem jeziora obok wsi, a dalej w pobliżu skansenu archeologicznego, wędrowkę kontynuujemy wzdłuż brzegu jeziora;

7,8 km – docieramy do przesmyku między jeziorami Szeszewskim i Kownackim, znajduje się tutaj początek szlaku czar-

nego do pobliskiego grodziska Świątne, skręcamy w prawo i kierujemy się drogą na północny wschód;

9,6 km – przysiółek Mlecze, podążamy dalej drogą na północny wschód;

10,6 km – szlak przechodzi przez mostek na połączeniu wodnym pomiędzy jeziorami Ostrowskim i Kownackim, w pobliżu zabudowania leśnictwa Wysoki Most skręca w lewo i prowadzi leśnym traktem równoległe do brzegów Jeziora Ostrowskiego, wkrótce leśna droga dochodzi do terenów ośrodków wypoczynkowych;

15,5 km – Przyjezierze, droga Wójcin–Ostrowo, przystanek PKS.

Szlak prowadzi dalej do dworca PKP w Strzelnie. W Przyjezierzu (odcinek: Przyjezierze–Strzelno) rozpoczyna się przed mostkiem przy wylocie na Ostrowo. Skręcamy w prawo i wjeżdżamy na utwardzoną leśną drogę, która później zmienia się miejscami w typową piaszczystą drogę leśną. Należy zwracać uwagę na oznaczenie trasy na drzewach, ponieważ często występują rozwidlenia i skrzyżowania. Po drodze mijamy kanał Gopło–Ostrowo oraz jezioro Łąkie. Szlak kończy się w Strzelnie przy starym dworcu kolejowym przy przejeździe.

13. Rowerowa pomoc techniczna

Pomoc techniczną w razie awarii można uzyskać w większości sklepów rowerowych. Nawet jeżeli nie mają one własnych serwisów. Dobrze jest mieć ze sobą podstawowy zestaw naprawczo-techniczny: zapasowa dętka, pompka, komplet łańcuchów wulkanicznych, zestaw kluczy (typu imbus), łyżka do opon, kilka dodatkowych ogniw łańcucha, wypinacz do łańcucha, kilka zapasowych szprych, rękawice robocze.

- ◆ Sklepy i warsztaty rowerowe: Sklep Rowerowo-Sportowy Atut – Michał i Paweł Słomian, ul. 21 Stycznia 2/3, 62-200 Gniezno, tel. 61 425 86 80, 606 88 53 51; Sklep Rowerowy Wiking, ul. Wyszynskiego 23, 62-200 Gniezno, tel. 61 424 17 25; Warsztat Ślusarski Naprawa Rowerów Serwis – Bogdan Dudek ul. Głęboka 2/1, 62-200 Gniezno, tel. 61 424 16 93.

Szlaki wodne

Szlaki wodne obejmujące jeziora i cieki związane są głównie z uprawianiem turystyki kajakowej. W latach 70. XX w. rzeki Mieszna, Panna, Noteć Zachodnia oraz odcinek Kanału Ostrów-Gopło należały do bardziej znanych szlaków kajakowych w Wielkopolsce. Są one obecnie mało wykorzystywane, głównie ze względu na niski (najczęściej) poziom wody oraz brak przydatnego dla kajakarzy zagospodarowania szlaku, zwłaszcza na ciekach.

1. Mieszna

Prawobrzeżny dopływ Warty wypływający z Jeziora Powidzkiego; spadek – 0,5‰, przepływ – 0,7 m³/s

Szlak łatwy, dostępny dla zaawansowanych kajakarzy oraz dla większych grup, najlepszy do pływania przy wyższej wodzie. Miejsca rozpoczęcia spływu – Rusin, Powidz, Słupca. W miesiącach suchych mogą wystąpić pewne trudności z płynięciem na odcinku Jezioro Powidzkie–Korwin.

Długość szlaku: 39 km; szlak do przepłynięcia w ciągu dwóch dni.

Trasa szlaku (LB – brzeg lewy, PB – brzeg prawy):

0,0 km – PB, kajaki wodujemy we wschodniej zatoce Jeziora Powidzkiego, na jej wschodnim krańcu, na jeziorze należy zachować ostrożność, przy zachodnim wietrze w zatoce powstaje dość duża fala, płyniemy prawym brzegiem;

1,5 km – PB, wieś Ostrowo;

2,5 km – LB, wieś Lipnica;

4,5 km – PB, kraniec Półwyspu Ostrowskiego głęboko wcinającego się w jezioro, dalej na północny zachód wieś Przybrodzin; LB, cypel porośnięty lasem, brzeg niski, skręcamy w lewo;

6,0 km – PB, wieś Powidz;

7,0 km – PB, wieś Polanowo; LB, wieś Kosewo;

10,0 km – LB, wieś Giewartów;

11,0 km – południowy skraj jeziora, w zatoce wypływ Mieszny; PB, wieś Kochowo;

11,2 km – spiętrzenie z zastawką;

12,0 km – LB, wieś Mieczownica, rzeka płynie malowniczą doliną;

13,5 km – LB, wieś Brzozogaj, brzeg wysoki porośnięty lasem;

15,5 km – LB, wieś Marcewo;

18,0 km – PB, wieś Korwin; LB, wieś Zastawie; rozgałęzienie, przenoska, lewym korytem płynie Mieszna, prawe prowadzi do Zalewu Słupeckiego, jeżeli zamierzamy biwakować, wpływamy na Zalew, jednak czekają nas potem dwie przenoski, w tym jedna dłuższa przez drogę i konieczność holowania kajaku aż do połączenia z Mieszna, płyniemy Mieszna;

21,0 km – PB, wieś Jaworowo; LB, wieś Młodojewo;

23,0 km – LB, wieś Młodojewo Parcele; PB, wieś Koszuty Małe;

25,0 km – LB, wieś Grobla;

27,0 km – PB, miasto Słupca, most na drodze wojewódzkiej nr 92 Poznań–Warszawa;

28,3 km – ujście do Mieszny strumienia odprowadzającego wody ze zbiornika zaporowego Jezioro Słupeckie;

30,3 km – PB, wieś Kotunia; LB, wieś Gólkowo;

32,3 km – LB, wieś Borki;

33,8 km – PB, wieś Kąty;

35,0 km – PB, ujście Strugi Bawół; LB, ujście strumienia łąkowego; Mieszna płynie w szerokiej dolinie o wysokich zboczach, staje się szersza i głębsza, nurt wolniejszy, brzeg porośnięty pojedynczymi drzewami, od miejsca połączenia Strugi Bawół i Mieszny ciek nosi nazwy Mieszna lub Struga Bawół;

36,5 km – LB, wieś Dziedzice;

38,5 km – LB, wieś Policko;

39,0 km – ujście do Warty w km 368,2 naprzeciwko zabudowań wsi Ciężańskie Holendry.

W miejscu ujścia Mieszny do Warty wpływamy na Wielką Pętlę Wielkopolski, którą można dopłynąć do Noteci i jeziora Gopło. Warta, najdłuższa rzeka żeglowna w Wielkopolsce, stanowi śródlądową drogę wodną o długości 406,6 km.

Wielka Pętla Wielkopolski Warta–Notec–Gopło–Warta to szlak żeglowny liczącej 690 km drogi wodnej, którą tworzą: rzeka Notec (205 km), droga wodna Warta–Kanał Bydgoski (146,6 km) i rzeka Warta (338,4 km). Pętla łączy Ziemię Lubuską, Wielkopolskę, Kujawy i Pomorze. Ten wodny krąg zawiązywano dwukrotnie: po zakończeniu regulacji Górnej Noteci i połączeniu jeziora Gopło z Kanałem Bydgoskim w 1882 r. oraz w 1950 r. kiedy zakończono budowę śluz na Kanale Warta-Gopło i otwarto dla żeglugi drogę wodną Warta–Kanał Bydgoski. Zrealizo-

wane inwestycje wodne wiązały się z planami gospodarczymi wykorzystania transportu wodnego dla potrzeb wielkotowarowego rolnictwa i rozwijających się zakładów przemysłowych. Plany te jednak bardzo zweryfikował czas; procesy zachodzące w ekonomicznej makroskali doprowadziły do głębokiej zapaści całej gospodarki wodnej.

Powstanie Wielkiej Pętli Wielkopolski ma jednak dłuższą historię. Prawdopodobnie można było wykonać pętlę w okresie intensywnej żeglugi na szlaku Warta–Gopło już za czasów pierwszych Piastów i w okresie świetności i rozwoju Kruszwicy w X-XI w. Przypuszcza się, że z Warty poprzez Gopło, którego poziom był w tamtych czasach o 4 m wyższy i zasięg zdecydowanie rozleglejszy, można było Górną Notecią dotrzeć do Nakła i spłynąć w dół rzeką do Santoka i Warty. Działało także połączenie z Wisłą wyposażone w urządzenia wodne. Ideę połączenia Wisły z Wartą i Notecią drogami wodnymi o przebiegu zbliżonym do obecnego odnotowują już polskie źródła pisane z XVI w. Pierwszym bardzo ważnym etapem budowy nowoczesnej drogi wodnej na ziemiach polskich była decyzja króla Prus Fryderyka Wilhelma II⁵⁰ o budowie Kanału Bydgoskiego w latach 1773-1774. Dla zapewnienia powstającej drodze wodnej odpowiedniego dopływu wód przekopano równocześnie rów między Górną Notecią a Kanałem Bydgoskim, który sto lat później stał się podstawą budowy Kanału Górnonoteckiego. Po wielu wcześniejszych niepowodzeniach dopiero w latach 30. XIX w. podjęto budowę kanału łączącego Wartę z jeziorem Gopło. Od Morzysławia pod Koninem, prowadząc wykop doliną cieków Goplenica do Jeziora Gosławskiego (późniejszy Kanał Morzysławski) i dalej przebijając się do Jeziora Ślesińskiego, otwarto żeglugę na jezioro Gopło. Pierwsza barka wpłynęła nowym rowem na Jezioro Ślesińskie w 1837 r. W latach 1778-1882 przeprowadzono ogromne prace regulacyjne Górnej Noteci. Powstała licząca 105 km nowoczesna droga wodna z nowym Kanałem Górnonoteckim. W taki sposób dołączono do łańcucha rzek, kanałów i jezior tworzących pętlę ostatni brakujący odcinek. Datę uruchomienia żeglugi na uregulowanej Górnej Noteci – 25 września 1882 r. – uznaje się za datę otwarcia pętli wielkopolskiej jako zbudowanej drogi wodnej. W końcu XIX w. połączenie Gopła z Wartą było jednak silnie zamulone, co utrudniało żeglugę. Warunki hydrologiczne wymagały budowy śluz, a cała trasa generalnej przebudowy.

Dopiero w latach 1936-1938 podjęto prace modernizujące Kanał Morzysławski (8,5 km) i jego kontynuację, którą jest Kanał Ślesiński; w Morzysławiu i Pątnowie wybudowano śluzy. Dalsze prace przerwał wybuch wojny. W 1946 r. rozpoczęto budowę dwóch ostatnich śluz w Gawronach i Koszewie. Połączono także Jezioro Czarne z Jeziorem Ślesińskim. Budowę zakończono w 1949 r., a otwarcie Kanału Warta-Gopło nastąpiło w 1950 r.

Turystyka kajakowa na Warcie sięga 1919 r. i wiąże się z historią harcerskich drużyn wodnych. Jej rozkwit przypadł na lata 30. XX w. W 1955 r. odbył się na Warcie i innych rzekach największy spływ kajakowy pod nazwą „Wodami Polski do granicy pokoju”, który zgromadził kilka tysięcy osób.

Szlak żeglowny to pasmo na drodze wodnej, na której swobodnie i bezpiecznie może odbywać się ruch jednostek pływających o odpowiednim dla głębokości tranzytowej danej drogi zanurzeniu. Ułożenie szlaku żeglownego odpowiada linii nurtu, tj. linii największej głębokości i chyżości wody przemieszczającej się w kierunku spływu i ujścia. Szlak żeglowny nie jest stały, jego położenie ulega ciągłym zmianom.

Od ujścia Meszny do Warty można rozpocząć rejs weekendowy Wielką Pętlą Wielkopolski, przesiadając się z kajaków na wyczarterowany jacht motorowy.

2. Panna

Lewobrzeżny dopływ Noteci Zachodniej wypływający z Jeziora Ostrowickiego; spadek -0,4%, przepływ - 8 m³/s

Szlak łatwy, dostępny dla początkujących oraz dla większych grup, najlepszy do płynięcia przy wyższej wodzie. Miejsca rozpoczęcia spływu: przy wysokiej wodzie Raszewo (Jezioro Ostrowickie) lub Trzemeszno (Jezioro Popielewskie). Można szlak rozpoczynać także z Szydłowca (Jezioro Szydłowskie) lub Mogilna (Jezioro Mogileńskie).

Długość szlaku: 36 km; szlak do przepłynięcia w ciągu dwóch dni.

Trasa szlaku (LB - brzeg lewy, PB - brzeg prawy):

0,0 km - wieś Raszewo przy południowo-wschodnim krańcu Jeziora Ostrowickiego, droga powiatowa nr 2260P, ka-

jaki wodujemy w zatoce jeziora, linia brzegowa urozmaicona, płyniemy prawym brzegiem;

3,0 km – LB, wieś Ostrowite Prymasowskie, płyniemy prawym brzegiem;

4,5 km – PB, wieś Ostrowite;

6,0 km – wypływ z jeziora na jego północnym krańcu, przy niskich stanach wody przepłyniecie jest bardzo utrudnione lub niemożliwe;

7,0 km – LB, wieś Zieleń, most na drodze powiatowej nr 2169P;

7,2 km – Jezioro Popielowskie, do Trzemeszna płyniemy lewym brzegiem do zatoki;

8,7 km – Trzemeszno;

12,2 km – PB, wieś Popielewo.

Dalej na północny wschód przez Jezioro Szydłowskie, na północ przez jeziora Żabno i Mogileńskie, na wschód przez jezioro Żabienko do ujścia do Noteci Zachodniej (36,0 km), w pobliżu wsi Kwieciszewo.

3. Notec Zachodnia (Notec Mała)

Lewobrzeżny dopływ (źródłowy) Noteci, wypływający z jeziora Niedzięgiel (Skorzęcińskiego). Szlak łatwy, dostępny dla początkujących oraz dla większych grup. Miejsca rozpoczęcia spływu – Skorzęcin.

Długość szlaku: 28,5 km, szlak do przepłynięcia w ciągu dwóch dni.

Trasa szlaku (LB – brzeg lewy, PB – brzeg prawy):

0,0 km – Skorzęcin, ośrodek wczasowy, położony na Orlej Górze nad jeziorem Niedzięgiel, kajaki wodujemy przy plaży, płyniemy na południe lewym brzegiem do południowej części jeziora na Wyspę Znicz, następnie wracamy do miejsca wodowania i płyniemy na północ;

1,5 km – wypływ z jeziora w małej zatoce, rzeczka dość szeroka, nurt powolny, brzeg porośnięty lasem;

2,0 km – Jezioro Białe;

3,2 km – LB, ujście strumienia odprowadzającego wody Jeziora Czarnego, na północnym krańcu Jeziora Białego wypływ Noteci Zachodniej;

4,5 km – osada Pilka, mostek drogowy;

4,8 km – małe śródleśne jezioro Pilka;

- 5,4 km – wypływ Noteci Zachodniej z jeziora, mostek drogowy;
- 7,0 km – jezioro Skubarczewo, płyniemy prawym brzegiem;
- 7,5 km – PB, wieś Skubarczewo, wysoki lewy brzeg;
- 7,8 km – wypływ Noteci Zachodniej z jeziora, mostek drogowy;
- 10,0 km – Jezioro Słowikowskie;
- 11,0 km – LB, wieś Słowikowo, wypływ z jeziora, most drogowy;
- 12,0 km – PB, wieś Rękawczyn;
- 14,0 km – Jezioro Kamienieckie, wysokie brzegi, zbocza łagodne; PB, wieś Rękawczynek;
- 15,0 km – LB, wieś Kamieniec; PB, półwysep, skręcamy na prawy brzeg;
- 19,0 km – PB, wieś Kamionek, przed wsią ze wschodniego brzegu wypływ Noteci Zachodniej;
- 21,5 km – wieś Kątno, mostek drogowy;
- 25,5 km – PB, wieś Gębice, mostek drogowy;
- 28,2 km – LB, wieś Kwieciszewo, most drogowy;
- 28,5 km – LB, ujście rzeki Panny.

Dalej przez jeziora Bonisławskie i Pakoskie do połączenia Noteci Zachodniej z Kanałem Noteckim (Pakość).

4. Jezioro Budzisławskie–Kanał Ostrów-Gopło

Kanał, lewobrzeżny dopływ Noteci Wschodniej, rozpoczyna się w Przyjezierzu nad Jeziorem Ostrowskim; spadek – 0,2‰, przepływ – 0,82 m³/s

Szlak łatwy, dostępny dla zaawansowanych oraz dla większych grup, odcinek Przyjezierze–jezioro Gopło możliwy do pływania przy wysokiej wodzie. Kanał nie jest szlakiem żeglownym i splewnym. Miejsca rozpoczęcia spływu: Anastazewo nad Jeziorem Budzisławskim lub Ostrowo nad Jeziorem Ostrowskim.

Długość szlaku: 15,5 km, szlak do przepłynięcia w ciągu jednego dnia.

Trasa szlaku (LB – brzeg lewy, PB – brzeg prawy):

- 0,0 km – kajaki wodujemy we wsi Anastazewo nad Jeziorem Budzisławskim, płyniemy lewym brzegiem w kierunku północno-wschodnim;
- 1,5 km – PB, wieś Tręby Stare; LB Szydłowiec;
- 3,5 km – północno-wschodni kraniec jeziora, w zato-

ce znajduje się wypływ strumienia, połączenie z Jeziorem Suszewskim zarośnięte, lewy brzeg wysoki, prawy porośnięty lasem, kajaki przeciągamy około 300 m w kierunku Jeziora Suszewskiego, mostek drogowy;

3,7 km – Jezioro Suszewskie, z prawej strony Jezioro Wilczyńskie, wysokie zbocza malowniczo schodzą ku wodzie, płyniemy prawym brzegiem;

4,7 km – PB, wieś Świętne; LB, wieś Suszewo;

7,3 km – Jezioro Kownackie, prawy brzeg porośnięty lasem, lewy brzeg wysoki;

8,3 km – PB, wieś Mrówki, droga do wsi Wilczyn; LB, wieś Mlecze, płyniemy lewym brzegiem;

8,7 km – skręcamy w kierunku północnym, przesmyk między jeziorami Kownackim (Mrówieckim) i Ostrowskim;

10,4 km – osada Wysoki Most, most drogowy, wpływamy na Jezioro Ostrowskie, płyniemy prawym brzegiem, skręcamy do wschodniej części jeziora, w zatoce zachodniej wieś Ostrowo;

13,0 km – PB, wschodnia część jeziora, płyniemy prawym brzegiem; LB, kraniec półwyspu;

15,5 km – LB, wieś Przyjezierze, na skraju północnym wypływ.

Dalej można płynąć w stronę Gopła (41,0 km). Ujście do zachodniej zatoki jeziora Gopło znajduje się na szlaku Noteci Wschodniej, naprzeciw Półwyspu Potrzymiech.

Szlaki żeglowne oznakowane są znakami żeglugowymi, głównie brzegowymi.

Na jeziorach trasy szlaków można w różny sposób modyfikować, np.: Niedzięgiel–Białe–Noteć Zachodnia–Skubarczewo–Kamienieckie, Ostrowickie–Popielowskie, Budziławskie–Suszewskie–Kownackie–Ostrowskie.

- ♦ Żegluga na Warcie – Tomasz Milewski, Koziegłowy k. Poznania, tel. 602 55 67 88, tel./faks 61 653 97 40. Rejsy weekendowe na Wielkiej Pętli Wielkopolski (od końca czerwca do końca sezonu) jachtem motorowym (silnik Mercedes 42 KM) m/y Nasza Pasja przeznaczonym do turystyki po rzekach i kanałach. Wyposażenie jachtu (barki turystycznej): koje: 2-osobowa w dziobie, w kabinie rufowej i messie, wygodny kambuz z pełnym wyposażeniem (kuchenka gazowa, chłodziarka, pełen zestaw naczyń, mesa z dużym stołem.

Szlaki samochodowe

1. Szlak Piastowski

Zwiedzenie Szlaku Piastowskiego można traktować jako cel oddzielnej wyprawy krajoznawczej, można też połączyć je ze zwiedzaniem poszczególnych miejscowości oraz terenów chronionych, m.in. Powidzkiego Parku Krajobrazowego.

Park jest jednym z bardzo interesujących obszarów przyrodniczo-kulturowych położonych w pobliżu Szlaku Piastowskiego na odcinku Gniezno–Kruszwica (dł. 61 km). Szlak prowadzi drogą wojewódzką nr 15, a ostatni odcinek ze Strzelna do Kruszwicy drogą wojewódzką nr 62: Gniezno (0 km)–węzeł drogowy Jankowo Dolne (9 km)–**Trzemeszno (18 km)**–Wydartowo stacja PKP (27 km)–Wylatowo (28 km)–Chabsko (30 km)–Mogilno (33 km)–Kwieciszewo (40 km)–Strzelno (47 km)–Wielki Sławsk (57 km)–Kobyłniki (59 km)–Kruszwica (61 km).

Korzystając z sieci istniejących dróg można odbywać różne warianty wycieczek związanych z tą częścią szlaku oraz obszarem Parku i jego okolic, np. z Kruszwicy i Strzelna przez Orchowo, Trzemeszno do Gniezna.

2. Trasa Powidzki Park Krajobrazowy–Konin

Turystom zmotoryzowanym można zaproponować także jednodniową trasę wycieczki samochodowej lub autokarowej (dł. 150 km) umożliwiającej poznanie nie tylko Parku (Skorzęcin, Powidz, Przybrodzin, Wilczyn, Mrówki) i jego najbliższej okolicy, ale także interesujących miejscowości i obiektów w okolicach Konina: Konin (0 km)–Kawnice (8 km)–Golina (11 km)–**Słupca (28 km)**–**Strzałkowo (32 km)**–**Mielżyn (42 km)**–**Witkowo (48 km)**–**Skorzęcin (58 km)**–**Witkowo (68 km)**–**Powidz (78 km)**–**Anastazewo (89 km)**–**Budziśław Kościelny (97 km)**–**Wilczyn (104 km)**–**Mrówki (110 km)**–**Wilczyn (116 km)**–**Kleczew (129 km)**–Kazimierz Biskupi (136 km)–Konin (150 km).

Rekreacja

Turystyka podwodna

Nurkowanie amatorskie to pływanie pod wodą z wykorzystaniem aparatu oddechowego i płetw w celach sportowych lub rekreacyjnych z zastosowaniem dodatkowego wyposaże-

nia zgodnie z przepisami bezpieczeństwa. Każdy rodzaj nurkowania wymaga określenia stanu zdrowia oraz odpowiedniego przygotowania i szkolenia w organizacji zajmującej się szkoleniem nurkowym. W nurkowaniu turystycznym i rekreacyjnym pływanie z innym nurkiem lub nurkami jest obowiązkowe, co jest wymogiem nie tylko formalnym, ale wynikającym zwłaszcza ze zdrowego rozsądku. Główna zasada bezpieczeństwa nurkowania to: Planuj każde nurkowanie i nurkuj zgodnie z tym planem.

W ostatnich latach nurkowanie turystyczne i rekreacyjne staje się coraz bardziej popularną formą aktywnego spędzania czasu wolnego. Rozwojowi temu sprzyja m.in. duża liczba klubów i centrów nurkowych, oferujących szkolenia według standardów światowych. Masowy rozwój nurkowania rekreacyjnego rozpoczął się w latach 90. XX w. Spowodował to postęp technologiczny oraz związane z nim nowe bezpieczne wyposażenie i stale udoskonalane standardy szkoleń.

Nurkowanie ze sprzętem podwodnym zaczęto prowadzić w Polsce od 1935 r. Miało ono głównie utylitarny charakter i do 1956 r. odbywało się na niewielką skalę. W połowie lat 50. XX w. przeprowadzono staraniem Stacji Morskiej Polskiej Akademii Nauk na Helu pierwsze próby nurkowania swobodnego z aparatem oddechowym. W tym okresie zaczęły także powstawać w Polsce pierwsze kluby nurkowe. Najdłuższą tradycję w szkoleniu pletwonurków rekreacyjnych w Polsce posiada Polskie Towarzystwo Turystyczno Krajoznawcze (PTTK), w ramach którego w 1956 r. utworzona została Komisja Turystyki Podwodnej; w 1972 r. zmieniła ona nazwę na Komisja Działalności Podwodnej. W 1957 r. w oparciu o bazę nurkową Marynarki Wojennej Komisja Turystyki Podwodnej zorganizowała pierwszy Ogólnopolski Kurs Instruktorów Nurkowania Swobodnego. Obecnie Komisja Działalności Podwodnej, jako statutowy organ PTTK zajmujący się nurkowaniem rekreacyjnym, koordynuje działalność turystyczną i szkoleniową zrzeszonych klubów nurkowych, opracowuje programy szkolenia oraz nadzoruje stosowanie zasad bezpieczeństwa. Szkolenia pletwonurków prowadzone są zgodnie z wytycznymi szkoleniowymi zrzeszającej organizacji nurkowe Światowej Federacji Działalności Podwodnej CMAS (Confédération Mondiale des Activités Subaquatiques), której polska Komisja Działalności Podwod-

nej jest od 1996 r. członkiem, promując i rozwijając dyscypliny podwodne.

W latach 70. XX w. powstała zrzeszająca nurkujące środowisko akademickie Federacja Akademickich Klubów Podwodnych przy Biurze Podróży i Turystyki Almatu. W 1991 r. rozpoczęła pracę Komisja Działalności Podwodnej Ligi Obrony Kraju (LOK). W 1993 r. powołany został w Gdyni Polski Związek Płetwonurkowania Sportowego. Powstał on z inicjatywy działaczy zajmujących się działalnością sportową w Komisji Działalności Podwodnej PTTK oraz w LOK. Organizatorem założycielskiego zjazdu był Wojskowy Klub Sportowy Flota w Gdyni. W 1996 r. Związek został członkiem Komisji Sportowej CMAS. W 2001 r. związek zmienił nazwę na Polski Związek Płetwonurkowania. W 1996 r. rozpoczęto w Polsce prowadzenie kursów szkoleniowych w systemie PADI (Professional Association of Diving Instructors), będący systemowym szkoleniem umożliwiającym uzyskanie certyfikatów na wszystkich poziomach szkoleniowych opartych na standardach bezpieczeństwa. W 2003 r. Związek uzyskał zatwierdzenie wszystkich poziomów szkoleniowych przez Ministerstwo Edukacji Narodowej. Dzięki naciskowi na bezpieczeństwo, standaryzacji szkolenia oraz reklamowaniu nurkowania jako dobrego sposobu na spędzanie wolnego czasu, PADI jest obecnie największą i najbardziej popularną organizacją na świecie. Ponad 70% certyfikatów nurkowych nadawanych na całym świecie to certyfikaty PADI.

Podobną do nurkowania i coraz bardziej popularną formą turystyki wodnej jest snorkeling, tj. pływanie z twarzą zanurzoną w wodzie z maską, fajką i płetwami. Najwcześniej snorkeling uprawiali mieszkańcy Krety, którzy pływali z trzcinowymi rurkami, głównie podczas poszukiwania gąbek. Snorkeling poza umiejętnością pływania nie wymaga w zasadzie specjalnego przygotowania. Ze względu na swoją prostotę i dostępność stał się bardzo popularnym urozmaicheniem plażowania.

Dla amatorów nurkowania rekreacyjnego od lat celem wypraw są jeziora Parku, zwłaszcza Powidzkie i Budziszławskie, nad którymi organizowane są obozy szkoleniowe i bazy nurkowe. Bazy zapewniają pełną obsługę nurkujących, zwłaszcza ładowanie butli, wypożyczanie sprzętu, szkolenia nurkowe oraz organizację zakwaterowania z wyżywieniem. W trakcie szko-

leń oraz nurkowania rekreacyjnego wykorzystywane są różne sztuczne podwodne obiekty. Jeziora charakteryzują się dużą przezroczystością wody, dochodzącą w zależności od pory roku do 7-10, a nawet kilkunastu metrów, urozmaiconą rzeźbą dna (pagórki, znaczne obszary płaskie porośnięte roślinnością oraz strome piaszczyste skarpy). Dużą atrakcją dla nurków są podwodne spotkania z rybami.

W Jeziorze Budzińskim można wykonywać nurkowania głębokie lub wrakowe na imitacjach wraków oraz na sztucznych urozmaiconych pod względem zagospodarowania i głębokości torach przeszkód. Atrakcyjne są także letnie płytkie nurkowania nocne. Interesującym miejscem do nurkowania są obszary o zróżnicowanej rzeźbie dna, zwłaszcza znajdująca się w południowo-wschodniej części jeziora stroma skarpa. Początkowo skarpa opada dość gwałtownie do głębokości 20 m, aby dalej łagodnie opaść do głębokości około 30 m. Południowo-zachodnia część jeziora jest płytka i porośnięta prawie całkowicie roślinnością. Część północno-wschodnia jest głęboka (do 36 m). Przezroczystość wody sięga ponad 8 m, w sprzyjających warunkach nawet kilkanaście metrów.

Gwałtownie opadające brzegi Jeziora Powidzkiego powodują, że jest to doskonale miejsce do wykonywania każdego rodzaju nurkowania, także nurkowań głębszych (do 45 m). Na większych głębokościach występują rozległe łąki podwodne, w tym ramienic. Przezroczystość wody sięga do 10 m, nawet latem nie spada poniżej 5 m.

- ◆ Polski Związek Płetwonurkowania, ul. Marii Curie Skłodowskiej 19/201, 81-231 Gdynia, tel. 58 351 12 97, 607 613 436, adres do korespondencji: 81-209 Gdynia 9, skr. poczt. 76. Ośrodek Podwodniak, Giewartów, ul. Armii Krajowej (otwarty od 15 czerwca do 20 sierpnia), tel. 691 957 938, 601 183 144. Kluby nurkowe: Stowarzyszenie Płetwonurków i Ratowników Podwodniak, ul. Mieszka I 48/2, 62-200 Konin, tel. 61 425 39 50; Klub Płetwonurków Pirania, ul. Zofii Urbanowskiej 16, 62-500 Konin, tel. 63 242 95 42. Baza nurkowa Wielkopolskiego Centrum Działalności Podwodnej Diver w Trębach Starych Nad Jeziorem Budzińskim (Wielkopolskie Centrum Działalności Podwodnej Diver – Roman Młodożeniec: Osiedle Rusa 134, 61-245 Poznań, tel. 61 87 79 134). Baza zlokalizowana jest w polu-

dniowo-wschodniej części jeziora we wsi Tręby Stare w pobliżu ośrodka rekreacyjno-wypoczynkowego obok gminnego kąpieliska z drewnianym pomostem widokowym. Obok kąpieliska znajduje się plaża i dwa boiska do siatkówki. Na terenie ośrodka znajduje się wypożyczalnia sprzętu wodnego (rowery wodne, kajaki, łodzie wiosłowe) oraz rowerów górskich. Noclegi na terenie ośrodka w drewnianych dwukondygnacyjnych domkach z tarasem (dwa pokoje, salon, kuchnia, łazienka). W murowanym pawilonie znajdują się kwatery z tarasami (kuchnia, łazienki). W pobliżu kemping z przyłączem do sieci elektrycznej oraz zadaszeniami z trzciny, ze stolami i ławkami. Ogrodzony i oświetlony parking. W sezonie letnim baza nurkowa czynna jest bez przerwy; po wcześniejszym uzgodnieniu z Centrum działa także po sezonie. Baza zapewnia kompleksowe usługi, zarówno w zakresie ładowania butli, wypożyczania sprzętu i szkolenia nurkowego, jak i zakwaterowania lub organizacji imprez integracyjnych. Przygotowywane są kursy nurkowe i obozy w największych federacjach nurkowych (PADI, IANTD, CMAS, LOK) dla osób początkujących i zaawansowanych. Na terenie bazy znajduje się sklep oferujący sprzęt nurkowy. Baza ma zapewnioną stałą łączność umożliwiającą wezwanie pogotowia ratunkowego lub połączenia się z komorą dekompresyjną. Na wyposażeniu bazy znajduje się tlen medyczny. W trakcie nurkowania zapewnione jest korzystanie z różnych atrakcji podwodnych: platformy szkoleniowe (5 i 6,5 m), posąg Matki Boskiej (13 m), znak drogowy, kajak (15 m), konary drzew (3 m). Można wykonywać także nurkowanie wrakowe z wykorzystaniem zatopionej przyczepy samochodowej, dzwonu nurkowego i starej szalupy (11-16 m).

Baza Poznańskiego Klubu Działalności Podwodnej w Giewartowie nad Jeziorem Powidzkim (Poznański Klub Działalności Podwodnej, ul. Załęże 4, 60-208 Poznań, tel. 63 276 61 63, 501 601 601). Baza czynna jest w ośrodku Podwodniak od maja do września w każdy weekend. Oferuje wypożyczalnię sprzętu nurkowego i napełnianie butli. W ośrodku szkoły nurkowe prowadzą kursy nurkowania i szkolące kursantów na specjalnie do tego przygotowanym torze nurkowym z różnymi podwodnymi atrakcjami: urozmaicona rzeźba dna, rozległe łąki podwodne, zatopio-

ny dzwon z ławkami, tor przeszkód, platformy. Zakwaterowanie w domkach letniskowych i całorocznych 4-, 6-, 8-osobowych, oraz w pokojach 3-, 4- lub 5-osobowych z pełnym węzłem sanitarnym. Przygotowywane są ogniska i wspólne grillowanie, dla dzieci jest plac zabaw z huśtawkami i zjeżdżalnią. Parking dla gości ośrodka.

Baza Poznańskiego Klubu Podwodnego PTTK Akwanauta nad Jeziorem Powidzkim w Giewartowie (Biuro Obsługi Ruchu Turystycznego PTTK, Stary Rynek 90, 61-773 Poznań, tel. 61 852 37 56, 61 852 18 39). Klub organizuje kursy nurkowe oraz obozy szkoleniowe; szkolenia w pełnym zakresie w systemie KDP/CMAS.

Baza Poznańskiego Centrum Nurkowego Nautica w Kosewie nad Jeziorem Powidzkim (Poznańskie Centrum Nurkowe Nautica, ul. Piłsudskiego 100, 61-246 Poznań, tel. 61 872 90 66, 601 284 195, 693 835 356; baza w Kosewie: ul. Słupecka 2, 62-402 Kosewo). Baza nurkowa (czynna od maja do października; w maju, czerwcu, wrześniu i październiku w weekendy w zależności od pogody, w lipcu we wszystkie dni) znajduje się w ośrodku opiekuńczo-wychowawczym dla dzieci (Dom dla Dzieci i Młodzieży Szansa Zespołu Placówek Wspierania Rodziny Szansa). Na terenie ośrodka znajdują się: parking, pole namiotowe (możliwość korzystania z prądu) z miejscem na ognisko i węzłem sanitarnym, internaty z pokojami 2-, 3-, 4- i 5-osobowymi, stolówka, boisko do koszykówki, siatkówki i piłki nożnej oraz plac zabaw. W pobliżu bazy dostępna jest wypożyczalnia rowerów wodnych, kajaków oraz łódek. Oferta bazy obejmuje nurkowanie z przewodnikiem, samodzielne z partnerem oraz z łodzi; udostępnione jest korzystanie z pomostów sprzętowych. Istnieje możliwość wypożyczenia sprzętu do nurkowania oraz napełnienia butli powietrzem. Prowadzone są także różne kursy dla początkujących oraz kursy specjalistyczne. Dla nurków przygotowane są rozmaite podwodne atrakcje: platformy szkoleniowe (na 5, 8, 10, 15, 20 m), boje i liny opustowe oznaczające głębokości (8, 10, 15, 20, 40 m), sztuczne atrakcje na głębokościach 6-23 m (tor obręczy do ćwiczenia pływalności, lustro, łazienki, drabina, dzwon/wanna, buda z psem, model samolotu, kącik komputerowy, bryczka z koniem, wrak samolotu Cesna, wrak łodzi). Wszystkie atrakcje i platformy połączone są poręczówkami.

Baza Nurkowa Nemo w Giewartowie nad Jeziorem Powidzkim (Centrum Nurkowe Nemo, ul. Pułaskiego 21, 62-030 Luboń, tel. 61 893 10 40, 509 581 397, 501 314 327, 602 767 177). Działająca od 2003 r. baza, mieszcząca się na terenie Ośrodka Szkoleniowo-Wypoczynkowego Pałacyk, czynna jest w każdy weekend od maja do września, od rana do wieczora, oraz w nocy wtedy, kiedy prowadzone są nurkowania nocne. Oferta bazy skierowana jest do osób indywidualnych oraz klubów, centrów nurkowych i zorganizowanych grup. W bazie można: napełnić butle powietrzem oraz mieszkanką tlenu i azotu (nitroxem), wypożyczyć (certyfikowani nurkowie) sprzęt nurkowy (automat, jacket, butlę, skafander neoprenowy, pas balastowy), skorzystać z pomocy instruktorów i mistrzów nurkowych (divemasterów). Dla nurków przygotowane są na dnie jeziora na głębokości 2-30 m podwodne atrakcje: platformy, budka telefoniczna, klatka do ćwiczeń pływalności, wraki samochodów BMW i Trabant, wrak żaglówki, opony od traktora, choinki, bęben od pralki przemysłowej. Szkolenia osób indywidualnych (początkujących i z uprawnieniami) i grup zorganizowanych prowadzone są zgodnie ze standardami PADI i CMAS. Do celów szkoleniowych służy w pełni wyposażona w środki audiowizualne sala wykładowa oraz obowiązkowe materiały pomocnicze (książki, filmy, prezentacje multimedialne). Zatopione na zmiennej głębokości platformy (6, 7, 9 i 26 m) umożliwiają prowadzenie zajęć praktycznych na różnych poziomach szkolenia.

Letnia baza Centrum Nurkowego SubAqua w Przybrodzinie nad Jeziorem Powidzkim (biuro: ul. Bankowa 14-16/16, 87-100 Toruń, tel. 56 652 10 08, 607 241 044). Działające od 1999 r. biuro podróży oraz centrum nurkowe oferuje m.in. czynną w sezonie letnim bazę z wygodnym zapleczem do nurkowania i pełną obsługę nurkujących: ładowanie butli, wypożyczalnię sprzętu, szkolenia nurkowe, organizację zakwaterowania i wyżywienia. Oferuje podwodne atrakcje dla nurków: platformy szkoleniowe oraz sztuczne stanowiska archeologiczne. Baza stanowi m.in. zaplecze ekspedycji archeologicznej. W czasie pobytu istnieje możliwość zakwaterowania na polu namiotowym Bryza, w hotelu Na Skarpie lub w gospodarstwach agroturystycznych w Przy-

brodzinie. Wyżywienie można wykupić w hotelu, żywić się w lokalnych punktach małej gastronomii lub we własnym zakresie. Oferta obejmuje także przygotowanie wypraw nurkowych dla osób indywidualnych i grup oraz kursy szkoleniowe dla początkujących i zaawansowanych, kursy specjalistyczne.

Wielkopolskie Towarzystwo Podwodne Barrakuda (Fort IXa przy Technikum Mechanicznym, Poznań-Dębiec, ul. 28 Czerwca 1956 r. – jadąc od ul. Czechosłowackiej w stronę Lubonia skręcamy w parkową uliczkę w prawo za Technikum Mechanicznym, skr. poczt. 16, 60-975 Poznań 61).

Organizowane są m.in. nurkowania w Jeziorze Powidzkim i okolicznych. Prowadzone są także treningi, zawody i imprezy nurkowania swobodnego na zatrzymanym oddechu (freediving). W Kosewie nad Jeziorem Powidzkim organizowane są Złoty Freediverów.

Żeglarstwo, windsurfing, kitesurfing

Bardzo atrakcyjną formą rekreacji i uznanym sposobem na spędzanie czasu wolnego jest żeglarstwo. Nieodłącznym elementem żeglowania jest jedyna w swoim rodzaju atmosfera żeglarskich miejscowości, spotkań towarzyskich i poczucie swobody. Żeglarstwo można także z powodzeniem łączyć z krajoznawstwem.

Najliczniejszą grupą jachtów żeglujących po wodach śródlądowych stanowią jednostki o długości 6-7 m. Jachty mniejsze to przeważnie starsze konstrukcje, mniej komfortowe, ale mniej kosztuje ich wypożyczenie. Jachty większe, nawet o długości prawie 10 m, to jednostki najnowsze, najbardziej komfortowe, jednak i ceny za wypożyczenie są wyższe. Na krótkie kilkugodzinne lub jednodniowe wypady na jezioro bardzo dobrze nadają się jachty mniejsze, otwartopokładowe (pozbawione kabin) oraz małe żaglówki lub katamarany plażowe. Choć jednostki te są na ogół szybsze, zwrotniejsze i łatwiejsze w prowadzeniu, to jednak są bardziej wywrotne, a tym samym mniej bezpieczne.

Szczególnie przydatne do żeglarstwa w Parku – w tym ekstremalnego pływania przy silnych wiatrach oraz podczas re-

gat – jest Jezioro Powidzkie. Ma ono bardzo rozwiniętą linię brzegową i duże zato-ki, z których największą jest Zatoka Anastazewska z wie-łoma spokojnymi zakolami. Rozległe piaszczyste mie-lizny wzdłuż brzegu oraz liczne pomosty ułatwiają kotwiczenie. Interesującym miejscem dla żeglarzy jest także Zatoka Ptasia z atrak-

Kosewo, jacht na Jeziorze Powidzkim

cynie położonym polem kempingowym. Często odwiedzane przez żeglarzy jest Ostrowo Stare z plażą, pomostami, sanita-riatami i restauracją. Wypływając z Zatoki Anastazewskiej na-leży szczególnie uważać między Cyplem Ostrowskim a Cyplem Brzózki, ze względu na znaczne nasilenie wiatru oraz dużą liczbę windsurferów. Dobrą przystanią żeglarską jest Kosewo z porządnymi pomostami, bazą gastronomiczną, wypożyczal-nią sprzętu wodnego, polem namiotowym i strzeżonym przez Wodne Ochotnicze Pogotowie Ratunkowe kąpieliskiem. Na wysokości Giewartowa trudną do żeglugi jest Zatoka Zgon, ze względu na liczne mielizny, linię brzegową zarośniętą lasem i kręcące wiatry. Miejscami zalesione brzegi w pewnym stop-niu mogą utrudniać nawigację.

Nad Jeziorem Powidzkim najczęściej występują wiatry za-chodnie i południowo-zachodnie, natomiast rzadkie są północ-ne i południowo-wschodnie. Najsilniejsze są wiatry południo-wo-zachodnie; średnia prędkość utrzymywała się w ostatnich latach w granicach 2,9-3,5 m/s. Niekiedy jezioro wzburzone jest przez wiatr do około 6-7° w skali Beauforta. Rzeźba terenu wo-kół Jeziora Powidzkiego tylko w niewielkim stopniu modyfikuje kierunek wiatrów.

Największymi bazami żeglarskimi na jeziorach Parku są: Powidz, Przybrodzin, Kosewo i Giewartów – charakteryzują się one dobrą infrastrukturą nabrzeżną, wygodnymi kejami, miejscami do slipowania i cumowania jednostek. Można tam również wyczarterować różne typy jachtów, także jachty dwu-masztowe dla wycieczek grupowych, obozów i kolonii. W miej-scowościach tych organizowane są również szkoły żeglarskie uczące m.in. zasad i etyki żeglarskiej.

Największą imprezą żeglarską są corocznie odbywające się na wodach Jeziora Powidzkiego Regaty Żeglarskie „Na Powitanie Wakacji” o Puchar Starosty Słupeckiego z cyklu Puchar Polski Jachtów Kabinowych. Regaty odbywają się na terenie położonego w północnej części jeziora Wojskowego Ośrodka Szkoleniowo-Wypoczynkowego. Dysponuje on dużą liczbą miejsc do cumowania, slipem, warsztatem, domkami kempingowymi oraz polem namiotowym.

Jezioro Powidzkie jest także bardzo popularne wśród miłośników windsurfingu. Występują tu najlepsze wiatry zachodnie, spośród wszystkich jezior Wielkopolski zdalnych do uprawiania tego sportu. Nad jeziorem działa w okresie od maja do września kilka szkół windsurfingu, głównie w Powidzu i Kosewie.

Windsurfing to sport wodny polegający na żeglowaniu podobnym do jachtowego, lecz przy pomocy innego sprzętu –

Windsurfing na Jeziorze Powidzkim

prowadzonej płasko deski z przymocowanym do niej elastycznym masztem, borem i żaglem. Deski o wyporności od 60-70 do ponad 300 dm³, dzielą się na mieczowe i bezmieczowe (o szerokości dochodzącej nawet do 101 cm, tzw. wide-body lub flapery). W zależności od siły wiatru oraz umiejętności i postury windsurfera stosuje się różne żagle o powierzchni od 0,5 do 12,5 m².

Jezioro Powidzkie jest także najlepszym zbiornikiem w Wielkopolsce do uprawiania kitesurfingu. Sprzyjają temu zarówno dobre warunki wietrzne, jak i występowanie szerokich płycizn.

Kitesurfing (kiteboarding) to sport wodny technicznie podobny do windsurfingu, jednak różniący się sposobem prowadzenia deski oraz napędem. Deskę prowadzi się na krawędzi, tak jak podczas jazdy na fali, a zamiast klasycznego żagla używa-

na jest odmiana latawca, utrzymywanego przez kitesurfera w znacznej odległości, poprzez zakładaną przez niego uprząż.

Najlepiej startuje się latawcem w okolicach Kosewa lub z pływaczni na Półwyspie Ostrowskim.

- ◆ Regaty Żeglarskie „Na Powitanie Wakacji” – kontakt: tel. 606 433 959 lub Starostwo Powiatowe, ul. Poznańska 20, 62-400 Słupca tel. 63 275 86 12.

Czarter jachtowy: Jacht Czarter – Maciej Krajka, ul. Sosnowa 12, 62-200 Gniezno, tel. 601 05 35 52, faks 61 424 60 52. Lokalizacja: Ośrodek Wypoczynkowy Łazienki, ul. Biłskiego 7, 62-430 Powidz, tel. 698 40 64 90, 602 69 29 57. Do wypożyczenia oferowane są następujące typy jachtów: Sportina 595, Wenus, Mak 707, Nash 20, Pegaz 600, Tango 730, Mors Omega, Hobbie Cat – katamaran. Rezerwacji jachtów można dokonywać telefonicznie, faksem, pocztą lub osobiście. Wszystkie jachty są ubezpieczone.

Jerzy Wielgosz tel. 61 428 25 90, tel. 602 36 09 93, 692 49 90 17 lub Marcin Wielgosz, tel. 788 60 78 40, ul. Młodzieży Polskiej 50, 62-200 Gniezno. Możliwość wynajęcia (od 1 maja do 15 października) domku letniskowego (6-7 osób) nad Jeziorem Powidzkim w Przybrodzinie i wypożyczenia następujących typów jachtów: Mors 720 Bosman-M, Sportina 595 Kama, Sportina 595 Laguna, Tess 660 Laila. Czarter Jacht – Krzysztof Sieszczyła, Powidz, Dzika plaża, Zatoka Zgon na Jeziorze Powidzkim, tel. 601 41 49 28. Do wynajęcia są następujące jachty z pełnym wyposażeniem kambuzu: Conrad, Nash, Venus, Sasanka, Viva 600, Sportina 682. Wszystkie jachty są ubezpieczone.

Czartery Jachtów – Włodzimierz Osada, Jezioro Powidzkie, Ostrowo 29, 64-430 Powidz tel. 605 60 10 32. Wynajem jachtów: Varianta 65 i Mak 660, oba jachty z pełnym wyposażeniem kambuzu. Istnieje możliwość wynajęcia rejsu po jeziorze. Do wypożyczenia także dwie łodzie wiosłowe 4-osobowe. Noclegi w luksusowo urządzonej domu na Półwyspie Ostrowskim (pięć 2-osobowych pokoi, dwa przeszklone tarasy, wszystkie media).

Konińska Szkoła Żeglarstwa: PHU Elmex, Plac Wolności 25/2, 62-610 Sompolno, tel. 63 271 41 93, tel. 509 62 41 93, 605 24 42 21.

Rekreacja konna

W Parku nie wyznaczono oddzielnych szlaków konnych dla przejazdów turystycznych. Z jazdy konnej korzystać można w wyspecjalizowanych ośrodkach jeździeckich w Przybrodzinie i Mieczownicy oraz w gospodarstwach agroturystycznych posiadających konie w celach rekreacyjnych.

Ośrodek jeździecki Marszówka w Przybrodzinie oferuje całoroczną naukę jazdy konnej oraz wycieczki bryczką. Stadnina Koni w Mieczownicy świadczy usługi turystyczno- rekreacyjne, oferując m.in. naukę jazdy konnej (na lonży), jazdę w siodle (samodzielną w grupach, indywidualną z instruktorem i na lonży, samodzielną na ujeżdżalni i w terenie), przejażdżki bryczkami, wynajem bryczek na uroczystości rodzinne, piknik z jazdą w siodle i bryczkami wraz z ogniskiem, rajdy konne, kuligi, biegi św. Huberta, zawody konne; przy Stadninie działa Klub Jeździecki.

- ◆ Ośrodek jeździecki Marszówka – Ignacy Maroszek, Przybrodzin-Powidz, tel. 604 676 174. Stadnina Koni Mieczownica – Bogdan Koczorowski i Michał Owczarek Spółka Jawna, Mieczownica 16/1, 62-402 Ostrowite; tel. 63 274 31 63 (biuro: 7:00-15:00 od poniedziałku do piątku), tel. 509 210 110, 501 710 654; przy stadninie znajduje się hotel (20 miejsc noclegowych), tel. 63 276 60 80.

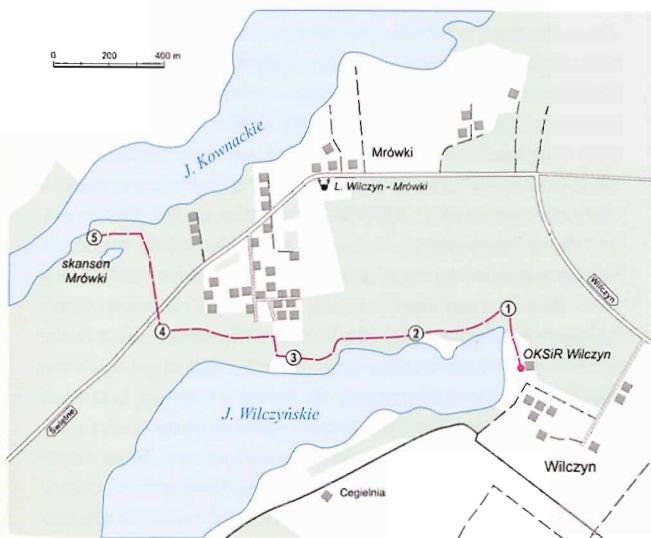
Ścieżki dydaktyczne

1. Ścieżka dydaktyczna Mrówki

Długość trasy: około 3 km w jedną stronę

Czas przejścia: około 1 godzina

Przy Gminnym Ośrodku Sportu i Rekreacji w Wilczynie rozpoczyna się ścieżka dydaktyczna biegnąca brzegiem Jeziora Wilczyńskiego w kierunku skansenu archeologicznego w Mrówkach. Po drodze poznajemy wybrane gatunki flory i fauny, ekosystemy Parku oraz różne informacje z dziedziny historii i archeologii. Ścieżka jest dobrze zagospodarowana i wyposażona w estetyczne, wykonane z drewna niezbędne oznakowanie, tablice informacyjne, ławki i kosze na odpady. Na trasie ścieżki znajduje się pięć przystanków:

Ścieżka dydaktyczna Mrówki

Przystanek 1 – Olsy i łągi

Lasy Parku tworzone są przez kilka typów zbiorowisk leśnych. Przeważają drzewostany sosnowe sztucznego pochodzenia, najczęściej młode, intensywnie użytkowane gospodarczo. Zwykle nie przedstawiają szczególnie dużej wartości przyrodniczej. W niektórych miejscach zachowały się lub powtórnie wykształciły płyty lasów o charakterze naturalnym. Są to przede wszystkim grądy, dąbrowy, łągi i olsy. Te dwa ostatnie typy lasów na niedużych powierzchniach można zobaczyć na trasie ścieżki.

Las łągowy – zbiorowisko leśne, występujące nad rzekami i potokami, w zasięgu wód powodziowych, które podczas zalewu nanoszą i osadzają żyzne namuły. Najbardziej typową glebą dla lasów łągowych jest mada rzeczna. Siedliska niemal wszystkich łągów związane są z wodami płynącymi. W drzewostanie łągów występują m.in.: olsze, topole, wierzby, wiązy, jesiony wyniosłe, dęby. W warstwie krzewów bardzo często występują: leszczyna, trzmielina zwyczajna, wierzby, jarzębina pospolita i kruszyna. Stosunkowo bogata florystycznie jest warstwa runa, gatunkami występującymi w zespołach łągowych są m.in.: podagrycznik pospolity, kostrzewa olbrzy-

mia, pokrzywa zwyczajna, wiązówka błotna, bluszcz kurdybanek, perz psi, turzyce (zwiśla, rzadkowłosa, zgrzeblowata), śledziennica skrętolistna, czartawy (drobna, pospolita), skrzyp olbrzymi, ziarnopłon wiosenny, złoć żółta, dziurawiec kosmaty, pióropusznik strusi, porzeczką dziką, szczaw gajowy, nawłóć późna, gwiazdnica gajowa, kielisznik zaroślowy, śmiałek darniowy, gajowiec żółty, kuklik pospolity, bodziszek cuchnący, chmiel zwyczajny, niecierpek pospolity, tojeść rozesłana, mózga trzciniowata, miodunka pospolita, czyściec leśny, żywokost lekarski. Lasy łęgowe nie są związane z określoną strefą klimatyczną, ale ze specyfiką siedliska. Narażone są na zniszczenie, głównie w wyniku prac związanych z regulacją koryt rzecznych oraz melioracjami. W Polsce występują lasy łęgowe olszowe, jesionowe i wiązowe oraz wierzbowe i topolowe. Na niżu występują łągi jesionowo-wiązowe, jesionowo-olszowe, wiązowe z fiołkiem wonnym oraz olszowe gwiazdnicowe. Łęg jesionowo-olszowy jest ściśle związany z siedliskami uzależnionymi od powolnego przepływu wód. Charakterystyczne dla niego jest stałe wysokie nawodnienie górnych warstw gleby, bez trwającego dłużej zalewu i występowania wody na powierzchni. Na terenach podgórskich i górskich występują: podgórski łęg jesionowy, nadrzeczne olszyny górskie, bagienne olszyny górskie oraz łęg wiązowy z jarzmianką większą. Lasy łęgowe wierzbowe i topolowe rozwinięte są jako zbiorowiska zaroślowe (wikliny nadrzeczne) i zbiorowiska leśne (nadrzeczne: łęg wierzbowy, łęg topolowy).

W leśnictwie łęgiem nazywa się również jeden z typów siedliskowych lasu porastający siedliska żyzne lub bardzo żyzne wytworzone na madach brunatnych lub czarnoziemach, okresowo w ciągu roku podtapianych lub zalewanych. Gleby wytworzone są z mad średnich lub ciężkich, średnio głębokich lub głębokich, są to: gliny ilaste, iły, utwory pylaste, często na piaskach.

Dawniej łęgami nazywano także łąki rozwinięte na wilgotnych glebach w pobliżu rzek, często powstałe w wyniku odlesienia. Wyróżniano żyzne i bardzo wilgotne łągi właściwe, rozwinięte w **szerszych częściach doliny na glebach** zabagnionych łągi rozlewiskowe oraz porośnięte turzycami łągi zastoiskowe.

Łęgowe lasy dębowo-wiązowo-jesionowe oraz łągi wierzbowe, topolowe, olszowe i jesionowe są siedliskami przyrodniczymi chronionymi w skali kontynentu europejskiego.

Ols to las olchowy (olszowy) porastający żyzne, bagienne siedliska, o wysokim poziomie wody stojącej. Las ten charakteryzuje struktura kępkowo-dolinkowa. Kępy tworzą drzewa, krzewy i inne rośliny leśne. Pomiędzy kępami stagnuje woda, w której często rozwija się roślinność szuwarowa (np. turzyce, manna mielec), a nawet wodna (głównie rzęsy, niekiedy wolfia bezkorenkowa). Poziom wody sięga od kilku do kilkudziesięciu centymetrów. Olsy występują tam, gdzie poziom wody gruntowej przez dłuższy czas (nawet kilka miesięcy w roku) utrzymuje się ponad powierzchnią terenu. Są to najczęściej wody stojące, rzadziej wolno płynące. Kępy w mniej zwartych olsach mogą być znacznie od siebie oddalone, rozdzielone wodą. Zbiorowisko to wytwarzane jest na glebach wytworzonych z torfowisk niskich, lecz często spotyka się je na glebach murszowych wytworzonych na piaskach i madach rzecznych, najczęściej są to gleby murszowo-mineralne, murszowe, mulowo-murszowe, torfowo-murszowe, murszowo-glejowe. Spośród drzew gatunkiem dominującym jest olsza czarna, niekiedy występują także brzoza omszona, jesion **wyniosły lub sosna** zwyczajna. Podszyt tworzą: czeremcha zwyczajna, kalina koralowa, kruszyna pospolita, a także niektóre gatunki wierzb (np. wierza uszata). Często występuje chmiel zwyczajny. Kępy porasta bogate runo, m.in.: bluszcz kurdybanek, kosaciec żółty, kukliki (zwisły, pospolity), czyściec leśny, knieć błotna, pępawa błotna, psianka słodkogórz, turzyce (nibyciborowata, brzegowa, zaostrzona, błotna, długowłosa), ostrożeń warzywny, gorysz błotny, tarczyca pospolita, przytulia błotna, zachyłnik błotny, trzcinnik lancetowaty, jaskier rozłogowy, tojeść pospolita, tojeść rozesłana, sit rozpierzchły. Na siedliskach żyzniejszych rozwinięty jest ols porzeczkowy, natomiast na siedliskach uboższych ols torfowcowy.

Przystanek 2 – Fauna

Różnorodność siedlisk powoduje, że w Parku licznie występują różne gatunki zwierząt bezkręgowych i kręgowych.

Przystanek 3 – Ekosystem jeziora

Prezentacja podstawowej charakterystyki jeziora jako systemu ekologicznego.

Jezioro to naturalny śródlądowy zbiornik wodny, zajmujący zagłębienie (tzw. misa jeziorna) powstałe w wyniku procesów

geologicznych gromadzące wody powierzchniowe, w którym zasilanie przewyższa straty wody wskutek parowania lub odpływu. Większość jezior w Polsce występuje na obszarach zajmowanych przez lodowiec. Jeziora polodowcowe wypełniają zagłębienia pozostawione przez lodowce, zwłaszcza w długich i głębokich rynnach polodowcowych (rynnowe) o stromych brzegach, w zagłębieniach wśród wałów morenowych (jeziora morenowe) oraz powstałe z wytopienia bryły martwego lodu (jeziora wytopiskowe). W górach w kotłach lodowcowych powstają jeziora cyrkowe. W przeciwieństwie do stawu w jeziorze światło nie dociera do dna, co uniemożliwia tam rozwój roślinności.

Największe i najgłębsze są jeziora pochodzenia tektonicznego, w których zgromadzonych jest ponad 95% zasobów wód jeziornych. Najwięcej na świecie zasobów wody słodkiej znajduje się w jeziorze Bajkał (23 tys. km³, ok. 20% zasobów światowych). Najliczniejsze są jeziora polodowcowe, które na nizinach tworzą duże skupiska zwane pojezierzami.

Jeziora mogą być odpływowe, przepływowe i bezodpływowe. W klimacie suchym jeziora wysychają, natomiast w klimacie wilgotnym ulegają wypłyceciu i zarastaniu roślinnością wodną, zmieniając się w bagna.

Panujące w jeziorach warunki ekologiczne są bardzo zróżnicowane, co związane jest z istnieniem charakterystycznych stref i warstw w obrębie jeziora. Wyróżnia się następujące strefy wody:

- płytkiej (litoral) – prześwietlona do samego dna i najbardziej zmienna spośród **wszystkich** środowisk jeziornych, podlegająca także bezpośrednim wpływom środowisk lądowych;
- **otwartej (pelagial)** – niestykająca się z brzegami i z dnem jeziora;
- głębokiej (profundal) – stykająca się z dnem i znajdująca się poza zasięgiem promieniowania słonecznego, w związku z dużym nagromadzeniem szczątków organicznych poddana wahaniom stężenia tlenu, a nawet okresowym i krótkotrwałym całkowitym deficytom tlenowym.

Strefa denna (bental) obejmuje warstwę osadów i mułów wyścielających dno jeziora. Strefy roślinności związane z ekosystemem jeziora, w układzie od zewnątrz do wnętrza misy jeziornej, kształtują się następująco: strefa szuwarów niskich

(np. szuwar turzycy sztywnej, szuwar turzycy zaostrojonej), strefa szuwarów właściwych, czyli wysokich (np. szuwar pałki szerokolistnej, szuwar trzcinowy), strefa roślin o liściach pływających, zakorzenionych w dnie zbiornika (np. zbiorowisko grzybieni białych i grążeli żółtych, zespół żabiścieka pływającego), strefa roślin zanurzonych (np. zbiorowiska rdestnic, ramienic, rogatek, moczarki kanadyjskiej), pleuston (zbiorowisko rzęsy drobnej i spirodeli wielokorzeniowej, zespół rzęsy trójrowkowej).

W warunkach naturalnych temperatura wód stojących zależy głównie od głębokości zbiornika, ruchu i mieszania się (miksja) mas wodnych. Znaczna głębokość zbiorników wodnych sprawia, że zmagazynowana w nich woda ma poziome uwarstwienie termiczne spowodowane poziomym różnicowaniem temperatury wody, a tym samym jej gęstością.

W jeziorach strefy umiarkowanej rozwinięty jest wyraźny cykl termiczny – dwukrotnie w ciągu roku występuje cyrkulacja wody (tzw. jeziora dimiktyczne). W lecie charakteryzują się uwarstwieniem prostym, zimą odwróconym, natomiast wiosną i jesienią występuje wyrównanie się temperatury wody do 4°C (stan maksymalnej gęstości wody) na całej głębokości (homotermia); temperatura wody latem wynosi powyżej 4°C, natomiast zimą poniżej 4°C.

Temperatura wody obniża się w kierunku od powierzchni zwierciadła wody do dna w jeziorze i tworzy trzy warstwy:

- górna warstwa (epilimnion) – znajdująca się pod wpływem wiatru i z związku z tym mieszana, o dość wyrównanej temperaturze; w okresie letnim jest to warstwa o miąższości od kilku do kilkunastu metrów nagrzanej wody, której temperatura obniża się stopniowo wraz z głębokością, odbywa się tu główny proces produkcji materii organicznej z substancji pokarmowych przy współdziałaniu promieni słonecznych, a producentami materii organicznej są glony; woda jest nasycona lub przesycona tlenem i nie zachodzi beztlenowy rozkład materii organicznej; tylko ta warstwa ma zdolność przechwytywania i przerobu napływających z zewnątrz i z pozostałych części zbiornika substancji pokarmowych w materię organiczną; ze strefy tej następuje przemieszczanie się materii organicznej do dolnych warstw wody; w okresie zimowym, ze względu na zmianę gęstości wody i powstanie lodu jest to najzimniejsza część zbiornika;

- warstwa przejściowa (metalimnion) – środkowa warstwa o wyraźnym skoku termicznym (termoklina), stężenia tlenu (oksyklina) i innych substancji chemicznych; w warstwie tej o miąższości kilku metrów następuje latent gwałtowny spadek temperatury wody wraz z głębokością, a zimą jej podwyższenie; warstwa ta dzieli epilimnion i hipolimnion, a jej gradient temperatury oraz ruchy pionowe powodują możliwość powrotu obumarłej materii organicznej i substancji pokarmowych z hypolimnionu do wierzchnich warstw wody; od temperatury zależy rozpuszczalność substancji w wodzie, więc jej zmiana powoduje zmianę stężenia rozpuszczonych substancji;
- dolna warstwa (hipolimnion) – warstwa o ustalonej niskiej temperaturze wody, w zależności od głębokości jeziora, wahającej się od 4 do 7°C; wody odznaczają się wysoką żywnością oraz występowaniem deficytów tlenowych, ze względu na stagnację woda przez większą część roku nie ma kontaktu z powietrzem atmosferycznym, następuje tutaj wzrost stężenia związków pokarmowych i wydzielają się substancje powstające w procesach rozkładu beztlenowego (np. metan, siarkowodór) zatruwające wody jeziora, prowadząc, w skrajnych przypadkach, do zniszczenia życia tlenowego w jeziorze.

W jeziorach płytkich cyrkulacja wody może być bardzo częsta (tzw. jeziora polimiktyczne); w całym przekroju jeziora występuje prawie jednakowa temperatura.

Produktywność biologiczna jezior (trofia wód) uzależniona jest od wielu czynników środowiskowych wpływających na żywności zbiornika wodnego, np. od ilości nawozów dostających się do wód z pól uprawnych. Najczęściej trofia jeziora utożsamiana jest z zawartością związków mineralnych (miogenów) w toni wodnej i zdeponowanych w osadach dennych.

Ze względu na stopień żywności wody wyróżnia się jeziora:

- oligotroficzne – charakteryzują się niską zawartością substancji odżywczych rozpuszczonych w wodzie i dobrym natlenieniem oraz bogactwem gatunków flory i fauny, przy niewielkiej jednak liczebności osobników danego gatunku;
- mezotroficzne – wykazujące cechy pośrednie między jeziorami oligotroficznymi i mezotroficznymi;
- eutroficzne – odznaczające się znaczną koncentracją sub-

- stancji odżywczych rozpuszczonych w wodzie, co powoduje silny rozwój organizmów przy jednoczesnym spadku ilości tlenu w wodzie i ograniczeniu procesów mineralizacji, charakteryzują się małą przezroczystością wody, pojawianiem się organizmów beztlenowych, powstawaniem dużej ilości mułu, co prowadzi do powolnego wypłykania zbiornika, przekształcania go w torfowisko lub bagno i późniejszego całkowitego zaniku;
- politroficzne – odznaczające się bardzo dużą koncentracją substancji odżywczych rozpuszczonych w wodzie, powodującą silny rozwój organizmów przy jednoczesnym spadku ilości tlenu w profundalu i hipolimnionie, duża produkcja w epilimnionie i mała przezroczystość prowadzi do zaniku roślinności w głębszych partiach jeziora, nagromadzenia nierozłożonych szczątków organicznych, szybkiego zużycia tlenu, a w dalszej kolejności prowadzi do deficytów tlenu przy dnie; przy dużej mineralizacji i deficytach tlenu dochodzi do śnięcia ryb oraz zaniku wielu gatunków bezkręgowców wodnych; powstają najczęściej z jezior eutroficznych zasilanych nadmierną ilością miogenów pochodzących ze zlewni rolniczej lub ścieków komunalnych;
 - saprotroficzne – jeziora przeżyźnione w wyniku działań człowieka, najczęściej spowodowanej dopływem ścieków, substancji organicznej jest tak wiele, że często występuje zupełny brak tlenu w całej masie wód oraz przesylenie produktami beztlenowego rozkładu substancji organicznej, nie występują tutaj glony, tylko bardzo nieliczne gatunki roślin i zwierząt przystosowane do panujących warunków środowiskowych mogą występować głównie przy brzegach;
 - dystroficzne – zbiorniki śródbagiennie o dużej zawartości kwasów humusowych i niskiej produktywności biologicznej, pas roślinności przybrzeżnej składa się zwykle z mchów torfowców, z licznymi roślinami torfowiskowymi (np. wełnianka, rosiczki, bobrek trójlistkowy), w strefie litoralu brak roślinności łąk podwodnych, występują natomiast rośliny o liściach pływających na powierzchni, fauna wodna jest bardzo uboga, ryby nie występują lub są bardzo nieliczne.

Jeziora, podobnie jak tereny zabagnione są naturalnymi zbiornikami wodnymi gromadzącymi wody wtedy, kiedy jest

ich nadmiar i oddającymi je w okresach bezopadowych. Regulują w taki sposób przepływ rzek i wyrównują go w czasie. Zapobiegają powodziom i nadmiernemu obniżeniu stanu wód w okresach suszy. Duża powierzchnia wodna powoduje także, że klimat pojezierzy jest na ogół wilgotniejszy niż na obszarach z nim sąsiadujących. Jeziora tworzą swoiste ekosystemy za bardzo bogatą pod względem gatunkowym florą i fauną. Mają również duże znaczenie gospodarcze: stanowią obszary rekreacyjno-sportowe, są wodnymi drogami komunikacyjnymi, łatwo dostępnym źródłem wody (np. dla przemysłu, rolnictwa, gospodarki komunalnej), dostarczają żywności (ryby).

Przystanek 4 – Drzewa i krzewy

Przystanek dotyczy rozpoznawania kilku gatunków pospolitych drzew i krzewów: sosna zwyczajna, jesion wyniosły, olsza czarna, dąb szypułkowy, brzoza brodawkowata, topola osika.

Jesion wyniosły – gatunek drzewa należący do rodziny oliwkowatych. Występuje w Europie i Azji, w Polsce pospolicie. Korona jajowato-stożkowa. Początkowo rośnie szybko, w wieku ok. 100 lat przestaje rosnąć na wysokość; długość życia: do 300 lat. Pień często rozwidlony, osiąga wysokość do 30 m. Kora u młodych drzew gładka, jasnozielonkawoszara, u starszych spękana, szorstka, ciemnobrązowa. Drewno ciężkie, twarde i elastyczne. Liście duże, nieparzystopierzaste, składające się z 9-15 listków. Listki są podługnie jajowate, zastrzone, nierówno piłkowane, siedzące z owłosionym głównym nerwem. Kwiaty wyrastają z pąków bocznych zeszlorocznych pędów, tworząc

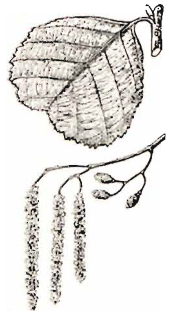

Jesion wyniosły

wiechę. Kwiaty są jednopłciowe, albo obupłciowe, wiatropylne lub owadopylne, kwitną przed rozwojem liści od kwietnia do maja. Owoce jednonasienne podługne, spłaszczone orzeszki ze skrzydełkiem umożliwiającym rozsiewanie przez wiatr. Opadają z drzewa od późnej jesieni przez całą zimę. Muszą przeleżeć jeszcze rok w ziemi, zanim zaczną kiełkować. Drzewo zaczyna owocować dopiero w wieku 30-40 lat. Korzeń głęboki, palowy. Najliczniej występuje w wilgotnych lasach łęgowych, zwłaszcza w łągu jesionowo-olszyno-

wym, oraz w górach, gdzie rośnie do wysokości 1000 m n.p.m. Siewki i młode rośliny wyraźnie ceniolubne, natomiast duże drzewa są światłolubne. Sadzony jako drzewo użytkowe, często także w parkach. Roślina lecznicza, surowiec zielarski stanowią kora i liście. Cenne drewno wykorzystywane jest w meblarstwie, do produkcji parkietów, części maszyn, przyrządów gimnastycznych, wiosel.

Olsza czarna to gatunek drzewa należącego do rodziny brzoźowatych. Olsza czarna to jedno z najbardziej charakterystycznych drzew wilgotnych zarośli nadbrzeżnych i lasów lęgowych niżu. Rośnie prawie na całym obszarze Europy, a także na niektórych obszarach Azji i w północno-zachodniej Afryce. W górach i na żwirowiskach rzecznych ustępuje miejsca olszy szarej. Drzewo osiąga wysokość do 40 m z rozłożystą koroną. Wykazuje dużą zdolność do tworzenia odrostów ze ściętych pni. Na pniu dolne konary skierowane ku górze, górne bardziej poziomo odstające od głównego pnia. Kora ciemnoszara, prawie czarna, pękająca. Roczne gałązki nagie z wyraźnymi, jaśniejszymi przetchlinkami. Pąki owalne, brunatne, lepkie, odstające na długich szypułkach. Liście – długość 4-10 cm, szerokość 3-7 cm – odwrotniejąkowane, z tępym, lub wyciętym wierzchołkiem, brzeg nierówno podwójnie piłkowany i falisty. Jesienią opadają zielone. Wierzchnia strona błyszcząca. Od głównego nerwu odchodzi 5-8 par nerwów bocznych. Po spodniej stronie w kątach nerwów kępki włosków. Młode liście są nieco lepkie. Ulistnienie skrętoległe. Kwiaty zebrane w kotki, wytwarzane już przed zimą. W zimie kotki mają kolor czerwonawy, podczas kwitnienia stają się zielonkawe. Kotki męskie o długości ok. 3 cm, zwisające, występują po 2-3 razem. W okresie kwitnienia powiększają się do 5-10 cm, wytwarzając duże ilości pyłku. Po przekwitnięciu obumierają. Kotki żeńskie o długości około 1,5 cm występują w pęczkach po 3-5. Po przekwitnięciu kotki żeńskie silnie drewnieją i rozrastają się do 5-10 cm długości. Przypominają wyglądem małe szyszki na długich szypułkach. Owocem jest mały, brunatny orzeszek z niewielkimi skrzydełkami (skrzydłak). Na pędach występują także zdrewniałe, ze-

Olsza czarna

z-

szloroczne szyszkowate owocostany. Gatunek szybko rosnący, żyje do około 120 lat. Roślina jednopienna z oddzielnymi kwiatostanami męskimi i żeńskimi, rozwijającymi się przed liśćmi, bardzo wczesną wiosną (od lutego do kwietnia), wiatropylna. Po raz pierwszy owocować zaczynają drzewa w wieku 20-30 lat. Nasiona wysypują się zimą.

Znosi silne zabagnienie gleby, ale unika bagien bezodpływowych z wodą stagnującą i kwaśną, wrażliwa na suszę. Rosnąc na bagnach, tworzy wokół korzenia kępy z komorami powietrznymi wewnątrz. Występuje m.in. w olsach porzeczkowych, torfowcowych i łągach jesionowo-olszowych. Gatunek światłolubny, unika podłoża wapiennych, suchych i gleb piaszczystych. Rosnąca w takich warunkach roślina przyjmuje formę krzaczastą. W Sudetach i Karpatach bardzo rzadka i występuje tylko w reglu dolnym. Tworzy czyste lub mieszane drzewostany.

Drewno lekkie, miękkie, łupliwe, odporne na długie przebywanie w wodzie. Podczas wysychania paczy się. Zaraz po przecięciu jest żółtawobiałe, ale w zetknięciu z powietrzem wkrótce zmienia kolor na pomarańczowo-czerwony. Wykorzystywane w meblarstwie, do produkcji sklejki oraz w budownictwie. Szczególnie dobrze nadaje się na przedmioty narażone na stałe przebywanie w wodzie. Stanowi także materiał opalowy, wędzarniczy i służy do produkcji węgla drzewnego. Kora używana jest do produkcji garbników.

Dąb szypułkowy to gatunek drzewa liściastego należącego do rodziny bukowatych. Występuje w Europie, z wyjątkiem północnej Skandynawii, oraz w południowo-wschodniej Azji. Ceniony ze względu na wytrzymałe, twarde i trwałe drewno. Gatunek długowieczny, żyjący ponad 700 lat. Osiąga wysokość od 20 do 40 m, rzadko nawet do 50 m. Drzewo rosnące swobodnie wykształca szeroką koronę. Korona młodych drzew jest kulista, z czasem staje się kopułowata. Drzewo **rosnące swobodnie** ma krótki pień dochodzący do 2-3 m średnicy, **konary** są grube, nisko osadzone i rozłożyste. Drzewa rosnące w gęstych drzewostanach mają pień walcowaty z wysoko osadzonymi i niezbyt rozbudowanymi koronami. Młode drzewo ma korę gładką, błyszczącą, brązową lub białoszarą, stare – grubą, **szarą** do ciemnoszarej, głęboko, podłużnie spękana. Warstwa **kory** ma grubość kilku centymetrów, na **starych** drzewach **może**

dochodzić nawet do 15 cm. Młode pędy są słabo kanciaste, grube, chropowate i nieco błyszczące. Barwa jest zmienna w zależności od nasłonecznienia – od szarej w miejscach nasłonecznionych do oliwkowozielonych od spodu. Międzywęzła na pędach są krótkie i nieowłosione, ewentualnie najmłodsze części bywają nieznacznie owłosione. Pąki skrętoległe, jajowate, na wierzchołku słabo zastrzone, na przekroju poprzecznym mają kształt zbliżony do pięciokąta. Łuski są brązowe, czarno obrzeżone, na końcach czarne, szaro owłosione. Pąk szczytowy otoczony jest zwykle kilkoma pąkami bocznymi, które osadzone są na pędzie płytko i wyraźnie od niego odchylone. Liście ułożone są skrętoległe, blaszka liściowa nieregularna, odwrotniejajowata. Osiągają 5-18 cm długości (średnio 11-12 cm) i szerokość 2,5-12 cm (średnio 6-7 cm). Na wierzchołku blaszka jest zaokrąglona lub nawet wycięta, a u nasady uszkowata. Liście są skórzaste, nagie, od spodu mogą jednak się zdarzać pojedyncze włoski, ciemnozielone z lekko szarozielonym odcieniem. Blaszka ma 3-6 par zaokrąglonych klap z nerwami dochodzącymi do ich szczytu oraz do wcięć między klapami. Ogonki liściowe są krótkie (do 1,5 cm, zwykle 6-8 mm długości) i pozbawione bruzdy na grzbietowej stronie. Kwiaty wiatropylne, rozdzielnopłciowe. Kwitną od końca kwietnia do końca maja równocześnie z rozwojem liści. Kwiaty męskie są długie i wiotkie, luźno zwisające kotki zgrupowane po kilka sztuk i wyrastające z pąków bocznych zeszłorocznych pędów, kolor żółtawozielony. Kwiaty żeńskie są mało widoczne, drobne. Owoce w postaci orzechów, powszechnie nazywanych żołędziami, po 2-3 na szypułce o długości 2 do 5 cm, mają kształt elipsoidalno-walcowaty. Długość 20 do 40 mm, grubość 10-18 mm. Najgrubsze zazwyczaj w połowie długości. Znamię płaskie, szczyt słabo zastrzony. Osadzone są w półokrągłych miseczkach. Młode żołędzie mają wzdłużne, ciemniejsze pręgi. Na dojrzałych i suchych pręgi widoczne są po namoczeniu. Drzewo rosnące swobodnie owocuje po 40-50 latach, natomiast w zwartym lesie po 60-80. Korzeń głęboki, palowy na

Dąb szypułkowy

tolegle, jajowate, na wierzchołku słabo zastrzone, na przekroju poprzecznym mają kształt zbliżony do pięciokąta. Łuski są brązowe, czarno obrzeżone, na końcach czarne, szaro owłosione. Pąk szczytowy otoczony jest zwykle kilkoma pąkami bocznymi, które osadzone są na pędzie płytko i wyraźnie od niego odchylone. Liście ułożone są skrętoległe, blaszka liściowa nieregularna, odwrotniejajowata. Osiągają 5-18 cm długości (średnio 11-12 cm) i szerokość 2,5-12 cm (średnio 6-7 cm). Na wierzchołku blaszka jest zaokrąglona lub nawet wycięta, a u nasady uszkowata. Liście są skórzaste, nagie, od spodu mogą jednak się zdarzać pojedyncze włoski, ciemnozielone z lekko szarozielonym odcieniem. Blaszka ma 3-6 par zaokrąglonych klap z nerwami dochodzącymi do ich szczytu oraz do wcięć między klapami. Ogonki liściowe są krótkie (do 1,5 cm, zwykle 6-8 mm długości) i pozbawione bruzdy na grzbietowej stronie. Kwiaty wiatropylne, rozdzielnopłciowe. Kwitną od końca kwietnia do końca maja równocześnie z rozwojem liści. Kwiaty męskie są długie i wiotkie, luźno zwisające kotki zgrupowane po kilka sztuk i wyrastające z pąków bocznych zeszłorocznych pędów, kolor żółtawozielony. Kwiaty żeńskie są mało widoczne, drobne. Owoce w postaci orzechów, powszechnie nazywanych żołędziami, po 2-3 na szypułce o długości 2 do 5 cm, mają kształt elipsoidalno-walcowaty. Długość 20 do 40 mm, grubość 10-18 mm. Najgrubsze zazwyczaj w połowie długości. Znamię płaskie, szczyt słabo zastrzony. Osadzone są w półokrągłych miseczkach. Młode żołędzie mają wzdłużne, ciemniejsze pręgi. Na dojrzałych i suchych pręgi widoczne są po namoczeniu. Drzewo rosnące swobodnie owocuje po 40-50 latach, natomiast w zwartym lesie po 60-80. Korzeń głęboki, palowy na

Dąb bezszypułkowy

glebach głębokich i świeżych, powierzchniowy na glebach płytkich. Dzięki długim i mocnym korzeniom drzewa potrafią się oprzeć nawet bardzo silnym wiatrom. Drewno bardzo twarde, odporne na ścieranie, przewyższa drewno wszystkich drzew europejskich pod względem wytrzymałości i trwałości. Drewno dębowe zatopione w bagnach, torfowiskach lub rzekach, po kilkuset latach przybiera czarną matową barwę (tzw. czarny dąb, polski heban). Wykorzystywane jest przy produkcji mebli stylowych oraz w intarsjach.

Drzewo długowieczne, żyje ponad 700 lat. W młodości rośnie dość szybko na wysokość, proces ten kończy się w wieku 120-200 lat. Przyrost pnia na grubość postępuje jednak dalej.

Gatunek tworzy dąbrowy, występuje także w lasach mieszanych, lęgach i grądach. Występuje na nizinach, a na obszarach górskich wkracza zwykle dolinami. Dobrze znosi okresowe zalewanie, jest drzewem światłolubnym, ale jako młode drzewo dobrze znosi zacienienie boczne. Preferuje gleby świeże, głębokie, żyzne i wilgotne, są to gliny lekkie, średnie i ility. Rośnie na glebach brunatnych i płowych. W południowej Polsce występuje do wysokości 40-500 m n.p.m. powyżej spotkać można tylko pojedyncze okazy – na dużych wysokościach skarłowacie.

Ze względu na okazale rozmiary jakie osiąga, sprawia majestatyczne wrażenie i dlatego odgrywa istotną rolę w symbolice; dawniej w kultach religijnych czczony jako symbol długowieczności, dostojeństwa i siły.

Brzoza brodawkowata – gatunek drzewa z rodziny brzozowatych. Występuje w chłodniejszych rejonach Azji i Europy oraz w Afryce Północnej (Maroko), rozprzestrzenia się też w innych rejonach i jest uprawiana w wielu krajach świata. W Polsce jest pospolita na całym niżu i w niższych położeniach górskich. Osiąga do 30 m wysokości. Korona jest silnie rozwinięta, u starszych drzew rzadka, z długimi, cienkimi i zwisającymi z konarów gałązkami. Kora młodych drzew jest brązowa, z czasem biała, łuszczy się okrężnie. Młode gałązki są ciemne, nieowłosione, pokryte gruczołami. Pączki są nagie, lepkie, u nasady rozszerzone, na wierzchołku zaokrąglone. Liście u nasady są

zwykle klinowate, nierówno podwójnie piłkowane, ogonek długości do 3 cm. Młode liście są lepkie i słabo owłosione. Kwiaty zebrane w kotki. Owoce w postaci orzeszków podłużnie eliptycznych ze skrzydełkami 2-3 razy szerszymi od orzeszków. Żyje około 100 lat. Kwitnie w kwietniu, wiatropylna, jej lekkie nasiona zaopatrzone w skrzydełka rozsiewane są przez wiatr często na duże odległości. Jeden z pierwszych gatunków drzew zarastających nieużytki (gatunek pionierski). Występuje na suchych, piaszczystych terenach, na nieużytkach, w lasach liściastych, borach mieszanych i sosnowych, w zaroślach i na zarębach, wzdłuż szlaków kolejowych. Ma niewielkie wymagania glebowe i charakteryzuje się szybkim wzrostem. Światłolubna, wytrzymała na suszę i zanieczyszczenie. Ważny gatunek w lasach. Drewno białe z żółtym lub lekko różowawym odcieniem, trudnołupliwe, średniotwarde. Robi się z niego meble, sklejkę i różne drobne przedmioty. Podczas suchej destylacji jest przetwarzane na węgiel, kwas octowy, alkohol metylowy i smołę. Roślina lecznicza, surowcem zielarskim są liście i kora.

Brzoza brodawkowata

Topola osika (osika) – gatunek drzewa należący do rodziny wierzbowatych. Gatunek szeroko rozpowszechniony w Europie i Azji, występuje także w północnej Afryce, w Polsce popularny na całym obszarze, gdzie jest najpospolitszym gatunkiem topoli. Drzewo o wysokości do 35 m i luźnej, stosunkowo niewielkiej koronie. Pień wysoki, prosty, zaznacza się niemal do wierzchołka. Kora początkowo jasna, szarooliwkowa i gładka, w starszym wieku ciemnoszara i spękana w dolnej części. Pędy młode są nagie, brunatne i połyskujące. Pączki stożkowate i ostro zakończone, lśniące, ciemne, brunatne i nieco lepkie. Ulistnienie skrętoległe. Liście prawie okrągłe, o długości do 10 cm, grubo i nierówno karbowane. Ogonek liściowy bocznie splaszczony, wiotki i dłuższy od blaszki, przez co liście „drżą” pod wpływem wiatru. Liście na pędach odrosłowych mają inny kształt; są sercowate, drobno piłkowane i zwykle więk-

Topola osika

Roślina dwupienna – na jednym drzewie występują tylko kwiaty jednej płci, męskie lub żeńskie. Zebrane są w kotki. Kotki męskie mają długość 5-8 cm, a ich kwiaty mają po 8-15 pręcików o purpurowych pylnikach. Kotki żeńskie w czasie kwitnienia mają długość 4-6 cm, w czasie owocowania wydłużają się do 8-12 cm. Słupki o dwóch karminowoczerwonych lub różowych znamionach, podzielonych na szerokie kłapy. Kwitnie w marcu i kwietniu

przed rozwojem liści. Gatunek wiatropylny. Nasiona zaopatrzone w długi, biały puch. Dojrzewają pod koniec maja, lub na początku czerwca. Rozsiewane są przez wiatr. Korzeń palowy występuje tylko u młodych drzew, później zanika. U starszych drzew system korzeniowy składa się z grubych korzeni bocznych wrastających zarówno w głąb gleby, jak i rozrastających się powierzchniowo. W młodości rośnie szybko, roczne siewki dorastają do 60 cm, dwuletnie do 2 m. W wieku 10-15 lat osiąga wysokość około 15 m, jest krótkowieczna – żyje do 100 lat, ale jej wzrost ustaje już w wieku 50-60 lat. Zaczyna owocować w wieku około 20 lat, owocuje corocznie. Rozmnaża się przede wszystkim za pomocą nasion, poza tym poprzez silne i liczne odrosty korzeniowe. Na młodych okazach często wytwarzane są odrośla pędowe, są one jednak nietrwale.

Rośnie w lasach i zaroślach na niżu i w górach. Swoim pionowym zasięgiem sięga do około 1400 m n.p.m. Na południowych terenach swojego zasięgu występuje niemal wyłącznie w górach. Ma średnie wymagania glebowe; jest to najmniej wymagający gatunek spośród wszystkich gatunków topoli. Obumiera na glebach bardzo podmokłych lub bardzo suchych. Wyrzymała na mroz i upały, światłolubna. Jako jeden z pierwszych gatunków drzew wyrasta na porębach, nieużytkach rolnych, pogorzelskach (gatunek pionierski). Na zajętych przez siebie terenach utrzymuje się długo, nawet w sytuacji zmieniających się warunków środowiska. Gatunek charakteryzuje się dużą zmiennością morfologiczną i fizjologiczną. Występują liczne formy różniące się pokrojem, wielkością i kształtem liści, barwą kory, oraz różną odpornością na choroby grzybowe. Roślina lecznicza, surowcem zielarskim są zbierane wcze-

sną wiosną pączki. Drewno (tzw. osina) używane jest do wyrobu zapalek, celulozy, różnorodnych sprzętów gospodarstwa domowego. Gatunek stosowany jest także do rekultywacji hałd i wyrobisk.

Przystanek 5 – Skansen archeologiczny w Mrówkach

Na półwyspie Jeziora Kownackiego około 800 m na południowy wschód od zabudowań wsi Mrówki i około 250 m na północ od drogi do wsi Świętne znajduje się ukryty w lesie, otoczony terenem podmokłym i dodatkowo fosą znaczny nasyp, będący pozostałością dawnego gródka obronnego (tzw. gródek stożkowaty). Miejscowa tradycja niesłusznie wiąże powstanie tego nasypu – nazywanego lokalnie „Kopcem Napoleońskim” – z czasami wojen napoleońskich; obiekt ten jest bowiem ponad 560 lat starszy.

Gródek jest przykładem wczesnego założenia mieszkalno-obronnego, pozostałością obronnej siedziby bogatego, urzędniczego rodu, będącego częścią miejscowej elity materialnej i społeczno-administracyjnej.

Obiekty tego typu pojawiły się w drugiej połowie XIII w., kiedy zaczynał zanikać monopol władców na wznoszenie budowli obronnych. Pierwsze znane ze źródeł **zezwolenie** na budowę prywatnego zamku wydał Bolesław V Wstydlivy w 1252 r. Od tego czasu obronne dwory na kopcach stały się stałym elementem krajobrazu Polski przez kilka wieków. Zależnie od możliwości finansowych właścicieli miały one różną formę i skalę, a więc i różne walory obronne. Przeważnie były w postaci drewnianej wieży mieszkalnej lub, w późniejszych wiekach, murywanej budowli sytuowanej na kopcu otoczonym fosą. W razie poważnych konfliktów, w których brały udział duże oddziały zbrojne, ich obronność była raczej **problematyczna**. Lokalnie mogła jednak być dość istotna. Obronne dwory budowano głównie z myślą o ochronie przed zajazdem sąsiada, rabusiami, rodzinnym konfliktem majątkowym, zbuntowanym chłopstwem, a w czasach późniejszych przed płądrującymi oddziałami nieopłaconego wojska. Dwory na kopcach wznoszone były głównie w XIV-XVI w., a użytkowane niekiedy aż do XVIII w. W XVII w. zatraciły jednak w większości funkcje mieszkalne i zaczęły pełnić role skarbców-lamusów, lub reprezentacyjne. W Wielkopolsce rozpoznano ponad setkę tego typu obiektów.

Miejsce lokalizacji gródka było z natury obronne, bowiem wybudowany on został na końcu półwyspu przy południowym

Skansen archeologiczny Kownaty – Mrówki

brzegu jeziora osłaniającego go od północy; od zachodu i południa chroniony był przez dawną zatoczkę (obecnie zabagnioną). Założenie obronne zrealizowano, wznosząc potężny, stożkowaty kopiec o wysokości 7 m, którego dolna średnica wynosi 44 m, a górna 18 m. Dodatkowo otoczono go fosą o szerokości około 2 m, połączoną od północy z jeziorem zapewniającym stały dopływ wody. W trakcie badań wykopaliskowych na szczycie kopca w części południowo-zachodniej odsłonięto pozostałości pięciobocznej wieży (długość boku około 3 m), o wybrukowanym wnętrzu, będącej główną budowlą gródka. Na północ od niej odkryto piwniczkę, która prawdopodobnie znajdowała się pod drugim budynkiem, a na południe – pozostałości kuźni. Całość szczytu była otoczona palisadą.

Gródek był zamieszkiwany przez kilka pokoleń od końca XIII w. do połowy XIV w. W połowie tego stulecia obiekt został spalony prawdopodobnie w wyniku jakichś walk. Z jakim rodem należy powiązać tę siedzibę, na razie nie wiadomo. W drugiej połowie XIV w. i w XV w. okolicą władali Wilczyńscy herbu

Poraj, którzy byli właścicielami Wilczyna i Kownat. Najbardziej znany z nich jest Mikołaj, miecznik kaliński w latach 1358-1364.

W trakcie przeprowadzanych badań znaleziono liczne przedmioty świadczące o życiu codziennym mieszkańców gródka. Militaria w postaci beltów kuszy, haków do napinania kuszy, ostróg (w tym tak-

Skansen archeologiczny Kownaty – Mrówki

że dziecięcej), elementów oporządzenia jeździeckiego i związanych z rzędem końskim wskazują na rycerski charakter tej siedziby i jej właścicieli. O ich zamożności świadczy pośrednio szalka wagi służącej do odważania kruszców oraz fragmenty dość rzadkich w tych czasach naczyń szklanych. Zajęcia służby określają pozostałości kuźni, półwytwory przedmiotów z rogu oraz narzędzia rolnicze (sierpy) i stolarskie (świder, topór).

Gródek obronny został odkryty w 1923 r. i zbadany dopiero w latach 1971-1972 przez archeologów Lucję i Andrzeja Nowaków z Muzeum Okręgowego w Koninie. W 1973 r. zamieniono go na skansen archeologiczny (proj. arch. Z. Łabuda, nadzór merytoryczny Lucja i Andrzej Nowakowie). W trakcie prac związanych z zagospodarowaniem skansenu i przygotowaniem ekspozycji oczyszczono fosę, zrekonstruowano wieżę, chatę i palisadę na szczycie kopca. Dodatkowo zbudowano bramę wejściową i mostek przez fosę. Obok kopca umieszczono dwa szalasy rybackie i replikę drewnianej kuźni. Obiekty te miały być wskazówką, że znajdowało się tutaj więcej zabudowań gospodarczych. Skansen z biegiem lat uległ zniszczeniu, dlatego w 2007 r. przeprowadzony został generalny remont. Odtworzona została przewrócona palisada, zrekonstruowano grożącą zawaleniem wieżę, wybudowano nową bramę połączoną z budynkiem przybramnym-wartownią. Na dwóch kondygnacjach wieży znajduje się obecnie niewielka ekspozycja prezentująca część odkrytych zabytków. Najwyższe piętro służy jako platforma widokowa. W 2008 r. doprowadzono bieżącą wodę i zainstalowano w miejsce zniszczonej tzw. kuźni toalety. W 2009 r. przeprowadzono remont pomostu wychodzącego w jezioro.

Skansen pokazuje jak mogła wyglądać średniowieczna siedziba rycerska. Od 2008 r. gości co roku w trakcie Dni Wilczyna grupę rekonstrukcyjną odtwarzającą życie codzienne w gródku, natomiast w drugiej połowie lipca jest miejscem spotkań pocztów rycerskich z całej Polski północno-zachodniej pod hasłem „Byliśmy pod Grunwaldem”.

Obiekt jest dostępny dla zwiedzających, jako filia Muzeum Okręgowego w Koninie w okresie od 1 kwietnia do 30 września, w godzinach 10:00-18:00.

- ◆ Muzeum Okręgowe w Koninie, ul. Muzealna 6, 62-505 Konin-Gosławice, tel. 63 242 75 99, faks 63 242 74 31.

Ścieżka dydaktyczna powstała przy współudziale Zespołu Parków Krajobrazowych Województwa Wielkopolskiego, Urzędu Gminy Wilczyn, Muzeum Okręgowego w Koninie i Nadleśnictwa Konin.

2. Ścieżka przyrodniczo-leśna

Na terenie Szkołki Leśnej Powidz (Gospodarstwo Szkołkarckie Powidz, Obręb Skorzęcin, Nadleśnictwo Gniezno) znajduje się ścieżka przyrodnicza W Dolinie. Ścieżka, składająca się z 17 przystanków, przygotowana jest głównie dla uczniów

szkół podstawowych oraz przedszkoli. Rozstawione tablice dydaktyczne umożliwiają zapoznanie się z podstawowymi gatunkami roślin i zwierząt oraz etapami rozwoju lasu, a eksponaty którymi są narzędzia używane w leśnictwie przybliżają uczniom pracę leśników.

Ścieżka dydaktyczna w Leśnictwie Dolina

- ◆ Leśnictwo Dolina, tel. 694 418 468. Szkołka Leśna Powidz, tel. 63 27 74 466.

Urządzenia rekreacyjne i punkty widokowe

Dla turystyki w Parku duże znaczenie mają różnego rodzaju urządzenia rekreacyjne, m.in. miejsca parkingowe, miejsca odpoczynku z wyposażeniem (wiaty, ławy, stoły, miejsca na ognisko, pojemniki na odpady, sanitariaty), wypożyczalnie rowerów i sprzętu wodnego, punkty widokowe, tablice i znaki informacyjne, punkty informacji turystycznej. Na obszarze Parku miejsca postojowe wyznaczone są przy niektórych szlakach rowerowych. Tablice informacyjne znajdują się przy skansenie archeologicznym, ścieżkach – edukacyjnej i przyrodniczo-leśnej oraz na terenach leśnych administrowanych przez nadle-

śnictwa. W miejscowościach oraz przy ośrodkach wypoczynkowych znajdują się parkingi.

Dość dobrze oznakowane są szlaki turystyczne. Brakuje natomiast informacji przy drogach wjazdowych na teren Parku oraz przy wielu obiektach kultury materialnej. Biwakowanie jest możliwe jedynie w miejscach do tego wyznaczonych (pola namiotowe, kempingi) lub innych miejscach po uzyskaniu zgody właściciela lub zarządzającego terenem. Liczne są kąpieliska, zwłaszcza nad jeziorami Powidzkim (Przybrodzin, Giewartów, Powidz, Lipnica, Skrzyńska Mała, Kosewo), Budzisławskim (Tręby Stare) i Niedzięgiel (Skorzęcín przy ośrodkach wypoczynkowych).

Mrówki, przystanek na trasie szlaków rowerowych

Dużą atrakcją Parku są panoramy widokowe, które można podziwiać z miejscowości położonych nad jeziorami oraz z różnych miejsc szlaków pieszych i rowerowych. Szczególnie malownicze są krajobrazy jezior: Powidzkiego, Niedzięgiel, Budzisławskiego, Słowikowskiego. Nie mniej malownicze są w różnych porach roku leśne dukty, drogi wijące się wśród pól (np. w okolicach Wylatkowa, Powidza, Jeziora Kownackiego), zadrzewienia śródpolne, samotne drzewa przy polnych drogach, lub przydrożne wierzby głowiaste (Ostrowite Prymasowskie). Ze wzgórz w Powidzu widoczny jest rozległy krajobraz Jeziora Powidzkiego i okolicy.

Ludzie związani z terenem Parku

Baldwin (XIII w.), na polecenie księcia Bolesława Pobożnego przeprowadził, jako *mąż rzetelny*, założenie w dobrach książęcych w Powidzu osady na prawie niemieckim.

Józef Bilski (1880-1958), powstaniec wielkopolski, twórca i dowódca kompanii powidzkiej, w okresie międzywojennym zawodowy wojskowy. Przed I wojną światową był policjantem. Zmobilizowany i przymusowo wcielony do armii niemieckiej walczył na frontach I wojny światowej. Awansował do stopnia starszego sierżanta. Z początkiem listopada 1918 r. po wybuchu rewolucji w Niemczech przyjechał na urlop do Poznania i nawiązał kontakty z polskimi organizacjami podziemnymi. W listopadzie 1918 r. wstąpił do Polskiej Organizacji Wojskowej (POW), będącej najbardziej radykalną organizacją niepodległościową w zaborze pruskim. Wszedł w skład Rady Jedenastu, która pełniła rolę komendy POW na terenie ziem polskich pod zaborem niemieckim. Jej zadaniem było szybkie przygotowanie się do walki zbrojnej przeciw zaborcy pruskiemu. Po przyjeździe do nadgranicznego Powidza podjął działania na rzecz utworzenia organizacji gotowej do powstania. Z jego inicjatywy powstała Rada Robotniczo-Żołnierska i Straż Obywatelska; dokonano polonizacji urzędów i równouprawnienia języka polskiego. Jednocześnie nawiązał kontakt z POW działającą w okolicach Konina oraz z jednostkami Wojska Polskiego z terenu niepodległej Polski zza kordonu granicznego.

W grudniu 1918 r. w Powidzu wraz z mieszkańcami nie dopuścił do stacjonowania jednostki Grenzschutzu. 28 grudnia 1918 r. zorganizował z ochotników powidzkich oddział uderzeniowy powstańców, który już wcześniej przechwycił niemiecki transport wojskowy z amunicją i granatami. Po sprawnie dowodzonym ataku zdobył budynki strażnicy granicznej i dworca oraz placówkę Grenzschutzu w pobliskim Szydłówcu, obsadzone przez oddział niemiecki z Anastazewa. Wzięto do niewoli blisko 80 jeńców z oficerem, zdobywając broń i amunicję. W czasie walk pod Zdziechową przybył wraz z kompanią po-

widzką z pomocą do Gniezna. W styczniu 1919 r. w Powidzu w czasie wizytacji kompanii powidzkiej przez pplk. Kazimierza Grudzielskiego został awansowany na pierwszy stopień oficerski (podporucznik).

Dowodząc kompanią powidzką, walczył na froncie północnym pod: Nakłem, Dębogórą, Szubinem, Szczepicami, Smogulcem, Paterkiem, Budzyniem, Szamocinem i Margoninem. 11 stycznia 1919 r. po zdobyciu Szubina przez wojska dowodzone przez pplk. Kazimierza Grudzielskiego i por. Mieczysława Palucha, został na krótko komendantem wojskowym tego miasta. W kwietniu 1919 r. awansowany do stopnia porucznika przeszedł do służby w sztabie w Poznaniu.

W 1920 r. brał udział w wojnie polsko-bolszewickiej. W okresie międzywojennym służył w Wojsku Polskim jako zawodowy oficer. W 1926 r. w czasie zamachu majowego wyruszył ze swoją jednostką wojskową na Warszawę bronić legalnego rządu przeciw zbuntowanym oddziałom opowiadającym się za Józefem Piłsudskim. W walkach nie brał udziału, bowiem jego pułk został zatrzymany w drodze do Warszawy pod Kutnem przez strajk kolejarzy. W czasie wojny pracował w nadleśnictwie Niwki koło Daleszyc w kieleckim. Działał także w konspiracji, był członkiem Armii Krajowej.

Z żoną Marią z domu Szeszycką pochodzącą z Powidza miał czworo dzieci: dwie córki i dwóch synów. Odznaczony Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski, Krzyżem Walecznych, Medalem Niepodległości i Krzyżem Powstańczym. Pochowany na cmentarzu w Miłosławiu.

Adam Borys (1909-1986), pseudonimy: Bryl, Kar, Dyrektor, Pal, Plug, Adam Galecki. Żołnierz Armii Krajowej, skoczek AK-cichociemny, powstaniec warszawski, organizator i pierwszy dowódca batalionu Parasol, podpułkownik, inżynier rolnik. Urodził się w Niechanowie, gdzie ukończył szkołę powszechną. W Gnieźnie uczył się w gimnazjum im. Bolesława Chrobrego. Studiował na Wydziale Rolniczo-Leśnym Uniwersytetu Poznańskiego, gdzie należał do założonej w 1921 r. Korporacji Akademickiej Chrobria, skupiającej studentów i absolwentów wyższych uczelni Poznania. Studia ukończył z wyróżnieniem, uzyskując dyplom inżyniera. W 1935 r. otrzymał roczne stypendium Fundacji Kościuszkowskiej w celu pogłębienia specjalistycznych studiów w Stanach Zjednoczonych.

Powszechna mobilizacja w 1939 r. zastała go w Toruniu. Jako oficer rezerwy artylerii otrzymał przydział do 17. Pułku Artylerii Lekkiej, w składzie 17. Gnieźnieńskiej Dywizji Piechoty, powstałej z przekształcenia 3. Dywizji Strzelców Wielkopolskich. Został przewidziany do drugiego rzutu pułku, którego miejscem koncentracji były Kielce. Z powodów kadrowych rzut ten nigdy jednak nie wszedł do działań operacyjnych. We wrześniu 1939 r. został internowany na Węgrzech, gdzie jako porucznik włączył się do prac powstałego w Győr zespołu przerzutowego. Na posterunku tym działał do końca 1939 r. Po odprawieniu głównej fali przerzutów sam przedostał się do Francji. Po krótkim szkoleniu w 1940 r. otrzymał przydział do 3. Pułku Artylerii Lekkiej wchodzącego w skład 3. Dywizji Piechoty, formującej się w północno-zachodniej Francji. Pełnił służbę jako oficer zwiadowczy II dywizjonu. Po klęsce Francji przedostał się do Wielkiej Brytanii, gdzie otrzymał przydział do dywizjonu artylerii lekkiej 1. Brygady Strzelców, dowodzonej przez gen. Gustawa Paszkiewicza⁶⁰, wchodzącej w skład 1. Korpusu Polskiego. Przeszkolony został także w zakresie walki dywersyjno-konspiracyjnej i przeszedł kurs spadochronowy. Otrzymał awans na stopień kapitana i 29 listopada 1942 r. został zaprzysiężony jako żołnierz Armii Krajowej – Cichociemny. Spadochronowy skok do kraju w okolicach Garwolina wykonał w nocy z 1 na 2 października 1942 r. w ramach operacji lotniczej Hammer w czteroosobowej grupie skoczków⁶¹.

Po przybyciu do kraju został skierowany do nowotworzonego Kierownictwa Dywersji (tzw. Kedyw) Komendy Głównej, będącego wydzielonym pionem organizacyjnym AK, w którym w 1943 r. objął stanowisko zastępcy dowódcy Oddziału Dyspozycyjnego Motor 30. Był to najsilniejszy Oddział Dyspozycyjny Kedywu KG AK, którego głównym zadaniem były ataki na niemiecką komunikację, głównie transport kolejowy. W 1943 r. jako przedstawiciel dowódcy Oddziałów Dyspozycyjnych Kedywu KG AK wziął udział w odprawie szefostwa Grup Szturmowych oraz Szarych Szeregów⁶². Powierzono mu organizację i dowództwo nowego oddziału Kedywu, przeznaczonego do likwidacji wyższych funkcjonariuszy aparatu okupacyjnego. Oddział złożony z żołnierzy wywodzących się z Grup Szturmowych Szarych Szeregów (3. kompania batalionu Zośka) nosił kolejno kryptonimy – Agat (od anty-Gestapo), Pegaz (od przeciw-Gestapo) i Parasol. Oddział przejął zadania Organizacji

Specjalnych Akcji Bojowych, głównie wykonywanie wyroków śmierci wydanych przez Polskie Państwo Podziemne. Najśłynniejszą akcją tej jednostki (tzw. Akcja Kutschera) był zamach 1 lutego 1944 r. na dowódcę SS i policji dystryktu warszawskiego Franza Kutschere.

W czasie powstania warszawskiego dowodził batalionem Parasol⁶³ walczącym na Woli w składzie zgrupowania Radosław, gdzie 6 sierpnia został ciężko zraniony w rękę przez niemieckiego snajpera. Przeszedł dwie operacje, nie zgadzając się na amputację ręki, która do końca jego życia pozostała bezwładna. Po upadku powstania i kapitulacji stolicy trafił do Stalagu IV – B/H Zeithain znajdującego się na terenie poligonu wojskowego koło stacji kolejowej Jacobsthal, niedaleko miasta Riesa w pobliżu Drezna.

W 1945 r. powrócił do Polski. Aresztowany w lipcu 1945 r. przez funkcjonariuszy Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego, został zwolniony dwa miesiące później na mocy amnestii. Pracował w instytucjach związanych z przemysłem mięsnym, doktoryzował się w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, był autorem wielu prac naukowych.

Zmarł w Witkowie, pochowany na Powązkach – Cmentarzu Wojskowym w Warszawie. Odznaczony Krzyżem Srebrnym Orderu Virtuti Militari, Krzyżem Walecznych i Złotym Krzyżem Zasługi z Mieczami.

Kazimierz Bross (1894-1939?), lekarz-anatomopatolog, wydawca czasopism medycznych. Urodził się w Witkowie jako syn nauczyciela Konstantego i Heleny z Knastów. Gimnazjum ukończył w Gnieźnie. Medycynę studiował we Wrocławiu, Monachium i Berlinie, gdzie uzyskał doktorat. W czasie studiów uczestniczył w pracy tajnych organizacji młodzieżowych, tzw. Grup Narodowych. Po powrocie do Polski w 1918 r. brał udział w powstaniu wielkopolskim, walcząc na terenie Opalenicy, Nowego Tomyśla i Zbąszynia jako lekarz oddziałów ochotniczych. Po zakończeniu powstania przebywał krótko za granicą, w Berlinie i Pradze, a po powrocie zamieszkał w Poznaniu.

Był członkiem Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, gdzie współpracował głównie z redakcją założonych w 1889 r. „Nowin Lekarskich”, organu Wydziału Lekarskiego PTPN. W latach 1921-1922 należał do komitetu redakcyjnego tego pierw-

szego czasopisma lekarzy regionu wielkopolskiego, docierającego do trzech zaborów, a także daleko poza granice Polski przedrozbiorowej. Dzięki dużym zdolnościom organizacyjnym i towarzyskim zgromadził grono poznańskich lekarzy praktyków, którzy odbywali regularne zebrania, tzw. poznańskie wieczory lekarskie. Wygłaszane na spotkaniach referaty, często o dużej wartości naukowej, przeznaczone były głównie dla lekarzy praktyków. Dały one początek czasopismu „Medycyna Praktyczna”, które Bross redagował i wydawał w latach 1927-1939. Pismo to, najpierw miesięcznik, potem dwutygodnik, cieszyło się dużym powodzeniem wśród lekarzy w całej Polsce. Kolejnym czasopismem założonym i wydawanym przez Brossa w latach 1930-1938 była „Patologia”; pismo miało charakter wyłącznie naukowy.

Zwolennik współpracy międzynarodowej, był założycielem Francuskiego Towarzystwa Hematologicznego (Société d'Hématologie Française). Propagował także przyjaźń polsko-czechosłowacką.

Powołany do wojska w sierpniu 1939 r., zaginął bez wieści. Żonaty był z Janiną Panińską, lekarką.

Był autorem kilkudziesięciu prac z zakresu patologii ogólnej, anatomii patologicznej, interny, zagadnień społeczno-lekarskich i zawodowych. W 1935 r. wydał *Przyczynki do historii Powstania Wielkopolskiego – Nowy Tomyśl – Zbąszyń 2/3 1.1919 – 7/8 1. 1919*. Publikacja, która ukazała się nakładem autora przy współpracy z Drukarnią i Księgarnią św. Wojciecha w Poznaniu, dotyczy walk powstańczych na froncie zachodnim, w szczególności opisuje zajęcie Nowego Tomyśla i walki o Zbąszyń.

Władysław Longin Chotkowski (1843-1926), historyk Kościoła, profesor i rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego. Urodził się w Mielżynie. Pochodził z rodziny szlacheckiej herbu Ostoja, był synem Józefa i Franciszki z Zientkiewiczów. Uczęszczał do gimnazjum w Trzemesznie i Gimnazjum im. Marii Magdaleny w Poznaniu. Brał udział w powstaniu styczniowym w oddziale Kazimierza Miłęckiego⁶⁴.

W latach 1864-1868 studiował w Seminariach Duchownych w Poznaniu i Gnieźnie, w 1868 r. przyjął święcenia kapłańskie z rąk arcybiskupa Mieczysława Ledóchowskiego⁶⁵. Studia kontynuował na uniwersytecie w Münster, gdzie w 1869 r. uzyskał licencjat z teologii na podstawie pracy *Rerum gestarum ecclesiae*

Ruthenae pars prima. Po studiach powrócił do Poznania, gdzie został wikariuszem przy kościele św. Marcina; od 1872 r. był także dyrektorem konwiktu fundacji Szoldrskiego w Poznaniu. Za prowadzoną działalność patriotyczną został wydalony z Poznania w okresie tzw. walki kulturowej⁶⁶ (1873 r.).

Od 1881 r. związał się z Uniwersytetem Jagiellońskim. Na podstawie przedstawionej pracy *Rozszerzenie protestantyzmu w ziemiach polskich pod rządem pruskim w XVII i XVIII wieku*, został mianowany docentem w Seminarium Historii Kościoła. Od 1882 r. był profesorem zwyczajnym i kierownikiem Katedry Historii Kościoła (do 1910 r.); pełnił także funkcję dziekana Wydziału Teologicznego w roku akademickim 1883/1884 oraz rektora w latach 1891-1892. Zasiadał w Radzie Miejskiej Krakowa oraz sprawował mandat deputowanego do Rady Państwa w Wiedniu. W 1900 r. został członkiem krakowskiej kapituły katedralnej. Słynął jako kaznodzieja, poruszający w kazaniach nie tylko tematy religijne, ale i kwestie polityczne i społeczne. Wygłaszał m.in. mowy na pogrzebach zasłużonych mieszkańców Krakowa. Od papieża Leona XIII⁶⁷ otrzymał tytuł prałata domowego (1890 r.).

W kręgu jego zainteresowań naukowych znajdowały się nowożytna historia Kościoła, historia reformacji oraz edytorstwo. Badał historię szkół jezuickich w Poznaniu w XVI i XVII w. Zajmował się także dziejami burs studenckich oraz rzemiosła krakowskiego w XV w. oraz przygotował kronikę Soboru Watykańskiego I⁶⁸. Wydatnie przyczynił się po podniesieniu znaczenia Seminarium Historii Kościoła Uniwersytetu Jagiellońskiego, współpracował z czasopismami „Przyjaciel Ludu”⁶⁹ (1875-1882) i „Tydzień Katolicki”. Był autorem wielu prac naukowych, opublikował także zbiory mów duszpasterskich (*Kazania w kwestyi socyalnej*, 1879 r.; *Kazania o wychowaniu dzieci*, 1880 r.) oraz kilka opowiadań i utworów scenicznych. Na uwagę zasługują także takie prace, jak: *O ideale politycznym Zygmunta Krasieńskiego* (1881 r.), *Marcin Luter w 400 rocznicę urodzin* (1883 r.), *Przyczyny i początki reformacji w Polsce* (1883 r.), *Z męczeńskich dziejów unii* (1890 r.), *Dzieje zniweczenia św. Unii na Białorusi i Litwie* (1898 r.), *Księża prymasa Poniatowskiego spustoszenia kościelne* (1918 r.) oraz *Historia polityczna Kościoła w Galicyi za rządów Maryi Teresy* (1909 r.), za którą otrzymał nagrodę Akademii Umiejętności w Krakowie im. Barczewskiego.

Od 1908 r. był członkiem-korespondentem Akademii Umiejętności. Należał także do Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk jako członek zwyczajny (1874 r.) a później honorowy

(1918 r.) oraz do Towarzystwa Naukowego w Toruniu (1902 r. członek honorowy). Jego uczniem był historyk Kościoła katolickiego, ksiądz Jan Nepomucen Fijałek (1864-1936), późniejszy profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz profesor i rektor Uniwersytetu Lwowskiego.

Uhonorowany był wieloma odznaczeniami, m.in. Krzyżem Komandorskim Orderu Franciszka Józefa, Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski, Orderem Żelaznej Korony III klasy, Krzyżem *Pro Ecclesiae et Pontificae*. Zmarł w Rabce.

Andrzej Drzążyński (zm. 1435), opat klasztoru w Trzemesznie, prepozyt (przełożony) kapituły kanoników. Pochodził być może z rodziny mieszczańskiej. W 1420 r. odbudował klasztor po pożarze Trzemeszna. Znany był na dworze króla Władysława Jagiełły i kanclerza Wojciecha Jastrzębca⁷⁰. W 1429 r. uzyskał fundację mszalną króla dla Trzemeszna. Położył duże zasługi dla rozwoju gospodarki klasztoru, z którego uczynił także znany ośrodek kultury w Wielkopolsce. Dla klasztoru nabywał liczne ornaty, mszały i srebrne naczynia. W 1414 r. zamówił w Poznaniu cenny kielich gotycki, uważany za jedno z czołowych dzieł złotnictwa wielkopolskiego.

Zreformował istniejącą od XIV w. przyklasztorną szkołę, otaczając także opieką jej nauczycieli (Jana, Wojciecha, Mikołaja i Jakuba, syna Pawła z Gębic). W tym okresie szkoła reprezentowała najwyższy poziom w Wielkopolsce. Szczególną dbałością otaczał bibliotekę klasztorną, która posiadała bardzo bogaty księgozbiór. W klasztorze zgromadził wielu uczonych zakonników, m.in. magistra Macieja z Sierakowa, wykładowcę teologii i medyka, Marcina, wieloletniego przeora oraz Mikołaja z Liry, kopistę zbiorów kazań komentujących fragmenty Pisma Świętego (postylle ewangeliczne). W skryptorium klasztornym, gdzie przepisywano ręcznie księgi, zatrudniał także świeckiego pisarza (katedralisa), Stefana z Trzemeszna. Kupował książki dla klasztoru, nabył m.in. dzieło Piotra Comestora *Historia scholastica* oraz nawiązał liczne kontakty w celu pozyskania książek z Poznania, Gniezna i Żagania. Do biblioteki klasztornej uzyskano m.in. rękopisy *Kroniki Galla Anonima* i *Kroniki Dzierzwy (Mierzwy)*⁷¹. Około 1426 r. powstało w klasztorze tzw. *Dopelnienie Szamotulskie*, będące jednym z najobszerniejszych źródeł historycznych omawiających współczesne panowanie króla Władysława Jagiełły. W klasztorze znano,

i prawdopodobnie także tworzono wiersze o bitwie grunwaldzkiej. Opat jest autorem komentarza do Reguły św. Augustyna⁷² (1419 r.), określającej podstawowe zasady życia w klasztorze. Zaprowadził także regularne zapisy w klasztornej Księdze Zmarłych (*Liber mortuorum*), zawierającej informacje na temat zmarłych członków społeczności.

Wiktor Górski (1899-1987), powstaniec wielkopolski, uczestnik wojny obronnej 1939 r., urzędnik państwowy. Urodził się w Mielżynie jako syn rolnika Feliksa Górskiego i Józefy Czerniak. W czasie II wojny światowej był internowany na Litwie. Odznaczony m.in. Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski, Wielkopolskim Krzyżem Powstańczym, Medalem „Za udział w wojnie obronnej 1939 r.”, Medalem Zwycięstwa i Wolności 1945, Odznaką Grunwaldu, dwukrotnie Brązowym Krzyżem Zasługi oraz innymi odznaczeniami. Z małżeństwa zawartego w 1934 r. w Gostyniu ze Stanisławą Zielińską miał 6 dzieci: Janusza, Zbigniewa, Lubomirę, Bogdana, Witolda i Danutę. Zmarł w Międzyrzeczu.

Władysław Górski (1897-1919), powstaniec wielkopolski, żołnierz, starszy brat Wiktora. Urodził się w Mielżynie jako syn rolnika Feliksa Górskiego i Józefy Czerniak. Jako szeregowiec służył w 1 kompanii 2 Pułku Strzelców Wielkopolskich. Poległ pod Rynarzewem. Jego matka otrzymała patent nadania Krzyża Pamiątkowego Matce Poległego w walkach za wolność Ojczyzny, podpisany przez gen. Józefa Dowbor-Muśnickiego⁷³. Pochowany został w Mielżynie w grobowcu rodzinnym.

Edward Gracyalny (1899-1975), powstaniec wielkopolski, podoficer Wojska Polskiego, księgowy. Urodził się w Powidzu jako syn Władysława i Stanisławy z domu Nowakowskiej. Jego ojciec był górnikiem w kopalniach węgla w Westfalii; po powrocie z Niemiec do Powidza kupił gospodarstwo rolne. W 1917 r. został przymusowo powołany do służby wojskowej. Szkolenie odbył w 34. Pułku Piechoty w Szczecinie, skąd wysłano go na front niemiecko-francuski, gdzie został ranny; ewakuowany był do szpitala w Kcynii. Za zasługi wojenne odznaczony Krzyżem Żelaznym.

W 1918 r. ochotniczo wstąpił w szeregi powstańcze do kompanii powidzkiej, z którą walczył pod: Szubinem, Nakłem, Pa-

terkiem koło Nakła nad Notecią, Kowalewem, Budzyniem i Margoninem. Podczas walk pod Paterkiem został ranny; wyleczony w szpitalu powstańczym w Kcynii. Służył następnie w 4. batalionie Pułku Strzelców Wielkopolskich w Gnieźnie. Po zakończeniu walk i reorganizacji armii wielkopolskiej w listopadzie 1919 r. został skierowany do 15. batalionu celnego w Sosnowcu, na granicę polsko-niemiecką na Górnym Śląsku. Zadaniem tego oddziału była ochrona linii demarkacyjnej po stronie polskiej między Zagłębiem Dąbrowskim, a Górnym Śląskiem w okresie powstań śląskich i plebiscytu. Od 1921 r. pełnił służbę w Korpusie Ochrony Pogranicza w Nowowilejce koło Wilna. W 1923 r. przeniesiony został do 58. Pułku Piechoty Wielkopolskiej w Poznaniu. Po kursie dla podoficerów w Śremie awansowany do stopnia starszego sierżanta. Na własną prośbę w 1930 r. przeniesiony do 23. Pułku Artylerii Lekkiej w Będzinie (Zagłębie Dąbrowskie), będącego jednostką artylerii 3. Górnośląskiej Dywizji Piechoty i wywodzącego się z 214. ochotniczego wielkopolskiego pułku artylerii polowej zorganizowanego w czasie powstania wielkopolskiego na Sołacz w Poznaniu. Po zdaniu matury w 1937 r. awansowany został na stopień chorążego, w 1939 r. był szefem kancelarii dowództwa pułku.

We wrześniu 1939 r. wraz z pułkiem przeszedł szlak bojowy Armii Kraków w składzie 23. Dywizji Piechoty. Brał udział w pierwszej bitwie pod Tomaszowem; walczył do 20 września 1939 r., a następnie z resztą dywizji przekroczył granicę polsko-węgierską. Internowany na Węgrzech, uciekł z obozu przez Jugosławię i Włochy i przybył do Francji. W listopadzie 1939 r. został żołnierzem polskiej 1. Dywizji Grenadierów, która brała udział w wojnie obronnej Francji przed ofensywą niemiecką w maju i czerwcu 1940 r. Dywizja skapitulowała 21 czerwca 1940 r. na rozkaz dowódcy IV armii francuskiej. W kampanii francuskiej został ranny i dostał się do niewoli niemieckiej, przebywał w stalagach XII D i XII A do kwietnia 1945 r. Po ucieczce z niewoli w maju 1945 r. zgłosił się do II Korpusu Polskich Sił Zbrojnych gen. Władysława Andersa we Włoszech. Następnie stacjonował w Anglii. W lipcu 1947 r. powrócił do kraju. W Polsce ukończył studia ekonomiczne i pracował jako księgowy. Pod koniec lat 60. przeszedł na emeryturę. Żonaty ze Stanisławą Machniewską, z którą miał dwóch synów: Dominika i Jerzego.

Roman Grzeszczak (1903-1992), lekarz, w latach 60. XX w. przewodniczący komitetu budowy szpitala w Słupcy, który powstawał w oparciu o działania społeczne i zbiórkę pieniędzy. Został pierwszym dyrektorem otwartego w 1966 r. szpitala (obecnie Samodzielny Publiczny Zakład Opieki Zdrowotnej. Szpital im. dr. Romana Grzeszczaka). Jest patronem Stowarzyszenia ds. Walki z Nowotworami oraz Chorobami Układu Oddechowego.

Tadeusz Jaworski (1914-1945), pseudonim Gont, podporucznik Armii Krajowej, skoczek AK-cichociemny. Urodził się w Witkowie, gdzie ukończył szkołę powszechną. Naukę kontynuował w gimnazjum w Trzemesznie, a następnie rozpoczął studia w Poznaniu. Na przełomie lat 1935 i 1936 ukończył dywizyjny kurs podchorążych rezerwy piechoty. Studia w Poznaniu przerwał mu wybuch wojny. W 1939 r. walczył w szeregach 17. Wielkopolskiej Dywizji Piechoty. Po Kampanii Wrześniowej został internowany na Węgrzech. Przedostał się do Francji, gdzie otrzymał przydział do 3. Dywizji Piechoty. Po klęsce Francji służył w Wielkiej Brytanii, w utworzonej w Szkocji 10. Brygadzie Kawalerii Pancерnej. Z tej jednostki przeszedł do szkolenia w dywersji. 29 listopada 1942 r. został zaprzysiężony i przybrał pseudonim Gont. Spadochronowy skok do kraju wykonał w nocy z 17 na 18 lutego 1943 r. w okolicach Mińska Mazowieckiego w ramach operacji lotniczej Wall w czteroosobowej grupie skoczków⁷⁴.

Otrzymał przydział do Kedywu Okręgu Armii Krajowej Lwów jako dowódca ośrodka dywersyjnego Zachód. Przejął również funkcję dowódcy komórki likwidacyjnej. Po wylądowaniu, wraz z innymi członkami operacji, rozpoczął intensywne szkolenie grup dywersyjnych. Wykonał kilka akcji mających na celu zdobycie broni i amunicji. Uczestniczył z 15 na 16 czerwca 1943 r. w udanej akcji odbicia Jana Bojczuka, członka Stronnictwa Narodowego, z lwowskiego szpitala więziennego.

Zadaniem lwowskiego Kedywu była likwidacja konfidentów, agentów ukraińskich i polskich współpracujących z okupantem. Jesienią 1943 r. Kedyw we Lwowie rozpoczął akcje sabotażowe na torach kolejowych. Cichociemni ze Lwowa brali także udział w operacjach odwetowych przeciwko Ukraińskiej Armii Powstańczej. W dniu 14 września 1943 r. został aresztowany przez niemiecką policję kryminalną tzw. Kripo (Krimi-

nalpolizei), przypuszczalnie na podstawie donosu. Osadzony został w hitlerowskim obozie koncentracyjnym Gross-Rosen, z którego został przeniesiony do założonego w Ettersberg w pobliżu Weimaru obozu w Buchenwaldzie, gdzie zmarł. Pośmiertnie został odznaczony Krzyżem Srebrnym Orderu Virtuti Militari (V klasa).

Jan Kiliński (1760-1819), rzemieślnik – szewc, pułkownik powstania kościuszkowskiego, uczestnik spisków powstańczych. Urodził się w Trzemesznie jako syn murarza Augustyna. Mając zaledwie 16 lat stracił ojca. Stryj, będący mistrzem szewskim, przygotował go do zawodu, początkowo w Trzemesznie, a później w Poznaniu. Do Warszawy przybył w 1780 r., w 1788 r. uzyskał tytuł mistrza szewskiego i w kamienicy kupionej przy ul. Szeroki Dunaj 5 otworzył w 1789 r. własny warsztat. Szybko dorobił się znacznego majątku. Szczególne powodzenie, nawet na dworze królewskim, miały wykonywane przez niego damskie buciki. Ożenił się z mającą 16 lat Marianną Rucińską z Czerwińska, z którą miał dwóch synów i dwie córki. W mieście znany był jako dobry rzemieślnik, jednak o impulsywnym charakterze, jednocześnie bardzo gościnny.

W 1791 r. został wybrany przez mieszczan na radnego miejskiego Starego Miasta (Starej Warszawy). Był członkiem założonego w 1794 r. Związku Rewolucyjnego, tajnego sprzysiężenia spiskowców cywilnych i wojskowych w Warszawie, przygotowującego insurekcję warszawską⁷⁵. W dniach 17-18 kwietnia 1794 r. w czasie insurekcji stanął na czele zbuntowanych mieszczan. Był dobrym organizatorem. Do spiskowców, głównie mistrzów rzemieślniczych Warszawy i kupców dołączył starszych czeladników i uformował oddział dochodzący do kilku tysięcy ludzi, po czym nawiązał kontakt z wojskowymi. Po dwóch dniach walki z silnym garnizonem rosyjskim, dowodzonym przez Osipa Igelströma⁷⁶, stolica została oswobodzona. Po przyłączeniu się 19 kwietnia insurekcji do powstania kościuszkowskiego wszedł w skład Rady Zastępczej Tymczasowej, 28 kwietnia Deputacji Indagacyjnej i 6 maja Deputacji Paszportowej. W początkach powstania należał do lewicy, był związany z jakobinami, przeprowadzał aresztowania zdrajców. Jako członek Rady występował początkowo przeciwko przewadze szlachty we władzach państwowych.

Po 28 czerwca (wieszanie zdrajców na szubienicach w Warszawie) przeszedł na pozycje prawicowe. Zbliżył się do króla

i zajął stanowisko wrogie radykalnemu skrzydłu insurekcji. Na zmianę jego poglądów wpłynął m.in. zamiar objęcia zwierzchnictwa nad insurekcją w Warszawie i na Mazowszu. Przeprowadził przymusową rekrutację pospólstwa, wcielając masowo setki ludzi do wojska. Utworzył i objął dowództwo Regimentu Dwudziestego Koronnego, w którym większość żołnierzy wywodziła się z plebsu warszawskiego. Oddział umundurował i uzbroił w dużej mierze z własnych funduszy, przeszkolił i skierował do walki. Także sam zaczął się intensywnie szkolić w sztuce wojkowej, przygotowując się jednocześnie do dalszych walk. 2 lipca otrzymał od Tadeusza Kościuszki patent na pułkownika milicji Księstwa Mazowieckiego. Podczas oblężenia Warszawy przez pruską armię bardzo dzielnie odpierał ataki nieprzyjaciela; był dwukrotnie ranny. Po klęsce w bitwie pod Maciejowicami⁷⁷ oraz po wzięciu do niewoli Kościuszki, nowy naczelnik Tomasz Wawrzecki⁷⁸, wysłał Kilińskiego do jego rodzinnych stron, aby wszczął tam działania powstańcze. Został jednak aresztowany przez Prusaków w Poznaniu i wydany Rosjanom. Wraz z innymi powstańcami – patriotami, m.in. z Juliuszem Ursynem Niemcewiczem⁷⁹ i Ignacym Potockim⁸⁰, został wywieziony do Petersburga i osadzony w Twierdzy Pietropawłowskiej, gdzie przebywał dwa lata. Zwolniony z więzienia osiadł razem z rodziną w Wilnie, gdzie założył warsztat szewski, pozwalający mu na zamożne życie.

W 1797 r. przystąpił do tajnego stowarzyszenia utworzonego na Litwie, które miało na celu wysyłanie młodzieży do powstających we Włoszech Legionów Polskich⁸¹ pod dowództwem gen. Henryka Dąbrowskiego. Został ponownie aresztowany i przewieziony do petersburskiego więzienia, gdzie poddano go przesłuchaniom. Uniewinniono go i w końcu 1797 r. powrócił do Wilna, skąd po kilkuletnim pobycie wyjechał do Warszawy. Nie angażował się już jednak w życie publiczne. Prowadził warsztat szewski, ale z powodu braku bogatych klientów żył ubogo. W 1807 r. ofiarował Napoleonowi Bonaparte dwa sztandary swego pułku, które przechowywał od czasów powstania; dwóch jego synów wstąpiło do armii cesarskiej. W okresie Księstwa Warszawskiego⁸² był ponownie członkiem rady miejskiej. Po przegranej wojnie Napoleona z Rosją w 1813 r., Kiliński znowu zebrał parę tysięcy rzemieślników i przygotowywał się do obrony stolicy, do bitwy jednak nie doszło.

Napisał wydane drukiem pośmiertnie *Pamiętniki* (1830 r.) i *Drugi Pamiętnik o czasach Stanisława Augusta* (1899 r. i 1958 r.).

Za swoje zasługi dla kraju otrzymał dożywotnią wojskową emeryturę. Zmarł w Warszawie i został pochowany pod kościołem pw. św. Karola Boromeusza na Powązkach. W czasie przebudowy kościoła jego mogiła została zniszczona.

Stefan Korboński (1901-1989), pseudonimy używane w czasie wojny: Nowak, Zieliński, Bubnicki, Rózia; polityk ruchu ludowego, nauczyciel, prawnik, publicysta, żołnierz i polityk Polskiego Państwa Podziemnego, poseł na Sejm Ustawodawczy.

Urodził się w Praszce (pow. wieluński), jako drugie z pięciorga dzieci sekretarza sądu Stefana Korbońskiego i Władysławy z domu von Körner. Rodzina Korbońskich wywodziła się z regionu kaliskiego, jej ojczystymi stronami były Słupca i Pызdry oraz Koszuty Poduchowne, gdzie znajdował się rodzinny majątek. Po śmierci ojca od 1910 r. mieszkał z matką, prowadząca stancję dla uczniów, w Częstochowie. Do 1914 r. uczył się w rosyjskim gimnazjum, które ukończył już po wojnie w polskim Gimnazjum im. Henryka Sienkiewicza. Od 1917 r., jako członek drużyny harcerskiej, był zaangażowany w konspirację Polskiej Organizacji Wojskowej; w 1918 r. uczestniczył w rozbrajaniu Niemców ze stacjonującego w Częstochowie batalionu Landsturmu (Baon Mosbach). W tym samym roku walczył w obronie Lwowa oraz brał udział w szeregach 10. pułku piechoty w walkach z Ukraińcami pod Gródkiem Jagiellońskim i Samborem. W czasie wojny 1920 r., zakwalifikowany jako niezdolny do służby liniowej, pracował na ochotnika jako sierżant sztabowy w formowanym w Kaliszu zapasowym 229. pułku piechoty, organizowanym przy macierzystym 29. Pułku Strzelców Kaniowskich. W 1921 r. wziął także udział w III powstaniu śląskim, walcząc pod Pawonkowem i Olesnem. Zwolniony ze służby w tym samym roku wrócił do Częstochowy. Następnie rozpoczął studia na Wydziale Prawno-Ekonomicznym Uniwersytetu Poznańskiego. Na rok przed uzyskaniem dyplomu rozpoczął trzyletnią praktykę w Sądzie Grodzkim w Poznaniu. Następnie pracował w sądzie okręgowym, w prokuraturze i w sądzie apelacyjnym, po czym, już jako sędzia, ponownie w sądzie grodzkim. Specjalizował się w prawie niemieckim.

Przez długie lata jako harcerz, piłkarz, działacz społeczny, był związany ze Słupcą i okolicami. Był tam współzałożycielem III Drużyny Harcerskiej im. Tadeusza Kościuszki, współorganizatorem Słupeckiego Klubu Sportowego Rozwój, a także

nauczycielem w pyzdrowskim 6-klasowym gimnazjum koedukacyjnym, co zapewniało mu środki na studia, podobnie jak udzielanie korepetycji oraz praca w poznańskiej kancelarii zbornej dla robotników pracujących we Francji.

W czasie studiów angażował się w liczne inicjatywy akademickie, działał w samorządzie studenckim, zakładał kluby dyskusyjne, redagował gimnazjalne, lokalne gazetki, organizował drużyny piłkarskie. Studia ukończył w 1925 r., w 1927 r. rozpoczął dwuletni staż w powołanej do prawnej ochrony interesów Skarbu Państwa Prokuratorii Generalnej, najpierw w Poznaniu, a następnie w Warszawie, co zwalniało go z egzaminu adwokackiego. W tym samym roku ukończył Szkołę Podchorążych Rezerwy w Śremie, otrzymując stopień podporucznika i przydział do 57. pułku piechoty (dawny 1. Pułk Strzelców Wielkopolskich) w Poznaniu. Później, w 1943 r. awansowany został do stopnia porucznika a po roku na kapitana rezerwy Wojska Polskiego. Był również majorem Batalionów Chłopskich, oddziałów zbrojnych polskiego ruchu ludowego w latach 1940-1945.

W 1929 r. przeniósł się do Warszawy, gdzie razem z żynym, Zygmuntem Gralińskim, założył dożywotnią spółkę adwokacką na równych prawach. Istotnym powodem tej decyzji było zainteresowanie polityką; już zaraz po studiach w 1925 r. wstąpił do Polskiego Stronnictwa Ludowego Wyzwolenie. Jako prawnik osiągnął bardzo znaczące sukcesy i uznanie. Od 1931 r. działał w Stronnictwie Ludowym, powstałym z połączenia PSL Piast, PSL Wyzwolenie i Stronnictwa Chłopskiego. W 1930 r. brał udział w Krakowie w Kongresie Centrolewu (Kongres Obrony Prawa i Wolności Ludu), zjeździe opozycyjnych w stosunku do rządu stronnictw robotniczo-ludowych. Od 1936 r. był przewodniczącym Stronnictwa Ludowego w województwie białostockim.

W 1938 r. poślubił w Warszawie Zofię Ristau (1915-2010), córkę inżyniera chemika Waclawa Ristau. W 1939 r., mimo że był oficerem rezerwy, nie otrzymał powołania do wojska. Ewakuował się z Warszawy i udał się wraz z żoną i współnikiem na wschód, gdzie wraz z rozbitym oddziałem dostał się do sowieckiej niewoli. Zdoławszy z niej zbiec, już na początku października wrócił z żoną do okupowanej przez Niemców Warszawy, gdzie podjął działalność konspiracyjną w Związku Walki Zbrojnej. Jednocześnie działał w konspiracyjnym Stronnictwie Ludowym Roch (Ruch Oporu Chłopskiego), organizacji powsta-

lej na bazie przedwojennego Stronnictwa Ludowego i Związku Młodzieży Wiejskiej.

Razem z żoną kierowali radiostacją i codziennie z terenu okupowanego kraju przekazywali do Londynu bieżące informacje, które następnie były retransmitowane do Polski przez rozgłośnię radiową Świt. Działająca od 1942 r. radiostacja znajdowała się w Wielkiej Brytanii w okolicach miasteczka Bletchley koło Londynu i bardzo skutecznie do 1944 r. pozorowała radiostację nadającą z Polski, gdzie miała kryptonim Anusia. Było to możliwe dzięki przekazywanemu z Polski szybkiemu serwisowi Stefana i Zofii Korbońskich. Byli oni m.in. pierwszymi osobami, które za pośrednictwem Anusi przekazali polskiemu rządowi w Londynie informacje o likwidacji getta w Warszawie, czemu początkowo nie dano w ogóle wiary. Za pośrednictwem tej radiostacji przekazano także liczne informacje dotyczące walk w czasie powstania warszawskiego.

Od 1940 r. był członkiem Politycznego Komitetu Porozumiewawczego, a w kwietniu 1941 r. objął funkcję szefa Kierownictwa Walki Cywilnej. Na tym stanowisku zajmował się organizowaniem cywilnego ruchu oporu, a także kierował działalnością sądów podziemnych. Od lipca 1943 r. był szefem Oporu Społecznego w Kierownictwie Walki Podziemnej. Po wybuchu powstania warszawskiego w 1944 r. objął stanowisko dyrektora Departamentu Spraw Wewnętrznych w Delegaturze Rządu Rzeczypospolitej Polskiej na Kraj a od marca do czerwca 1945 r. był po. Delegata Rządu. Aresztowany wraz z żoną w czerwcu 1945 r. przez NKWD⁸³ został zwolniony w lipcu po utworzeniu Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej.

Między sierpniem a grudniem 1945 r. powrócił do czynnego życia politycznego. Został także wpisany na listę adwokatów, był radcą prawnym elektrowni w Pruszkowie. W 1946 r. na kongresie Polskiego Stronnictwa Ludowego został powołany na członka Rady Naczelnej PSL. W 1947 r. został wybrany posłem na Sejm Ustawodawczy z okręgu warszawskiego. Oprócz działalności politycznej paraliżował się również publicystyką, publikował m.in. artykuły o tematyce historycznej i wspomnieniowej w „Kalendarzu Ludowca” oraz „Gazecie Ludowej”. W 1946 r. **złożył zeznania** przez prokuratorami norymberskimi, które **dotyczyły zbrodni** niemieckich w okupowanej Polsce. W związku z narastającym zagrożeniem represjami ze strony władz i organów bezpieczeństwa, w tym samym roku zdecydował się opu-

ścić kraj. Na przełomie października i listopada 1947 r. wraz z żoną, unikając m.in. w Sztokholmie porwania przez funkcjonariuszy bezpieki, na statku Drotting Victoria wypłynął potajemnie do Szwecji, a następnie przez Londyn do Stanów Zjednoczonych, gdzie zamieszkał na stałe.

Będąc niezwykle aktywnym uczestnikiem życia polskiej emigracji politycznej był m.in. członkiem Rady Jedności Narodowej w Stanach Zjednoczonych, której w latach 1971-1985 przewodniczył. Brano także pod uwagę jego kandydaturę na premiera rządu, a w latach 1971, 1979 i 1980 był poważnym kandydatem na urząd prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej na Uchodźstwie. Aktywnie działał również na arenie międzynarodowej. Był członkiem Rady Europy, w 1951 r. z jego inicjatywy odbyła się w Waszyngtonie Konferencja Krajów Centralnej i Wschodniej Europy, był jednym z głównych inspiratorów powstałego w 1954 r. w Nowym Jorku Europejskiego Zgromadzenia Narodów Ujarzmionych (ACEN), nazywanego przez prasę amerykańską („New York Herald Tribune”) „małym ONZ”; przez 16 lat pełnił funkcję przewodniczącego Komitetu Generalnego tej organizacji. Zdecydowanie reagował na wydarzenia w Polsce i Europie Wschodniej, interweniując w 1956 r. w sprawie wypadków poznańskich, „polskiego października” i wypadków na Węgrzech. Był także członkiem Polskiego Instytutu Nauk i Sztuk w Ameryce – Polish Institute of Arts and Sciences of America (PIASA).

W Stanach Zjednoczonych i w Wielkiej Brytanii otrzymał wiele prestiżowych nagród za działalność autorską, m.in. nagrodę związku Pisarzy Polskich na Obczyźnie, którego stał się także członkiem. Był również członkiem PEN Clubu.

W 1974 r. został uhonorowany nagrodą Fundacji Jurzykowskich w Nowym Jorku za działalność literacką. Odznaczony był Krzyżem na Śląskiej Wstędze Waleczności i Zasługi II klasy, Srebrnym Krzyżem Orderu Virtuti Militari, Krzyżem Armii Krajowej, Medalem niepodległości, Medalem pamiątkowym za Wojnę 1918-1921, Złotym Krzyżem Zasługi z Mieczami, Medalem Dziesięciolecia Odzyskanej Niepodległości oraz Medalem Zasługi Legionów Amerykańskich (Medal of Valor). W 1981 r. otrzymał przyznany przez Instytut Pamięci Męczenników i Bohaterów Holocaustu Yad Vashem dyplom i medal Sprawiedliwy wśród Narodów Świata, za wybitny udział w ratowaniu Żydów podczas okupacji. W 1995 r. pośmiertnie został odznaczony Orderem Orła Białego.

W czasach PRL był jednym z działaczy emigracji, wobec których cenzura egzekwowała całkowity zakaz wymieniania nazwiska w środkach masowego przekazu. W 1972 r. wpisany został do indeksu osób niepożądanych w PRL, skąd wykreślony został w 1980 r.

Autor bardzo licznych publikacji w języku polskim i angielskim, poświęconych szczególnie dziedzictwu Polskiego Państwa Podziemnego, Armii Krajowej, politycznej działalności PRL. Jego pisarski i publicystyczny dorobek otwiera trylogia: *W imieniu Rzeczypospolitej* (1954 r.), *W imieniu Kremla* (1956 r.) i *W imieniu Polski Walczącej* (1963 r.). Inne istotne pozycje to: *Polskie Państwo Podziemne – przewodnik po Podziemiu z lat 1939–1945* (1975 r.), *Polonia Restituta – wspomnienia z dwudziestolecia niepodległości 1918–1939* (1986 r.), *Za murami Kremla – opowieść fantastyczna* (1983 r.), *Bohaterowie Państwa Podziemnego – jak ich znałem* (1987 r.), *The Jews And The Poles In World War II* (1989 r.). Bibliografia obejmuje także wiele artykułów, listów do redakcji, sprostowań, protestów i wyjaśnień, drukowanych m.in. na łamach takich tytułów, jak: „New York Times”, „Washington Post”, „New York Herald Tribune”, „Chicago Herald Tribune”. Szereg jego artykułów opublikowała paryska „Kultura”, a Radio Wolna Europa i Głos Ameryki nadały ponad sto jego przemówień i przeprowadzonych z nim wywiadów. Recenzował również liczne książki wydawane w drugim obiegu.

Zmarł w George Washington University Hospital w Waszyngtonie. Pochowany w Alei Zasłużonych na cmentarzu Ojców Paulinów w Doylestown w Pensylwanii – „amerykańskiej Częstochowie”.

Michał Kosmowski herbu Kościeszka (1725-1804), kapłan katolicki, opat klasztoru Kanoników Regularnych św. Augustyna, działacz społeczny, patriota, propagator nauki i oświaty. Urodził się w Słowikowie jako drugi syn Adama i Kunegundy z Zawadzkich. Święcenia kapłańskie otrzymał w 1752 r. W 1762 r. został wybrany następcą opata Franciszka Łodzi-Ponińskiego. Był inicjatorem wznowienia działalności oświatowej klasztoru trzemeszeńskiego. Na posiedzeniu kapituły klasztornej 22 lutego 1773 r. przedłożył projekt ufundowania szkoły średniej pod nazwą *Collegium Tremesnensis* (Akademia Trzemeszeńska). Kolegium było sześcioklasową szkołą o charakterze publicznym, otwartą dla synów szlacheckich, mieszczańskich i chłopskich,

zapewniającą bezpłatną naukę. Dla najbiedniejszych uczniów kolegium, którzy pragnęli w przyszłości poświęcić się życiu zakonnemu, utworzył alumnat, przeznaczony dla 12 osób. Dla utrzymania kolegium i alumnatu ustanowił specjalną fundację. W 1784 r. wydał dla miasta, które stanowiło własność klasztoru, ordynację dobrego porządku, w której szczegółowo zostały określone zasady funkcjonowania władz miejskich. W 1787 r. ufundował szpital św. Łazarza. Czynił także starania o rozwój intelektualny i duchowy zakonników. W 1790 r. król Stanisław August Poniatowski, na wniosek Komisji Edukacji Narodowej, uhonorował opata Orderem Świętego Stanisława⁸⁴.

Zmarł w Trzemesznie, gdzie został pochowany w podziemiach kościoła klasztornego.

Józef Aleksander Miniszewski (1821-1863), pseudonim J.A. Starża, publicysta i powieściopisarz. Urodził się w Orchowie. W latach 1861-1863 na łamach prasy popierał program reform Aleksandra Wielopolskiego⁸⁵. W czasie powstania styczniowego został uznany za zdrajcę i prawdopodobnie z wyroku władz powstańczych został zaszytyletowany. Autor m.in. powieści *Grzechy powszednie* (1850 r.), *Galeria obrazów szlacheckich* (1860 r.) i *Ciernie kwitnące* (1865 r.).

Edmund Nowicki (1900-1971), ksiądz, biskup gdański. Urodził się w Trzemesznie, w rodzinie właściciela browaru. Po ukończeniu gimnazjum w Trzemesznie rozpoczął studia teologiczne w seminariach w Gnieźnie i w Poznaniu. Święcenia kapłańskie otrzymał w katedrze gnieźnieńskiej w 1924 r. z rąk kardynała Edmunda Dalbora⁸⁶. Jego pierwszą placówką duszpasterską, w której pracował w latach 1924-1927, była parafia Najświętszego Serca Pana Jezusa w Poznaniu. W 1927 r. został wysłany na studia prawa kanonicznego na Papieskim Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie, które ukończył w 1929 r. uzyskując stopień naukowy doktora prawa kanonicznego. W latach 1929-1930 odbył aplikaturę w aparacie administracyjnym Kurii rzymskiej (w Kongregacji Soboru ds. Duchowieństwa i Trybunale Świętej Roty Rzymskiej).

Po powrocie do Polski w latach 1930-1939 zajmował stanowiska notariusza, referenta Kurii Arcybiskupiej, adwokata, a następnie pomocniczego wikariusza sądowego (wiceoficjała) Metropolitalnego Sądu Duchownego w Poznaniu. Do wybuchu

II wojny światowej pracował także jako prefekt w Państwowej Szkole Budownictwa, Wyższej Szkole Budowy Maszyn oraz Wyższej Szkole Ogrodnictwa w Poznaniu, aktywnie uczestnicząc w działalności duszpasterstwa akademickiego.

Już w październiku 1939 r. został aresztowany przez władze hitlerowskie i osadzony w więzieniu w Poznaniu, z którego w listopadzie 1939 r. internowano go do klasztoru Bernardynów w Kazimierzu Biskupim. Po kilkumiesięcznym odosobnieniu ponownie został osadzony w więzieniu w Poznaniu, a w 1940 r. został więźniem niemieckiego obozu koncentracyjnego w Dachau, skąd wkrótce został przeniesiony do obozu Mauthausen-Gusen i ponownie do Dachau. W 1941 r. został zwolniony z obozu pod warunkiem porzucenia kapłaństwa, czego oczywiście nie zrobił.

W 1945 r. wrócił do pracy w Kurii poznańskiej, gdzie zajmował stanowisko kanclerza. Jeszcze w tym samym roku został mianowany Administratorem Kamieńskim, Lubuskim i Pralatury Pilskiej oraz podniesiony do godności infulata⁸⁷. Od podstaw zorganizował Kurię, Sąd Duchowny w Gorzowie Wlkp. i diecezjalny Caritas. Erygował wiele parafii, nadzorował odbudowę zniszczonych kościołów. W 1946 r. powołał Niższe Seminarium Duchowne w Gorzowie Wlkp. oraz Konwikt Biskupi we Wschowie, podniesiony w 1946 r. do rangi Niższego Seminarium Duchownego. Z jego inicjatywy w 1947 r. powstało Niższe Seminarium Duchowne w Słupsku oraz Wyższe Seminarium Duchowne w Gorzowie Wlkp. W 1951 r. powrócił do Poznania, gdzie zajął się pracą w Kurii, sądzie duchownym oraz seminarium.

W 1951 r. został mianowany biskupem koadiutorem *sedi datus* w Gdańsku. Sakrę biskupią przyjął w 1954 r. z rąk abpa Walentego Dymka⁸⁸, bpa Franciszka Jedwabskiego⁸⁹ i bpa Lucjana Bernackiego⁹⁰. Dopiero wydarzenia polityczne w październiku 1956 r. pozwoliły na jego przyjazd do Gdańska, gdzie przejął diecezję gdańską jako koadiutor przebywającego w Niemczech (z zakazem powrotu) niemieckiego bpa Carla Spletta⁹¹ i odbył ingres do katedry w Gdańsku Oliwie. W 1964 r. został mianowany biskupem gdańskim. Brał udział w obradach Soboru Watykańskiego II⁹². Był twórcą struktur diecezjalnych, najważniejszych instytucji diecezji gdańskiej. Rozbudował wydziały kurii, komisje diecezjalne, dokonał reorganizacji sieci dekanalnej diecezji. W 1957 r. erygował Biskupie Seminarium Duchowne w Gdańsku Oliwie.

Był autorem publikacji z zakresu prowadzenia duszpasterstwa, prawa kanonicznego i administracyjnego. W latach 1938-1964 był członkiem Rady Nadzorczej Drukarni i Księgarni św. Wojciecha w Poznaniu.

Zmarł w Warszawie, pochowany w krypcie biskupów gdańskich w archikatedrze pw. Trójcy Świętej, Najświętszej Marii Panny i św. Bernarda w Gdańsku Oliwie.

Mieczysław Paluch (1888-1942), działacz niepodległościowy, powstaniec wielkopolski i śląski, oficer Wojska Polskiego. Urodził się w Trzemżalu w rodzinie chłopskiej. Uczył się w gimnazjach w Trzemesznie, Gnieźnie i Międzyrzeczu. Maturę zdał eksternistycznie, ponieważ został wydalony ze szkoły za działalność patriotyczną. Studiował w Berlinie w szkole handlowej. Studiów jednak nie ukończył z powodu powołania do wojska. Podczas I wojny światowej walczył na froncie zachodnim w oddziałach artylerii niemieckiej. W 1916 r. otrzymał awans na podporucznika. W 1918 r. zdezerterował i przyjechał do Poznania w poszukiwaniu pracy. Zaangażował się w przygotowania do powstania. Przyczynił się do opanowania przez Polaków Wydziału Wykonawczego Poznańskiej Rady Robotniczej i Żołnierskiej (13 listopada 1918 r.), następnie sprawował opiekę nad Polską Organizacją Wojskową Zaboru Pruskiego i zajmował się organizacją oddziałów Służby Straży i Bezpieczeństwa. Skupił wokół siebie grupę młodych oficerów i podoficerów (tzw. Grupa Palucha lub Sztab Palucha), stanowiących namiastkę ośrodka dyspozycyjnego dla legalnie i nielegalnie działających oddziałów polskich w Poznaniu i w prowincji. Za zgodą Komisarjatu Naczelnej Rady Ludowej od grudnia 1918 r. utrzymywał kontakty z wysłannikami sztabu Generalnego Wojska Polskiego, dostarczając im danych do raportów o sytuacji wojskowej w Poznaniu.

W końcu grudnia 1918 r. uczestniczył w walkach na ulicach Poznania, wprowadzając 27 grudnia do akcji oddziały Służby Straży i Bezpieczeństwa. Do 4 stycznia 1919 r. organizował ochotników do oddziałów piechoty, artylerii i kawalerii, także z jego inicjatywy przejęto centralę telefoniczną na poznańskiej Poczcie Głównej oraz Fort Grollmana. Przedstawił Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej projekt wypowiedzenia Niemcom „małej wojny” i równocześnie opracował plan przejęcia przez poznańską komendę Służby Straży i Bezpieczeństwa magazynu

nów broni. Jego działania Komisariat Naczelnej Rady Ludowej potraktował jednak jako przejaw niesubordynacji i próbę sprowadzenia na drugi plan Dowództwa Głównego. Pozbawiony został dowództwa nad oddziałami Służby Straży i Bezpieczeństwa i skierowany do nieistniejącego jeszcze dowództwa artylerii. Wziął udział w zdobywaniu lotniska w Poznaniu na Ławicy. Następnie przydzielony został do oddziałów ppłk. Kazimierza Grudzielskiego⁹³ i jako szef sztabu wziął udział w przygotowaniach i walkach podczas tzw. akcji szubińskiej. Mianowany szefem sztabu frontu północnego przyczynił się do utrzymania linii Noteci, m.in. podczas walk pod Kcynią. Po reorganizacji frontu Dowództwo Główne powierzyło mu szefostwo sztabu 2. Dywizji Strzelców Wielkopolskich, sformowanej z wojsk frontu północnego. W 1920 r. był jednym z dowódców II powstania śląskiego. W czasie plebiscytu na Górnym Śląsku stał na czele Centrali Wychowania Fizycznego, organizacji zajmującej się ochroną polskich wieców i placówek plebiscytowych. W 1924 r. był majorem rezerwy 4. Kujawskiego Pułku Artylerii Lekkiej. Odznaczony został Krzyżem Srebrnym Orderu Virtuti Militari, Krzyżem Niepodległości z Mieczami, Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski, Złotym Krzyżem Zasługi oraz Krzyżem na Śląskiej Wstędze Waleczności i Zasługi.

W okresie II wojny światowej przebywał w Anglii. Zmarł w Rothesay w Szkocji, gdzie został pochowany.

Andrzej Prądyński (1872-1938), księgarz, wydawca, działacz społeczny. Urodził się w Ruchocinie w rodzinie ziemiańskiej Józefa i Marii z Drzeńskich. Uczył się w domu oraz przez trzy lata w gimnazjum w Trzemesznie. W 1886 r. rozpoczął naukę zawodu w księgarni L.G. Langego w Gnieźnie. Służbę wojskową odbył w Berlinie, gdzie po zwolnieniu z wojska praktykował także jako księgarz. W 1895 r. przeniósł się do Lwowa i do 1900 r. pracował w księgarni Seyfartha i Czajkowskiego. Także w 1900 r. w Inowrocławiu prowadził księgarnię „Dziennika Kujawskiego”. W 1901 r. osiedlił się we Wrześni i otworzył pod własnym nazwiskiem pierwszą polską księgarnię, a następnie wypożyczalnię książek. Sprowadzał i sprzedawał objęte zakazem polskie książki, dlatego często był kontrolowany przez pruską policję. W 1905 r. założył w Zurychu wraz z M. Kapalczyńskim drukarnię Labor, którą przeniósł w 1913 r. do Inowrocławia.

W 1914 r. został zmobilizowany, walczył na froncie wschodnim. W 1918 r. powrócił do Wrześni, gdzie reaktywował działalność miejscowego Towarzystwa Gimnastycznego Sokół⁹⁴. Kierując z wyboru Wydziałem Wykonawczym Rady Robotniczej i Żołnierskiej, przejmował we Wrześni urzędy z rąk niemieckich. Po wybuchu powstania wielkopolskiego z polecenia Powiatowej Rady Ludowej objął nadzór nad miejscową niemiecką gazetą „Wreschener Stadt- und Kreisblatt”. W 1920 r. wykupił z rąk niemieckiej rodziny Schenke istniejące od 1863 r. drukarnię i księgarnię oraz rozpoczął wydawanie redagowanego przez siebie czasopisma „Orędownik Wrzesiński”, ukazującego się trzy razy w tygodniu (wtorek, czwartek, sobota). W okresie dwudziestolecia międzywojennego prowadził wszechstronną działalność społeczną, głównie o charakterze regionalnym. Przekształcił w pismo regionalne „Orędownik Wrzesiński” oraz przyczynił się do powołania kolejnego czasopisma „Wici Wielkopolskie”, miesięcznika poświęconego historii i kulturze Wielkopolski, ukazującego się w latach 1931-1937. W 1933 r. firmie Prądyńskiego nadano srebrną odznakę jubileuszową Związku Księgarzy Polskich. Otrzymał też wawrzyn Polskiej Akademii Literatury⁹⁵. Ideowo i organizacyjnie związany był z obozem narodowo-demokratycznym. W 1935 został zwolennikiem sanacji.

Zmarł we Wrześni. Żonaty z Józefą z Jaraczewskich, pozostawił dzieci: Marię, Janusza, Celinę i Zygmunta.

Kazimierz Radoński herbu Jasińczyk (1733-1795), generał major, starosta powidzki. Urodził się w rodzinie szlacheckiej. Początkowo służył w wojskach saskich, w 1766 r. został przyjęty do Szkoły Rycerskiej. Uczestniczył w sejmikach, gdzie był wybierany posłem na sejm, wypełniał też misje zlecane przez króla Stanisława Augusta. Od 1773 r. był starostą powidzkim. Dbał o rozwój gospodarczy Powidza, m.in. założył hutę szkła, do której nazwą nawiązuje obecna osada Hutka. Postawił dwór i kaplicę w Gębicach koła Czarnkowa. Był administratorem a następnie sukcesorem dóbr grodziskich. Opiekował się Wojciechem Opalińskim⁹⁶, po śmierci którego kupił miasto Grodzisk. Po pożarze w 1773 r. nieistniejącego już obecnie kościoła pw. św. Anny w Grodzisku (rozebranego po kolejnych zniszczeniach w pożarze miasta w 1809 r.) razem z Opalińskim odnowił go, uposażył w organy i postawił chór. W latach 1775-1786

miał częste zatargi z gminą ewangelicką w Grodzisku, zwłaszcza z bogatym kupcem grodziskim Karlem Flegelem, sprzeciwiając się rozpoczęciu budowy kościoła, domu pastora i szkoły. Zmarł w Grodzisku i został pochowany w kościele Bernardynów pw. Najświętszego Imienia Jezus i Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny.

Nikodem Sieg (1834-1897), ksiądz, proboszcz w Orchowie Dolnym. W 1860 r. został proboszczem parafii orchowskiej pw. Wszystkich Świętych, gdzie sprawował posługę kapłańską przez kolejne 35 lat. Trwale wiązał pracę duszpasterską z działalnością na rzecz polskiej sprawy narodowej, która rozumiał jako walkę o wolność. W 1863 r. włączył się w niesienie pomocy powstańcom styczniowym. Za działalność duszpasterską w tym okresie na terenie przygranicznym był szykanowany i aresztowany przez policję pruską i władze wojskowe. Podobnie szykanowani i karani byli żołnierze Polacy służący w pruskiej armii, dla których pruskie dowództwo wydało zakaz uczęszczania do kościoła w Orchowie, uczestniczenia w nabożeństwach sprawowanych przez ks. Siega i korzystania z jego posługi duchowej. Dla wyegzekwowania tego zakazu postawiono nawet przy drzwiach kościoła w Orchowie straż, która zatrzymywała żołnierzy łamiących ten zakaz; uzbrojona policja także wkraczała do kościoła.

W swoich odważnie głoszonych kazaniach, nie bojąc się konfidentów pruskiej policji, otwarcie wspierał powstańców; mówił m.in.: „Przecież, wam wiadomo, że Bracia nasi w sąsiedztwie będą zabijani, tam bardzo wiele krwi płynie, w niektórych familiach to i trzy osoby, które są zabite brakują i zwróćcie tam wasze oczy. Kto wie co nas czeka i musimy się na wszystko przygotować”. Wzywał swoich parafian do materialnego wspierania walczących oddziałów powstańczych. Z jego wiedzą, aprobatą i duchowym wsparciem wspomagał powstańców m.in. Teofil Mlicki, właściciel majątku w Osówcu i Suszewie w parafii orchowskiej. Dostarczał on żywność i ułatwiał przejście młodzieży przez granice zaboru do powstania przez przylegające do jego dóbr Jezioro Suszewskie. Zachowane nieliczne notatki wskazują na jego wiarę w ostateczne uzyskanie niepodległości.

30 września 1863 r. we własnoręcznym zapisie umieszczonym w cokole figury Matki Bożej, poświęconej 6 paździer-

nika tamtego roku na pamiątkę misji odprawianych z okazji 1000-lecia zaprowadzenia chrześcijaństwa w krajach słowiańskich przez Cyryla i Metodego, umieścił następujące zdanie: „W tym roku toczy się wojna polskich powstańców w tak zwanym Królestwie Polskim, na Litwie, Podolu, Wołyniu, Ukrainie i Żmudzi, rozpoczęto ją 22 stycznia, dotychczas jeszcze nie rozstrzygnięta. W Bogu przecież nadzieja, że Polacy zwyciężą”. W jedenaście lat później po demontażu tej figury z powodu rozbiórki starego, kamiennego ogrodzenia przy kościele i budowy nowego, sporządził notatkę, w której znalazło się następujące zdanie: „Powstanie z 1863 roku zakończyło się klęską naszą. Jeszcze jest wielki ucisk Kościoła pod pruskim zaborem. Nasz arcybiskup kard. Mieczysław Ledóchowski na wygnaniu w Rzymie”. W 1877 r. przyjął na prośbę mieszkańców Powidza potajemnie opiekę duszpasterską nad tamtejszą parafią, w której został osadzony przez władze pruskie bez zgody aresztowanego arcybiskupa Mieczysława Ledóchowskiego, ksiądz Niemiec. Sieg potajemnie w prowizorycznej kaplicy w Powidzu odprawiał nabożeństwa, udzielał sakramentów świętych i sprawował pogrzeby. Liczni mieszkańcy Powidza uczęszczali także do kościoła w Orchowiu, uznając tylko ks. Siega za swojego proboszcza.

Po upadku powstania styczniowego poświęcił się działalności na polu gospodarczym, łącząc romantyczną ideę walki o wolność narodu z pozytywistycznymi hasłami pracy organicznej o wymiarze narodowym i niepodległościowym. W 1865 r. wszedł w skład dyrekcji Towarzystwa Rolniczego Mogileńskiego, będącego filią Centralnego Towarzystwa Gospodarczego dla Wielkiego Księstwa Poznańskiego. Działania Towarzystwa przenosił na grunt swojej parafii w Orchowiu. Z jego inicjatywy w 1866 r. w ramach Towarzystwa zawiązało się w Orchowiu jako pierwsze w powiecie mogileńskim i drugie na ziemiach polskich zaboru pruskiego włościańskie kółko rolnicze. W 1870 r. wyodrębniło się ono ze struktury Towarzystwa powołując własny zarząd, w którego skład wszedł Nikodem Sieg jako wiceprezes. Kółko dzięki jego wytrwałej pracy wkrótce było najlepiej działającym kółkiem w powiecie. Skazany przez władze pruskie na banicję w 1874 r. opuścił Orchow i zamieszkał u swojej siostry w Piaskach koło Gostynia. Zmarł w pobliskim szpitalu prowadzonym przez bonifratrów w Piaskach-Marysynie⁹⁷ i został pochowany na przyklasztornym cmentarzu.

Parafianom w Orchowie przez wiele lat nie było znane miejsce jego spoczynku – przetrwała tylko pamięć wśród mieszkańców. Tajemnica grobu nieznanego w Piaskach-Marysinie księdza wyjaśniła się, gdy bonifratrzy chcąc dowiedzieć się, kim jest pochowany przy ich klasztorze kapłan, przyjechali do Orchowa. W 2007 r. prochy ks. Siega zostały sprowadzone do Orchowa i pochowane na miejscowym cmentarzu. W trakcie uroczystości pogrzebowych wskazano, że: „Postać i dzieło ks. Nikodema Siega przypomina nam o miłości i odpowiedzialności za Ojczyznę oraz wzywa do konkretnej troski o naszą ojczystą ziemię”.

Józef Skowron (1917-1995), lotnik. Urodził się w Ostrowitem Prymasowskim. Uczył się w gimnazjum w Trzemesznie, później był pracownikiem umysłowym. Zgłosił się na ochotnika do wojska i rozpoczął służbę wojskową w 3. Pułku Lotniczym w Poznaniu⁹⁸. Szkolił się na samolotach szkolno-treningowych PWS i turystyczno-sportowych RWD. W 1939 r. został awansowany do stopnia kaprała i został skierowany na dalsze szkolenie do Centrum Wyszukolenia Lotnictwa nr 1 w Dęblinie. Ze względu na wybuch wojny i sytuację na froncie dowództwo lotnictwa zarządziło ewakuację szkoły w kierunku granicy z Rumunią. Ostatecznie szkoła internowana została na Węgrzech. W lutym 1940 r. szkołę przerzucono przez Jugosławię i Włochy do Francji.

Po kapitulacji Francji Skowron znalazł się w Wielkiej Brytanii, gdzie w latach 1940-1942 pomyślnie ukończył trzy kursy lotnicze wymagane przez Królewskie Siły Powietrzne Wielkiej Brytanii (Royal Air Force). W 1942 r. otrzymał stopień wojskowy Warrant Officer (chorąży) i przydział do 300. Dywizjonu Bombowego im. Ziemi Mazowieckiej⁹⁹. Do zadań Dywizjonu należało m.in. bombardowanie wyznaczonych celów, głównie portów i węzłów kolejowych na terenie Niemiec (Brema, Kolonia, Frankfurt nad Menem, Essen) oraz Francji. Loty bojowe nad Niemcy i kraje przez nie okupowane odbywał na samolotach Vickers Wellington, dwusilnikowych średnich bombowcach dalekiego zasięgu będących podstawowymi bombowcami używanymi w lotnictwie polskim w Wielkiej Brytanii oraz Avro Lancaster, ciężkich bombowcach czterosilnikowych. Łącznie wykonał 52 loty bojowe. Do 1946 r. transportował maszyny i urządzenia z fabryk i zakładów produkcyjnych w Wielkiej

Brytanii i innych krajów do baz i jednostek lotniczych w Egipcie, Algierii i Maroku.

Do Polski wrócił drogą morską w 1947 r. Po powrocie był szykanowany przez ówczesne władze i inwigilowany przez Urząd Bezpieczeństwa za przynależność do Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie. Pracował w Gminnej Spółdzielni Samopomoc Chłopska oraz w Państwowym Zakładzie Ubezpieczeń w Gnieźnie i Słupcy. Odznaczony m.in. Srebrnym Krzyżem Orderu Virtuti Militari, trzykrotnie Krzyżem Walecznych, pamiątkowym Medalem Lotniczym oraz wojskowymi odznaczeniami brytyjskimi.

Pochowany na cmentarzu w Witkowie.

Franciszek Szczygłowski (1876-1941), ksiądz, społecznik, działacz oświatowy. Urodził się w Nowo-Radomsku w rodzinie mieszczańskiej. Początkowo uczył się w Szkole Miejskiej, następnie w gimnazjum w Piotrkowie. W 1895 r. wstąpił do Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku. Po czterech latach został wyświęcony na diakona rocznego. W 1900 r. przyjął święcenie kapłańskie z rąk ks. bpa Henryka Piotra Kossowskiego (1828-1903), biskupa pomocniczego diecezji płockiej i kujawsko-kaliskiej. Po święceniach został wikariuszem oraz prefektem szkolnym w Wilczynie i Grocholicach. W 1902 r. rozpoczął służbę duszpasterską w Służewie, a następnie w Aleksandrowie Kujawskim.

W latach 1917-1921 był: kapelanem kolejarzy, proboszczem, prefektem, przewodnikiem emisariuszy, kuratorem biednych, organizatorem kursów i szkolnictwa; prowadził działalność w konspiracji, kolportując tajną korespondencję; w 1919 r. sprowadził do Aleksandrowa Kujawskiego księży salezjanów. W 1921 r. przeniesiony został do Słupcy na stanowisko dziekana i proboszcza parafii św. Wawrzyńca.

Poza działalnością duszpasterską zajmował się organizowaniem szkolnictwa. Zainicjował w 1922 r. budowę nowej szkoły, którą ukończono w latach 1924-1925. Należał także do Rady Szkoły, Rady Powiatowej i do Dozoru Szkolnego miasta Słupcy. Był ponadto członkiem Komitetu Miejskiego, Powiatowego i Wojewódzkiego Pomocy Zimowej dla najbiedniejszych. Wraz z grupą mieszkańców Słupcy powołał Koło Polskiej Macierzy Szkolnej. Dzięki staraniom członków Koła powstała w 1925 r. Koedukacyjna Szkoła Handlowa. W 1923 r. został uhonorowany godnością kanonika honorowego kolegiaty kaliskiej.

a w 1927 r. otrzymał godność tajnego szambelana papieskiego. W 1940 r. został aresztowany przez Niemców za pomoc materialną udzielaną księżom więzionym w Łądzie. Zmarł w 1941 r. w Gnieźnie zamęczony pracą polegającą na dźwiganiu ciężkich kamieni, jak przekazano: „do czego był celowo użyty, aby go wkrótce uśmiercić”.

Apolinary Szeluto (1884-1966), kompozytor, pianista i adwokat. Przez wiele lat mieszkał w Słupcy, gdzie został skierowany do pracy jako notariusz, po zwolnieniu ze stanowiska w Ministerstwie Sprawiedliwości. Był uczniem Zygmunta Noskowskiego¹⁰⁰. W 1905 r. wraz z Karolem Szymanowskim, Ludomirem Różyckim¹⁰¹ i Grzegorzem Fitelbergiem¹⁰² zawiązał Spółkę Nakładową Młodych Kompozytorów Polskich, której zadaniem było wydawanie i propagowanie nowej muzyki. Grupę tych twórców nazwano później „Młodą Polską w muzyce”. Najbardziej twórczym okresem jego życia były lata 1918-1933. W latach 1927-1930 Towarzystwo Wydawnicze Muzyki Polskiej w Warszawie wydało szereg jego utworów, w tym dwa nokturny. W 1938 r. w Poznaniu wykonano jego poemat *Cyrano de Bergerac*. W tym samym roku wystąpił w roli solisty i pianisty, wykonując swój koncert H-dur z orkiestrą pod batutą Kazimierza Wilkomirskiego¹⁰³, a Radio Polskie nadało kilkanaście jego utworów.

W latach 50.-60. XX wieku, mimo postępującej choroby umysłowej, nadal komponował, lecz utwory z okresu po 1949 r. nie są uwzględniane przez muzykologów. Komponował utwory w większości gatunków muzycznych; objętościowo jego twórczość przewyższa całość dorobku innych przedstawicieli Młodej Polski. Obecnie twórczość kompozytora jest zapomniana; dorobek kompozytorski przechowywany jest przez Bibliotekę Narodową w Warszawie. Pisał także liczne artykuły na temat muzyki i Fryderyka Chopina, a także wspomnienia o Karolu Szymanowskim i Zygmuncie Noskowskim. Zmarł w Domu Pomocy Społecznej dla Przewlekłe Chorych w Chodzieży, pochowany został na cmentarzu w Słupcy.

Seweryn Szeszycki (1897-1975), powstaniec wielkopolski, podoficer Wojska Polskiego, rybak. Urodził się w Powidzu w rodzinie Heleny (z domu Pietrzak) i Antoniego Szeszyckich (rybaka na Jeziorze Powidzkim). W 1915 r. został przymusowo zmobilizowany do armii niemieckiej i po przeszkoleniu wysłany na

front niemiecko-francuski. W 1917 r. został przeniesiony wraz z kilkoma dywizjami niemieckimi na front austriacko-włoski. W czasie niemiecko-austriackiej ofensywy pod Caporetto w 1917 r. został ranny. Po odzyskaniu zdrowia ponownie skierowany został na front niemiecko-francuski, gdzie walczył w sekcji ciężkich karabinów maszynowych.

W 1918 r. zdezerterował, nie powrócił do macierzystego oddziału z urlopu, ukrywał się przed pruską żandarmerią najpierw w okolicach Powidza, a następnie niedaleko Konina. Nawiązał tam kontakt z konspiracyjną Polską Organizacją Wojskową (POW), działającą w rejonie Konina i Adamowa. Przez kilka miesięcy szkolił się i działał ochotniczo wraz z innymi dezertersami z armii niemieckiej pochodzącymi z Powidza i okolic w oddziale tej organizacji. W 1918 r. nawiązał też kontakt z Józefem Bilskim, który przesyłał przez niego jako łącznika meldunki i wezwania o współdziałanie do polskich jednostek wojskowych z zaboru rosyjskiego. Razem z oddziałem POW z Konina brał udział w zdobyciu placówki granicznej niemieckiego Grenzschutzu w Anastazewie w 1918 r., a następnie w pobliskim Szydłowcu.

W 1919 r. koniński oddział POW w składzie kompanii powidzkiej, w którym służył, walczył na froncie północnym pod Szubinem, Paterkiem koło Nakła nad Notecią, Kowalewem, Dębogorą, Budzyniem i Margoninem. Szeszycki był dowódcą sekcji, a później plutonu ciężkich karabinów maszynowych. W lutym 1919 r. został poważnie ranny w natarciu powstańców na Margonińską Wieś podczas nieudanej próby odbicia jej z rąk wojsk niemieckich. Po ponadtrzymiesięcznym pobycie w gnieźnieńskim szpitalu wojskowym powrócił do macierzystej jednostki – 4. Pułku Strzelców Wielkopolskich. W 1919 r. wziął udział w działaniach zbrojnych na linii demarkacyjnej oddzielającej wojska wielkopolskie od wojsk niemieckich. Następnie został przeniesiony na front wschodni, gdzie pod Kijowem, na Lubelszczyźnie i ziemiach białoruskich walczył podczas wojny polsko-bolszewickiej.

Wymieniany był przez swego dowódcę ppor. Józefa Bilskiego jako jeden z najwaleczniejszych powstańców z oddziału powidzkiego. W okresie międzywojennym służył w 58. Pułku Piechoty w Poznaniu jako zawodowy podoficer w stopniu starszego sierżanta. Brał udział w kampanii wrześniowej w bitwie Armii Poznań i Pomorze nad Bzurą. Po rozbiciu 14. dywizji pie-

choty przez czołgi niemieckie dostał się do niewoli. Przebywał w niewoli w stalagu I A, z którego wydostał się w końcu grudnia 1939 r. Przedostał się do Poznania, gdzie pracował w Fabryce Cegielskiego i działał w konspiracji. W czerwcu 1940 r. został aresztowany przez gestapo; był więziony w Forcie VII w Poznaniu, we Wronkach, Rawiczu i w berlińskim więzieniu Spandau. Po bestialskich przesłuchaniach przez gestapo został skazany przez hitlerowski sąd doraźny na karę bezterminowego więzienia w obozie koncentracyjnym. Więziony był w obozach Gross-Rossen, Hertzbrück koło Nurenbergii, Flossenburgu i Dachau, gdzie m.in. pracował w kamieniołomach, taborze konnym i przy naprawach linii kolejowych zniszczonych przez naloty aliantów.

Wyzwolony przez armię amerykańską w końcu kwietnia 1945 r. z obozu w Dachau wrócił do Polski w lipcu 1945 r. Odnalazł rodzinę i pracował przy odgruzowywaniu Poznania. Został rybakiem, dzierżawcą Jeziora Powidzkiego, pracownikiem gromadzkiej rady narodowej i Gminnej Spółdzielni w Powidzu. W 1962 r. przeszedł na emeryturę, mieszkał w Powidzu, a od 1974 r. w Poznaniu. Działał aktywnie społecznie, szczególnie w organizacji kombatanckiej, Związku Bojowników o Wolność i Demokrację (ZBoWiD). Dorabiał do skromnej emerytury dozorując kempingi.

Odznaczony m.in. Krzyżem Walecznych z okuciem, Krzyżem 14. Dywizji Piechoty, Krzyżem Litewsko-Białoruskim, Odznaką Ran, Medalem Pamiątkowym za Wojnę 1918-1921, Wielkopolskim Krzyżem Powstańczym.

Z żoną Władysławą, pochodząca z rodziny polskich emigrantów kolejarzy w Berlinie, miał dwójkę dzieci: syna Eugeniusza (ur. 1924 r.) i córkę Urszulę (ur. 1927 r.).

Zmarł w Poznaniu.

Jan Świąteczowski (1901-2003), rolnik, żołnierz, uczestnik wojny polsko-rosyjskiej¹⁰⁴ oraz obrony Warszawy¹⁰⁵. Urodził się w Folwarku, gdzie w 1907 r. rozpoczął naukę. Po śmierci ojca prowadził wraz z matką i młodszymi braćmi gospodarstwo rolne. W 1919 r. został zmobilizowany do Wojska Polskiego. Po przeszkoleniu w 1920 r. otrzymał przydział do 9. Pułku Strzelców Wielkopolskich¹⁰⁶, gdzie służył w 12. kompanii. Brał udział w walkach na froncie litewsko-białoruskim, gdzie został rany. Początkowo został przewieziony do szpitala w Wilnie, na-

stępnie pociągiem sanitarnym do Wielkopolski, gdzie został umieszczony w szpitalu w Gnieźnie. Po wyleczeniu został odesłany do batalionu zapasowego w Jarocinie. W 1921 r. został zdemobilizowany i powrócił do Folwarku. W 1937 r. ożenił się z Marią Gacówną z Kołaczkowa.

W 1939 r. powołany został do Komisarjatu Wojskowego Policji w Gnieźnie, którego zadaniem było utrzymanie porządku i internowanie niebezpiecznych Niemców. Już w pierwszych dniach września pododdziały policji skierowane zostały do obrony Warszawy. Uczestniczył w walkach w obronie stolicy, podczas kopania rowów przeciwczołgowych na Pradze został lekko ranny w głowę. W Warszawie przybywał m.in. w szpitalu polowym utworzonym w kościele pw. Św. Krzyża. Przez Niemców przeniesiony został do obozu jenieckiego w Górze Kalwarii, z którego został zwolniony do domu. W 1940 r. wysiedlony do majątku Kołaczkowo, gdzie mieszkał do 1945 r. Po zakończeniu okupacji niemieckiej powrócił na własne gospodarstwo. Pochowany na cmentarzu parafialnym w Witkowie. Odznaczony ustanowionym w 1981 r. medalem Za udział w wojnie obronnej 1939 oraz ustanowionym w 1990 r. Krzyżem za udział w Wojnie 1918-1921.

Jerzy Waldorff, właściwie Jerzy Waldorff-Preyss, herbu Nabram (1910-1999), pisarz, publicysta, krytyk muzyczny i działacz społeczny, w dwudziestoleciu międzywojennym luźno związany z obozem konserwatywnym. Matka pochodziła z rodziny Szustrów, ojciec Witold Preyss był ziemianinem. Niedługo po urodzeniu Jerzego rodzice wyjechali do rodzinnej miejscowości Kościelna Wieś na Kujawach, a następnie po sprzedaży tego majątku zamieszkali w niewielkim dworze w Rękawczyńie w gminie Orchowo.

Naukę rozpoczął w szkole podstawowej i gimnazjum w Trzemesznie, następnie uczył się w Gimnazjum im. św. Marii Magdaleny w Poznaniu, a maturę zdał w Gimnazjum im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu. Uczył się w Państwowym Konserwatorium Muzycznym i studiował na Wydziale Prawa Uniwersytetu Poznańskiego. W latach 1936-1939 był recenzentem muzycznym „Kuriera Porannego”. W okresie tym był działaczem politycznego ruchu narodowo-demokratycznego. W 1938 r. opublikował książkę *Sztuka pod dyktando*, w której przedstawił zasługi Benito Mussoliniego dla rozwoju Włoch. Po 1945 r. związał się z tygodnikiem „Przekrój”, był komentatorem

muzycznym Polskiego Radia, felietonistą tygodników „Świat” i „Polityka” i niestrudzonym popularyzatorem kultury muzycznej na łamach prasy, w radiu i telewizji. Był inicjatorem powstania w Warszawie Muzeum Teatralnego¹⁰⁷. Szeroko popularyzował w społeczeństwie inicjatywę powstania w willi Atma w Zakopanem Muzeum Karola Szymanowskiego¹⁰⁸, zbierając w latach 1972-1974 fundusze niezbędne na wykup willi. Jego staraniem odrestaurowano w latach 1975-1978 pałac książąt Radziwiłłów¹⁰⁹ w Antoninie koło Ostrowa Wielkopolskiego, w którym współorganizował festiwale muzyki Fryderyka Chopina. W 1974 r. założył Społeczny Komitet Opieki na rzecz Ochrony Starych Powązek. Z jego inicjatywy corocznie 1 listopada odbywa się na Cmentarzu Powązkowskim kwesta na ten cel prowadzona przez znane osobistości kultury, prasy, radia i telewizji.

Autor książek poświęconych głównie muzyce poważnej, m.in. *Sekrety Polihymnii* (wiele wydań w ciągu kilkunastu lat), *Harfy leciały na północ* (1968 r.), *Ciach go smykiem!* (1972 r.), *Wielka gra. Rzecz o Konkursach Chopinowskich* (1980 r.), *Ósme sekrety Polihymnii* (1997 r.). Napisał także autobiografię *Taniec życia ze śmiercią* (1978 r.).

Był niezwykle barwną postacią wyróżniającą się zachowaniem i językiem. Przyjaźnił się ze Stefanem Kisielewskim¹¹⁰; po jego śmierci napisał książkę *Słowo o Kisielu* (1994 r.). W 1990 r. został laureatem nagrody jego imienia. Honorowy obywatel Słupska (od 1986 r.) i Warszawy (od 1992 r.), członek Stowarzyszenia Pisarzy Polskich.

Zmarł w Warszawie, pochowany na Cmentarzu Powązkowskim obok katakumb.

Zygmunt Wieliczka (1890-1975), powstaniec wielkopolski, historyk – badacz dziejów powstania. Urodził się w Krakowie, jego ojciec był majorem w armii monarchii austro-węgierskiej. W czasie I wojny światowej służył w tej samej armii, gdzie awansowany został do stopnia podporucznika. Po zakończeniu wojny przeszedł do wojska odrodzonego Państwa Polskiego. W 1918 r. wyjechał z Krakowa do wyzwolonego Kalisza, gdzie został jednym z organizatorów batalionu ochotniczego, a następnie szefem sztabu frontu południowego powstania wielkopolskiego. W okresie międzywojennym kierował pracami historycznymi Towarzystwa dla Badań nad Historią Powstania Wielkopolskiego 1918-1919.

Przed wybuchem wojny 1939 r. wyjechał do Brazylii, zabierając ze sobą sporą dokumentację źródłową dotyczącą wybuchu i przebiegu powstania wielkopolskiego, m.in. w Witkowie i okolicy.

Autor książek o powstaniu wielkopolskim: *Od Prosnicy po Rawicę. Wspomnienia z Powstania Wielkopolskiego 1918-1919* (1931 r.), *Wielkopolska a Prusy w dobie Powstania 1918/1919* (1922 r.) oraz *Powiat Witkowski w okresie rewolucji niemieckiej 1918/1919*. Pierwsze wydanie tej książki ukazało się w Brazylii w Kurtybie (1964 r.), natomiast nowe poszerzone wydanie ukazało się w Witkowie (2008 r.) w 90. rocznicę wybuchu powstania wielkopolskiego na ziemi witkowskiej. Także w Brazylii ukazała się książka *Prawda a legendy Powstania Wielkopolskiego 1918-1919* (1961 r.).

Zmarł w Brazylii.

Ignacy Zielewicz (1841-1917), lekarz-chirurg. Urodził się w Powidzu. Studia medyczne odbył w Krakowie i Wrocławiu. Od 1872 r. pracował jako chirurg w Poznaniu, gdzie wraz z Teodorem Teofilem Mateckim¹¹¹ i Piotrem Seckim zapoczątkował nowoczesną chirurgię, stosując przy operacjach znieczulenie ogólne przy użyciu eteru i chloroformu. W 1877 r. założył Szpital Dziecięcy Sióstr Miłosierdzia przy ul. Św. Józefa w Poznaniu i towarzystwo wspierające ten szpital; do 1880 r. był dyrektorem szpitala.

Autor wielu artykułów naukowych i literackich. W 1889 r. wraz z Heliodorem Święcickim¹¹² i Bolesławem Wicherkiewiczem¹¹³ założył czasopismo „Nowiny Lekarskie”, będące pismem Wydziału Lekarskiego Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk¹¹⁴, w którym publikował swoje felietony. Jego artykuł *Dziedzictwo ducha* stał się manifestem ideowym dla poznańskich lekarzy, tak pisał w nim o zawodzie lekarza: „Ponad materialne względy wysoko wznosić się powinien sztandar godności naszego zawodu”. Popularyzował postać i dorobek Karola Marcinkowskiego¹¹⁵. Zmarł w Poznaniu.

Kazimierz Zimmermann (1874-1925), ksiądz, działacz społeczny, historyk, ekonomista, socjolog, teoretyk myśli chrześcijańsko-społecznej, przyjaciel i współpracownik ks. Piotra Wawrzyniaka¹¹⁶. Urodził się w Trzemesznie jako syn lekarza Jana i Heleny z Malczewskich. Ukończył Gimnazjum im. św. Marii Magdaleny w Poznaniu. Studia teologiczne odbył w Würz-

burgu, Poznaniu i Gnieźnie; w 1897 r. otrzymał święcenia kapłańskie. Późniejszą karierę zawdzięczał w dużej mierze abp. Florianowi Stablewskiemu¹¹⁷, z działalnością społeczną którego przez wiele lat był ściśle związany. Odegrał ważną rolę jako główny teoretyk katolickiej doktryny społecznej.

Początkowo pracował jako wikary w Tarnowie Podgórnym i w Poznaniu w kościele poddominikańskim pw. Najświętszego Serca Jezusowego i Matki Boskiej Pocieszenia, a w latach 1902-1910 był kolejno kanonikiem i prałatem-kustoszem w Kolegiacie Poznańskiej Matki Bożej Nieustającej Pomocy i św. Marii Magdaleny. Z poparcia abp. Stablewskiego w latach 1903-1905 współpracował z „Kurierem Poznańskim”. Współdziałał z ruchem katolicko-socjalnym na zachodzie, pozostając w bliskim związku z ruchem społeczno-gospodarczym w Wielkopolsce zapoczątkowanym przez Karola Marcinkowskiego i ks. Augustyna Szamarzewskiego¹¹⁸, a kontynuowanym przez ks. Piotra Wawrzyniaka. Był współzałożycielem a w latach 1902-1904 i 1907-1910 także redaktorem czasopisma „Ruch Chrześcijańsko-Socjalny”, w którym artykuły zamieszczali liczni polscy socjaliści. Czasopismo propagowało w społeczeństwie idee encykliki *Rerum Novarum*¹¹⁹. Prowadził działalność społeczną w różnych organizacjach m.in. w Towarzystwie Czytelni Ludowych, gdzie w latach 1903-1904 był wiceprezesem Zarządu Głównego oraz w Poznańskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk, gdzie w latach 1900-1904 był sekretarzem Wydziału Historyczno-Literackiego, a w 1908 r. reaktywował po 15 latach przerwy Wydział Prawno-Ekonomiczny.

Stanowisko, jakie zajmował w niektórych sprawach społecznych wyprzedzało znacznie nieśmiałe i konserwatywne poglądy innych działaczy społecznych tego okresu, a nawet późniejszego okresu międzywojennego. Zachęcony przez ks. Wawrzyniaka w latach 1905-1907 odbył w Monachium studia ekonomiczne, uzyskując stopień naukowy doktora. W Monachium poznał rzeźbiarza Marcina Rożka¹²⁰, którego twórczość w następnych latach bardzo propagował.

W 1907 r. razem z ks. Wawrzyniakiem i ks. Stanisławem Adamskim¹²¹ upowszechniał idee katolicyzmu społecznego w Królestwie Polskim w ramach wykładów dla tamtejszego duchowieństwa. W 1910 r. objął Katedrę Chrześcijańskich Nauk Społecznych na Uniwersytecie Jagiellońskim. Nominacja ta miała być wstępem do aktywizacji społecznej i gospodarczej

ziem zaboru austriackiego na wzór Wielkopolski. Wywołała ona jednak ostry sprzeciw radykalnych, socjalistycznych i antyklerykalnych kół studenckich (tzw. zimmermaniadę).

W latach 1919-1921 mieszkał w Wilnie, gdzie na Uniwersytecie Stefana Batorego był współorganizatorem i profesorem Wydziału Teologicznego. W 1922 r. miał przenieść się na Uniwersytet Poznański, do czego jednak nie doszło z powodu nie utworzenia Wydziału Teologicznego. Z Wilna powrócił na Uniwersytet Jagielloński, gdzie w latach 1922-1923 pełnił urząd dziekana Wydziału Teologicznego, a w latach 1924-1925 rektora. Przewodniczył także Komisji Powszechnych Wykładów Uniwersyteckich na Górnym Śląsku. Ogłosił wiele prac propagujących katolicką doktrynę społeczną oraz dotyczących dziejów najnowszych Wielkopolski, m.in. *O Towarzystwach Robotników*, *Znaczenie stanu robotniczego dla społeczeństwa i Kościoła*, *Powstanie i rozwój spółek zarobkowych i gospodarczych*, *Koalicja robotnika rolnego*, *O społecznych zadaniach i potrzebie organizacji nauczycielek*, *Ksiądz Patron Wawrzyniak*, *Fryderyk Wielki i jego kolonizacja rolna na ziemiach polskich*, *Udział duchowieństwa w pracy społecznej*.

Zmarł w Krakowie, pochowany został w rodzinnym grobowcu na cmentarzu parafialnym w Trzemesznie; na tablicy pamiątkowej umieszczono jego portret wykonany w 1925 r. w Wiedniu.

Przypisy

¹ Rozporządzenie nr 231/06 Wojewody Wielkopolskiego z dnia 29 grudnia 2006 r. w sprawie Powidzkiego Parku Krajo-
brazowego (Dziennik Urzędowy Województwa Wielkopolskie-
go nr 1, poz. 4).

² Wody geotermalne są wodami o wysokich temperatu-
rach, zgromadzonymi w zbiornikach podziemnych w postaci
warstw geotermalnych – skał, których pory i szczeliny wypeł-
nia woda. Wysoka temperatura wód geotermalnych pochodzi
z wnętrza Ziemi, gdzie zmagazynowana jest w płynnej mag-
mie budującej płaszcz naszej planety. Energia ta pochodzi jesz-
cze z czasów kształtowania się planety oraz uzupełniana jest
w wyniku wypromieniowania energii podczas rozpadu pier-
wiastków promieniotwórczych, znajdujących się w skałach
i w magmie. Wierzchnie warstwy skał, zwane skorupą ziem-
ską, ogrzewane są od warstw znajdujących się głębiej. Im głę-
bszy otwór w skorupie ziemskiej, tym wyższe panują w nim
temperatury. Woda transportuje energię cieplną z wnętrza Zie-
mi na jej powierzchnię.

³ Przydatne adresy dla wędkarzy: Polski Związek Węd-
karski Okręg w Koninie, ul. Wyspiańskiego 1, 62-510 Konin,
tel. 63 242 28 53, 63 243 29 79; Gospodarstwo Rybackie J.M.B.
Grzybowski: Skorzęcin 44, 62-425 Witkowo, tel. 63 277 01 07;
Gospodarstwo Jeziorowe Rybmar s.c. – Jan Marszałek i Paweł
Marosz, 62-430 Powidz, ul. Strzałkowska 23, tel. 63 277 61 31,
kom. 604 2726 70.

⁴ Trolling to metoda połowu ryb drapieżnych polegająca
na ciągnięciu wędką przynęty za łodzią. Ruch przynęty imitu-
je ruch ryby i prowokuje drapieżniki do ataku. Używanie tej
metody połowu na wodach śródlądowych było w naszym kra-
ju do niedawna niedozwolone. Stosuje się sztuczne przynęty
wykonane z różnego rodzaju materiałów imitujące naturalny
pokarm ryb drapieżnych – wobler, naśladujące wyglądem lub
ruchem małą rybkę – rippery, względnie specjalnie wyprofilo-
wane wobler służące do powierzchniowego łowienia szczu-
paków i okoni – poppery). Te ostatnie przynęty są wyjątkowo

efektywne przy polowaniu na drapieżniki ukryte pośród gęstej roślinności podpowierzchniowej oraz pośród liści roślinności pływającej.

⁵ Renaturyzacja to proces przywrócenia środowisku przyrodniczemu stanu naturalnego, możliwie bliskiego stanowi pierwotnemu sprzed wprowadzenia w nim zmian przez człowieka.

⁶ Siedziba Nadleśnictwa Gniezno: ul. Wrzesińska 83, 62-200 Gniezno, tel. 61 426 46 11.

⁷ Gospodarcze Drzewostany Nasienne to drzewostany o najlepszych cechach morfologicznych i fizjologicznych, dostarczające danej jednostce organizacyjnej Lasów Państwowych nasion na potrzeby odnowieniowe i zalesieniowe oraz do odnowienia naturalnego przed wyrębem. Gospodarcze Drzewostany Nasienne ewidencjonowane są przez nadleśnictwa i Regionalne Dyrekcje Lasów Państwowych.

⁸ Drzewa doborowe to drzewa o najlepszych cechach jakościowych, wyróżniające się zdrowotnością, przyrostem, pokrojem korony, wysokością, jakością pnia itp., wyłączone wraz z otuliną z wyrębu, przeznaczone do zbioru nasion i pozyskiwania zrazów. Drzewa doborowe oznakowywane są żółtą opaską z numerem ewidencyjnym i wpisywane są do *Krajowego rejestru drzew doborowych*.

⁹ Siedziba Nadleśnictwa Konin: ul. Gajowa 2, 62-510 Konin, tel. 63 242 47 12, 63 242 47 39, Leśnictwo Skulsk: tel. 63 268 20 01.

¹⁰ Siedziba Nadleśnictwa Miradz: Miradz 12, 88-320 Strzelno, tel. 52 318 93 97, 52 318 31 75; Leśnictwo Ostrowo: tel. 52 318 13 25.

¹¹ Bindaż (chłodnik) to aleja obsadzona obustronnie drzewami na tyle blisko, że ich korony splatają się nad drogą tworząc sklepienie, albo kryta aleja ze sklepieniem z kratownicy, obrosłej pnączami i rozpiętymi na niej gałęziami drzew, zwłaszcza grabów.

¹² Jaromir (zm. 1035), książę czeski z dynastii Przemyślidów, syn Bolesława II Pobożnego, panował w latach 1003, 1004-1012, 1033-1034.

¹³ Ethelred II Bezradny (Aethelred II, Ethelred II) (968-1016), król Anglików w latach 978-1013 i od 1014 r.

¹⁴ Olędrzy byli osadnikami z Fryzji (obecna północna Holandia) i Niderlandów (obecna Belgia, Holandia i Luksemburg), najczęściej wyznania protestanckiego o charakterze ewangelic-

kim (mennonici), którzy w XVI-XVII w. zakładali wsie m.in. na Kujawach i w Wielkopolsce. Zajmowali się m.in. melioracjami. W późniejszym okresie do połowy XIX w. *olendrami* nazywano także osadników innych narodowości (Polaków, Niemców, Szkotów Czechów, Węgrów), którzy korzystali z pewnych przywilejów wynikających z prawa stosowanego przez dawnych fryzyjskich i niderlandzkich kolonistów.

¹⁵ Rugi pruskie to masowe wysiedlenia Polaków oraz Żydów z Prus w latach 1885-1890. Osoby wysiedlone zamieszkiwały tam jako emigranci ekonomiczni przybyli z zaborów rosyjskiego i austriackiego i nie nabyły obywatelstwa niemieckiego w okresie, kiedy Prusy utworzyły Rzeszę Niemiecką w 1871 r. Wysiedlenia odbywały się na zasadzie dyskryminacji etnicznej.

¹⁶ Komisja Kolonizacyjna (Königlich Preussische Ansiedlungskommission in den Provinzen Westpreußen und Posen) była instytucją założoną w 1886 r. przez władze niemieckie, mającą na celu wkup ziemi od polskiej szlachty i chłopów w celu osadzania na niej Niemców. Miała służyć zakładaniu nowych wsi niemieckich. Mimo ogromnych środków finansowych przeznaczonych na ten cel przez rząd pruski działalność ta nie odniosła sukcesu, ponieważ Niemcy niechętnie osiedlali się na wschodzie. Do 1918 r. osiedlono tylko około 22 tys. rodzin i wykupiono ponad 8% całej ziemi Wielkopolski i Pomorza.

¹⁷ Hakata to potoczna nazwa niemieckiej organizacji nacjonalistycznej Niemiecki Związek Marchii Wschodniej (Deutscher Ostmarkenverein), założonej w Poznaniu w 1894 r. Nazwa wzięła się od pierwszych liter nazwisk założycieli Ferdynanda von Hansemanna (1861-1900), Hermanna Kennemanna (1815-1910), Henryka von Tiedemanna (1840-1922). Celem Związku była ostateczna germanizacja ziem polskich w zaborze pruskim.

¹⁸ Jan Łaski herbu Korab (1456-1531), arcybiskup gnieźnieński i prymas Polski w latach 1510-1531, jeden z najwybitniejszych polityków i mężów stanu I Rzeczypospolitej.

¹⁹ Klemens IV, prawdziwe imię i nazwisko: Guy Foulques (1200-1268), papież sprawujący urząd w latach 1265-1268. W 1267 r. kanonizował Jadwigę Śląską (Jadwiga z Andechs-Meran) (między 1178 a 1180-1243), żonę Henryka I Brodatego (między 1165 a 1170-1238), księcia wrocławskiego.

²⁰ Towarzystwo Tomasza Zana miało na celu „rozbudzenie i pielęgnowanie u młodzieży miłości i poczucia obowiązku

względem Ojczyzny. Danie do jej usług ludzi gorących, ofiar-nych, do najtrudniejszych prac obywatelskich gotowych, a w razie potrzeby do świętej walki orężnej o niepodległość Polski". Tomasz Zan (1796-1855), poeta, współzałożyciel Towarzystwa Filomatów – tajnego stowarzyszenia młodzieży w Wilnie o celach społeczno-patriotycznych i samokształceniowych, w 1820 r. założyciel jawnego Związku Promienistych (Zgromadzenie Przyjaciół Pożytecznej Zabawy) – organizacji o celach wychowawczych szerzącej wśród młodzieży model zabawy łączącej współzawodnictwo artystyczne i intelektualne ze zdrowym trybem życia, w latach 1820-1823 prezes tajnego patriotycznego związku młodzieży wileńskiej Zgromadzenie Filaretów. W latach 1824-1837 po rocznym pobycie w więzieniu przebywał na zesłaniu w Orenburgu. Autor okolicznościowych utworów poetyckich, trioletów, ballad i poematu heroikomicznego *Zgon tabakiery*. Był także nauczycielem i geologiem, uczestnicząc w naukowych ekspedycjach geologicznych w Rosji.

²¹ Kraj Warty lub Okręg Rzeszy Kraj Warty (Reichsgau Wartheland, Warthegau) to nazwa regionu administracyjnego utworzonego podczas II wojny światowej na zachodnich terenach Polski wcielonych do III Rzeszy Niemieckiej.

²² Franciszek Rawicki (1888-1942), ksiądz, proboszcz parafii w Budziszawiu Kościelnym od 1921 r. Absolwent Gimnazjum Filologicznego w Kaliszu i Seminarium Duchownego w Kaliszu. Przez 11 lat był wikariuszem w parafii Błaszkii. Przyniósł się do odbudowy parafii po zniszczeniach I wojny światowej. Zamordowany w obozie koncentracyjnym w Dachau.

²³ Andrzej Żurański (1916-1984), ksiądz, kanonik, proboszcz parafii w Budziszawiu Kościelnym w latach 1959-1984, budowniczy nowego kościoła pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny.

²⁴ Józef Kostrzewski (1885-1969), archeolog, muzeolog, profesor Uniwersytetu Poznańskiego, twórca poznańskiej szkoły archeologicznej.

²⁵ Edmund Callier (1833-1893), historyk, publicysta, uczestnik powstania styczniowego. Był żołnierzem armii pruskiej oraz Legii Cudzoziemskiej we Francji. Brał udział w wojnie krymskiej, walcząc pod Sewastopolem, gdzie awansowany został do stopnia sierżanta i otrzymał obywatelstwo francuskie. Po wybuchu powstania styczniowego utworzył w Środzie oddział powstańczy, z którym po przekroczeniu granicy dołączył

do oddziału Kazimierza Mielęckiego. Walczył pod Olszakiem, gdzie został ranny. Mianowany naczelnikiem wojskowym województwa mazowieckiego awansowany został do stopnia pułkownika Zasłynął jako znakomity dowódca, wykazując nieprzeciętne zdolności prowadzenia walki partyzanckiej. Stoczył kilkanaście bitew i potyczek, walczył m.in. pod Grochowem, Izbicą, Dobrzelinem, Wachowem Kościelnym, Brzozowem, Sobotą, Złakowem i Buczkiem. W 1866 r. wydał napisane w więzieniu w Grudziądzu wspomnienia *Trzy ustępy z powstania*.

²⁶ Władysław Roch Gurowski herbu Wczele (ok. 1715-1790), marszałek wielki litewski, pisarz wielki koronny, szambelan króla Augusta III, jedna z najbardziej wpływowych postaci obozu prorosyjskiego w Polsce.

²⁷ Arnold Sarjusz-Makowski (1876-1943), geolog, specjalista geologii złóż węgla, paleontolog, inżynier górniczy. Sporządził przeglądowy opis całego Polskiego Zagłębia Węglowego wraz z obliczeniem zasobów węgla. W 1938 r. kierował poszukiwaniami złóż węgla brunatnego na południowo-wschodnich obszarach Polski. W oparciu o materiały uzyskane z niemieckiego Archiwum Akt (nadania górnicze i wyniki poszukiwań węgla brunatnego w Poznańskim i na Pomorzu) rozpoczął zestawianie i publikowanie wyników poszukiwań i szczegółowych opracowań złóż węgla brunatnego pod ogólnym tytułem *Węgle brunatne w Polsce*.

²⁸ Mikołaj z Wenecji, zwany Krwawym Diabłem z Wenecji (pierwsza połowa XIV w. – 1400), wielkopolski możnowładca, sędzia ziemski kaliski. Jako pierwszy wprowadził w polskim prawie rozróżnienie daty dokonania czynności prawnej i daty wystawienia dokumentu. Swoją przydomek zawdzięczał bezwzględności wobec przeciwników politycznych.

²⁹ Kazimierz Mielęcki herbu Aulok (1837-1863), pułkownik, naczelnik sił zbrojnych oddziału mazowieckiego, kaliskiego i wszystkich oddziałów z Wielkiego Księstwa Poznańskiego pochodzących, dowódca powstania styczniowego na Kujawach. Dowodził m.in. oddziałami powstańczymi w bitwie pod Olszakiem, gdzie został ciężko ranny. Po upadku powstania napisano o nim m.in.: „nikt mu nie zaprzeczy wielu przymiotów bohater-
skich, którym tylko zbywało na dłuższym szeregu doświadczeń wojennych, aby z nich wyrósł wódz wszechstronnie wyrobiony i bohater na wieczną cześć i wdzięczność gnębitej ojczyzny zasługujący”.

³⁰ 13 czerwca 1999 r. podczas pielgrzymki do ojczyzny, papież Jan Paweł II ogłosił błogosławionymi 108 męczenników II wojny światowej. W ich gronie znalazła się także siostra Zgromadzenia św. Dominika – Julia Stanisława Rodzińska. Bł. Siostra Julia Rodzińska po odbyciu zakonnej formacji i zdobyciu wykształcenia nauczycielskiego podejmowała prace kolejno w Mielżynie, Rawie Ruskiej i Wilnie. Związana była głównie z dziećmi i młodzieżą, jako opiekunka w zakładzie dla sierot, nauczycielka, kierowniczka szkoły oraz organizatorka kolonii i półkolonii dla najbiedniejszych dzieci. W czasie II wojny światowej uczestniczyła w konspiracyjnym nauczaniu języka polskiego, historii i religii w Wilnie i organizowała pomoc dla księży emerytów. W 1943 r. została aresztowana i zatrzymana w więzieniu na Łukiszkach, w 1944 r. trafiła do obozu koncentracyjnego w Stutthofie koło Gdańska, gdzie została osadzona z numerem 40992 w barakach części żydowskiej. W czasie epidemii tyfusu zgłosiła się do posługiwania chorym. Całkowicie wyczerpana i wyniszczona tyfusem, zmarła 20 lutego 1945 r.

³¹ Zgromadzenie Sióstr św. Dominika zostało założone przez Sługę Bożą Matkę Kolumbę Białecką w 1861 r. w Tarnobrzegu-Wielowski (obecnie diecezja sandomierska). Poza działalnością religijną siostry podejmują także prace służące m.in. podnoszeniu oświaty i kultury środowisk, w których pracują, oraz niosą pomoc chorym i cierpiącym. Założycielka Zgromadzenia pochodziła z kresów wschodnich z Jaśniszcz koło Podkamienia (ówczesne województwo tarnopolskie). W Rzymie prowadzony jest proces beatyfikacyjny, 20 grudnia 2004 r. został promulgowany w Watykanie Dekret heroiczności cnót.

³² Brzetysław I (1002-1055), książę Czech z dynastii Przemyślidów. W 1038 r. zbrojnie najechał Wielkopolskę, gdzie żołnierze czescy zniszczyli siedziby biskupie w Poznaniu i Kruszwicy, zamek i kościół na wyspie na Jeziorze Lednickim, splądrowali grobowiec Mieszka I w Poznaniu oraz wywieźli do Pragi m.in. relikwie św. Wojciecha, liczne wyroby ze złota.

³³ Karol Wielki (742 lub 747 – 814), król Franków i Longobardów, od 800 r. cesarz Imperium Rzymskiego.

³⁴ Enno Friedrich Wichard Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff (1848-1931), niemiecki filolog klasyczny, znawca literatury antycznej Grecji, urodzony w Markowicach koło Inowrocławia.

³⁵ Film z serii „Wielkopolskie Parki Krajobrazowe” (14'35"). PFS PALFILMSTUDIO, Poznań 2009 (Producent, scenariusz

i realizacja: Krzysztof Paluszyński, zdjęcia: Krzysztof Paluszyński, Mirosław Skrzypczak).

³⁶ Adam Hilary Bernard Chmielowski herbu Jastrzębiec, św. Brat Albert lub św. Albert Chmielowski (1845-1916), zakonnik (Zakon św. Franciszka z Asyżu), założyciel Zgromadzenia Braci Albertynów i Zgromadzenia Sióstr Albertynek, powstaniec styczniowy, artysta malarz, święty Kościoła katolickiego. Powszechnie znany z pełnej poświęcenia pracy dla biednych i bezdomnych; osobiście razem z bezdomnymi prowadził przytułek. Dorobek malarski to 61 obrazów olejnych, 22 akwarele i 15 rysunków. Do najbardziej znanych prac należą m.in. *Po pojedynku*, *Dziewczynka z pieskiem*, *Cmentarz*, *Dama z listem*, *Powstaniec na koniu*, *Wizja św. Małgorzaty*, *Zachód słońca*, *Amazonka*. Jednym z najwyższej cenionych obrazów artysty jest *Cmentarz włoski*, wystawiany w galerii Sztuki Polskiej w Sukiennicach w Krakowie oraz najsłynniejszy jego obraz religijny *Ecce Homo*, znajdujący się w prezbiterium kaplicy sióstr Albertynek w Krakowie. W 1983 r. w Krakowie ogłoszony błogosławionym przez papieża Jana Pawła II, a w 1989 r. podczas kanonizacji w Rzymie świętym.

³⁷ Jakub Rawicz Stanowski (1818-1889), profesor Wyższej Szkoły Rolniczej im. Haliny w Żabikowie, działacz Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, ziemianin, uczestnik rewolucji Wiosny Ludów, podczas której został ranny.

³⁸ Teofil Wilski (ur. 1935 r.), biskup pomocniczy diecezji kaliskiej i biskup tytularny *Castello di Mauritania*, doktor teologii. Członek Komisji Episkopatu Polski ds. Duchowieństwa, współprzewodniczący zespołu Episkopatu Polski do spraw dialogu ze wspólnotą Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego oraz wykładowca w Wyższym Seminarium Duchownym w Kaliszu. Świecenia kapłańskie przyjął w 1960 r. z rąk kard. Stefana Wyszyńskiego (1901-1981), sakrę biskupią otrzymał w 1995 r. w Kaliszu z rąk abp. Jerzego Stroby (1919-1999). Jego motto biskupie to: Służyć Ojcostwu Boga (Paternitati Servire Dei). Był notariuszem Kurii Metropolitalnej w Gnieźnie (1968-1970), wykładowcą teologii dogmatycznej w Seminarium Duchownym w Gnieźnie (1968-1995) oraz pełnił obowiązki ojca duchownego w Seminarium Duchownym w Gnieźnie (1982-1988) i rektora (1989-1995). Uważany jest za jednego z najwybitniejszych teologów polskich zajmujących się tematyką Trójcy Świętej.

³⁹ Jan I, zwany Gerbicz, Gerbisz lub Herbisz (1240-1297), biskup poznański, pochodził z rodu Nałęczów.

⁴⁰ Bronisław Wilhelm Pieracki (1895-1934), polityk, wicepremier, minister spraw wewnętrznych, poseł, legionista, pułkownik dyplomowany Wojska Polskiego. Zginął w zamachu, postrzelony prawdopodobnie przez członka Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów. Pośmiertnie został kawalerem Orderu Orła Białego i awansowany na generała brygady.

⁴¹ Michał Kozal (1893-1943), biskup pomocniczy w diecezji włocławskiej, męczennik i błogosławiony Kościoła katolickiego. Zginął w obozie koncentracyjnym w Dachau. Beatyfikowany przez papieża Jana Pawła II w 1987 r.

⁴² Roman Grzeszczak (1903-1992) doktor medycyny, absolwent Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Poznańskiego, lekarz w Rzgowie, Golinie i Słupcy, ordynator Oddziału Chorób Płucnych, inicjator budowy szpitala w Słupcy. Walczył w kampanii wrześniowej 1939 r., był żołnierzem Batalionów Chłopskich.

⁴³ Jan ze Słupcy (1408-1488), rektor Akademii Krakowskiej, urodzony w Słupcy w rodzinie mieszczanina Mikołaja. Magister teologii, zajmował się głównie kopiowaniem dzieł Ojców Kościoła, XIV-wiecznych komentatorów dzieł Arystotelesa oraz przekładami greckimi Biblii i pisaniem kazań m.in. o św. Wojciechu i św. Stanisławie. Swój zbiór ksiąg rękopiśmiennych darował uniwersytetowi krakowskiemu.

⁴⁴ Stefan Cybichowski (1881-1940), architekt i działacz społeczny. Studiował architekturę na politechnice w Berlinie, po studiach był docentem Akademii Przemysłowej w Berlinie. Od 1910 r. prowadził w Poznaniu własne biuro architektoniczne, członek Wydziału Technicznego Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Koła Architektów przy Stowarzyszeniu Inżynierów i Architektów oraz Stowarzyszenia Artystów, naczelnik Wydziału Budowlanego w Urzędzie Wojewódzkim, prowadził wykłady z budownictwa wiejskiego na Wydziale Rolniczo-Leśnym Uniwersytetu Poznańskiego. Był członkiem Rady Miejskiej i honorowym radcą magistratu miasta Poznania. Wraz z grupą profesorów został aresztowany przez Niemców i osadzony w Forcie VII w Poznaniu, gdzie został rozstrzelany. Jego symboliczna mogiła znajduje się na Cmentarzu Parafialnym św. Jana Vianneya w Poznaniu. Tabliczka z informacją o nim umieszczona jest na Pomniku Polskiego Państwa Podziemnego i Armii Krajowej w Poznaniu.

⁴⁵ Leon Michalski (1915-1979), lotnik wojskowy, major, nawigator i operator radaru. W czasie II wojny światowej służył w Polskich Siłach Powietrznych w Wielkiej Brytanii. Ukończył Wyższą Szkołę Lotniczą w Weston-Super-Mare. Latał jako radioobserwator m.in. na myśliwcach Havoc I, walczył w polskim 307. Dywizjonie Myśliwskim Nocnym Lwowskie Puchacze na samolotach Beaufighter VI i Mosquito II. Służbę w Polskich Siłach Powietrznych zakończył w polskim stopniu kapitana i brytyjskim flight lieutenanta. Odznaczony został m.in. Krzyżem Walecznych. Po wojnie był przedsiębiorcą w Buenos Aires w Argentynie (do 1955 r.), a następnie w Kostaryce, gdzie otworzył wytwórnię wyrobów z tworzyw sztucznych. Wiceprezes Związku Polaków w Argentynie. Pochowany na Cmentarzu Wojskowym na Powązkach w Warszawie.

⁴⁶ Marcus Vitruvius Polio (I w p.n.e.), rzymski architekt i inżynier wojskowy, autor traktatu *O architekturze ksiąg dziesięć*, omawiającego zasady budownictwa i planowania miast. Twórca tzw. człowieka witruwiańskiego, wizerunku nagiego mężczyzny wpisanego w okrąg i kwadrat, symbolizujące ruch, upowszechnionego przez Leonarda da Vinci (1452-1519).

⁴⁷ Franciszek Smuglewicz (1745-1807), malarz i rysownik.

⁴⁸ Jan Śniadecki (1756-1830), astronom, matematyk, geograf, filozof. Jędrzej Śniadecki (1768-1838), lekarz, biolog, chemik, filozof.

⁴⁹ Florian Stablewski (1841-1906), arcybiskup poznański i gnieźnieński, prymas Polski, poseł do sejmu pruskiego.

⁵⁰ Gaspar Józef Hipolit Cegielski (1813-1868), filolog, przemysłowiec, działacz społeczny i polityk.

⁵¹ Marian Langiewicz (1827-1887), generał, dyktator powstania styczniowego.

⁵² Józef Zwierzycki (1888-1961), geolog, profesor, badacz Archipelagu Malajskiego i Nowej Gwinei.

⁵³ Klemens Tomczek (1860-1884), geolog i podróżnik, uczestnik pierwszej polskiej wyprawy badawczej Stefana Szolc-Rogozińskiego do Kamerunu. Zbadał pod kątem geologii i hydrografii źródła i górny bieg Rio del Rey, źródła rzeki Meme i dopływy rzeki Mungo, odkrył Jezioro Słoniowe (Balombi-O-M'Bu). Autor popularnych artykułów podróżniczych w prasie polskiej oraz pracy naukowej w języku niemieckim „O handlu wymiennym w Środkowo-Zachodniej Afryce” (1880-1881). Zmarł na żółtą febrę w czasie wyprawy, w rękopisie pozostawił

7 tomów notatek geograficznych. Jego pamięci poświęcony jest kamień znajdujący się na cmentarzu w Trzemesznie.

⁵⁴ Stanisław Kozierowski, pseudonim Dołęga (1874-1949), ksiądz, historyk i językoznawca zajmujący się badaniem nazw własnych (onomasta), profesor tytularny Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Poznańskiego, członek Polskiej Akademii Umiejętności. Jeden z założycieli – obok lekarza Heliodora Święcickiego (1854-1923), archeologa Józefa Kostrzewskiego (1885-1919) i filozofa Michała Sobeskiego (1877-1939) – Wszechnicy Piastowskiej, późniejszego Uniwersytetu Poznańskiego (obecnego Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza). Specjalizował się w dziejach Wielkopolski i Pomorza, m.in. napisał prace na temat nazw miejscowych Słowiańszczyzny Zachodniej.

⁵⁵ Jędrzej Moraczewski, pseudonim Edward, E. K. Pomorski, Edward (1870-1944), inżynier kolejowy, polityk i działacz związkowy, publicysta, jeden z przywódców Polskiej Partii Socjalno-Demokratycznej i Polskiej Partii Socjalistycznej.

⁵⁶ Mariusz Zaruski (1867-1941), generał brygady Wojska Polskiego, pionier polskiego żeglarstwa i wychowania morskiego, taternik-ratownik, założyciel Tatrzańskieo Ochotniczego Pogotowia Ratunkowego, popularyzator narciarstwa i turystyki górskiej, instruktor harcerski, także prozaik, poeta, fotografik i malarz.

⁵⁷ Kazimierz IV Andrzej Jagiellończyk (1427-1492), wielki książę litewski (1440-1492), król Polski (1447-1492).

⁵⁸ Jerzy Wojciech Szulczewski (1879-1969), etnograf, botanik i zoolog, nauczyciel biologii i pszczelarstwa, społecznik. Wybitny znawca flory i fauny Wielkopolskiego Parku Narodowego, badacz i popularyzator folkloru, zwłaszcza legend i obrzędów polskich końca XIX w. na Kujawach i w Wielkopolsce. Autor publikacji pisanych w języku polskim i niemieckim z dziedziny etnografii, botaniki i zoologii. Po zakończeniu powstania wielkopolskiego był komisarzem komitetu do spraw spolszczania szkół w obwodzie janowieckim, kierował działami przyrodniczym i prehistorycznym w Muzeum Wielkopolskim w Poznaniu, brał udział w pracach Komisji Programowo-Podręcznikowej przy Kuratorium Okręgu Szkolnego w Poznaniu. Członek Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności.

⁵⁹ Fryderyk Wilhelm II von Hohenzollern (1744-1797), król pruski i elektor brandenburski. Wziął udział w I i II rozbiórce Polski.

⁶⁰ Gustaw Paszkiewicz (1893-1955), generał dywizji Wojska Polskiego.

⁶¹ W ramach operacji lotniczej Hammer (dowódca por. naw. Radomir Walczak) w nocy z 1 na 2 października 1942 r. (ekipa XIII) razem z kpt. Adamem Borysem skakali (spadochron typu Irvin QD): por. Stanisław Kotorowicz pseud. Kran, mjr Bronisław Żelkowski pseud. Dąbrowa i st. strz. Jan Cegłowski pseud. Konik, kurier Delegatury Rządu na Kraj.

⁶² Szare Szeregi to kryptonim działającego w konspiracji w latach 1939-1945 Związku Harcerstwa Polskiego. Zespoły harcerzy skupiające młodzież powyżej 18 lat tworzyły Grupy Szturmowe pełniące służbę dywersyjną; stały się one także oddziałami Kedywu. Wykonały szereg akcji dywersyjno-sabotażowych, odbijały więźniów, przeprowadziły wiele zamachów na wysokich funkcjonariuszy wojska i policji niemieckiej. Wykonywaniem zamachów zajmowała się III kompania batalionu Zośka, nosząca kryptonim Agat, później Pegaz.

⁶³ Podczas powstania warszawskiego batalion Parasol wszedł obok batalionu Zośka w skład zgrupowania Kedywu KG AK Radosław. W momencie mobilizacji 1 sierpnia 1944 r. zadaniem Kedywu na Woli była osłona znajdującej się tam KG AK. W chwili koncentracji batalion liczył 280 ludzi, z czego 172 ze składu konspiracyjnego i 50 ochotników, którzy napłynęli do oddziału w pierwszych godzinach powstania. 8 sierpnia batalion osiągnął stan 574 żołnierzy, z czego 369 z konspiracyjnego składu. Łącznie z tego składu nie dołączyło 80 ludzi, którzy brali udział w walkach w ramach innych oddziałów AK. Ogromne straty batalion poniósł w walkach na Starym Mieście. Za walki w powstaniu warszawskim wódz naczelny odznaczył batalion Srebrnym Krzyżem Orderu *Viruti Militari*.

⁶⁴ Kazimierz Mielęcki (1837-1863), dowódca średniego szczebla w powstaniu styczniowym. Był pułkownikiem i naczelnikiem sił zbrojnych województwa mazowieckiego. Ciężko ranny w czasie bitwy pod Mikorzynem koło Ślesina. Tak pisano po jego śmierci: „nikt mu nie zaprzeczy wielu przymiotów bohaterskich, którym tylko zbywało się na dłuższym szeregu doświadczeń wojennych, aby z nich wyrósł wódz wszechstronnie wyrobiony i bohater na wieczną cześć i wdzięczność gnębionej ojczyzny zasługujący. [...] porzucił on wszystko, aby z letargu budzącą się ojczyznę do życia powołać, aby walczyć [...]”.

⁶⁵ Mieczysław Ledóchowski, herbu Szaława, właściwie Mieczysław Halka-Ledóchowski, (1822-1902), kardynał, metropolita poznańsko-gnieźnieński, prymas Polski.

⁶⁶ Nazwą „walka kulturowa” (Kulturkampf) powszechnie określa się wydarzenia w Cesarstwie Niemieckim w latach 1871–1878, zainicjowane przez kanclerza Otto Eduarda Leopolda von Bismarck-Schönhausen (1815-1898), zmierzające do ograniczenia wpływów Kościoła katolickiego w państwie. Na ziemiach polskich Kulturkampf wiązał się z zaostreniem germanizacji, zwłaszcza po 1878 r., co w konsekwencji doprowadziło do wzmocnienia polskiego ruchu narodowego.

⁶⁷ Papież Leon XIII, właściwie Gioacchino Vincenzo Raphaelo Aloisio Pecci (1810-1903), z pochodzenia Włoch, pontyfikat w latach 1878-1903. Uznawany za pierwszego nowoczesnego papieża, dążącego do dialogu ze współczesnym światem, ale nie rezygnującego jednocześnie z ewangelizacji życia społecznego. Autor encykliki *Rerum novarum* (1891 r.), przedstawiającej zasady katolickiej nauki społecznej, która stała się jedną z najważniejszych we współczesnych wypowiedziach Kościoła, kształtując katolicką myśl społeczną, aż do czasów współczesnych. Biskupom polskim przypominał jednak o posłuszeństwie wobec zaborców: „Wam, którzy zamieszkujecie prowincję Poznańską i Gnieźnieńską, zalecamy ufność w wielkoduszną sprawiedliwość Cesarza, o jego bowiem względem was przychylności i życzliwym usposobieniu osobiście od niego samego powzięliśmy wiadomość”.

⁶⁸ Sobór Watykański I to dwudziesty sobór powszechny Kościoła katolickiego, zwołany przez papieża Piusa IX. Obradował w latach 1869-1870; został zawieszony, kiedy wojska włoskie zdobyły Rzym, obrady nigdy nie zostały wznowione. Sobór uchwalił konstytucję apostolską (dogmatyczną) *Konstytucja o Kościele Chrystusowym (Pastor aeternus)*, zawierającą dogmat o nieomyślności papieża („definicje Papieża Rzymskiego są same z siebie niezmiennne, a nie wynika to ze zgody Kościoła”), dotyczący bezbłędności w sprawach wiary i moralności. Pośrednim skutkiem uchwał soboru było wprowadzenie w 1950 r. przez Piusa XII dogmatu o Wniebowzięciu Najświętszej Marii Panny (*Assumptio Beatae Mariae Virginis in coelum*), stanowiącego przedmiot wiary dotyczącej wzięcia do nieba z ciałem i duszą Najświętszej Marii Panny po dopełnieniu biegu jej ziemskiego życia. Dogmat ten uznaje Kościół rzymskokatolicki i inne Kościoły będące w unii z Rzymem.

⁶⁹ „Przyjaciel Ludu” to tygodnik ilustrowany o tematyce społeczno-politycznej założony w okresie zaboru austriackiego. Początkowo wydawany był we Lwowie (1889-1902), następnie w Krakowie (1903-1914 i 1919-1933) i Warszawie (1946-1947). Po 1931 r. był organem prasowym Stronnictwa Ludowego, polskiej chłopskiej partii politycznej, utworzonej z połączenia PSL Piast, PSL Wyzwolenie i Stronnictwa Chłopskiego.

⁷⁰ Wojciech Jastrzębiec herbu Jastrzębiec (ok. 1362-1436), biskup poznański (1399-1412) i krakowski (1412-1423), arcybiskup gnieźnieński i prymas Polski (od 1423 r.). Kanclerz koronny. Pracował na dworze króla Władysława Jagiełły, był kanclerzem królowej Jadwigi. W latach 1404 i 1408 był rozjemcą w sporach z Krzyżakami.

⁷¹ *Kronika polska* Galla Anonima (*Cronicae et gesta ducum sive principum Polonorum*) powstała w latach 1112-1116 na dworze księcia Bolesława III Krzywoustego (1086-1138). Autorem kroniki był bliżej nieznany mnich, prawdopodobnie kapelan księcia Bolesława, pochodzący prawdopodobnie z terenów Francji. Oryginał kroniki oraz jej wczesne odpisy (prawdopodobnie istniało 8 egzemplarzy) nie dochowały się do naszych czasów. Najstarsze rękopisy pochodzą dopiero z XIV w. Do dziś zachowały się trzy kopie dzieła (najstarsza z 1340 r.), przechowywane w Bibliotece Narodowej w Warszawie (rękopisy: Zamoyskich i Heilsberski) oraz w Bibliotece Czartoryskich w Krakowie (rękopis Sędziwoja). U franciszkanów krakowskich u schyłku XIII w. powstała *Kronika Dzierzwy (Mierzwy)*, zwana także *Kroniką Franciszkańską*. Dzieło to opiera się na *Kronice Polski (Historia Polonica)* autorstwa cystersa bł. Mistrza Wincenego zwanego Kadłubkiem (po 1150 lub ok. 1160-1223), kapelana księcia Kazimierza II Sprawiedliwego (1138-1194) i doprowadzonej do 1205 r.; uzupełnione zostało do 1288 r. własnym opisem.

⁷² Aureliusz Augustyn z Ippony (*Aurelius Augustinus*) w Kościele katolickim znany jako św. Augustyn (354-430), filozof, pisarz, teolog, organizator życia kościelnego, święty Kościoła katolickiego, jeden z Ojców i Doktorów Kościoła (doktor łaski, *doctor gratiae*), który wniósł znaczący wkład w pogłębienie zrozumienia misterium Boga i wydatnie powiększył bogactwo doświadczenia chrześcijańskiego. Augustyn jako biskup zorganizował swój dom biskupi jak klasztor, a swoje przemyślenia i doświadczenia zapisał właśnie w *Regule*. Życie zakonne win-

no się według niej cechować jednością we wspólnym życiu, zaś poszczególne wskazania są bardzo praktyczne i dostosowane do apostołskiego charakteru życia zakonnego. Regułą tą posługują się m.in. augustianie, dominikanie, kanonicy regularni i paulini; w przeszłości zachowywały ją także zakony rycerskie. Obecnie opiera się na niej około 150 zgromadzeń męskich i żeńskich.

⁷³ Józef Dowbor-Muśnicki (1867-1937), polski dowódca wojskowy, generał-lejtnant Armii Imperium Rosyjskiego, generał broni Wojska Polskiego, dowódca powstania wielkopolskiego.

⁷⁴ W ramach operacji lotniczej Wall (dowódca kpt. naw. Mieczysław Kuźmicki) w nocy z 17 na 18 lutego 1943 r. (ekipa XXI, zespół 2) razem z ppor. Tadeuszem Jaworskim skakali (spadochron typu Irvin QD): ppor. Antoni Gilewski pseud. Vanadi, ppor. Władysław Wiśniewski pseud. Wróbel i ppor. Antoni Żychniewicz pseud. Przerwa.

⁷⁵ Insurekcja warszawska, mająca miejsce w dniach 17 i 18 kwietnia 1794 r., była zwycięskim powstaniem ludu Warszawy i wojska polskiego przeciwko okupacyjnemu garnizonowi rosyjskiemu, w czasie polskiego powstania narodowego przeciw Rosji i Prusom (insurekcji kościuszkowskiej). Bezpośrednią przyczyną wybuchu powstania było uchwalenie przez Radę Nieustającą, najwyższy organ administracyjny I Rzeczypospolitej powołany przez Sejm Rozbiorowy (przez współczesnych zwana „Zdradą Nieustającą”), na polecenie rosyjskiego ministra Osipa Igelströma redukcji wojska Rzeczypospolitej o połowę (z 15 tys. do 7,5 tys.), przymusowy werbunek zredukowanych żołnierzy do wojska rosyjskiego i pruskiego oraz rozbicie sprzyśiężenia powstańczego. Insurekcja rozpoczęła się 12 marca i zakończyła 16 listopada 1794 r., gdy ostatnie oddziały powstańcze skapitulowały przed Rosjanami w Radoszycach. Do połowy grudnia trwały jeszcze walki w Wielkopolsce i na Kujawach. Za oficjalną datę rozpoczęcia insurekcji uznaje się jednak 24 marca, kiedy na rynku krakowskim odczytano akt powstania i Tadeusz Kościuszko (1746-1817) złożył przysięgę. Akt powstania nadawał Kościuszce tytuł Najwyższego Naczelnika Siły Zbrojnej Narodowej i składał w jego ręce całkowitą władzę.

⁷⁶ Osip Andriejewicz Igelström (Otto Heinrich Igelström) (1737-1817), generał, rosyjski dyplomata szwedzkiego pochodzenia, baron, hrabia. Początkowo służył w armii saskiej a następnie w rosyjskiej. Brał udział w wojnie rosyjsko-tureckiej

(1768-1774) oraz rosyjsko-szwedzkiej (1788-1790). W 1792 r. został wodzem naczelnym armii rosyjskiej, stacjonującej w Polsce, a w 1793 r. cesarzowa Katarzyna II (znana jako Katarzyna Wielka, właściwie Sophie Friederike Auguste zu Anhalt-Zerbst; 1729-1796) mianowała go posłem nadzwyczajnym i ministrem pełnomocnym w Rzeczypospolitej, dając mu faktyczną władzę cywilną i wojskową w Polsce. W 1794 r. wybuch powstania kościuszkowskiego zmusił go do zniszczenia szyfrów i ucieczki z Warszawy do Rygi; w Warszawie stracił około 4 tys. ludzi.

⁷⁷ Bitwa pod Maciejowicami została stoczona 10 października 1794 r. w okolicach Garwolina (południowe Mazowsze) pomiędzy wojskami polskimi dowodzonymi przez naczelnika Tadeusza Kościuszkę a wojskami rosyjskimi pod dowództwem gen. Iwana Jewstafiejewicza Ferensa (1739-1799). Do bitwy doszło w wyniku próby niedopuszczenia do połączenia się dwóch dużych korpusów rosyjskich gen. Aleksandra Wasilewicza Suworowa (1729-1800) i gen. I. J. Fersena. W wyniku przegranej dla Polaków bitwy do niewoli dostał się ranny Tadeusz Kościuszko.

⁷⁸ Tomasz Wawrzecki herbu Rola (1759-1816), polski polityk i żołnierz. W insurekcji kościuszkowskiej generał, a po dostaniu się do niewoli Tadeusza Kościuszki od 12 października do 19 listopada 1794 r. Najwyższy Naczelnik Siły Zbrojnej Narodowej.

⁷⁹ Julian Ursyn Niemcewicz herbu Rawicz (1758-1841), polski dramaturg, powieściopisarz, poeta, pamiętnikarz, wolnomularz. Sekretarz Tadeusza Kościuszki podczas insurekcji kościuszkowskiej. Został wzięty do niewoli po bitwie pod Maciejowicami i osadzony w Twierdzy Pietropawłowskiej w Petersburgu.

⁸⁰ Roman Ignacy Franciszek Potocki herbu Pilawa (1750-1809), polityk polski i działacz patriotyczny, publicysta i pisarz, marszałek wielki litewski (1791-1794), wolnomularz – Wielki Mistrz Wielkiej Łoży Narodowej Wielkiego Wschodu Polski. Jeden z głównych przywódców insurekcji kościuszkowskiej. Był czołową postacią w polskim życiu publicznym w okresie panowania króla Stanisława Augusta Poniatowskiego (1732-1798).

⁸¹ Legiony Polskie we Włoszech to polskie formacje wojskowe, utworzone z inicjatywy gen. Jana Henryka Dąbrowskiego (1755-1818) w północnych Włoszech, których celem była walka o niepodległość. Walczące u boku wojsk francuskich i włoskich w latach 1797-1807. Dzięki wpływom Napoleona Bonapartego,

za pośrednictwem Agencji – polskiej emigracyjnej organizacji politycznej założonej w 1794 r. w Paryżu po upadku powstania kościuszkowskiego – J.H. Dąbrowski podpisał umowę w sprawie utworzenia Legionów z rządem Republiki Lombardzkiej. Mundury i sztandary Legionów były zbliżone do polskich, język komend i stopnie wojskowe również były polskie. Na szlifach widniał włoski napis *Ludzie wolni są braćmi*. Kokardy przypięte do mundurów były trójkolorowe w nawiązaniu do rewolucji francuskiej. Ochotnicy mieli zagwarantowane prawo powrotu do kraju.

⁸² Księstwo Warszawskie to utworzone w wyniku pokoju w Tylży (1807 r.) pod protektoratem Napoleona Bonapartego niewielkie państwo polskie na ziemiach II i III zaboru pruskiego; istniało do 1815 r. System rządów określała nadana przez Napoleona konstytucja. Zostało połączone z Saksonią unią personalną, władcą suwerennym księstwa był król Królestwa Saksonii (Fryderyk August III Sprawiedliwy, właściwie Friedrich August Joseph Maria Anton Johann Nepomuk Aloys Xaver Wettyn – książe warszawski Fryderyk August I), które wchodziło w skład Związku Reńskiego, będącego protektoratem I Cesarstwa Francuskiego.

⁸³ NKWD, czyli Ludowy Komisariat Spraw Wewnętrznych skupiał cały aparat represji policyjnych ZSRR, na który składała się milicja kryminalna, wywiad i kontrwywiad, wojska ochrony pogranicza, administracyjne sądownictwo doraźne oraz obozy koncentracyjne i pracy przymusowej. Komisariat nadzorował również lokalne instytucje rządowe, następnie w 1946 r. przemianowany został na Ministerstwo Spraw Wewnętrznych ZSRR. Nazwa NKWD szybko stała się w Polsce w potocznym rozumieniu synonimem wszelkich zbrodni dokonanych przez ZSRR. Komisariat był głównym narzędziem w rękach władz radzieckich, którym posłużono się do ogromnych represji wobec własnych obywateli i poza granicami byłego ZSRR, a także masowych deportacji różnych narodowości, w tym Polaków.

⁸⁴ Order Świętego Stanisława Biskupa Męczennika – w latach 1765-1831 polski order rycerski, ustanowiony przez króla Stanisława Augusta Poniatowskiego. Nadawany był corocznie podczas uroczystości ku czci św. Stanisława 8 maja w kościele pw. św. Krzyża w Warszawie.

⁸⁵ Aleksander Wielopolski herbu Strykoń (1803-1877), polski polityk, hrabia, margrabia Gonzaga-Myszkowski, XIII.

ordynat pińczowski, dyrektor Komisji Wyznań i Oświecenia Publicznego w rządzie Królestwa Polskiego. Dążył do ukrócenia samowoli urzędników carskich, zastępując ich Polakami, opracował plan zwiększenia liczby szkół elementarnych i średnich, w 1862 r. utworzył w Warszawie Szkołę Główną, przywrócił Radę Stanu Królestwa Polskiego, wprowadził reformujące i porządkujące system administracji ustawy o samorządzie gmin miejskich i wiejskich, powiatów i guberni, wprowadził oczyszczanie chłopów i równouprawnienia Żydów. Żądania uznania przez Polaków *status quo* i wyrzeczenia się dążeń niepodległościowych spowodowały jego poróżnienie się z wieloma działaczami polskimi, natomiast nowatorskie reformy zniechęciły do niego carską administrację.

⁸⁶ Edmund Dalbor (1869-1926), kardynał, arcybiskup metropolita poznański i gnieźnieński, prymas Polski.

⁸⁷ Infulat (prałat uprzywilejowany) ma przywilej noszenia trzy razy do roku infuły, nakrycia głowy biskupów w formie wydłużonej czapki składającej się z dwóch wysokich, połączonych ze sobą, bogato haftowanych trójkątów (symbolizujących Stary i Nowy Testament), z opadającymi z tyłu dwiema wstążkami. Obecnie infulaci mogą nosić fioletową sutannę, albo czarną z rubinowymi obszywkami i guzikami oraz pas jedwabny z frędzlami. Infulaci sporządzali dokumenty papieskie i pisali protokoły z posiedzeń zgromadzeń (konsystorz) papieskich i biskupich.

⁸⁸ Walenty Dymek (1888-1956), arcybiskup metropolita poznański.

⁸⁹ Franciszek Jedwabski (1895-1975), biskup pomocniczy (sufragan) poznański.

⁹⁰ Lucjan Bernacki (1902-1975), biskup pomocniczy (sufragan) gnieźnieński.

⁹¹ Carl Maria Antonius Splett (1898-1964), niemiecki biskup gdański. Otrzymał święcenia kapłańskie w Pelplinie, studiował w Rzymie, w 1924 r. został wikarym w kościele pw. Św. Brygidy w Gdańsku, w 1935 r. proboszczem w katedrze w Gdańsku Oliwie a w 1938 r. otrzymał sakrę biskupią. W czasie okupacji ściśle współpracował z hitlerowskimi władzami administracyjnymi i politycznymi, wykazując dużą wrogość w stosunku do Polaków. Po wojnie został aresztowany, postawiony w stan oskarżenia i skazany na 8 lat więzienia m.in. za wprowadzenie zakazu używania języka polskiego w kościołach, usuwanie

napisów, emblematów i chorągwi polskich, usuwanie księży Polaków, o ile nie zapisali się na listę narodowościową niemiecką (Volkslistę). Karę odbywał w więzieniu we Wronkach, a po zwolnieniu w 1953 r. został osadzony najpierw w klasztorze Dominikanów w Borku Starym, a potem w klasztorze Reformatorów w Dukli. W 1956 r. pozwolono mu wyjechać do Niemiec. Zmarł w Düsseldorfie.

⁹² Sobór Watykański II to ostatni sobór Kościoła katolickiego otwarty przez papieża Jana XXIII i zakończony przez papieża Pawła VI. Zwołany został z inicjatywy Jana XXIII w celu uwspółcześnienia Kościoła, którego reformę zapoczątkował, zwłaszcza poprzez otwarcie go na dialog z innymi wyznaniem (dialog ekumeniczny). Powszechnie uważany jest za najważniejsze wydarzenie w dziejach chrześcijaństwa XX w.

⁹³ Kazimierz Grudzielski (1856-1921), ppłk piechoty Armii Cesarstwa Niemieckiego, gen. ppor. Armii Wielkopolskiej i gen. dyw. Wojska Polskiego, powstaniec wielkopolski. W czasie powstania wielkopolskiego doprowadził do wyzwolenia południowo-wschodniej Wielkopolski w połowie stycznia 1919 r.; zdołał utrzymać te tereny w czasie ofensywy niemieckiej w lutym i marcu. Zorganizował i objął dowództwo 2. Dywizji Strzelców Wielkopolskich. Był także inspektorem piechoty przy głównodowodzącym Wojsk Wielkopolskich, dowódcą twierdzy Toruń oraz zastępcą dowódcy Okręgu generalnego Poznań. Za działania w czasie powstania wielkopolskiego był odznaczony Krzyżem Srebrnym Orderem Virtuti Militari, a także Krzyżem Niepodległości z Mieczami.

⁹⁴ Polskie Towarzystwo Gimnastyczne Sokół to najstarsze polskie towarzystwo sportowe, którego celem było podtrzymywanie i rozwijanie świadomości narodowej oraz podnoszenie sprawności fizycznej polskiej młodzieży. Pierwsze gniazdo Towarzystwa zostało założone we Lwowie w 1867 r. W 1892 r. powstała jednolita organizacja pod nazwą Związek Sokolstwa Polskiego z siedzibą we Lwowie. Pierwsze gniazdo w zaborze pruskim, zaczęło działać w 1884 r. w Inowrocławiu, a kolejne powstały w 1886 r. w Poznaniu i Bydgoszczy.

⁹⁵ Polska Akademia Literatury (PAL) to istniejąca w latach 1933-1939 jedna z najważniejszych instytucji literackich w Polsce. Zajmować się miała uhonorowaniem i promowaniem najwybitniejszych współczesnych utworów literatury Polskiej. Miała za cel podniesienie poziomu literatury polskiej, współ-

działając z rządem we wszystkich jego poczynaniach dla dobra kultury i sztuki polskiej. W założeniu miała być najwyższym organem opiniotwórczym w sprawach języka, literatury i kultury polskiej.

⁹⁶ Wojciech Leon Opaliński herbu Łódzia (1708-1775), wojewoda sieradzki, właściciel dóbr grodzisko-opalenickich. Na płycie inskrypcyjnej jego nagrobka znajdującego się w kościele poklasztornym pw. Najświętszego Imienia Jezus i Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny w Grodzisku Wielkopolskim umieszczono napis: „D.O.M. Ostatni z linii Prześwietnego Domu hr. z Bnina Opaliński Wojciech Wojewoda Sieradzki, Starosta Bolesławski, Orderów Białego Orła i św. Stanisława Biskupa kawaler cnotami względem Boga i zasługami wobec Ojczyzny równo znakomity. Zm. w roku 1775 dnia 24 listopada w wieku lat 67. Przechodniu jesteśmy prochem i cieniem. Tak mija wspaniałość tego świata”.

⁹⁷ Konwent Zakonu Szpitalnego św. Jana Bożego (bonifratrów) w Piaskach-Marysinie koło Gostynia założony został w 1891 r. Poświęcony w 1895 r. szpital i klasztor Bonifratrów powstał dzięki fundacji Marcellego hr. Żółkowskiego, który dla uczczenia Matki Bożej ziemie przeznaczone pod przyszłą budowę nazwał Marysinem. Wzniesiony w ciągu pięciu lat – mimo ogromnych trudności ze strony władz pruskich – szpital stał się ośrodkiem opieki lekarskiej i szpitalnej posługi braci bonifratrów. Stanowił jednocześnie symbol patriotyzmu i niezłomności ducha ludności polskiej. W okresie powstania wielkopolskiego był to szpital powstańczy na froncie południowo-zachodnim. W okresie międzywojennym szpital stopniowo rozbudowywano i unowocześniano. Dochody z prowadzonego przez braci gospodarstwa, rozwiniętego na zapisanej konwentowi przez fundatora ziemi, nie tylko w pełni pokrywały potrzeby szpitala, ale wystarczały także na pomoc dla najbiedniejszych. Obecnie Szpital Zakonu Bonifratrów św. Benedykta Menni prowadzi działalność medyczną w zakresie rehabilitacji ogólnoustrojowej, także neurologicznej i pulmonologicznej. Poza szpitalem konwent prowadzi także poradnię rehabilitacyjną oraz Bonifraterski Ośrodek Interwencji Kryzysowej pw. Matki Bożej Dobrej Rady.

⁹⁸ 3. Pułk Lotniczy był oddziałem lotnictwa Wojska Polskiego II Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1921-1939. Sformowany został na podstawie rozkazu Ministra Spraw Wojskowych z 20 lipca 1921 r. w Poznaniu-Ławicy.

⁹⁹ 300. Dywizjon Bombowy im. Ziemi Mazowieckiej (BH) był pododdziałem lotnictwa bombowego Polskich Sił Powietrznych na Zachodzie. Ten najslynniejszy dywizjon bombowy sformowany został 1 lipca 1940 r. w Bramcote, a rozformowany 2 stycznia 1947 r. w Faldingworth. Uczestniczył m.in. w bombardowaniu niemieckich sił inwazyjnych w portach przy Kanale La Manche (Calais, Boulogne), miejsc produkcji rakiet V-1 i V-2 oraz Hamburga, Berlina i Kolonii. Uczestniczył w tzw. bitwie o Ruhrę w 1943 r.

¹⁰⁰ Zygmunt Noskowski (1846-1909), kompozytor, dyrygent, pedagog, wykształcił wielu znakomitych kompozytorów, m.in. Karola Szymanowskiego i Apolinarego Szelutę. Komponował różne formy muzyczne, pisząc z niezwykłą łatwością. Liczne jego kompozycje stanowią do dziś stałą pozycję repertuarową filharmonii.

¹⁰¹ Ludomir Różycki (1883-1953), kompozytor. Stylistycznie jego twórczość jest niejednolita. Częstym źródłem inspiracji w jego muzyce były tematy literackie i plastyczne. Łączył styl neoromantyczny z motywami polskiej muzyki ludowej. Istotne w jego twórczości są poematy symfoniczne. W różnych utworach fortepianowych nawiązywał do utworów Fryderyka Chopina, Piotra Czajkowskiego i Johannes Brahmsa. W operach wyraźny jest wpływ muzyki Richarda Wagnera.

¹⁰² Grzegorz Fitelberg (1879-1953), dyrygent, kompozytor, skrzypek. Od 1947 r. stał na czele Wielkiej Orkiestry Symfonicznej Polskiego Radia w Katowicach. Za jego najwybitniejszy utwór uważany jest poemat symfoniczny *Pieśń o sokole op. 18*. Od 1980 r. odbywa się w Katowicach Ogólnopolski Konkurs Kompozytorski i Międzynarodowy Konkurs Dyrygencki jego imienia.

¹⁰³ Kazimierz Wiłkomirski (1900-1995), wiolonczelista, kompozytor, dyrygent i pedagog. Komponował m.in. utwory na wiolonczelę i fortepian, skrzypce i fortepian oraz głos solowy, chór i orkiestrę.

¹⁰⁴ Wojna polsko-rosyjska (polsko-bolszewicka) w latach 1919-1920 była wojną między II Rzeczpospolitą i Rosją Radziecką. W trakcie tej wojny jednym z największych polskich związków operacyjnych był Front Litewsko-Białoruski, utworzony przez Wodza Naczelnego Józefa Piłsudskiego.

¹⁰⁵ Obrona Warszawy była bitwą na lądzie i w powietrzu stoczoną w obronie stolicy w kampanii wrześniowej 1939 r.

przez Wojsko Polskie i ludność cywilną z oddziałami 3. i 4. armii Wehrmachtu oraz oddziałami 1. i 4. Floty Powietrznej Luftwaffe.

¹⁰⁶ 9. Pułk Strzelców Wielkopolskich, jednostka Armii Wielkopolskiej, został w 1919 r. włączony do Wojska Polskiego jako 97. Pułk Piechoty Wielkopolskiej. W czasie wojny obronnej 1939 r. wchodził w skład 4. Dywizji Piechoty walczącej w Armii Pomorze.

¹⁰⁷ Muzeum Teatralne w Warszawie, założone w 1957 r., gromadzi zbiory, w tym także archiwa tematyczne, związane z historią teatru polskiego i teatrów zagranicznych. Od 1965 r. działa w gmachu i w strukturze Teatru Wielkiego (Polska Opera Narodowa i Polski Balet Narodowy).

¹⁰⁸ Muzeum Karola Szymanowskiego w willi Atma w Zakopanem, oddział Muzeum Narodowego w Krakowie, gromadzi pamiątki po kompozytorze, pianiście, pedagogu i krytyku muzycznym Karolu Macieju Szymanowskim (1882-1937). Na podstawie zdjęć i opisów odtworzono wiernie gabinet kompozytora, pozostałym pomieszczeniom nadano klimat z okresu lat 20. i 30. XX w. W willi Atma, wybudowanej w 1895 r., Szymanowski mieszkał w latach 1930-1935. Obok Fryderyka Chopina jest jednym z najwybitniejszych polskich kompozytorów.

¹⁰⁹ Położony w rozległym parku w stylu angielskim morderzewiowy pałac myśliwski książąt Radziwiłłów w Antoninie zbudowany został w latach 1822-1824 przez niemieckiego architekta Carla Friedricha Schinkla (1781-1841), jednego z najwybitniejszych twórców okresu klasycyzmu w Prusach, dla księcia Antoniego Henryka Radziwiłła herbu Trąby (1775-1833), polityka, kompozytora, namiestnika Wielkiego Księstwa Poznańskiego, najwybitniejszego w XIX w. przedstawiciela orientacji polsko-pruskiej. Dwukrotnie, w 1827 i w 1829 r. gościem księcia w Antoninie był Fryderyk Chopin. Dla księcia i jego córki Wandy, którą uczył gry na fortepianie, skomponował *Introdukcję i Poloneza C-dur op. 3* na wiolonczelę i fortepian, a później dedykował księciu *Trio g-moll op. 8* na fortepian, skrzypce i wiolonczelę. Na elewacji pałacu znajduje się tablica upamiętniająca te wizyty, a przy wejściu na teren pałacowy znajduje się pomnik kompozytora (rzeźb. Marian Owczarski). W latach 1939-1944 pałac był własnością Adolfa Hitlera, który otrzymał go w 1939 r. w prezencie od ówczesnego właściciela księcia Michała Radziwiłła „Rudego” (1870-1954). Pałac w latach 1974-1978 został

poddany zabiegom konserwatorskim, a następnie przeznaczony na Dom Pracy Twórczej (od 1981 r.). W 1994 r. częściowemu zniszczeniu w wyniku pożaru uległ dach. W 1978 r. urządzono w pałacu salon muzyczny i bibliotekę poświęconą Chopinowi. Odbywają się tutaj różne koncerty, Letnie Festiwale Muzyczne, a także coroczny bardzo znany w kraju i Europie Międzynarodowy Festiwal *Chopin w barwach jesieni*; pierwszy koncert w Antoninie odbył się w 1982 r. w 155 rocznicę pierwszej z wizyt Chopina. W Salonie Muzycznym znajdują się instrumenty z epoki, obrazy i litografie oraz odlew ręki Chopina.

¹¹⁰ Stefan Kisielewski, pseud. Kisiel, Teodor Klon, Tomasz Staliński, Julia Hołyńska (1911-1991), prozaik, publicysta, kompozytor, krytyk muzyczny. W 1990 r. ustanowił pod patronatem tygodnika „Wprost” Nagrodę Kisiela, przyznawaną w trzech kategoriach: polityk, publicysta i przedsiębiorca. Wyróżniane są osoby, które w mijającym roku osiągnęły szczególnie wiele i których działalność jest zgodna z duchem twórczości Kisiela.

¹¹¹ Teodor Teofil Matecki (1810-1886), lekarz, działacz społeczny i polityczny, popularyzator nauki, uczestnik powstań wielkopolskiego (poznańskiego) 1848 r. i styczniowego, należał go grona założycieli Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, inicjator postawienia pomnika Adama Mickiewicza w Poznaniu.

¹¹² Heliodor Święcicki (1854-1923), lekarz-ginekolog, społecznik, filantrop, założyciel i pierwszy rektor Wszechnicy Piastowskiej w Poznaniu (późniejszego Uniwersytetu Poznańskiego, obecnego Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza).

¹¹³ Bolesław Wicherkiewicz (1847-1915), lekarz-okulista i pedagog, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, współzałożyciel czasopism medycznych „Nowiny Lekarskie” i „Postęp okulistyczny”.

¹¹⁴ Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk (PTPN), pierwotnie Towarzystwo Przyjaciół Nauk Poznańskie to istniejąca od 1857 r. w Poznaniu organizacja tworząca korporację pracowników naukowych na prawach stowarzyszenia. Powstanie Towarzystwa było niezwykle istotnym elementem w walce o zachowanie polskości Wielkopolski; ówczesna dewiza PTPN: *Unguibus et Rostris* (Pazurami i Dziobem), odnosiła się do metod koniecznych dla obrony zagrożonej polskiej kultury i nauki. W Wielkopolsce w przeciwieństwie do pozostałych zaborów nie istniała bowiem żadna polska wyższa uczelnia.

¹¹⁵ Karol Marcinkowski (1800-1846), lekarz, społecznik, filantrop. Współzałożyciel Spółki Akcyjnej Bazar w Poznaniu, której statutowym zadaniem było popieranie pożytecznych inicjatyw Polaków i inicjator budowy gmachu Hotelu Bazar.

¹¹⁶ Piotr Wawrzyniak (1849-1910), ksiądz, wielkopolski działacz społeczny, oświatowy i gospodarczy, patron Związku Spółek Zarobkowych i Gospodarczych.

¹¹⁷ Florian Stablewski (1841-1906), arcybiskup poznański i gnieźnieński, w latach 1891-1906 prymas Polski, poseł do sejmku pruskiego.

¹¹⁸ Augustyn Szamarzewski (1832-1891), ksiądz, wielkopolski działacz społeczny. Organizator spółdzielczości kredytowo-oszczędnościowej wśród rzemieślników i rolników. Patron Związku Spółek Zarobkowych i Gospodarczych.

¹¹⁹ Encyklika *Rerum novarum* (*Rzeczy nowych*) papieża Leona XIII (zwanego „papieżem robotników”) ogłoszona została w 1891 r. Orędzie to, uważane za przełomowe w rzymskokatolickiej nauce społecznej, było reakcją Kościoła na rosnące wpływy ruchów socjalistycznych i komunistycznych wśród katolickich robotników. Encyklika opowiedziała się za chrześcijańską polityką społeczną, przy jednoczesnym odrzuceniu marksistowskiego socjalizmu i ślepego kapitalizmu. Głównym założeniem było stwierdzenie, że zarówno Kościół, jak i państwo nie są w stanie samodzielnie rozwiązać trudności społecznych. Dlatego muszą ze sobą współpracować dla wspólnego dobra, a szczególnym zadaniem Kościoła jest wspieranie pojednania między pracodawcami i pracownikami poprzez nieustanne przypominanie praw i obowiązków wszystkich zainteresowanych. Podstawowym obowiązkiem państwa jest natomiast ochrona pracownika poprzez zapewnienie mu niedzielnego odpoczynku, minimalnej płacy, a także trwałości zatrudnienia.

¹²⁰ Marcin Rożek (1885-1944), rzeźbiarz i malarz, profesor Szkoły Sztuk Zdobniczych w Poznaniu.

¹²¹ Stanisław Adamski (1875-1967), ksiądz, wielkopolski działacz społeczny i polityczny. W latach 1911-1927 prezes Związku Spółek Zarobkowych i Gospodarczych w Wielkim Księstwie Poznańskim i Prusach Zachodnich. Organizator Katolickiego Towarzystwa Robotników Polskich w archidiecezji gnieźnieńskiej i poznańskiej. Dyrektor Drukarni i Księgarni Św. Wojciecha w Poznaniu. Biskup ordynariusz katowicki (od 1930 r.). Autor publikacji o tematyce społeczno-ekonomicznej.

Polecana literatura krajoznawcza

- Anders P., *Miejsca pamięci powstania wielkopolskiego*, Poznań 2010.
- Chmiel J., *Rośliny specjalnej troski i wartościowe obszary przyrodnicze w północno-wschodniej Wielkopolsce*, Poznań, 2006.
- Choiński A., *Katalog jezior Polski*, Poznań 2006.
- Chwistek M., *Powidzki Park Krajobrazowy*, Bydgoszcz 2009.
- Gazińska H.T., *Legendy i bajdy powidzkie*, Powidz 1993.
- Górczak Z., *Najstarsze lokacje miejskie w Wielkopolsce (Do 1314 r.)*, Poznań 2002.
- Jańczak J. (red.), *Atlas jezior Polski*, t. I, Poznań 1996.
- Jezioro Powidzkie i Jezioro Niedzięgiel*, mapa turystyczna, skala 1:30 000, Witkowo 2005.
- Karolczak W., *Z dziejów lotniska w Powidzu do 1939 roku*, „Kronika Wielkopolski” 1998, nr 3 (86).
- Krupa K., Krupa A., Michalczyk A., Gorczyca K., *Ścieżka dydaktyczna „Mrówki”*, Poznań 2008.
- Łęcki W. (red.), *Wielkopolska. Słownik Krajoznawczy*, Poznań 2002.
- Łęcki W. (red.), *Kanon Krajoznawczy Województwa Wielkopolskiego*, Poznań, 2010.
- Łuczak Cz. (red.), *Dzieje Trzemeszna*, Poznań 2002.
- Magoń-Siwiek M., *Do Powidza po rozum... i po wypoczynek. Historia – Przewodnik – Legendy*, Powidz 1994.
- Maluśkiewicz P., *Ziemia Konińska – przewodnik turystyczny*, Koniń 2002.
- Powiat Słupecki*, mapa turystyczna, skala 1:80 000, Poznań 2007.
- Raszka B., *Powidzki Park Krajobrazowy*, „Kronika Wielkopolski” 2001, nr 4 (100).
- Słowiński M., Nadolny G., *Wielka Pętla Wielkopolski Warta – Noteć – Gopło – Warta. Przewodnik nie tylko dla wodniaków*, Warszawa 2007.
- Szczepański B. (red.), *Dzieje Słupcy*, Poznań 1996.
- Szlaki rowerowe Powidzkiego Parku Krajobrazowego*, mapa turystyczna, skala 1:60 000, Poznań 2009.
- Szulczyńska D., *Legendy Gnieźnieńskie*, Gniezno 2008.

Wieliczka Z., *Powiat Witkowski w okresie rewolucji niemieckiej 1918-1919. Powstanie Wielkopolskie na Ziemi Witkowskiej*, Lublin-Witkowo 2008.

Wielkopolska, mapa ochrony przyrody, skala 1:350 000, parki krajobrazowe skala 1:100 000, Poznań 2007.

Spis treści

Wstęp	/ 5
Część ogólna	/ 9
Zasięg terytorialny i układ przewodnika	/ 9
Co to jest park krajobrazowy?	/ 9
Położenie i granice	/ 14
Krajobraz, budowa geologiczna, gleby	/ 17
Klimat	/ 29
Wody powierzchniowe	/ 31
Lasy, zadrzewienia i parki	/ 48
Rośliny i grzyby	/ 61
Zwierzęta	/ 66
Formy ochrony przyrody	/ 79
Z dziejów – walory kulturowe	/ 95
Wybrane miejscowości w Parku i okolicy	/ 119
Szlaki turystyczne	/ 243
Szlaki piesze	/ 243
Szlaki rowerowe	/ 247
Szlaki wodne	/ 256
Szlaki samochodowe	/ 263
Rekreacja	/ 263
Ścieżki dydaktyczne	/ 274
Urządzenia rekreacyjne i punkty widokowe	/ 292
Ludzie związani z terenem Parku	/ 295
Przypisy	/ 329
Polecana literatura krajoznawcza	/ 353

Publikacje z serii Wielkopolska Biblioteka Krajoznawcza prezentują przeszłość i współczesność Wielkopolski oraz jej walory krajoznawcze. W ramach serii ukazują się przewodniki, monografie krajoznawcze miejscowości, regionów lub parków, opracowania na temat najcenniejszych obiektów, opisy śladów ważnych wydarzeń i wybitnych postaci związanych z Wielkopolską.

Polecamy:

- Nr 22 *Szlakiem Wiosny Ludów* (1998)
- Nr 30 *Puszcza Zielonka* wyd. II (2004)
- Nr 32 *Powiat wolsztyński* wyd. II (2005)
- Nr 33 *Rogaliński Park Krajobrazowy* (2005)
- Nr 35 *Park Krajobrazowy im. gen. Dezyderego Chłapowskiego* (2007)
- Nr 36 *Lednicki Park Krajobrazowy* (2007)
- Nr 37 *Park Krajobrazowy Promno* (2008)
- Nr 38 *Żerkowsko-Czeszewski Park Krajobrazowy* (2009)
- Nr 39 *Przemęcki Park Krajobrazowy* (2010)

WOJEWÓDZKA BIBLIOTEKA
PUBLICZNA W POZNANIU

ISBN 978-83-60346-79-0
142347

9788360346790 000-142347-00-0